

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SOSYO-POLİTİK ETKİLERİ BAKIMINDAN İSLAM
TOPLUMU MİLLİ GÖRÜŞ TEŞKİLATI: ALMANYA
ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. ABDULKADİR BAHARÇİÇEK

HAZIRLAYAN

Bekir GÜNDOĞMUŞ

MALATYA-2017

**Bu araştırma Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)
2214-A Yurtdışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı Kapsamında (2015/2)**

Desteklenmiştir.

ONAY SAYFASI

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

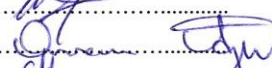

SOSYO-POLİTİK ETKİLERİ BAKIMINDAN İSLAM TOPLUMU MİLLİ GÖRÜŞ TEŞKİLATI: ALMANYA ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN HAZIRLAYAN
Prof. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK BEKİR GÜNDOĞMUŞ

Jürimiz 07/09/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu doktora tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bularak Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim dalında doktora tezi olarak kabul etmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı İmzası

1. Prof. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK (Başkan).....
2. ^{Doç.} Prof. Dr. Seyfettin ASLAN (Üye).....
3. Yrd. Doç. Dr. Işıl ARPACI (Üye).....
4. Yrd. Doç. DR. Osman AĞIR (Üye).....
5. Yrd. Doç. Dr. Firdevs KOÇ (Üye).....

İNönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve .....sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Sosyo-Politik Etkileri Bakımından İslam Toplumu Milli Görüş Teşkilatı: Almanya Örneği” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Bekir GÜNDOĞMUŞ

BİLDİRİM SAYFASI

Doktora Tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece İnönü Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 3 (üç) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

ÖNSÖZ

Yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarını konu edinen çalışmaların literatürde sınırlı olarak yer aldığı, bunların önemli bir kısmının da son yıllarda yapılan çalışmalar olduğu bilinmektedir. İşçi göçü anlaşmalarıyla birlikte başlayan göç süreci, geçici bir gelişme olarak düşünüldüğünden, hem göç alan ülkelerin hem de göç veren Türkiye'nin uzun yıllar önemsemediği bir konu olmuştur. İlerleyen yıllarda geç de olsa fark edilmek durumunda kalınan bu süreci en iyi tanımlayan ifade, aynı zamanda yurtdışına göç literatürünün galat-ı meşhur ifadesidir: *“Biz işçi istedik, onlar insan gönderdi”*. Toplumsal yaşamı şekillendiren etmenlerden birisi olan göç hareketliliğinin, bu yönüyle Türkiye’de ve gidilen ülkelerde birçok değişim ve dönüşüme neden olması beklenmektedir. Bu nedenle konu ile ilgili çalışmalar göçün bu etkilerine yoğunlaşmaktadır.

Bu araştırma 1961 yılından itibaren Türkiye’den Almanya’ya göç eden vatandaşların, ilerleyen yıllarda biraraya gelerek kurdukları örgütlenmelerin en çok üyeye sahip olma özelliğini taşıyan İslam Toplumu Milli Görüş Teşkilatı (IGMG) hakkında bilgi vermeyi ve onun sosyo-politik etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Örgütlenme gücü nedeniyle Avrupa’da göç sosyolojisi, İslam, Müslümanlar konularında çalışma yürüten araştırmacıların en çok ilgilendiği örgütlenmelerden biri olan IGMG hakkında Türkiye’de kapsamlı bir bilimsel çalışma yürütülmediğinden bu araştırma bir ilk olma özelliğine sahiptir.

Konu ile ilgili yazılı kaynak yokluğu ve Almanya’da saha araştırması yapılmasının gerekliliğinden ötürü çeşitli zorluklar barındıran araştırma sürecinde, çalışmanın nihayete erdirilmesi aşamasına kadar birçok kişinin emeğinden istifade edilmiştir. Araştırma konusunun belirlenmesinden sonra sıklıkla fikir teatisinde bulunduğum mesai arkadaşım Arş. Gör. Hüseyin Aksu’ya, anket sorularının hazırlanması ve yorumlanması süreçlerinde sabırla yardımlarını esirgemeyen Dr. Ahmet Kabak’a, teknik desteğiyle imdadıma yetişen Dr. Mehmet Yiyit’e, Okt. Muharrem Üney’e ve değerli kardeşim Sefa Doğan’a verdikleri desteklerden ötürü tüm içtenliğimle teşekkür ediyorum. Alan araştırması kapsamında gidilen Almanya ziyaretlerinde ise IGMG Genel Başkanı Kemal Ergün başta olmak üzere Genel Merkez, Gençlik Teşkilatı ve Kadınlar Teşkilatı yöneticilerinin her birisine samimi yaklaşımları

nedeniyle teşekkürü bir borç biliyorum. Öte yandan Almanya'ya Nisan – Temmuz 2016 tarihleri arasında yaptığım ilk seyahat Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) bünyesinde yer alan Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı'nca 2214-A Yurtdışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı kapsamında karşılanmıştır. Bu nedenle süreç içerisinde hassaten yakın ilgi gösteren TÜBİTAK kurumu ve tüm yöneticilerine özellikle teşekkür ediyorum. Aynı şekilde yurtdışı görevlendirme sürecinde emeği geçen tüm Şırnak Üniversitesi personeline, istişari mahiyette fikirlerini esirgemeyen Doç. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ ve Yrd. Doç. Dr. Orhan ALDANMAZ'a ayrıyeten teşekkür ederken mülakat talebimize olumlu yanıt veren ve her türlü yardımı esirgemeyen Amina Erbakan, Fazıl Üveyce (müteveffa), Şener Yüçetürk ve özellikle Hasan Damar'a şükranlarımı sunuyorum.

Yaptığımız kısa sohbetlerde dahi zihnimde merak uyandıran değerli hocalarım Doç. Dr. Gökhan Tuncel ve Doç. Dr. Oğuzhan Göktolga'ya, tez döneminin tüm aşamalarında emeği ve yönlendirmeleriyle beni gerçekten motive eden ve yüreklendiren kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Işıl Arpacı'ya, anlayışlı tavrı ve gösterdiği yakınlık ile ilgi ve dikkatimi canlı tutarken aynı zamanda çalışmayı yönlendiren tez danışmanım değerli hocam Prof. Dr. Abdulkadir Baharçiçek'e ne kadar teşekkür etsem az olacaktır. Bu uzun kabul edilebilecek süreçte dualarını esirgemeyen başta annem ve babam olmak üzere tüm aileme, değerli eşim ve çocuklarıma da tüm kalbimle müteşekkirim. Bu duyguyu yaşatan ve nasip eden Cenab-ı Allah'a sonsuz şükürler ediyorum.

SOSYO-POLİTİK ETKİLERİ BAKIMINDAN İSLAM TOPLUMU MİLLİ GÖRÜŞ TEŞKİLATI: ALMANYA ÖRNEĞİ

Bekir GÜNDOĞMUŞ

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Malatya, Ağustos 2017

Danışman: Prof. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK

ÖZET VE ANAHTAR SÖZCÜKLER

Bu araştırmada İslam Toplumı Milli Görüş (IGMG) teşkilatının sosyo-politik etki alanları ve bunların düzeyi Almanya’da yürütülen saha çalışması kapsamında incelenmiştir. Türkiye’den Almanya’ya yönelen işgücü göçü neticesinde kurulan ve kurumsallaşan IGMG’nin sahip olduğu üye potansiyeliyle Avrupa’nın en büyük sivil İslami örgütlenmesi olarak tanımlanması araştırmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu anlamda IGMG’nin Almanya’da yaşayan ve büyük çoğunluğu Türkiye kökenlilerden oluşan Müslüman nüfus üzerindeki etki düzeyinin incelenmesi araştırmaya olan ilgiyi artırmaktadır.

Bu bağlamda araştırmanın İkinci Bölümünde, ilk olarak IGMG’nin kuruluşuna da etki eden niteliğiyle göç olgusu ele alınmış bu kapsamda uluslararası göç teorileri ve bunların neden olduğu değişim ve dönüşümlere yer verilmiştir. Göç alan ülkelerin uyguladığı göçmen politikaları bağlamında ise asimilasyon, entegrasyon ve çokkültürlülük kavramları kuramsal açıdan irdelenmiştir. Üçüncü Bölüm, Türkiye’den Almanya’ya göç sürecini ve bu süreçte ortaya çıkan sosyo-politik etkileri konu edinmiştir. Bu anlamda vatandaşlık politikaları, uyum politikaları, din-devlet ilişkileri ve siyasal katılım eksikliği gibi sorun alanları değerlendirmeye alınmıştır.

Araştırmanın Dördüncü Bölümünde ise IGMG’nin kuruluş ve gelişim süreci aktarılmıştır. Almanya Türk Birliği, Avrupa Milli Görüş Teşkilatı ve İslam Toplumı Milli Görüş şeklinde üçlü sınıflandırmaya ayrılan süreç; faaliyet alanları, etkileme ve etkileme alanları, zorluklar ve fırsatlar başlıkları altında değerlendirilmiştir. Beşinci Bölüm, Almanya’da yürütülen IGMG üyelerine yönelik saha araştırmasında elde edilen bilgilerden yola çıkılarak hipotezlerin sınanmasından oluşturulmuştur. Bu kapsamda, IGMG’nin üyelerinin siyasal tercihlerine etkisinin sınırlı olduğu, IGMG aidiyeti ile

Almanya'ya uyum arasında simetrik bir ilişkinin var olduğu ve üyelerinin Müslüman-Türk kimliğini koruması konusundaki olumlu etkisi sınanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Göç, Uluslararası Göç, Katılım, Asimilasyon, Uyum, Milli Görüş, İslam Toplumu Milli Görüş (İGMG)

ISLAMIC COMMUNITY MİLLİ GÖRÜŞ ORGANIZATION IN TERMS OF ITS SOCIO-POLITICAL EFFECTS: GERMANY SAMPLE

Ph. D. Thesis

Bekir GÜNDOĞMUŞ

İnönü University Institute of Social Sciences

The Department of Political Science and Public Administration, Malatya, August 2017

Advisor: Prof. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK

ABSTRACT AND KEY WORDS

In this study, socio-political domains of Islamic Community Milli Görüş (ICMG-IGMG) organization and their levels are examined within the field study conducted in Germany. The state of being defined as Europe's largest civil Islamic organization with its member potential, IGMG, which is established and institutionalized as a result of labor migration from Turkey to Germany, constitute the starting point for this research. In this sense, the examination of IGMG's impact level on the Muslim population of Germany, the vast majority of which is of Turkish origin, increases interest in this research.

In this context, in the second chapter of the research, initially, the immigration phenomenon, which has an impact on the establishment of the IGMG, is discussed while international migration theories and the changes and transformations they caused are mentioned in that scope. The concepts of assimilation, integration and multiculturalism are examined theoretically in the context of immigration policies implemented by immigration countries. Chapter Three subjects the immigration process from Turkey to Germany and the socio-political effects of this process. In this sense, problem areas like citizenship policies, alignment policies, religion-state relations and the lack of political participation are taken into consideration.

In the Fourth Chapter of the study, the establishment and development process of the IGMG is described. The process, which is split up a triple classification as

Germany Turkish Union, European Milli Görüş Organization and Islamic Community Milli Görüş, is evaluated under the headings of areas of activity, influence and areas of influence, challenges and opportunities. The Fifth Part consists of testing hypotheses using the information obtained from the field research conducted in Germany on IGMG members. In this context, the limited influence of IGMG membership on its members' political preferences, the presence of symmetrical relationship between IGMG membership and compliance with Germany, and the positive impact on its members' protection of Muslim-Turkish identity are tried to be put forward by testing.

Key Words: Immigration, International Immigration, Participation, Assimilation, Alignment, Milli Görüş, Islamic Community Milli Görüş (ICMG)

SOSYO-POLİTİK ETKİLERİ BAKIMINDAN
İSLAM TOPLUMU MİLLİ GÖRÜŞ: ALMANYA ÖRNEĞİ

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	ii
ONUR SÖZÜ.....	iii
BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	xi
TABLolar LİSTESİ	xvii
KISALTMALAR	xix
ŞEKİLLER VE RESİMLER LİSTESİ.....	xx
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xxi
EKLER	xxii
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, HİPOTEZLERİ VE YÖNTEMİ.....	1
1.1.Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
1.1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	1
1.1.2. Araştırmanın Amaç ve Önemi	2
1.1.3. Araştırmanın Hipotezleri.....	3
1.1.4. Araştırmanın Konusu ile İlgili Literatür	4
1.2. Araştırmanın Yöntemi.....	7
1.2.1. Kavramsal Çerçeve	7
1.2.2. Evren ve Örneklem.....	8
1.2.3. Verilerin Toplanması	10
1.2.4. Verilerin Analizi	12
1.2.5. Sınırlılıklar	12
2. GÖÇ TEORİLERİ VE GÖÇÜN SOSYO-POLİTİK ETKİLERİ	14
2.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve: Göç Olgusu	14
2.1.1. Göçün Tanımı ve Türleri.....	16
2.1.1.1.Parekh'in Üçlü Göç Yaklaşımı.....	18
2.1.1.2. Petersen'in Göç Sınıflandırması	19
2.1.2. Uluslararası Göç Teorileri.....	22

2.1.2.1. Ekonomik Göç Teorileri	23
2.1.2.1.1. Neoklasik Makro ve Mikro Kuram.....	24
2.1.2.1.2. İkili Emek Piyasası Kuramı	25
2.1.2.1.3. Göçün Yeni Ekonomisi.....	25
2.1.2.2. Sosyolojik Göç Teorileri.....	26
2.1.2.2.1. Kesişen Fırsatlar Teorisi	26
2.1.2.2.2. İtme-Çekme Modeli	27
2.1.2.2.3. Göçmen Ağları Teorisi	28
2.1.2.2.4. Ulusaşırı Toplumsal Alanlar	29
2.1.2.3. Sosyolojik ve Ekonomik Göç Teorileri	30
2.1.2.3.1. Kümülatif Nedensellik.....	30
2.1.2.3.2. Kurumsal Kuram.....	31
2.1.2.3.3. Dünya Sistemleri Teorisi	32
2.1.2.4. Coğrafi ve Birleşik Göç Teorileri.....	33
2.1.2.4.1. Yer Çekimi Teorisi.....	33
2.1.2.4.2. Göç Sistemleri Teorisi	33
2.1.2.5. Teorilerin Genel Değerlendirmesi.....	35
2.2. Göç Alan Ülkelerin Sosyo-Politik Tutumu	38
2.2.1. Asimilasyon	39
2.2.2. Entegrasyon.....	42
2.2.3. Çokkültürcülük/Çokkültürlülük ve Kimlik Politikaları	47
2.3. Dünyadan Örnek Uygulamalar	50
3. ALMANYA'YA GÖÇ SÜRECİ VE GÖÇÜN SOSYO-POLİTİK ETKİLERİ ..	55
3.1. Nereye ve Niçin: Göçün Niteliği.....	55
3.2. Göçün Sosyo-Politik Etkileri.....	60
3.3. Türkiyeli Göçmenlerin Yurtdışındaki Anavatanı: Almanya	67
3.3.1. Tarihsel Süreç: Türk-Alman İlişkilerinden Ankara Anlaşmasına	68
3.3.2. Örgütlenme İhtiyacı: Türk Derneklerinin Kurulması.....	74
3.3.2.1. Örgütlenmelerin Niteliği	76

3.3.2.2. Örgütlenmelerin Sosyo-Politik Etkileri	78
3.3.3. Karşılaşılan Zorluklar: Belirsizlikler ve Yalnızlık Duygusu.....	82
3.3.4. Geçici Misafirliğin Getirdiği Kalıcı Sorunlar	88
3.3.4.1. Asimilasyon Tartışmaları Bağlamında Uyum Politikası.....	89
3.3.4.2. Vatandaşlık Politikası ve Yansımaları	93
3.3.4.3. Siyasal Katılım Eksikliği	98
3.3.4.4. Din-Devlet İlişkileri ve Almanya'nın Müslümanlara Yaklaşımı....	103
3.3.4.4.1. Kültürel Yaklaşım	105
3.3.4.4.2. Kurumsal Yaklaşım	109
4. İSLAM TOPLUMU MİLLİ GÖRÜŞ'ÜN GELİŞİM SÜRECİ VE İDEOLOJİSİ	118
4.1. IGMG'nin Düşünsel Zemini.....	118
4.1.1. Milli Görüş'ün Esasları ve Hedefleri.....	120
4.1.2. Milli Görüş İdeolojisinin IGMG'ye Etki Düzeyinin Kavramlar Üzerinden Değerlendirmesi	123
4.1.2.1. Siyaset	123
4.1.2.2. Birey	127
4.1.2.3. Ümmet.....	128
4.1.2.4. Cihad	130
4.1.3. Milli Görüş İdeolojisinin IGMG'ye Etki Düzeyinin Yorumlar Üzerinden Değerlendirmesi.....	132
4.1.3.1. İslam Algısı ve Yorumu	132
4.1.3.2. Dinlerarası Diyalog	135
4.1.3.3. Avrupa Birliği ile İlişkiler	139
4.2. İslam Toplumu Milli Görüş'ün Tarihsel Gelişimi (1969-2017)	141
4.2.1. Kozmopolit Dönem (1971-1983): İlk Resmi Teşkilatlanma ve Almanya Türk Birliği	142
4.2.1.1. Kuruluş Süreci	142
4.2.1.2. Taban ve Örgütlenme	145
4.2.1.3. Faaliyetlerinin Kapsam ve Boyutu	148

4.2.1.3.1. Dini Faaliyetler	149
4.2.1.3.2. Siyasi-Hukuki Faaliyetler	150
4.2.1.3.3. Eğitim Faaliyetleri.....	152
4.2.1.3.4. Ekonomik Faaliyetler.....	152
4.2.1.3.5. Sosyal, Kültürel Faaliyetler ve Tanıtma	153
4.2.1.3.6. Sportif Faaliyetler	153
4.2.1.4. Etkileme ve Etkilenme Alanları.....	154
4.2.1.4.1.Etkileme Alanları	154
4.2.1.4.2.Etkilenme Alanları	156
4.2.1.5.Zorluklar ve Fırsatlar.....	160
4.2.1.5.1.Zorluklar	160
4.2.1.5.2.Fırsatlar	162
4.2.2.Rafinerizasyon ve Kurumsal Aksiyon Dönemi (1985-1995): Avrupa Milli Görüş Teşkilatları (AMGT).....	163
4.2.2.1.Kuruluş Süreci	164
4.2.2.2.Taban ve Örgütlenme	168
4.2.2.3. Faaliyetlerinin Kapsam ve Boyutu	171
4.2.2.3.1.Dini Faaliyetler	172
4.2.2.3.2.Siyasi-Hukuki Faaliyetler	174
4.2.2.3.3.Eğitim Faaliyetleri.....	177
4.2.2.3.4.Ekonomik Faaliyetler.....	178
4.2.2.3.5.Sosyal, Kültürel Faaliyetler ve Tanıtma	179
4.2.2.3.6.Sportif Faaliyetler	185
4.2.2.4. Etkileme ve Etkilenme Alanları.....	185
4.2.2.4.1. Etkileme Alanları	186
4.2.2.4.2. Etkilenme Alanları.....	188
4.2.2.5. Zorluklar ve Fırsatlar.....	191
4.2.3.Yerelleşmeci ve Savunmacı Dönem (1995-2017): İslam Toplumu Milli Görüş Teşkilatları (IGMG)	193
4.2.3.1.Kuruluş Süreci	193
4.2.3.2.Taban ve Örgütlenme	195

4.2.3.3. Faaliyetlerinin Kapsam ve Boyutu	199
4.2.3.3.1.Dini Faaliyetler	200
4.2.3.3.2.Siyasi-Hukuki Faaliyetler	202
4.2.3.3.3.Eğitim Faaliyetleri.....	204
4.2.3.3.4.Ekonomik Faaliyetler.....	206
4.2.3.3.5.Sosyal Yardımlaşma, Kültürel Faaliyetler ve Tanıtma	208
4.2.3.3.6.Sportif Faaliyetler	210
4.2.3.4. Etkileme ve Etkilenme Alanları.....	211
4.2.3.4.1. Etkileme Alanları	211
4.2.3.4.2. Etkilenme Alanları.....	214
4.2.3.5. Zorluklar ve Fırsatlar.....	219
4.2.4.Dönemsel Karşılaştırmalı Değerlendirme	223
5. İSLAM TOPLUMU MİLLİ GöRüş'N SOSYO-POLİTİK ETKİLERİ ...	227
5.1. IGMG ve Aidiyet Düzeyi: Algılar ve Dönüşümler	227
5.1.1. Demografik Veriler	227
5.1.2. Siyasal İlgisi ve Tutumlar	234
5.1.3. IGMG'ye Aidiyet Düzeyi	238
5.2. Siyasal Tutuma İlişkin Algılar ve Dönüşümler	244
5.2.1. Yurtdışı Türklerin Siyasal Katılımına Etkisi.....	244
5.2.2. Diğer Müslüman Gruplar ile İlişkiye Etki Düzeyi	250
5.3. Uyum-Entegrasyon Sürecine Etkisine İlişkin Algılar ve Dönüşümler	254
5.3.1. Alman Devletiyle İlişkilere Etkisi.....	254
5.3.2. Alman Halkıyla İlişkilere Etkisi.....	260
5.3.3. Almanya'nın Demokratik Yaşamına Etkisi.....	262
5.3.3.1. Şiddetten Uzak Politika Takibi.....	263
5.3.3.2. Birlikte Yaşam Kurgusu	267
5.3.3.3. Yerel Gündeme Yönlendirme Çabası	269
5.3.4. Kimliğin Korunmasına Etkisine İlişkin Algılar ve Dönüşümler.....	273
SONUÇ	278
KAYNAKÇA	286
EKLER	306

EK 1: Braunschweig İşçi Cemiyetinin Yönetimine Girilmesi.....	306
EK 2: Cami-Teşkilat Farkının Ortadan Kaldırılması Kararı	307
EK 3: Derneklerin Birleştirilmesi Girişimlerine Bir Örnek	308
EK 4: Dr. Yusuf Zeynelabidin'in Genel Başkanlık Yazısı	309
EK 6: Alman Anayasayı Koruma Teşkilatı'nın 2015 Raporunun Almanca Metni	324
EK 7: Alan Araştırmasında Yararlanılan Anket Formu	327
EK 8: Alan Araştırmasına İlişkin Çeşitli Fotoğraflar	330

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Örneklem Büyüklüğü Tablosu	9
Tablo 2: Petersen'in Göç Sınıflandırması	20
Tablo 3: Göç Teorileri	23
Tablo 4: Lee'nin İtme-Çekme Modeli.....	28
Tablo 5: Almanya'da Vatandaşlık Sayıları.....	74
Tablo 6: Türk Derneklerine İlişkin Sayısal Bilgiler	75
Tablo 7: Almanya Uyuğuna Geçen Türklerin Yıllar İtibariyle Sayısı	96
Tablo 8: Siyasal Katılmanın Boyutları	100
Tablo 9: Avrupa'da Tahmini Müslüman Nüfus (2010 verileri)	107
Tablo 10: IGMG Eğitim Faaliyet Alanları	205
Tablo 11: IGMG Gelir-Gider Tablosu.....	207
Tablo 12: Dönemsel Karşılaştırmalı Faaliyetler Tablosu	225
Tablo 13: Almanya'da Yaşayan Türk Vatandaşlarının Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	229
Tablo 14: Yaş- Eğitim İlişkisi.....	232
Tablo 15: Mali İbadetlerde (Zekat-Fitre-Kurban) IGMG Tercihi	242
Tablo 16: IGMG Eğitim Kurumları Tercihi	243
Tablo 17: Çocukların Gelecekte IGMG Üyesi Olmasına Bakış.....	243
Tablo 18: Siyasi Tutum ve IGMG'ye Aidiyet Faktör Ortalamalarının Karşılaştırılması	245
Tablo 19: Siyasi Tutum ve IGMG'ye Aidiyet Faktör Ortalamaları	245
Tablo 20: Yaş - Desteklenen Parti Türü İlişkisi	247
Tablo 21: Alman Partilerine Üyelik.....	249
Tablo 22: Oy Verme Davranışına IGMG'nin Etkisi	250
Tablo 23: Ümmetçilik Fikrinin Kazanılmasına Etkisi	251
Tablo 24: Katılımcıların Yaşının Kendilerini Tanımlama Şekline Etkisi	257
Tablo 25: Kendini Tanımlama Şekli ile Bir Sorunla Karşılaştıklarında Müracaat Edecekleri Mercii Seçimi İlişkisi.....	258
Tablo 26: Yaş Dağılımı ile Almanya'ya Entegre Olunmasına IGMG'nin Etkisi İlişkisi	259
Tablo 27: Alman Komşularla İletişim Kurma Durumuna IGMG'nin Etkisi.....	261

Tablo 28: Vatandaşlık Durumu – IGMG Üyesi Olmanın Almanlar Hakkındaki Düşünceye Olumlu Etkisi	262
Tablo 29: Boyutlar Arası Korelasyon Analizi	272
Tablo 30: Uyum Sürecine İlişkin Regresyon Analizi	272
Tablo 31: Türkiye Gündemini Takip Düzeyi	274
Tablo 32: “Kimliğin Korunması” ve “Uyum Sürecine Katkı” Faktör Ortalamalarının Karşılaştırılması	275
Tablo 33: IGMG’ye Aidiyete İlişkin Regresyon Analizi	276

KISALTMALAR

AB – Avrupa Birliği

ABD – Amerika Birleşik Devletleri

AİK - Almanya İslam Konseyi

AKMD - Almanca Konuşan Müslümanlar Derneği

AKP – Adalet ve Kalkınma Partisi

AMGT - Avrupa Milli Görüş Teşkilatları (Vereinigung der neuen Weltsicht in Europa e. V.)

ATB – Almanya Türk Birliği

BfV – Alman Anayasayı Koruma Teşkilatı (Bunderverfassungsschutz)

BM – Birleşmiş Milletler

DİTİB - Diyanet İşleri Türk İslam Birliği

ICCB - İslami Cemaatler ve Cemiyetler Birliği

IPD – Islamische Partei Deutschlands(Almanya İslam Partisi)

IGMG – İslamische Gemeinschaft Milli Görüş (İslam Toplumu Milli Görüş)

MSWE- Müslimisches Sozialwerk in Europa (Avrupa Müslüman Çalışanlar Sendikası)

MNP – Milli Nizam Partisi

MSP – Milli Selamet Partisi

MÜSİAD - Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği

RP – Refah Partisi

TFD – Türkische Fernzehen in Deutschland (Almanya Türk Televizyonu)

TTA – Turkische Television Amsterdam (Amsterdam Türk Televizyonu)

VIKZ - İslam Kültür Merkezleri Birliği

ŞEKİLLER VE RESİMLER LİSTESİ

Şekil 1: Temel Örgütlenme Birimleri	197
Resim 1: İslam Düşmanlığını ve Ayrımcılığı K�r�kleyen Afiş �rneği	116
Resim 2: Almanya Türk Birliği Amblemi	146
Resim 3: Avrupa Milli Görüş Teşkilatları (AMGT) Amblemi.....	167
Resim 4: İslam Toplumu Milli Görüş Amblemi.....	194
Resim 5: IGMG Organizasyon Modeli.....	196
Resim 6: IGMG Genel Merkez Yapılanması	197
Resim 7: Alman Anayasayı Koruma Teşkilatı'nın İslamcılık Başlıklı Raporu	215

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Yaş Dağılımı	228
Grafik 2: Cinsiyet Dağılımı	228
Grafik 3:Doğum Yeri.....	229
Grafik 4: Kaç Yıldır Almanya’da Yaşıyorsunuz?	230
Grafik 5: Medeni Durum ve Eşinizin Uyruğu	230
Grafik 6: Vatandaşlık Durumunuz.....	231
Grafik 7: Eğitim Düzeyi	232
Grafik 8: Eğitim Aldığınız Ülke	233
Grafik 9: Gelir Düzeyi	234
Grafik 10: Türkiye’de Hangi Tür Parti Tercihi	235
Grafik 11: Almanya’da Oy Vermede Öncelikli Tercih	236
Grafik 12: Kendinizi Nasıl Tanımlarsınız?.....	237
Grafik 13: Başvuru Mercii Tercihi	237
Grafik 14: Milli Görüş’le ilk Temasınız Hangisi Aracılığıyla Oldu?.....	238
Grafik 15: Kaç Yıldır Milli Görüş Teşkilatındasınız?	239
Grafik 16: IGMG’de İdarecilik Görevi.....	239
Grafik 17: IGMG’yi Öncelikli Olarak Nasıl Tanımlarsınız?.....	240
Grafik 18: IGMG Hizmetlerinden Yararlanma Durumu	241
Grafik 19: IGMG Yayınlarının Takibi.....	241

EKLER

EK 1: Braunschweig İşçi Cemiyetinin Yönetimine Girilmesi.....	306
EK 2: Cami-Teşkilat Farkının Ortadan Kaldırılması Kararı	307
EK 3: Derneklerin Birleştirilmesi Girişimlerine Bir Örnek.....	308
EK 4: Dr. Yusuf Zeynelabidin'in Genel Başkanlık Yazısı.....	309
EK 5: Alman Anayasayı Koruma Teşkilatı'nın 2010 Raporunun Almanca Metni	311
EK 6: Alman Anayasayı Koruma Teşkilatı'nın 2015 Raporunun Almanca Metni	324
EK 7: Alan Araştırmasında Yararlanılan Anket Formu	327
EK 8: Alan Araştırmasına İlişkin Çeşitli Fotoğraflar	330

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, HİPOTEZLERİ VE YÖNTEMİ

Çalışmanın bu bölümünde araştırma konusu ile teknik bilgiler ve genel bilgilendirme yapılacaktır. Bu kapsamda ilk olarak araştırmanın konusu, amacı, önemi, hipotezleri ve daha önce yapılan çalışmaların niteliği hakkında kısa bilgiler verilecektir. Araştırmanın yönteminin ele alındığı kısım da ise, verilen toplanması ve analiz süreci ile araştırmanın sınırlılıkları ifade edilecektir.

1.1.Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmanın konusu ve problemi ayrı bir başlıkta ele alınacak, amaç ve önemi de peşi sıra değerlendirilecektir.

1.1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

II. Dünya Savaşı'nın ardından, Avrupa'nın yeniden inşası sürecinde var olan işgücü ihtiyacını ülke içinden karşılayamayan Avrupa ülkeleri, Yugoslavya ve Türkiye gibi ülkelerden işgücü talebinde bulunmuş, bu çerçevede ilgili ülkelerle ikili anlaşmalar imzalanmaya başlanmıştır. Geçici süreyle "misafir" konumunda Türkiye'den Batı Avrupa ülkelerine yönelen işçi göçünü başlatan bu süreç, sonraki aşamada aile birliktelikleriyle daha da genişlemiş ve aradan geçen yarım asrı aşkın zamanda yaklaşık dört milyon Türk vatandaşının Avrupa'ya kalıcı olarak yerleşmesi ve yerelleşmesi şekline dönüşmüştür.

İşçi olarak gittikleri ülkelerde, birbirlerine destek olmak güdüsüyle, bir arada yaşamaya çalışan Türk göçmenler bir süre sonra kurumsallaşma çerçevesinde dernekleşme yoluna gitmişlerdir. Bu dernekler kuruluş amacına göre sosyal, dini, ekonomik, kültürel veya siyasi fonksiyonları icra amacını taşımıştır.

Bu derneklerden birisi de İslam Toplumu Milli Görüş – Islamic Gemeinschaft Milli Görüş (IGMG) teşkilatı ya da bilinene adıyla Avrupa Milli Görüş teşkilatıdır. Genel olarak dini kuruluşlar kategorisinde değerlendirilen IGMG, Türkiye'de eski başbakanlardan Necmettin Erbakan'ın lideri olduğu Milli Görüş hareketiyle bağlantılı görülmektedir. İlk olarak 1972 yılında, Almanya Türk Birliği'nin aktifleştirilmesiyle (Türkische Union Deutschland) faaliyetlerine başlayan kuruluş, 1976 yılında ismini önce Avrupa Türk Birliği (Türkische Union Europa) sonrasında 1982 yılında ise Avrupa İslam Birliği şeklinde değiştirerek yapısını Avrupa genelinde teşkilatlanmaya elverişli

hale getirmeye çalışmıştır. Üyelerinden Cemalettin Kaplan'ın başını çektiği bir ayrılık yaşayan hareket 1985 yılında daha ılımlı bir İslami duruşa sahip Avrupa Milli Görüş Teşkilatları'na (AMGT) dönüşmüştür. 1995 yılında AMGT ise adını ve yapısını kendi içinde; Europaise Moscheebau und Unterstützung Germeinschaft e.V. (EMUG) ve İslamische Germeinschaft Milli Görüş (IGMG) olmak üzere ikiye bölünerek değiştirmiştir. Bunlardan EMUG finansal, IGMG ise kültürel, dini ve toplumsal amaçlı olarak yapılanmıştır. IGMG, 2015 yılı verilerine göre 613 cami cemiyeti, Kadın Kolları ve Gençlik Teşkilatı şubeleri spor, kültür ve eğitim dernekleri ile birlikte toplam 2324 yerel şubesi, 145.879 üyesi ve 350 bin kişilik cemaatiyle halen faaliyetlerini sürdürmektedir (IGMG, 2016).

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın 2011 yılında yayınladığı rapora göre, 15 Avrupa ülkesinde yaşayan Türk nüfusu 3 milyon 965 bin 150 iken IGMG'nin teşkilatlandığı 11 Avrupa ülkesinde yaşayan nüfus 3 milyon 950 bin dolayındadır. Dolayısıyla IGMG'nin 350 bin kişilik cemaat yapısı, önemli düzeyde temsil niteliği taşımaktadır. Kendisini dini cemaat olarak tanımlayan IGMG'nin sahip olduğu teşkilat ağı nedeniyle bir baskı veya çıkar grubu niteliğinde Türklerin asimilasyon tehditlerine karşı kamuoyu oluşturma gücü, bulunulan ülkelerde entegrasyona katkı verme yetisi, oy verme davranışlarına etkisi, diğer Müslüman ülkelerle diyalog imkanı gibi birçok özelliği içinde barındırdığı düşünülmektedir.

Literatür incelendiğinde İslam Toplumu Milli Görüş Teşkilatı'nın kurumsal yapısı ve sosyo-politik etkileri üzerinde Türkiye'de herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Almanya başta olmak üzere Hollanda, Avusturya gibi bazı Avrupa ülkelerinde kısmi çalışmalar yapılmakla birlikte, bu çalışmaların da kapsamlı ve alan araştırması içeren nitelikte eserler olmadığı görülmüştür.

Bu çalışma ile bu konuda var olduğuna inanılan eksikliğin giderilmesi hususunda önemli bir adım atılmış olacaktır.

1.1.2. Araştırmanın Amaç ve Önemi

Araştırmanın amacı, IGMG'nin toplumsal tabanının ve ideolojisinin niteliksel olarak belirlenmesi, üyelerinin siyasal kültürlenme sürecine ve siyasal tercihlerine olan etkisinin ortaya konulması ve bu sonuçlar doğrultusunda IGMG'nin Türkiye ve faaliyet gösterdiği ülke bakımından sosyo-politik etkilerinin saptanmasıdır.

Bilindiği üzere başlangıçta “misafir işçi” olarak değerlendirilen ve göç edenlerin kısa süre sonra dönmeyi hedefledikleri bu süreç, daha sonraları, göç edilen ülkede kalıcılığı getirmiştir. İslam’ın kurumsal temelini bulunmadığı ve pratikte yabancı görüldüğü bu toplumlarda Müslüman işçiler başlangıçta dini ibadetlerini küçük odalarda yerine getirmeye çalışmışlardır. Özellikle ailelerin birleşmesinden ve göç edilen ülkede kalıcılığın artmaya başlamasından sonra dini ihtiyaçların karşılanması amacıyla camii kurma girişimleri de başlamış, Avrupa’da İslam’ın görünür hale gelmeye başlaması ve örgütlenmesi camiler temelinde gerçekleşmiştir. Bu çerçevede kendisini dini bir cemaat kabul eden IGMG’nin;

- 1) Avrupa’da İslam’ın görünürleşmesine etkisinin saptanması,
- 2) Toplumsal tabanının ve ideolojik niteliklerinin belirlenmesi,
- 3) Üyelerinin siyasal tercih ve davranışlarının ortaya konularak bu tercihlere zemin hazırlayan unsurların ele alınması,
- 4) Almanya’da yerel ve ulusal siyasete etkilerinin belirlenmesi,
- 5) Türkiye siyasetine etkileri ve güncel bakış açılarının ortaya konulması,
- 6) Üyelerinin buldukları ülkede entegrasyonunu sağlama ve asimilasyonlarını engellemeye yönelik faaliyetlerinin ve etkilerinin saptanması
- 7) Özellikle 11 Eylül’den sonra gelişen İslamofobik yaklaşımın IGMG üyeleri üzerindeki etkilerinin ölçülmesi,
- 8) Uyum politikalarına bakışının ve tepkisinin belirlenmesi hedeflenmektedir.

1.1.3. Araştırmanın Hipotezleri

IGMG teşkilatı, her ne kadar ilk kuruluşu kozmopolit bir yapı içerse de, ilerleyen yıllarda bariz bir şekilde Türkiye’de Milli Görüş hareketi ile yakın ilişki halinde bulunmuştur. Muadili Türk dernekleriyle kıyaslandığında IGMG, sosyo-politik tutumu bilinen bir yapı arz etmektedir. Ancak bu sosyo-politik yapının üyeler üzerinde ne düzeyde etkili olduğu konusu araştırılmaya muhtaç bir nitelik arz etmektedir. Bu nedenle araştırmanın temel hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir:

- a- IGMG’nin, üyelerinin siyasal tercihlerine etkisi sınırlıdır.
- b- IGMG’ye aidiyeti artan üyelerin Almanya’ya uyumu artmaktadır.
- c- IGMG, Müslüman-Türk kimliğinin korunmasını teşvik etmektedir.

Araştırmada yukarıdaki temel hipotezi destekleyecek ve test edecek şu yan hipotezlere yer verilecektir:

1. IGMG üyeleri, Türkiye’de ve Almanya’da siyasal gelişmeleri yakından takip etmektedir.
2. IGMG teşkilatı, üyelerini Türkiye’deki seçimlere katılım konusunda yönlendirmekte, ancak parti tercihi konusunda serbest bırakmaktadır.
3. IGMG üyeleri açısından Necmettin Erbakan ve Milli Görüş ideolojisi oldukça önem taşımaktadır.
4. IGMG üyelerinin Türkiye’deki mevcut Milli Görüş kurumlarıyla iletişimi oldukça zayıf olup, siyasi tercihleri farklılaşmaktadır.
5. Siyasi faaliyetler yerine dini cemaat hizmetlerine yoğunlaşan IGMG’nin üyelerinde, ideolojik formasyon verilmediğinden, Avrupa’daki ırkçı politikalar karşısında milliyetçi siyasal tercihlere yönelme durumu görülmektedir.
6. IGMG teşkilatı, üyelerini uyuma teşvik ederek entegrasyona katkı sunmaktadır.
7. IGMG üyeleri, Almanya’nın genel olarak Müslüman toplumuna karşı tutumuna güvenmemektedir.
8. IGMG’nin faaliyetleri, yurtdışında yaşayan Türklerin asimile olmalarına engel olmaktadır.
9. IGMG üyeleri kalıcılık söylemini kabullenmekle birlikte Almanya’da gelecek tasavvuruna sahip değildir.
10. Mücadelesini hukuki zemine uygun bir politikaya dayandıran IGMG, Almanya’da Müslüman topluluklar ile Alman devleti arasında diyalog sağlama potansiyeli ile önemli bir işlev görmektedir.

1.1.4. Araştırmanın Konusu ile İlgili Literatür

Literatür taraması yapıldığında IGMG’yi ele alan çalışmalar doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki ayrı başlıkta incelenebilmektedir. IGMG’yi doğrudan ele alan çalışmalardan birisi, İslam Toplumu Milli Görüş (IGMG) teşkilatını kurumsal bağlamda değerlendiren Hoeven ve Bakıcı tarafından hazırlanan ‘*Islamische Gemeinschaft Milli Görüş*’ isimli eserdir. 2004 yılında yayınlanan ve yirmi sayfaya sığdırılmaya çalışılan eserde IGMG’nin kurumsal yapısı ve organizasyonları ile Alman kamuoyundaki IGMG algısı ve IGMG’nin kendi eleştiri ve yorumları üzerinde durulmuştur.

Almanya’da IGMG denilince akla gelen en önemli araştırmacı Prof. Dr. Werner Schiffauer’dır. Uzun yıllar IGMG hakkında alan araştırmaları yürüten ve IGMG-Alman Devleti ilişkilerinde de arabuluculuk yaptığı bilinen Schiffauer’in konu ile ilgili bir çok eseri bulunmakla birlikte araştırmada yararlanılan kaynak eseri 2010 yılında yayınlanan *Nach dem İslamismus –Eine Ethnographie der İslamischen Gemeinschaft Milli Görüş* isimli eserdir. IGMG’nin tarihsel süreçte geçirdiği safhalara değinen Schiffauer 1999 yılında M. Sabri Erbakan’ın IGMG’de görev alması ve sonrasında genel başkan olmasıyla birlikte IGMG’de dönüşümün başladığını iddia etmektedir. Süreci IGMG’de ikinci neslin yönetimi ele alması olarak yorumlayan Schiffauer IGMG’ye şüphe ile yaklaşan Alman devletinin yanlış bir strateji yürüttüğünü aksine IGMG ile diyalogun artırılması gerektiğini savunmaktadır.

Amir Moazemi tarafından kaleme alınan ‘Die Islamische Gemeinschaft Milli Görüş im Spannungsfeld von transnationaler Dynamik und deutscher Islampolitik’ başlıklı çalışma da yine İGMG hakkında yazılan önemli eserlerdendir. Kendisi de Almanya’da İslam üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Moazemi, IGMG’nin ulusötesi dinamikler ve Alman İslam politikası arasındaki gerilim karşısında konumunu irdelemektedir.

Kurumsal anlamda IGMG’yi ele alan çalışmalardan bir diğeri Mehmet Özkan’a (*"Transnational Islam, immigrant NGOs and poverty alleviation: The case of the IGMG."*) ait çalışmadır. 2011 yılında yayınlanan çalışmasında Özkan, Milli Görüş’ü göçmen sivil toplum kuruluşlarına örnek olarak incelemiştir. Ekonomik kalkınma ve sivil toplum literatüründe yoksullukla mücadele alanında neredeyse yalnızca Batı orjinli sivil toplum kuruluşlarına ağırlık verildiğine dikkat çeken Özkan, Müslüman milletlerce oluşturulan sivil toplum kuruluşları hakkında çalışma yapılmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda Milli Görüş’ü (IGMG) benzeri sivil toplum kuruluşlarına örnek olarak ele alan Özkan, 2004-2009 yılları arasında teşkilatın 70’den fazla ülkede Kurban dağıtımını yapmasını önemli bir veri olarak kabul etmektedir. IGMG’nin faaliyetleriyle göçmen Türk toplumunun ulusöteci eğilimlerinin arttığını savunan Özkan, örneğin ihtiyaç sahiplerine et yardımını içeren Kurban organizasyonu ile bir taraftan yoksulluğun azaltılmasına katkı sunulurken diğeryandan ise hem diğery İslam ülkelerinden haberdar olunulduğunu hem de Türk toplumunun kendisini İslam ümmetinin bir parçası olarak görmeye başladığını ifade etmektedir.

Karşılaştırmalı çalışmalar bağlamında IGMG'yi inceleyen yayınlar arasında dikkat çeken çalışmalardan birisi "*State Policies and Islam in Europe: Milli Görüş in Germany and the Netherlands.*" başlığıyla A. Yükleyen tarafından kaleme alınmıştır. Avrupa'da İslam'a karşı yürütülen genel devlet politikalarını ele alan Yükleyen, örnek olay olarak Almanya ve Hollanda'da İslami yapılara karşı ne yönde yaklaşım sergilendiğini Milli Görüş üzerinden incelemiş, önemli tespitlerde bulunmuştur. Yazar ülkelerin sosyo-politik reflekslerine vurgu yaptığı çalışmasında bu özelliklerin İslam'a ve İslami kurumlara yaklaşımı yönlendirdiğini belirtmiştir. Almanya'nın seçkin yapıları nedeniyle İslami yapı arz eden Milli Görüş'ü (IGMG) devamlı olarak bir tehdit unsuru olarak gördüğünü iddia eden Yükleyen, çokkültürlülüğü esas alan Hollanda'da ise IGMG'nin devlet kurumlarıyla yakın işbirliği halinde olduğuna dikkat çekmektedir.

Tol ve Akbaba tarafından yapılan "*The Rise of Radicalism: A Case Study of Milli Görüş in Germany.*" başlıklı çalışmada ise, Milli Görüş teşkilatı (IGMG), radikalleşme eğilimleri üzerinden ele alınmaya çalışılmıştır. Özellikle İran Devrimi'nden itibaren Müslüman göçmenlerin Avrupa ülkelerindeki durumlarının önem kazandığına dikkat çekilen çalışmada İslami hareketlerin Ortadoğu ve Batı Avrupa'da ulus devletler açısından siyasi zorluk içerdiği dile getirilmektedir.

İslam Toplumu Milli Görüş teşkilatını dolaylı olarak konu edinen yayınlara bakıldığında ise 70'e yakın çalışmaya ulaşılmıştır. Türk derneklerinin göçmenler üzerindeki etkisi türündeki yayınlar dışarıda tutulduğunda, bu çalışmaların hareket noktasını entegrasyon tartışmalarının ve İslamofobik yaklaşımların oluşturduğu görülmektedir.

Buna örnek çalışmalardan birisi Anna Amelina ve Thomas Faist'e ait "*Turkish Migrant Associations in Germany: Between Integration Pressure and Transnational Linkages*" adlı eserdir. Milli Görüş'ün çalışmalarının entegrasyon odaklı olarak nitelendiği çalışmada, bir yandan dini topluluk olarak tanınma gayreti diğer yandan da okullarda İslami eğitim hakkının tanınması gayreti nedeniyle IGMG "*tanınma için mücadele eden (struggle for recognition) bir yapı*" olarak nitelendirilmektedir.

Entegrasyon odaklı dikkat çeken eserlerden birisi de Jonathan Laurence'e ait "*Islam and Citizenship in Germany*" isimli çalışmadır. Batı Avrupa'da Fransa'dan sonra Müslüman nüfusa sahip en büyük ikinci ülkenin Almanya olduğuna vurgu yapan Laurence, araştırmaların bu gerçeği dikkate alınarak yapılmasını savunmaktadır. 1999'da

yenilenen ‘Vatandaşlık Kanunu’ ile Almanya’da göçmen politikalarının dönüşüm yaşadığını hatırlatan Laurence, entegrasyon sürecinin sağlıklı ve sürdürülebilir olması noktasında Almanya’da en etkili İslami organizasyon olan IGMG ile işbirliğinin yararına dikkat çekmektedir.

Entegrasyon merkezli bir diğer eser Brettfeld tarafından kaleme alınan “*Muslimen in Deutschland: Integration, Integrationsbarrieren, Religion und Einstellungen zu Demokratie, Rechtsstaat und Politisch-Religiös Motivierter Gewalt*” başlıklı çalışmadır. Brettfeld’in, ilgili makalede IGMG’yi siyasi-dini şiddet ile bağlantılı olarak irdelemeye çalıştığı görülmektedir. Pittel ve Rübhelke’ye ait olan "Characteristics of terrorism" adlı çalışmada da yine aynı şekilde IGMG ile şiddet olgusu birlikte değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışmalarda IGMG’nin şiddet ile olan ilişkisine, Alman istihbarat kurumlarının değerlendirmeleri kaynak olarak gösterilmektedir.

"*Turkish Political Islam in Europe: Story of an Opportunistic Intimacy*" başlığını verdiği çalışmasıyla Valerie Amiraux ise, IGMG’nin Türkiyeli göçmenleri özellikle siyasal açıdan mobilize etme yollarına dikkat çekmiştir. Amiraux, Almanya’da IGMG’nin etkisini artırdığı dönemde Türkiye’de de bu durumun siyasal temsilde sandığa yansıdığı, ekonomik kaynakların da aynı şekilde Türkiye’ye aktarıldığını örneklerle açıklamaya çalışmıştır.

Ele alınan çalışmalar genel olarak Almanca ya da İngilizce kaleme alınan çalışmalardır. Konuyla ilgili olarak yapılan literatür taramasında değerlendirmeye alınabilecek özellikle Türkçe bilimsel çalışmalara rastlanılmamıştır.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın bu bölümünde ilk olarak kavramsal çerçeveye değinilecek, akabinde Almanya’da yürütülen alan araştırmasının evren ve örneklem bilgileri, verilen toplanması ve analiz süreci ile araştırmanın sınırlılıkları hakkında bilgiler verilecektir.

1.2.1. Kavramsal Çerçeve

Konunun anlaşılır olması ve çalışmanın çerçevelenmesi amacıyla kavramsal tanımlamalara başvurulmuştur. Araştırma konusunun sosyal bilimlerde güncelliğini her zaman koruyan ancak son yıllarda önemi daha da artan göç konusu ile ilgili olması nedeniyle öncelikle sıklıkla atıf yapılan kavramlar tanımlanmış, bu kavramlarla ilgili teorilere sınırlılıklar kapsamında yer verilmiştir.

Bu bağlamda, çalışmanın kuramsal kısmı ilk olarak “göç” kavramının tanımıyla başlamış, göç türlerine değindikten sonra uluslararası göçe yönelik teoriler ele alınmıştır. Göç sonrası oluşan sosyo-politik süreçlere yönelik kuramsal çerçeveyi belirlemek için çalışmanın devam eden kısmında “asimilasyon”, “entegrasyon” ve “çokkültürlülük” kavramlarına teorik yaklaşımlarla birlikte değinilmiş, bu süreçlere yönelik dünyadan örnek uygulamalar ile konu örneklendirilmiştir.

Kuramsal çerçeveyi içeren bölümde ayrıca Almanya’ya göç süreci işlenmiştir. Bu kapsamda Türkiye’den yurtdışına göçün sebepleri ve etkileri irdelenirken Almanya’nın Türk işçilere yaklaşımı, Türklerin yaşadıkları genel sıkıntılar kısaca ele alınmıştır. Son olarak araştırma konusunu içeren İslam Toplumu Milli Görüş teşkilatının tarihsel süreci detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

1.2.2. Evren ve Örneklem

Hedeflenen kitle hakkında ortalama bir fikir elde edilebilmesi için kitleyi yani evreni temsil eden oranda bir gruba (örneklem) yönelik alan araştırması yapılması yeterli olmaktadır. Bu örneklemin oranı evrene endeksenerek hesaplanmaktadır.

Bu araştırmanın evreni İslam Toplumu Milli Görüş (IGMG) teşkilatıdır. Avrupa ülkeleri, Kanada ve Avustralya dahil olmak üzere 36 bölgede faaliyet yürüten IGMG’nin genel merkezi 15 bölgeye sahip olan Almanya’nın Köln şehrinde yer almaktadır. Toplamda 600’ e yakın camisi olan IGMG’nin camilerinin yaklaşık 400’ü Almanya’da bulunmaktadır. Bu nedenle araştırmanın kabul edilen evreni Almanya olarak belirlenmiştir. Almanya’daki tüm camilere gitmek mümkün olamayacağı için örgütlenmenin yoğun olduğu bölgelerde araştırma yapılması uygun görülmüştür. IGMG’nin Almanya’da 87.768 kayıtlı üyesi olduğu için örneklem olarak 385 kişiye anket uygulanması hedeflenmiştir. Literatürde uygulanan testlerin büyük çoğunluğuna uygun şekilde 0,05 önem düzeyi ile hesaplandığında, aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, belirtilen örneklem sayısı doğrulanabilir veri sunmaktadır.

Tablo 1: Örneklem Büyüklüğü Tablosu

N	ÖRNEK BÜYÜKLÜĞÜ					
	Sürekli veriler (E=0,03)			Kategorik veriler (E=0,05 ve $\Pi = 0,50$)		
	$\alpha = 0,10$ ($z_{\alpha/2} = 1,65$)	$\alpha = 0,05$ ($z_{\alpha/2} = 1,96$)	$\alpha = 0,01$ ($z_{\alpha/2} = 2,58$)	$\alpha = 0,10$ ($z_{\alpha/2} = 1,65$)	$\alpha = 0,05$ ($z_{\alpha/2} = 1,96$)	$\alpha = 0,01$ ($z_{\alpha/2} = 2,58$)
100	46	55	68	74	80	87
200	59	75	102	116	132	154
300	65	85	123	143	169	207
400	69	92	137	162	196	250
500	72	96	147	176	218	286
600	73	100	155	187	235	316
700	75	102	161	196	249	341
800	76	104	166	203	260	363
900	76	105	170	209	270	382
1000	77	106	173	213	278	399
1500	79	110	183	230	306	461
2000	83	112	189	239	323	499
4000	83	119	198	254	351	570
6000	83	119	209	259	362	598
8000	83	119	209	262	367	613
10000	83	119	209	264	370	623
100000	85	120	210	273	385	666

Kaynak: Bartlett, J.E., Kotrlık, J.W., Higgins, C.C. (2001). Organizational Research: Determining Appropriate Sample Size in Survey Research, *Information Technology, Learning, and Performance Journal*, Vol.19, No.1.

Araştırmada örneklem belirlenirken kota örnekleme tekniğinden yararlanılmış, anket formları cinsiyet, eğitim ve yaş dağılımı ile orantılı olarak dağıtılmıştır. Bu kapsamda IGMG'ye ait ana teşkilat (AT), kadınlar teşkilatı (KT), gençlik teşkilatı (GT)

ve kadınlar gençlik teşkilatı (KGT) şeklindeki dörtlü örgütlenme modeli baz alınarak belirlenmiş, bu dört gruba eşit oranda anket uygulanması uygun görülmüştür.

Araştırmada uygulanacak anket formunda yer alan sorular titizlikle hazırlanmaya çalışılmıştır. Alanında uzman kişilerden yardım alınarak hazırlanan anket soruları aynı zamanda istatistiksel değerlendirmeye tabi tutulacağından ekonometri uzmanlarına da danışılmıştır. Anket soruları ile dört farklı veri grubu elde edilmeye çalışılmıştır: a) Demografik veriler, b) IGMG'ye aidiyet, c) IGMG'nin kimliğin korunmasına ve uyum sürecine katkısı, d) Siyasal tutuma etkisi.

Anket uygulamasının yanı sıra, araştırmayı desteklemek ve ankete yansıtılmayan verileri elde edebilmek için çeşitli kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiş, elde edilen bu veriler ilgili bölümlerde değerlendirilmiştir.

Alan araştırmasının mülakatları 2016 Nisan-Temmuz tarihleri arasında yaklaşık dört aylık bir sürede Almanya'da gerçekleştirilmiş, öncesi ve sonrası tarihlerde ise İstanbul ve Bolu'da iki ayrı mülakat daha yapılmıştır. Anket formları ise 2017 Mart-Nisan tarihleri arasında Almanya'da bir aylık süreçte uygulanmıştır. IGMG Genel Merkezi'nce organize edilen ve tüm Almanya bölgelerinin katıldığı genel programlardan yararlanılırken imkanlar dahilinde bazı bölge ve şubelere bizzat gidilmiştir. Bu kapsamda 555 kişiye anket uygulanmış, analize tabi tutulduğunda eksik verilerden ötürü 399'u değerlendirmeye alınmıştır. Yine de bu sayı araştırmanın evrenini güvenilir oranda temsil etmektedir.

1.2.3. Verilerin Toplanması

İlk olarak göç teorilerini ele alan ve Türkiye'den yurtdışına, özellikle Almanya'ya, göçü inceleyen mevcut literatür taranmıştır. Bu anlamda literatürde karşılaşılan resmi istatistiklerin güncel verilerle mukayesesi amacıyla resmi devlet istatistiklerine başvurulmuştur.

Araştırmanın ana konusu IGMG hakkında Türkçe yazılı kaynak neredeyse hiç olmadığından yabancı dilde (Almanca-İngilizce) yazılan makale ve tezlerden yararlanılmıştır. Bununla birlikte ulaşılan tüm Türkçe yazılı materyaller çalışmaya dahil edilmiştir. Sözlü kaynaklar bağlamında ise, IGMG Genel Merkezi başta olmak üzere konu ile ilgisi olduğu düşünülen kişi ve kurumlarla görüşülmüş, bu görüşmelerde elde edilen bilgilerden yola çıkılarak mülakat yapılabilecek isimler belirlenmiştir. Aynı

zamanda, görüŖülen isimlerden arŖivlerinde var olan IGMG'ye ait broŖür, faaliyet raporu, gazete kùpürleri ve resmi evraklar talep edilmiŖ, bu sayede bazı kaynaklar temin edilmiŖtir. Buna ilaveten IGMG'nin kendi bünyesinde çıkardığı dergiler, gazeteler, sosyal medya araçları da incelemeye alınmıŖtır.

Almanya'da yapılan alıŖmalarda sıklıkla IGMG'ye ait cami ve lokaller ziyaret edilmiŖ, buralarda bulunan kiŖilerin düŖünceleri ve günlük yaŖamları hakkında doğal gözlem yapmak gayesiyle sohbetlere, düğünlere, programlara katılım saęlanmıŖtır. Bu gözlemler sırasında yapılan ikili sohbetlerde muhataplara eŖitli sorular sorarak siyasi tutumları öğrenilmeye alıŖılmıŖ, ancak yanlıŖ anlaŖılmamalara sebebiyet vermemesi için görüŖmeler kayıt altına alınmamıŖtır. Buna karŖın özellikle IGMG yöneticileri ile yapılan görüŖmeler kendilerinin de onayı alınarak kayda alınmıŖtır. GörüŖme öncesinde mülakat yapılacak kiŖilere rehber sorular verilse de görüŖme sırasında açık uçlu soru görüŖme tekniği kullanılmıŖ, takip sorularla konular irdelenmeye alıŖılmıŖtır.

Anket formlarının uygulanma süreci, Türkiye'de yapılan 16 Nisan 2017 Anayasa DeęiŖiklięi Referandumuna denk gelmesi ve bu tarihlerde Hollanda-Türkiye arasında diplomatik kriz yaŖanmasından ötürü oldukça zorluklar barındırmıŖtır. Daha önce hazırlanan ve sosyo-politik tutum ölçmeyi amaçlayan anket sorularının bir kısmı yanlıŖ anlaŖılmalara sebebiyet vereceği ya da kiŖilerin cevaplamaktan kaçınacağı gerekçesiyle deęiŖtirilmek durumunda kalmıŖtır. Her ne kadar IGMG Genel Merkezi aracılığıyla görüŖmelere gidilse de, yaŖanan siyasi tartıŖmalardan ekinileceği ve anket nedeniyle vatandaşlıktan atılma, iŖten çıkarılma gibi sıkıntılarla karŖılaŖılma korkusuyla cevaplamaya yanaŖılmayacaęı varsayılmıŖtır. Bu nedenle örneklem olarak 385 kiŖi belirlenmesine karŖın 555 kiŖiye anket uygulanmıŖ, ancak bunların yaklaşık 150'si eksik veri yoğunluğundan ötürü değerlendirme dıŖı bırakılmıŖ, 399 anket ile analiz tamamlanmıŖtır. Formları değerlendirme dıŖı bırakılan kiŖilerin büyük çoğunluğunun Türk vatandaŖı genç kadın denekler olduğu ve bu deneklerin ölçek sorularına yanıt vermediği saptanmıŖtır. Bu sonuç, yukarıda zikredilen varsayımın aksini iŖaret etmektedir. Eksik veri yoğunluğunun muhtemel sebebi olarak; görüŖ belirtme ihtiyacı hissedilmemesi ve apolitik olunması seçenekleri daha makul görünmektedir. Zira anket uygulaması sırasında genç kadın deneklerin gerek Türkiye siyaseti gerekse Almanya siyaseti karŖısında ilgisiz olduğu gözlemlenmiŖtir.

1.2.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada ilk 22 soruda katılımcıların tercihlerinin dağılımlarının belirlenmesi amacıyla frekans analizi yapılarak tercihler yüzdesel olarak pasta grafiği şeklinde verilmiştir. Ayrıca söz konusu değişkenlerin ilk 22 soruda yer alan diğer değişkenlerin dağılımına etkilerinin test edilmesi amacıyla Ki Kare bağımsızlık testi yapılarak verilerin dağılımı çapraz tablolar şeklinde sunulmuştur. Son 16 soruda yer alan ölçekle ilgili Siyasi Tutum, IGMG'ye aidiyet, Kimliğin Korunması ve Uyum Sürecine Katkı faktörlerinin ortalamalarının karşılaştırılması amacıyla eşleştirilmiş örneklem T testi yapılmıştır. Siyasi tutum, IGMG'ye aidiyet ve Kimliğin Korunması değişkenlerinin Uyum Sürecine katkı değişkenini açıklama düzeyinin belirlenmesi amacıyla çok değişkenli doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi için bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki düzeyinin belirlenmesi amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Aynı analiz IGMG'ye aidiyet değişkenine ilişkin verinin elde edilmesi için de uygulanmıştır.

1.2.5. Sınırlılıklar

Araştırmanın ana konusu İslam Toplumu Milli Görüş'ün (IGMG) sosyo-politik etkilerini ölçmektir. Ancak IGMG'nin 1961 yılında Ankara Anlaşması'yla başlayan işgücü göçünün ardından kurulan bir yapı olması nedeniyle göç olgusuna değinilmesi bir gereklilik olmaktadır. Buna karşın göç olgusunun tüm detaylarına değinmek, göçün sebepleri ve etkileri üzerine derinlemesine tahliller yapmak konunun sınırları dışındadır. Benzer şekilde göç türlerine yönelik teorilerin tamamı yerine ilgili görülen uluslararası göç teorilerine ve göç sonrası görülen sosyo-politik etki ve tutumlara yoğunlaşılması konunun sınıridir. Araştırmanın diğer sınırlılıkları şunlardır:

- a- IGMG'nin haricinde Avrupa'da örgütlenen Türklere ait diğer sivil toplum kuruluşları ve cemaatler konu kapsamına girmemektedir.
- b- IGMG'nin Almanya bölgeleri dışında kalan diğer örgütlenmeleri araştırma konusuna dahil edilmemiştir.
- c- IGMG'nin Alman makamlarıyla olan ilişkileri kurumsal olarak ele alınmamış, yalnızca IGMG yetkililerine yöneltilen sorulara verilen cevaplar ile Alman makamlarının kamuoyuna yansıyan açıklamaları değerlendirmeye alınmıştır.

- d- Alman gazeteciler, akademisyenler, siyasetçiler ile mülakatlar yapılmamış, salt yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır.
- e- IGMG'ye bağlı camilerde yaşanan sorunlar, organizasyon bünyesindeki aksaklıklar, üyelerin sosyo-ekonomik, kültürel, psikolojik durumları gibi konular araştırma konusu dışındadır.
- f- IGMG'nin sosyo-politik etkisi dışındaki etkileri araştırmaya konu edilmemiştir.

2. GÖÇ TEORİLERİ VE GÖÇÜN SOSYO-POLİTİK ETKİLERİ

Yazında ele alınacak bir konunun öncesinde o konu içerisinde kullanılacak olan kavramların ortaya konması konunun sınırlarının belirlenmesine katkı sunmaktadır. Böylece muhtemel kavram karmaşası engellenerek asıl mesele üzerinde yoğunlaşılması sağlanmaktadır.

Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde Türkiye'den Avrupa'ya göç süreci ve sosyo-politik etkileri ele alınmadan evvel bir takım kuramsal değerlendirmelere yer verilecektir. Bu kapsamda çalışma konusunun alt zeminini oluşturan bir kavram olarak göç olgusu kuramsal boyutlarıyla tanımlanmaya çalışılacak, akabinde de göç neticesinde göç alan ülkede pratize edilen asimilasyon, entegrasyon ve çokkültürlülük uygulamaları kavramsal açıdan ele alınacaktır.

2.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve: Göç Olgusu

Sosyal bilimler alanında kavramsal tanımlamalar yapılırken sıklıkla ilgili kavramın net bir tanımının yapılmasının mümkün olamayacağı vurgusu yapılır. Aslına bakılırsa bu ifade bir gerçeği ifade etmektedir. Zira sosyal bilimlerde bir kavramın tanımı yapılırken hangi değişkenlerin ele alındığı hususu kavrama yüklenen anlam konusunda belirleyici olabilmektedir. Sözelimi küreselleşme kavramının tanımı yapılırken küreselleşmeyi benzeştirici yönüyle ele almak mümkün iken onu farklılıkları ortaya çıkartan bir kavram olarak tanımlamak da mümkün olabilmektedir.

Burada ele alınacak olan göç kavramı da benzeri bir kimliğe sahiptir. Toplumlar ve devletler açısından oldukça önemli etkiye sahip olan göç kavramı son yıllarda zihinlerde ilk etapta olumsuz çağrışımları beraberinde getirmektedir. Mülteci sorunları, kimlik ve güvenlik politikaları gibi güncel sorunsallarla özdeşleştirilen bir yapı arz etmesinden ötürü olumsuz etkileri ön planda tutulmaktadır. Diğer taraftan göçün tarihsel süreçte (Kavimler Göçü, Medine'ye Hicret, ABD'nin ve İsrail'in kuruluşu gibi) birçok değişim ve dönüşüme öncülük etmesi de onun işlevsel yönüne işaret etmektedir. O halde kavramları ele alırken geniş perspektifte bulunmak derinlemesine tahlil imkânı sunabilmektedir.

Göç kavramına yönelik literatürde yer alan tanımlamalara geçmeden evvel kavram ile ilgili genel kabul gören bir takım temel özelliklere değinmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi, göç coğrafi olarak yer değiştirme yani mekansal değişim

içermektedir. Bu mekansal değişimin sınırları konu ile doğru orantılı olarak değişebilmektedir. Örneğin kırsaldan kente göç süreci de mekansal bir değişimdir, bir ülkeden başka bir ülkeye yapılan göç de. Biri iç göç konusunda ele alınırken diğeri uluslararası göç kapsamına dahil edilebilmektedir. Fakat kesin olan ortak nokta göçün mekansal bir değişimi ifade ettiğidir. Bir diğer özelliği ise göç her zaman insan hikayesinin bir parçası olmuştur ve olmaya da devam edecektir (Keeley, 2009: 12). Belli bir dönemde başlayıp sonrasında kesintiye uğrayarak sona eren bir olgu değildir. İnsan var oldukça hareket edecek, çeşitli sebeplerle yer değiştirecek ve bu döngüyü hep devam ettirecektir. İnsanın olduğu bir dünyada göç olgusu da her zaman varlığını sürdürecektir. Bu nedenle tarihin her döneminde titizlikle ele alınması gereken göç hikâyelerine rastlamak mümkün olabilmektedir (Manning, 2005: 1).

Castles ve Miller ekonomik ve siyasal gelişmeler eliyle göç sürecinin kendisini güncelleyerek varlığını sürdüreceğini öne sürmekte ve çağdaş göçlerin barındırdığı yeni durumlara dikkat çekmektedir. Buna göre; a) giderek daha fazla ülkeyi etkilemesi bakımından göçün küreselleşmesi, b) uluslararası göç hareketlerinin hacim olarak büyümesinden ötürü göçün hızlanması, c) göç ve göçmen örüntülerinin daha komplike hale gelmesi nedeniyle göçün farklılaşması, d) İlk dönemlere oranla göçün kadınsallaşması ve e) hükümetler arası ilişkiler ve artan güvenlik politikaları nedeniyle göçün giderek siyasallaşması söz konusudur (Castles vd., 2008: 12-14).

Göç olgusunun tarihsel süreç bağlamında ele alındığında beş farklı göç dalgasını içerdiği görülmektedir. İlk dalga, 17. yüzyılda Avrupa devletlerinin emperyal güçler olmasından I. Dünya Savaşı sonuna kadar geçen süreyi içermektedir. Bu dönemde çeşitli Avrupa ülkelerinin (İspanya, Portekiz, Hollanda, Britanya) nüfus azaltma politikası kapsamında kolonileşmeyi teşvik ettiği bilinmektedir. İkinci dalga 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupalı tüccarların Batı Afrika'dan Amerika'nın güneyine, Karibik adalarına, Brezilya'ya ve Guyana'ya köle taşımalarından ve kölelik sona erdikten sonra da İngilizlerin Güney Asya'dan Doğu Afrika, Fiji, Jamaika, Surinam ve Trinidad'a sözleşmeli uşak ve işçi götürmeleridir. Bu göçler aynı zamanda Kanada, ABD, Latin Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda'da kurulacak devletlere de temel olmuştur. Üçüncü göç dalgası, I. Dünya Savaşı sonunda imparatorlukların dağılmasıyla yaşanmıştır. Habsburg ve Osmanlı İmparatorluklarının dağılmasıyla Orta, Doğu ve Güney Avrupa'da sınırları etnik yerleşimlerle uyumlu olmayan yeni devletler oluşmuş

ve bu devletlerin homojen nüfuslar oluşturma çabasına yönelmesiyle zorunlu göçler baş göstermiştir. Buna örnek gelişmeler arasında Rus Devrimi, Hitler Almanya'sı ve Nazi askeri gücünün Avrupa'ya yayılması gibi örnekler bulunmaktadır. Dördüncü göç dalgası ise II. Dünya Savaşı sonrası başlamıştır. Sömürge ülkelerinin bağımsızlıklarına kavuşması sürecini ifade eden dördüncü dalgada, yeni kurulan bu devletlerin niteliği etnik açıdan bölünmüş, otoriter rejimlerle yönetilen, dolayısıyla önlenemez şiddetli çatışmalara sahne olan yapıdadır. Beşinci göç dalgası, dördüncü göç dalgası ile aynı dönemlerde yaşanmış olmakla birlikte 1950 ve 1960'larda Batı Avrupa, ABD ve petrol üreten Ortadoğu ülkelerindeki işgücü açığını kapatmak amacıyla işçi ithal edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Batı Avrupa'ya genelde Türkiye, Kuzey Afrika ve Yugoslavya'dan, A.B.D.'ne Meksika ve Karibik'ten, Suudi Arabistan, Libya, Irak ve Arap Emirliklerine ise Mısır, Yemen, Güney ve Güneydoğu Asya'dan iş göçü olmuştur (Durugönül, 2002: 39-40).

2.1.1. Göçün Tanımı ve Türleri

Kavramsal bağlamda göç olgusunun anlaşılabilmesi göç türlerinin ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda göçün temel ayrımlarını oluşturan coğrafi nitelik, iradi yön ve zaman aralığı sınıflandırmalarına değinmek gerekmektedir.

Literatürde yer alan göç tanımlamaları aynı zamanda göçün türlerini de kapsayacak şekilde yapılmaktadır. Faist'e göre göç uzamsal (mekânsal) hareketi ifade ederken yaşanılan yerin daimi ya da yarı daimi olarak genellikle bir idari sınırın dışına doğru değiştirilmesini içermektedir (Faist, 2003: 41). Uluslararası Göç Örgütü (IOM) de göçü benzeri bir şekilde tanımlamaktadır. Buna göre nüfus hareketliliğini barındıran göç olgusu süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların uluslararası bir sınırı geçmesi veya bir devlet içinde yer değiştirmesi sürecidir (IOM, 2009: 22). Ne ki, her ne kadar temel gösterge kabul edilse de göç sürecinin salt mekân değiştirme olarak algılanmaması gerekmektedir. Nitekim göç olgusu mekân değiştirmenin öncesi ve ötesini de kapsayan bir süreci ifade etmektedir. Bu durum göç ile ilgili tanımlamalarda bir takım niteliklerin ortaya konmasını zorunlu kılmaktadır ki, böylece göç türlerini ayırt edebilme fırsatı da doğmaktadır.

Bu bağlamda ele alındığında göçün türleri açısından üç ayrı sınıflandırma yapılması mümkün görülürken (Ekinci, 2008: 22), ilk sınıflandırma göçün coğrafi

niteliği üzerinden yapılmaktadır. Buna göre göçün bir ülkenin sınırları içinde veya dışında olması onun “iç göç” ya da “dış (uluslararası) göç” olarak nitelendirilmesine neden olmaktadır. Ülke sınırları dâhilinde yer değiştirmeleri ifade eden iç göç kendi içinde dört ayrı türde¹ görülürken dış göç ise iltica, beyin göçü, mübadele ve emek göçü olmak üzere dört ayrı boyut içermektedir².

Göçün sınıflandırmasında ikinci bir ayırım göçün iradi olup olmamasıyla ilgili olmakta ve buna göre “zorunlu göç” ya da “gönüllü göç” olarak nitelendirilmektedir. Savaş, doğal afet, sürgün gibi nedenlerle insanların yaşadıkları yerlerden ayrılmak zorunda kalmaları veya buna mecbur bırakılmaları sebebiyle meydana gelen göç zorunlu göç olarak tanımlanırken gönüllü göçte ise bireyler daha iyi yaşam şartları umuduyla göç etmeye kendileri karar vermektedir (Yılmaz, 2014: 1687).

Bir diğer sınıflandırma ise göçün zaman dilimiyle ilgilidir. Göç eden kişinin geri dönmek üzere hareketi “kalıcı göç” olarak tanımlanırken mevsimlik hareketlilikte olduğu gibi bir süre ile kısıtlı göçlere de “geçici göç” denmektedir (Ekinci, 2008: 25-6).

Bu sınıflandırma türüne ilaveten yine birçok göç türünden bahsetmek mümkün olmaktadır. Buna örnek olarak yasal veya yasadışı göç, transit göç, mekik göç, düzensiz göç gibi çeşitli örnekler verilebilmektedir. Her birisi içerik itibarıyla pratiği yansıtan bütün bu göç türlerinin işaret ettiği en önemli husus göçün kapsamlı bir boyut içermesi ve devamlı olarak dönüşüm içerisinde olmasıdır. İçerdiği dönüşüm göz önüne alındığında göçün ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel birçok değişime öncülük ettiği görülmektedir (Bijak, 2006: 3). Hatta bu etki düzeyi kimi zaman Abadan Unat’ın (2002: 33) ifade ettiği gibi göçmenlerin yeni bir devlet kurmasına dahi neden olabilirken bazen ise yeni devletlerin yeni göçmen grupları ortaya çıkarmasıyla sonuçlanmaktadır³. Ancak yine de dönüşüm devam etmektedir. Nitekim bugün göç alan bir ülke yakın gelecekte

---

¹ İç göç ile ilgili sınıflandırmada kır-kent ilişkisi başat rol oynamaktadır. Buna göre iç göç; kırdan kente göçler, kırdan kıra göçler, kentten kente göçler ve kentten kıra göçler olmak üzere dört ayrı başlıkta ele alınmaktadır. Çalışma konusunu içermediğinden iç göç türleri ayrı olarak ele alınmamıştır. Detaylar için bkz. (Ekinci, a.g.e. s.22.)

² Ekinci çalışmasında dış göç türleri arasına emek göçünü dâhil etmemiştir. Ancak konu bütünlüğü açısından düşünüldüğünde ülke sınırları dışına göçün oransal bazda işçi-emek göçü yoğunluklu olduğu bilinmektedir. Bütün bu bilgiler ışığında dış göç türleri arasına emek göçünün dâhil edilmesi uygun görülmüştür. (B.G)

³ Buna örnek olarak M. Erol’un (2012) “İsrail: Göçlerle Kurulmuş Bir Devlet” isimli çalışması incelenebilir.

göç veren bir ülke haline gelebilmektedir⁴. Veya geçici olarak bir mekândan diğerine göç eden bir kişi ilerleyen dönemde kalıcı hale gelebilmektedir. Tüm bunlar göç olgusunun durağan değil değişime açık, dinamik yapıda olduğunu göstermektedir. İşte bu nedenle göç sürecini ele alırken yalnızca göçün nedenleri ya da yalnızca sonuçları üzerinde değil çok daha kapsamlı ve disiplinler arası değerlendirmeler yapılmalıdır. Çalışmaya konu olan Türkiye’den Almanya’ya giden göçmenler için de benzeri durum geçerlidir. Ekonomik veya siyasi sebeplerle Almanya’ya geçici olarak giden Türkiyeli göçmenlerin önemli çoğunluğu kalıcı hale gelmiş, ilerleyen yıllarda Alman toplumunun bir parçası haline gelmiştir. Benzeri durum Almanya devleti için de geçerlidir. Nitekim işgücü ihtiyacını karşılamak üzere geçici olarak işçi talebinde bulunan Almanya bir süre sonra göçmen ülkesi haline gelmiş, nüfusunun beşte biri göçmenlerden oluşmaya başlamıştır (Kızıloca, 2007: 61). Dolayısıyla ele alınan herhangi bir göç çalışmasında o göçün sahip olduğu nitelikler önem arz etmektedir.

Genel bir ifade ile tekrar edilecek olursa göçün coğrafi nitelik, iradi durum ve zaman aralığı gibi etmenlerle çeşitli türlere ayrıldığı, bir göç hareketinin bu etmenlerden birisinin etkisiyle ya da birden fazla etmenin biraraya gelmesiyle şekillenebileceği söylenebilmektedir. Bu noktada iki ayrı teorik yaklaşımın ele alınması yararlı görülmektedir. Bunlardan birincisi; Bhikhu Parekh tarafından yapılan üçlü göç yaklaşımı, diğeri ise William Petersen tarafından yapılan sınıflandırmadır. Bu iki teorik yaklaşım göç sürecinin anlaşılması ve türlerinin ortaya konulması bakımından literatürde yer almaktadır.

2.1.1.1.Parekh’in Üçlü Göç Yaklaşımı

Hindistanlı siyaset bilimci Bhikhu Parekh, kuramsal anlamda göç teorisine göçün niteliğini belirleyen etmenler konusunda getirdiği üçlü sınıflandırma ile katkı sunmaktadır. Göçün devlet-toplum-birey üçlemesinde ele alındığı Parekh’in Üçlü Göç Kuramı’nda bir taraftan bireysel kararların varlığına dikkat çekilirken diğer yandan ise toplumsal ihtiyaç ve kurallara işaret edilmektedir. Parekh diğer göç teorilerinden farklı olarak liberal, toplumcu ve etnik-milliyetçi görüşler çerçevesinde bir sınıflandırmaya gitmektedir (1994: 93-97):

---

⁴ Örnek bir çalışma olarak; Salomoni, Fabio (2012), “Göç Veren’den Göç Alan Ülkeye Geçiş: Akdeniz Modeli ve İtalya Örneği”, Küreselleşme Çağında Göç-Kavramlar, Tartışmalar, (der. S. Gülfer Ihlamur Öner-N. Aslı Şirin Öner), s. 417.

- **Liberal Görüş:** Bu görüşe göre bireyler herhangi bir toplumun beklentilerini karşılayacak düzeyde bir birikime sahip olmaları durumunda göç etme konusunda engelle karşılaşmamaktadır. Din, ırk, politik görüş, kimlik gibi faktörler göçe karar verme konusunda engelleyici bir rol oynayamamaktadır.

- **Toplumcu Görüş:** Liberal görüşün tersine toplumcu görüş bireyler yerine toplumu bir bütün olarak ele almaktadır. Temkinci yaklaşım olarak da nitelendirilebilecek bu yaklaşım bir ülkede işgücü talebi olması durumunda bu talebin karşılanacağı göçmenlerin niteliklerinin önemli olduğunu varsaymaktadır. Toplumcu görüş göçmenlerin ev sahibi ülke toplumunun sahip olduğu kültürden farklılıklar sergileyeceğinden ötürü göç alan toplumun en iyi uyum sağlayacak göçmenleri seçmesi düşüncesine dayanır. Bundan ötürü toplumun kültürel dokusuyla uyuşulmasını temel kriter kabul eden toplumcu görüş “uyum” kavramını öne çıkarmaktadır.

- **Etnik-Milliyetçi Görüş:** Diğer ikisinden farklı olarak etnik görüş toplumu kan bağı ve ortak içgüdüler temelinde ele almaktadır. Asırlarca birarada yaşamış, birbirlerine kan bağıyla bağlanmış ve ortak tarihin mirasını devralmış insanlardan oluşan toplumda göç kararı da beklenildiği gibi göç edilecek ülkenin kan bağı ile ilintili olmaktadır. Bunun tek istisnası ülkenin herhangi bir sebepten ötürü ihtiyaç duymasından ötürü geçici göçmen kabulü olabilmektedir.

2.1.1.2. Petersen’in Göç Sınıflandırması

William Petersen 1958 yılında yazdığı “A General Typology of Migration” başlıklı çalışmasında göç olgusunu itme-çekme faktörleri üzerinden değerlendirmektedir. Göçle ilgili çalışmaların çoğunun belli bir ülkeden başka bir ülkeye harekete odaklandığını dahası bu çalışmalarda kapsamlı bir tahlilden ziyade tanımlara vurgu yapıldığını belirten Petersen, tarihsel döngü dikkate alınarak yaklaşım sergilenmesi gerektiğine zira göç için itme faktörü olan bir özelliğin ilerleyen dönemde çekme faktörü haline gelebileceğine dikkat çekmektedir (1958: 256). Ekonomik gelişmelerin önemli bir etmen olduğunu belirten Petersen, kişilerin etkilenme düzeyinin gelir seviyesi ile doğru orantılı olacağına işaret etmektedir.

Tablo 2: Petersen'in Göç Sınıflandırması

İlişkiler (Relation)	Göç Nedeni (Migratory Force)	Göç Sınıflandırması (Class of Migration)	Göç Tipi (Type of Migration)	
			Muhafazakar (Conservative)	Yenilikçi (Innovating)
Doğa ve İnsan (Nature and Man)	Ekolojik Faktörlerin İtici Etkisi (Ecological push)	İlkel (Primitive)	Göçebe (Wandering)	Mekandan Ayrılma (Flightfrom the land)
			Gezgin (Ranging)	
Devlet (veya eşdeğeri) ve insan (State -or equivalent- and man)	Göç Politikası (Migration Policy)	Zorunlu (Forced)	Yerinden Çıkarma (Displacement)	Köle/Esir Ticareti (Slave Trade)
		Yönlendirilmiş (İmpelled)	Kaçış (Flight)	İşçi Ticareti (Coolie Trade)
İnsan ve Kuralları (Man and his norms)	Arzu ve Özlemler (Higher aspirations)	Serbest (Free)	Grup (Group)	Öncü (Pioneer)
Kolektif Davranışlar (Collective Behaviour)	Sosyal Hareketlilik (Social Momentum)	Kitlese l (Mass)	Kırsal (Settlement)	Kentli (Urbanization)

Kaynak: Romero, Siomara Molina (2014), Bleiben oder Zurückkehren, ss. 10, München: Passau Universität.

Yenilikçi (innovating) ve muhafazakar (conservative) kavramlarıyla kuramını temellendiren Petersen, mevcut durumunu değiştirmek üzere mekansal anlamda yer değiştirilmesini yenilikçi, mevcut koşullarında herhangi bir değişiklik istenilmemesini de muhafazakar göç olarak nitelermekte ve “bütün insanlar doğası gereği göçmense neden bazıları göçmenken diğerleri değil” sorusunu sorarak buna yönelik bir sınıflandırmaya yönelmektedir (1958: 258). Bu çerçevede, Petersen bireysel ve sınıfsal farklılıkları da gözeterek, beş göç tipi oluşturmuş, ikinci ve üçüncüsünü birlikte ele alarak dört başlıkta sunmuştur.

- **İlkel Göç:** Bu göçler çevresel faktörlerin oluşturduğu itme etkisiyle meydana gelmektedir. Kuraklık, olumsuz hava şartları gibi doğal afetler karşısında çaresiz kalan kişiler yer değiştirmeye, yani göçe yönelmektedir. Yenilikçi-muhafazakar ayrımı üzerinden değerlendirildiğinde sanayi öncesi toplulukların göç hareketlerinin muhafazakar nitelikte olduğu görülmektedir. Zira bu toplulukların göç sürecinde eski çevrelerine benzer nitelikte yerleşim yeri arama eğilimi göstermektedir. Göçebe toplulukların gerçekleştirdiği göçler bu kategoriye örnek olarak verilmektedir. Bununla birlikte günümüzde bu tür bir göç hareketinde göçün yönü kentler olmaktadır. Böyle bir göç ise muhafazakar olmaktan ziyade yenilikçi nitelik taşımaktadır.

- **Zorunlu ve Yönlendirilmiş Göç:** İlkel göçlerde itici faktör çevresel şartlar olurken zorunlu göçlerde ise bireylerin inisiyatifi yok hükmündedir. Bu göç tipinde devlet ya da benzeri otoritelerin kararları bireylerin göç kararı vermesinde belirleyici olmaktadır. Yönlendirilen göç ise göç kararında bireylerin zorunlu şartlara karşın kendi kararlarını verebilmesini ifade etmektedir. Zorunlu ve yönlendirilmiş göç arasındaki farkı ortaya koymak kolay olmadığından Petersen'in bu iki ayrı göç tipini tek bir başlıkta ele aldığı görülmektedir. Bu ayrıma örnek olarak ise Nazilerin Yahudileri ilk dönemde (1933-38) görece çeşitli dışlayıcı uygulama ve kanunlarla göçe teşvik edip yönlendirmesi, ileri aşamada (1938-45) toplama kamplarına taşıma yoluyla ise göçü zorunlu hale getirmesi verilebilmektedir. Aynı şekilde Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göç de yönlendirilmiş göç tipine önemli bir örnektir.

- **Serbest Göç:** İlkel, zorunlu ve yönlendirilmiş göç tiplerinde bireylerin karar verme mekanizmasında belirleyici olamadığı görülürken serbest göç tipinde ise bireyler edilgen değil etken konumdadır. Serbest göç kişilerin iradeleri dışında gerçekleşmemektedir. Kişiler veya toplumlar üzerinde herhangi bir zorunluluk ve baskı uygulanmaksızın tamamen kendi iradeleri ve bireysel kararları sonucu göç hareketi yaşanmaktadır. 19.yüzyılda Avrupa'dan denizaşırı topraklara gerçekleştirilen göçler bu göç tipine örnek olarak gösterilmektedir. Bireysel arayışlardan kaynaklanan serbest göç sürecinde bazı bireylerin macera arama, değişik bir yerde ve kültürde yaşama isteği, yaşanan yerden çeşitli nedenlerle duyulan bıkkınlık gibi sebeplerle yer değiştirme kararı verdiği düşünülmektedir. Bu göç tipi daha sonraki göçlere yol açması açısından önemsenmektedir (Gürsoy, 2013: 9).

- **Kitlesel Göç:** Teknolojik gelişmelerle orantılı olarak ulaşım imkanlarının geliştirilmesi, demiryollarının liman kentleriyle bağlanması, yelkenli gemi yerine çok daha hızlı ve güvenli gemilerin kullanılması göç hareketliliklerinin kitleselleşmesine katkı sunmuştur. Serbest göç yoluyla göç eden kişilerin de tetiklediği bu göç tipinde göçmenlerin kurduğu ilişki ağlarıyla göçü teşvik ettiği varsayılmaktadır (Petersen, 1958: 259-264).

Yukarıda dile getirilen göç türleri arasında araştırma konusunu ilgilendiren göç türü uluslararası göçtür. Zira araştırma konusunu içeren İslam Toplumu Milli Görüş (IGMG) teşkilatının, 1961 yılından itibaren işgücü anlaşmaları kapsamında Türkiye'den

Almanya'ya işçi olarak giden kişiler tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde uluslararası göç teorilerine yer verilecektir.

2.1.2. Uluslararası Göç Teorileri

Her ne kadar uzun süredir insanların dikkatini çeken bir olgu olsa da tarihsel süreç göz önüne alındığında modern göç kuramlarının ilki olarak literatürde E. G. Ravenstein tarafından kaleme alınan “**Göç Kanunları**” isimli çalışmaya rastlanılmaktadır (Abadan Unat, 2017: 52). Bu çalışmanın ilk kabul edilmesinin sebebi uluslararası göçü ana konu olarak ele almasından ve o dönemde “göçün hiçbir kanuna dayanmaksızın gerçekleştiği” fikrine karşı çıkararak göçe dair belirli kriterler getirme çabasındandır (Lee, 1966: 47). Ekonominin göç üzerinde belirleyici etkisi üzerine yoğunlaşan Ravenstein'e (1885) göre göçe yönelik bir takım kurallardan bahsetmek mümkündür. Ravenstein bunları a) göçmenlerin kısa mesafelere gitmesi, b) göçün bir süreç içerisinde devam etmesi, c) göçmenlerin uzak mesafelere büyük sanayi veya ticaret merkezleri olduğunda gitmesi, d) her bir göç dalgasının bir diğerini tetiklemesi, e) kentlilerin kır kökenlilere göre göçe daha isteksiz olması, f) göçe neden olan temel sebebin ekonomik kaynaklı olması, g) göçün ulaşımın düzelmesi, sanayi ve ticaretin gelişmesine katkı sunması, h) kadınların erkeklere oranla (iç göç için) daha istekli olması, ı) göçün tarımsal alanlardan sanayi ve ticaret merkezlerine doğru olması, i) ailelerin doğdukları yere uzak mesafeleri nadiren tercih etmesi nedeniyle göçmenlerin yetişkin olması ve j) yerleşim yerlerinin göç nedeniyle doğal büyümeye oranla daha hızlı büyümesi şeklinde ifade etmektedir (Ravenstein, 1885: 198-9).

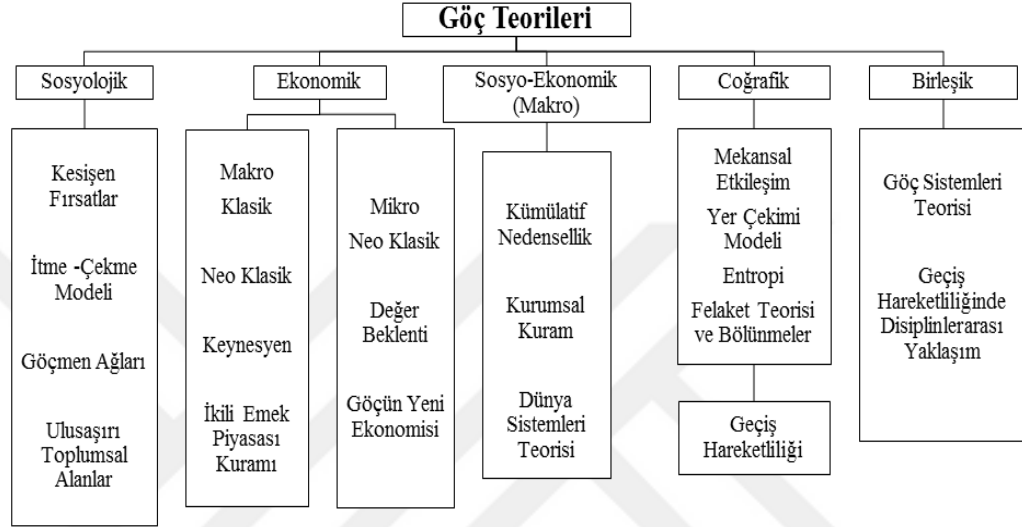
Ravenstein'in bu çalışması XX. yüzyılda birçok teorinin alt yapısını teşkil etmiş, bu temel üzerinden araştırmacılar yeni sonuçlar elde etmişlerdir. Sahip olduğu nitelikler ile şekil alan göç olgusunda teorik çerçevenin boyutları da tarihsel süreçle doğru orantılı olarak belirginlik kazanmıştır. İlk dönemde salt ekonomik çözümlenmelere konu olan göç kuramları ilerleyen süreçte sosyal, ekonomik, çevresel yönleriyle ele alınmaya başlanmış, son yıllarda ise disiplinler arası bir formata bürünmüştür. Sanayileşme süreciyle birlikte şekillenen ve etkisi yaygınlaşan uluslararası göç bu çalışmanın kapsamını içermesi nedeniyle teorik bağlamda ele alınacaktır.

Bijak'ın (2006: 5) şema haline getirdiği aşağıdaki çalışmada da görüldüğü üzere uluslararası göçü tanımlamaya ve anlamaya yönelik çeşitli bilim dallarında birbirinden

farklı göç teorileri ortaya konulmuştur. Bütün bu teorilerin ışığı altında araştırmacılar göçün nedenlerine, sonuçlarına, göçmenlerin anavatanlarıyla ilişkilerine, gittikleri ülkelerde kurdukları ilişkilere değin birçok konuyu cevaplamaya çalışmaktadır. Bu nedenle bazı teorilerin birey üzerine odaklandığı halde bazılarının ise yapısal faktörlere dikkat çektiği görülmektedir (Stalker, 2000: 131).

Tablo 3: Göç Teorileri

Kaynak: Bijak, Jakub (2006), Forecasting International Migration: Selected Theories, Models and Methods, CEFMR Working Paper, s.5.

Tablo 3’te belirtilen göç teorilerinin tamamının ele alınması konunun detaylandırılarak mecraya dışına kaymasına neden olabileceğinden salt ilgili görülen teoriler irdelenecek diğer teorilere yönelik kısa bilgilendirme ile yetinilecektir. Bu kapsamda teoriler ayrı başlıklarda ele alınırken son kısımda da teoriler genel değerlendirmeye alınacaktır.

2.1.2.1. Ekonomik Göç Teorileri

Ravenstein’in çalışmasıyla belirli kriterler etrafında şekillenen göç çalışmaları ilk dönemde ekonomi eksenli teorilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda makro ve mikro değerlendirmelerin yer aldığı çeşitli teoriler öne sürülmüştür. Çalışmanın bu bölümünde sırasıyla “Neoklasik makro ve mikro kuram”, “İkili emek piyasası kuramı” ve “Göçün yeni ekonomisi” kuramları ele alınacaktır.

2.1.2.1.1. Neoklasik Makro ve Mikro Kuram

Uluslararası göçe yönelik ekonomik temelli teorilerde mikro ve makro düzeyde tespitlere yer verilmektedir. Lewis tarafından ortaya atılan ve göçün sermaye ile emeğin coğrafi olarak eşitsiz dağılımından kaynaklandığını savunan “**Neo-klasik Makro Kuram**’a göre göç emek piyasasını dengeleyici özelliğe sahiptir. Buna göre görece işgücü arzına sahip fakir ülkelere daha fazla sermaye arzına sahip zengin ülkelere doğru göç dalgası oluşmaktadır. Göç sonucu işgücü arzı fakir ülkede azalırken zengin ülkede artmaya başlamaktadır. Aynı şekilde fakir ülkede ücret oranları yükselirken zengin ülkede ise azalmaktadır (Robinson, 2005: 5). Bu durum uluslararası ücret dengesini sağlamakta ve böylece göçün azalmasıyla hatta son bulmasıyla neticelenmektedir⁵.

“**Neo-klasik Mikro Kuram** ile geliştirilen perspektifte ise makro teorilerin aksine uluslararası göç zengin ülkeler üzerinden değerlendirilmekte ve bireyin tercihine vurgu yapılmaktadır. Sjaastad, Borjas ve Todaro’nun geliştirdikleri bu modele göre bireyler rasyonel düşünce sistemlerini kullanarak maliyet/kar hesabı yapmakta ve daha yüksek bir kazanç elde edecekleri sonucuna ulaşmaları durumunda göç etme kararı vermektedir (Güllüpinar, 2012: 53-86). Abadan Unat’a (2017: 55) göre mikro kuramın çeşitli varsayımları bulunmaktadır. Göçün kazanç ve istihdam açısından farklılıklara sahip olabileceği, öğrenim ya da tecrübe gibi çeşitli bireysel özelliklerin iş bulma olasılığını artırabileceği, göç akımlarının fayda-maliyet hesabının toplu sonucu olduğu, piyasalardaki dengesizliklerin göç hareketlerine neden olduğu, çalışma koşullarının çekiciliğinin göçü tetiklediği, göçü engellemek için çekici şartların kaldırılması ve yasal yaptırımlar ile yaklaşılması gerektiği konuları bunlar arasında yer almaktadır.

Denge kuramı olarak da isimlendirilen neoklasik makro ve mikro teoriler, kırsal bölgelerden gelişmiş bölgelere göç eden nüfusun hem yeni talep hem de işgücü transferi oluşturacağından kırsal bölgelerde üretim artışı ve işgücü talebi yaşanacağını varsaymaktadır. Bu sayede göç oranı azalmaya geçerken bölgeler arasında da denge sağlanmış olacaktır. Bu iki teori aynı zamanda yurtdışında çalışmaya giden işçilerin anavatanlarına döndüklerinde ekonomik, sosyal ve kültürel değişime öncülük edebileceğini dile getirmektedir (Özyakışır, 2013: 55).

---

⁵ Makroekonomik Göç Detayı için bkz. Lewis, W. Arthur. (1954), “Economic Development with Unlimited Supplies of Labour.” The Manchester School of Economic and Social Studies Volume 22, Issue 2, Pages 139–191.

2.1.2.1.2. İkili Emek Piyasası Kuramı

Zengin ve fakir ülkeler arasındaki ilişkiye vurgu yapan “**İkili Emek Piyasası Kuramı**”na göre modern sanayi toplumlarının emeğe dayalı işgücü talebinin sürekliliği göçün de sürekli olmasına neden olmaktadır. İşgücü piyasasının iki sektörden oluştuğunu savunan Piore birinci sektörde yer alan ve görece mesleki-sosyal statü içeren işlerin yerli işçiler tarafından karşılandığını ikinci sektörde yer alan ve hiyerarşinin en alt basamağını oluşturan emek-yoğun ve düşük ücret içeren işlerin ise göçmenler tarafından karşılandığını belirtmektedir (Piore, 1986: 24). Bu ikili ayrım Piore’nin yaklaşımının temelini oluşturmaktadır.

Piore’nin ortaya koyduğu bu yaklaşıma göre gelişmiş ekonomiler için göçmen işçiler aynı zamanda bir gereklilik olmaktadır. Mesleki ve sosyal statü konusunda çok fazla talepkar olmayan kişiler yoğun emek isteyen işlere talip olmakta, bu ise göç alan gelişmiş ülkenin yapısal enflasyon kontrolünden iş piyasasını düzenlemeye kadar birçok alanda rahatlamasına katkı sunmaktadır. Yerel nüfus mevcut durumundan daha cazip mesleklere yönelirken onların boşalttığı iş alanlarını göçmenler doldurmaktadır. Göçmenler için cazip gelen bu iş alanları “3 D (dirty-dangerous-difficult)” şeklinde kısaltılan “kirli, tehlikeli ve zor” emek-yoğun işleri kapsamaktadır. Ayrıca göçmen işgücü daha esnek bir üretim faktörü olarak kabul edilmektedir. Zira sendika gibi çeşitli kurumlar ve yasal düzenlemeler tarafından korunan yerel çalışanlar yerine bunlardan mahrum göçmenler işverenlerin üretim planlarına daha kolay hizmet etmektedir. Bunun bir diğer örneği de kadın ve genç göçmenlerin kötü ve zor şartları kabullenmede diğerlerine oranla daha itaatkar davranmasıdır. Bu nedenle ikili işgücü piyasası teorisi, her ne kadar kapsamlı bir boyut içermese de, birçok işleve ilişkin faydalı açıklamalar sağlamaktadır (Bijak, 2006: 10).

2.1.2.1.3. Göçün Yeni Ekonomisi

Stark ve Bloom tarafından geliştirilen “**Göçün Yeni Ekonomisi Kuramı**”nda ise göç kararı yalnızca bireyin aldığı bir karar olmayıp kolektif bir süreci gerektirmektedir. Göçten bire bir etkilenecek olan aile üyelerinin hane halkının da göç kararının alınması sürecinde etkisi vardır. Zira alınacak karar yalnızca gelir artırımını açısından değerlendirilmemekte yoksulluk, güvenlik gibi rizikoların azaltılması gibi yararlar da hesaba katılmaktadır (Stark ve Bloom, 1985: 173-178).

Gelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğunda hane gelirleriyle ilgili riskler işsizlik sigortası, mahsul sigortası gibi yasal düzenlemelerle azaltılmaya çalışılırken az gelişmiş ülkelerde ise çoğunlukla bu imkanlardan yoksun olduğundan bireylere bırakılmaksızın hane halkı birlikte hareket ederek piyasadaki olası sıkıntılar ile mücadele etmeye çalışmaktadır. Hane halkının bireyleri ekonomik krizler karşısında çeşitli stratejiler takip etmektedir. Kimisi yerel ekonomide iş bulurken bazıları ise aynı ülkenin başka bir şehrinde kimisi de yurtdışında çalışma imkanı bulmaktadır. Anayurdun ekonomi dengesi bozulduğunda hane geliri göç eden bireylerin gelirleriyle dengelenmektedir (Abadan-Unat, 2017: 56). Kurama göre uluslararası göç hareketi işgücü piyasalarındaki ücret farklılıklarının sonlandırılması ile engellenemez. Göç ile mücadele edilebilmesi için işgücü piyasasını düzenlemeye yönelik tedbirler alınırken aynı zamanda sosyal ve ekonomik desteklemelere de ağırlık verilmelidir. İşsizlik sigortası, emeklilik ve ikramiye sistemlerinin düzenlenmesi gibi düzenlemeler hane halkının yoksulluğunu görece azaltırken göç motivasyonlarını da aşağıya çekecektir. Yeni göç ekonomisi kuramı öncelikle risk çeşitliliğini ve pazar baskılarını aşmak için kavramsallaştırdığı hane halkı stratejisi yönünden eleştirilmektedir. Eleştirilerin odak noktasında ise öne sürülen kuramın ampirik (deneysel) bir çalışmayla sınanmaması bulunmaktadır (Kara, 2015: 33).

2.1.2.2. Sosyolojik Göç Teorileri

Bijak'ın sınıflandırmasında yer verdiği sosyolojik göç teorileri arasında “Kesişen fırsatlar teorisi”, “İtme-çekme modeli”, “Göçmen ağları teorisi” ve “Uluslararası toplumsal alanlar teorisi” yer almaktadır. Çalışmanın bu bölümünde kısaca bu teoriler hakkında bilgi verilecektir.

2.1.2.2.1. Kesişen Fırsatlar Teorisi

Literatürde yer edinen teorilerden birisi “Kesişen Fırsatlar (Intervening Opportunities)” teorisidir. Samuel Stouffer tarafından geliştirilen ve göçmeni öne çıkartan bu teoriye göre göç edilecek mesafe, göç edilecek yerdeki imkânlar ve bu imkânların miktarı önem arz etmektedir. Özellikle mesafeye ayrı bir vurgu yapılmasını savunan Stouffer göç edilecek yerin mesafesinin bireylerin göç kararında belirleyici olduğunu dile getirmekte ancak mesafe ile hareketlilik arasındaki ilişkinin zorunluluk

olmadığına dikkat çekerek “kesişen fırsatlar” kavramının süreci daha doğru tanımlayacağını öne sürmektedir. Belirli bir yerden hareket eden göçmenlerin sayısının gidilen yerdeki fırsat ile doğru orantılı olduğu varsayılmaktadır (Stouffer, 1940: 846).

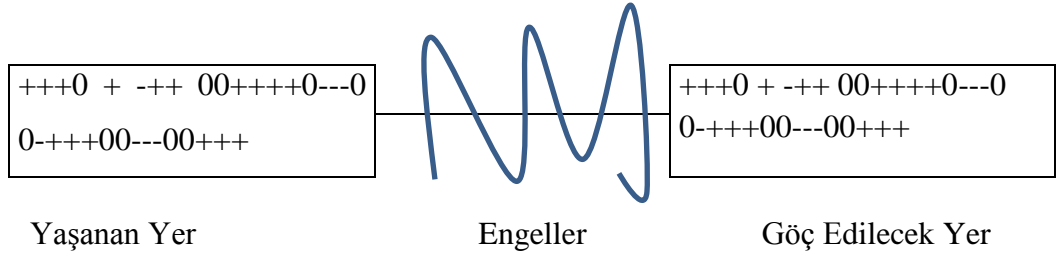
Stouffer göç olgusunda önemli olanın göç edilecek mesafe, göç edilecek yerdeki imkanlar ve bu imkanların miktarı olduğunu belirtirken bu üç önemli etmeden mesafeyi başat faktör olarak öne çıkarmaktadır. Böylece Stouffer net bir şekilde herhangi iki merkeze yönelecek olan göçte çekme faktörlerinin önemli olduğunu fakat bu faktörlerin önemini belirleyen temel noktanın mesafe olduğunu savunmaktadır (Stouffer, 1940: 846).

Küreselleşme dalgasıyla birlikte daha da yoğunlaşan ucuz işgücü talebi ve bu süreci destekleyen yasadışı göçler bu teori kapsamında ele alınamamaktadır. Zira bu durum herhangi bir fırsattan ziyade çaresizlik kaynaklıdır. Yaşanan çaresizliğin bir diğer görüntüsü de kişilerin herhangi bir fırsatın varlığından ve bu fırsatın niteliğinden haberdar olmadan göçe yönelmeleridir. Örneğin Türkiye’de daha iyi bir yaşam için İstanbul’a ya da bir yolunu bulup Almanya’ya göç etmek var olan fırsatlardan ve bu fırsatların niteliğinden kaynaklanan bir durum olmaktan çok bir alışkanlık, bir zorunluluk ve öğrenilmiş çaresizliğin tanıdık sonucu olarak görülmektedir (Çağlayan, 2007: 95).

2.1.2.2.2. İtme-Çekme Modeli

Everett Lee tarafından ortaya konan ve sonrasında başka araştırmacılarca geliştirilen “İtme-Çekme (Push-Pull Factors)” teorisi ise göçmeni göz ardı etmemekle birlikte göçe yoğunlaşmıştır. Bu teoriye göre yaşanan yer, gidilmesi düşünülen yer, kesişen engeller ve bireysel faktörler olmak üzere dört temel durum söz konusudur. Gerek yaşanan yer gerekse gidilecek yer itici ve çekici unsurları barındırmaktadır ve bireylerin vereceği göç kararı içindeki buldukları şartlara göre değişiklik arz edebilmektedir. (Lee, 1966: 50). Örneğin gidilecek yerde iyi eğitim olanaklarının varlığı çocuk sahibi olmayan bir kişi için çok önemli olmasa da, çocuk sahibi bir çift için bu durum karar almada önemli bir saik olabilmektedir.

Tablo 4: Lee'nin İtme-Çekme Modeli

İtme çekme kuramı, E.G. Ravenstein'in bir önceki üst başlıkta değinilen "Göç Kanunları" adlı çalışmasından yararlanmaktadır. E.S. Lee, Ravenstein'in önermelerini güncelleyerek göçü etkileyen unsurları "itici ve çekici faktörler" olarak ikiye ayırmıştır. Göç kararının herkes için rasyonel olamayacağına dikkat çeken Lee, bazıları için bu kararın zorunluluk olabileceğini belirtmektedir. Ebeveyn kararıyla hareket, eşin ölümü ya da boşanma, emeklilik gibi yaşam düzenini birebir etkileyen gelişmeler kişilerin karar sürecini doğrudan etkileyebilmektedir (Lee, 1966: 51-52).

2.1.2.2.3. Göçmen Ağları Teorisi

Ekonomik ve yapısal çerçeveye sahip olan teorilerin göç sürecini ele almada yetersiz kaldığı yönündeki eleştiriler daha kapsamlı teorilerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Uluslararası göçü açıklamaya çalışan teorilerden birisi Taylor tarafından geliştirilen "Göçmen Ağları (Migrant Networks)" teorisidir. Buna göre göçmen ağları; göçmenler, eski göçmenler ve göçmen olmayan insanlar arasındaki bağı akrabalık, arkadaşlık ve paylaşılan toplumun kökleri aracılığıyla oluşturmaktadır. Bu ağ uluslararası hareketliliği özendirici, kolaylaştırıcı bir yapı arz etmektedir çünkü harekete bağlı maliyet ve riski düşürmekte ve göçe ilişkin beklenen geri dönüşleri artırmaktadır (Taylor, 1986: 147-171). Massey ve diğerleri oluşan bu göçmen ağlarıyla ekonomi temelli teorilerin öngördüğünün aksi sonuçlara ulaşıldığını dile getirmektedir. İlk olarak, göçmen akışı ile ücret farklılıkları ve istihdam oranları arasında yakın ilişki olduğu yönündeki savı hatırlatan Massey vd, aradaki ilişkinin sanıldığı gibi olmadığını göçü destekleyen veya engelleyen bu değişkenlerin başlangıçtaki etkisi ne olursa olsun zaman içinde göç ağlarının gelişmesinden dolayı bu ilişkinin (ücret-istihdam-göç akım büyüklüğü) geri planda kaldığını öne sürmektedir. Dolayısıyla uluslararası göç ağlarının oluşumu ve güçlenmesinin ardından kurumsallaştığında başlangıçta göçe yol açan

etmenlerden giderek bağımsız bir niteliğe bürünür. Ağların genişlediği ve göç etmenin maliyet ve risklerinin düştüğü bu ortamda göç akışlarının sosyo-ekonomik seçiciliği azalır ve göç edenler göç veren toplumun genelini daha fazla temsil etmeye başlar. Bu göç hareketliliğini kontrol etmeye çalışan hükümetler ise bunda çok fazla başarılı olamazlar, alınabilecek tüm önlemlere karşın ağların ortaya çıkması engellenemez. Bunun en önemli sebebi, ağların oluşum sürecinin hükümetlerin kontrolü dışında olmasıdır. Ne var ki, aile birleşimi gibi bazı göç politikaları göçü kontrol etme açısından elverişli ortam sağlayabilmektedir. Zira aile birleşimini teşvik eden politikalar kan bağıyla bağlı kişilere özel giriş önceliği sağlayarak bu ağları güçlendirebilir (Massey vd, 2014: 29-30). Ağlar arasındaki güçlü ilişki “ulusötesi göçmen”, “ulusötesi topluluk”, “küresel uluslar”, “topraksızlaşmış ulus devletler” gibi kavramların oluşumunda etken olmuştur (Kara, 2015: 39).

2.1.2.2.4. Ulusaşırı Toplumsal Alanlar

Ağ yaklaşımı son yıllarda geliştirilen “Ulusaşırı Toplumsal Alanlar Teorisi” ile birlikte daha genel bir çerçeveye oturtulmuştur. Teori bireyler ve gruplar arasında çeşitli göç ile ilgili sınır ötesi bağlantıların varlığını kabul eder (Bijak, 2006: 7). Teoriyi göç yazınının üçüncü kuşağı olarak niteleyen ve bu teorinin oluşum aşamasında olduğunu söyleyen Faist’e göre uluslararası göçlerin ulusaşırı bir niteliğe bürünmesi ve özellikle son çeyrek yüzyılda gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında yoğun bir insan hareketliliğinin yaşanması, sınır aşan ağların ve cemaatlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Faist bu yeni oluşan alanı “ulusaşırı toplumsal alan” olarak nitelendirmektedir (2003: 31). Dolayısıyla bu alan hem göç veren ülkede hem de göç alan ülkede oluşmakta ve resmi bir alan olmaktan ziyade sivil alana vurgu yapmaktadır. Ne var ki, göç alan ve veren ülke arasında yasal gereksinimlerin ortaya çıkması resmi boyutu da kazandırmaktadır. Ortaya çıkan bu alanlar farklı yerlerdeki insanlar, ağlar ve örgütler arasında verili ülke sınırlarının ötesine geçen ilişkiler kurulmasının yolunu açmaktadır. Bu ilişkiler gerek göç veren ülke için gerekse göç alan ülke için sosyo-ekonomik ve/veya politik sonuçlar da doğurabilmektedir. Sözelimi muhalif grupların göç veren ve göç alan ülkelerin yasal düzen ve istikrarlarına yönelik sorunlar ortaya çıkarmaları beraberinde yeni ilişkileri de getirmektedir (Yaldız, 2014: 386). Bijak’a (2006: 7) göre bu şekilde oluşturulan ulusaşırı toplumsal alanlar, göç edenlerin kaynak

ve varış ülkeleri arasındaki köprü niteliğindedir. Teorinin zincir göç, geri dönüş göçü, göç sürecinin sürdürülebilirliği ve nüfus akışının belli düzeyde "doğgunluğu" fenomenini açıklamak için yeterince genel bir teori olduğunu belirten Bijak, potansiyel çekiciliğine rağmen gelişimi nispeten yeni ve hala mümkün olan teorinin nitelikli tahminler için daha fazla geliştirilmesini savunmaktadır.

2.1.2.3. Sosyolojik ve Ekonomik Göç Teorileri

Bijak tarafından sosyolojik ve makroekonomik teoriler arasında iç içe gösterilen bazı teoriler bulunmaktadır. "Kümülatif Nedensellik", "Kurumsal Kuram" ve "Dünya Sistemleri Teorisi" olarak isimlendirilen bu teoriler hakkında bilgilere aşağıda yer verilecektir.

2.1.2.3.1. Kümülatif Nedensellik

Yeni göç kuramlarından biri olan kümülatif (biriktirici) nedensellik teorisi her göç akımının onu izleyen göç etme kararının verileceği toplumsal çerçeveyi değiştirdiği noktasından hareket etmektedir. Ağların büyümesi ve göçü destekleyen kuruluşların gelişmesiyle birlikte uluslararası göç zamanla artması beklenen hareketliliğe ilave olarak başka yollarla kendisini devam ettirmektedir. Bu durum "kümülatif nedensellik" kavramıyla açıklanmaktadır. Bu kapsamda potansiyel olarak kümülatif göç şekliinden etkilenen altı sosyo-ekonomik faktörden bahsedilmektedir. Bunlar; gelirin dağılımı, arazinin dağılımı, tarım kuruluşları, kültür, beşeri sermayenin bölgesel dağılımı ve çalışmanın sosyal anlamı ya da diğer bir ifadeyle toplumsal etiketlemedir (Massey vd. 2014: 30-3). Bu faktörler göçün beklenen olumlu kazançlarla bir faaliyet olarak algılandığı bunun da insan sermayesindeki değişime katkıda bulunduğu bir "göçmen kültürü" oluşturmaktadır. Böylece gönderen bir ülkenin 'beyin göçü' adeta 'beyin kazancı' haline dönüşmektedir (Bijak, 2006: 8).

Kümülatif nedensellik kuramı özellikle bireysel davranış ve topluluk yapısı arasındaki geri bildirim kanalı etmesi bakımından birçok faktör hakkında bilgi vermektedir. İlk faktör, göçmenler ile göçmen olmayanlar arasındaki akraba ve arkadaş bağları hakkında ayrıntılı bilginin oluşturulması gerekliliğini varsayan göçmen ağlarıdır. İkinci faktör, hane halkı gelirinin tam ölçümünü öne çıkaran gelir eşitliği olurken üçüncü faktör ise arazi kullanım hakkı ve sahipliğine ilişkin ayrıntılı verileri gerektiren

toprak dağılımıdır. Dördüncüsü, sadece kırsal alanlara ilişkin olarak sulama sistemi kullanımı, makineleşme, işçi kiralama, haşerelerle mücadele, ot temizleme ve tohum geliştirme gibi bilgileri gerektiren tarımsal üretimin doğasıdır. Ölçümü en zor olan son faktör ise inançlar, değerler ve normatif pratikler hakkında bilgi edinmeyi gerektiren kültürdür (Massey vd., 2014: 41).

Kümülatif nedensellik yaklaşımına göre, sosyal koşullar her yeni göç akımıyla değiştiği için neden-sonuç ilişkisi kümülatif olarak oluşmaktadır. Örneğin yüksek sayıda göçmenin bir iş kolunda istihdam edilmesi halinde bu iş “göçmen işi” haline gelmekte, yerli işçiler ise itibar kaybına uğrayan bu iş kolundan uzaklaşmaktadır. Bu durum ilerleyen süreçte işgücü göçünü zorunluluk haline getirebilmektedir. Benzer şekilde göç ile birlikte gelişen kültürel, toplumsal ya da ekonomik değişimler hükümetler tarafından kolaylıkla kontrol edilebilir olmaktan uzaklaşmaktadır (Abadan-Unat, 2017: 67).

2.1.2.3.2. Kurumsal Kuram

Yeni göç kuramları arasında yer alan kurumsal kuram, göç sürecini kolaylaştırmada kurumların rolüne atıf yaparken aynı zamanda ağ yaklaşımını tamamlayan bir nitelik arz etmektedir. Zira göç süreci başladığında göçmenlerin yer değiştirmesini destekleyen kurumlar ve gönüllü organizasyonlar ortaya çıkmaktadır. Bunun en önemli sebebi göç etmek isteyenlerin bir kısmının kendilerinden istenen vize, çalışma izni gibi hukuki şartları sağlamada yetersiz olmasıdır. Bu durumda çeşitli aracı kuruluşlar devreye girmektedir. Bunların bir kısmı kar amacı gütmeksizin mesleki danışmanlık, rehberlik gibi hizmetleri yasal yollardan sağlarken bir kısmı ise yasa dışı yöntemler aracılığıyla (insan kaçakçılığı vb.) ticari amaçlı faaliyetler yürütmektedir (Bijak, 2006: 7). Ortaya çıkan bu “ara yapıları” göç endüstrisi olarak niteleyen Castles ve Miller, özellikle yasadışı göç ya da potansiyel göçmen fazlalığı durumunda bu ara yapıların önemli bir kısmının sömürgeci niteliğe büründüğünü dile getirmektedir (2008: 39)

Uluslararası göçmenlerin sayısı arttıkça uluslararası göç akımı da daha fazla kurumsallaşmaktadır. Kurumsallaşma süreci hükümetlerin göç akımlarını kontrol etmesini güçleştirmektedir. Güvenlik birimleri tarafından yapılan kontroller sığınmacılardan yüksek kar elde eden karaborsacıları artırmakta, sıkılaştırılan göç

politikaları insan hakları savunucularının direnişiyile karşılaşmaktadır (Abadan-Unat, 2017: 66).

2.1.2.3.3. Dünya Sistemleri Teorisi

Kapitalizm eleştirisiyle temellendirilen “**Dünya Sistemi Teorisi**”ne göre de uluslararası göç merkez olarak belirtilen ülkeler ile onların az gelişmiş çevreleri arasında oluşturulmuş zorlayıcı ilişkinin göstergesidir (Castles ve Miller, 2008: 35). İlk olarak Wallerstein tarafından ortaya atılan ve sonrasında Castles, Kosack gibi akademisyenlerce geliştirilen bu teoriye göre kapitalizm Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Okyanusya ve Japonya’daki merkezinden dışa doğru yayıldıkça dünyanın çok daha büyük bir bölümü ve insan nüfusunun sürekli artan kısmı küresel pazar ekonomisinin etkisi altına girmektedir. Çevre ülkelerdeki toprak, hammadde ve emeğin merkez ülkelerin denetimine girmesi, göç dalgalarını tetiklemekte ve hatta bir kısmının daima yurtdışına kanalize olmasıyla neticelenmektedir (Massey, vd, 2014: 25).

Tarihsel-yapısalcı yaklaşım olarak da nitelendirilen bu teori, temellerini Marksist politik-ekonomiden alırken dünya ekonomisindeki eşitsiz ekonomik ve siyasi güç dağılımına vurgu yapmaktadır. Mevcut dünya-sistemin zenginleri daha da zenginleştiren, eşitsiz kalkınmayı ve yoksul ülke kaynaklarının sömürülmesini destekleyen yapısına vurgu yapan teori göçün ucuz emek hareketi olarak görüldüğünü savunmaktadır. Hatta göç, üçüncü dünyanın birinci dünyaya bağımlı kalması, dünya ticaretinin ve çıkarların kontrol edilmesi açısından askeri tahakküm kadar önemli olarak görülmektedir (Castles ve Miller, 2008: 34-5). Buradan da anlaşılacağı üzere teorisyenler uluslararası göç hareketliliğinin dünyadaki mevcut eşitsizliğin süreklilik kazanmasına yol açtığını düşünmektedir.

Merkez-çevre olarak da adlandırılan teori, uluslararası göçün sadece yatırım merkezinin yolları boyunca çevreden merkeze doğru akmakta olmadığını aynı zamanda göçün kanalı durumunda olan yabancı yatırımı da kontrol eden belirli küresel kentlere yöneldiğini de öne sürmektedir. Teori bir küresel kenti tanımlamak için belirli ölçütleri sağlamasa da kurumsal merkez ve sermaye mal varlığı hakkında sağladığı bilgiler sayesinde başka yerlerin aksine gelişmiş ve gelişmekte olan dünyada küresel kentlere doğru yönelen hareketin göreceli sıklığının incelenmesine yardımcı olmaktadır (Massey vd., 2014: 39).

2.1.2.4. Coğrafi ve Birleşik Göç Teorileri

Son yıllarda yaşanan küreselleşme süreciyle birlikte göç teorileri konusunda daha kapsayıcı çözümlene ihtiyaçları ortaya çıkmaktadır. Göç sürecini yalnızca ekonomik, coğrafi ya da sosyolojik yönüyle ele almaksızın disiplinlerarası yaklaşımlar ile ele alma fikri ağırlık kazanmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde Bijak'ın sınıflandırması kapsamında coğrafi göç teorileri arasında yer verdiği “Yer çekimi Teorisi” ile birleşik göç teorisi kapsamında “Göç Sistemleri Yaklaşımı” ele alınacaktır.

2.1.2.4.1. Yer Çekimi Teorisi

Coğrafya teorileri göçü de içine alan mekansal hareketleri açıklamada mesafe kavramı üzerine odaklanmaktadır. Bu teorilerin varsayımına göre mesafe bölgeler arasındaki uzamsal ilişkilerde hafifletici rol oynamaktadır. Yer çekim teorisi de böyle bir coğrafi anlayışın yansımasıdır. Newton'un yerçekimi yasasına⁶ atıfla oluşturulan bu göç teorisi farklı bölgeler arasındaki göçün Newton modelindeki kütlelere benzeyen menşe ve hedef bölgelerdeki nüfus büyüklüğünün çarpımıyla doğru orantılı, iki bölge arasındaki mesafeyle ise ters orantılı olduğunu varsaymaktadır. Ampirik çalışmalarda kütle ve mesafe kavramları farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Sözelimi kütle kavramı nüfus büyüklükleri, istihdam veya gelir kavramları yerine kullanılabilirken mesafe kavramı da kuş uçuşu gibi farklı bir sisteme göre dahi ölçülebilmektedir. Aynı şekilde var olan ulaşım ağı, zaman ya da ulaşımın maliyeti gibi birden fazla kütle faktörü hesaba katılarak mesafenin farklı tanımları yapılabilmektedir (Bijak, 2006: 14).

2.1.2.4.2. Göç Sistemleri Teorisi

Ağ yaklaşımı ve ulusaşırı toplumsal alan teorisine ek olarak göç çalışmalarında son yıllarda kapsam itibarıyla genel kabul gören kuramsal model “**Göç Sistemleri Teorisi**”dir. Bijak'ın spesifik olmayıp genelleşici olmasına vurgu için “birleşik (unifying)” sınıflamasında yer verdiği bu yaklaşım önce Afrika kıtasında kırdan kente göçü inceleyen Mabogunje (1970) tarafından geliştirilmiş, sonrasında Fawcett ve Arnold (1987), Portes ve Borocz (1986) ve son olarak da Kritiz, Lim ve Zlotnik (1992)

---

⁶ Isaac Newton'a ait olan Yerçekimi Teorisi'ne göre iki cisim arasında etkili olan çekim gücü ile bu iki cismin kütlelerinin artması arasında doğru yönlü, aralarındaki uzaklığın artmasıyla da ters yönlü ilişki vardır.

tarafından uluslararası göç hareketlerine uyarlanmış ve göç literatürüne kazandırılmıştır. Göç araştırmalarını konu edinen teorik tartışmalarda sadece göç alan veya veren ülke dinamiklerinin ele alınması göçün çok boyutlu yapısının gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Halbuki “sistem” yaklaşımı göçün aktörleri –göç alan, göç veren ülke ve göçmen- arasındaki ilişkiyi/etkileşimi bütüncül bir düzeyde analiz etme fırsatı sunmaktadır. Bu teoriye göre, göç sistemi birbirine insan akışı ve karşı insan akışlarıyla bağlı iki ya da daha fazla mekânı – genelde ulus devletleri- ele alır. Bir sistem etrafında buluşan ülkeler arasında sömürgecilik, siyasal etkileşim, ticaret, yatırım veya kültürel bağlara dayanan ve önceden var olan bağlantılar (linkages), göç sistemi teorisine göre mevcut göç hareketlilikleri ve akışlarına yönelik fikir geliştirilmesine önemli düzeyde katkı sunmaktadır (İçduygu, 2014: 40). Nitekim “göç sistemleri teorisi”ne göre göç süreci göç öncesi ilişkiler temelinden beslenmektedir. Genel olarak göç veren ve alan iki ülke arasında göç ilişkisinden önce bir ilişkinin varlığı söz konusudur ki, bu ilişkinin temeli sömürgecilik dönemine ve sömürü ilişkilerine, ticari ve mali ilişkilere, politik etki ve kültürel bağlara dayanabilmektedir. Sözelimi Cezayirliğin Fransa’ya göçü Fransa’nın Cezayir’deki sömürgeci varlığıyla açıklanırken, Almanya’daki Türk nüfus ise Almanya’nın İkinci Dünya Savaşı sonrası işgücü talebinin bir sonucudur. Benzer şekilde bu ilişkinin temeli ABD ile Kore ya da Vietnam arasında olduğu gibi askeri işgal sürecinden de gelebilmektedir. İngiltere’deki Hint, Pakistan ve Bangladeş göçü İngiltere’nin Hint coğrafyasındaki sömürgeci varlığıyla ilişkilidir. Karayıplı göçmenler Jamaika’dan İngiltere’ye, Surinam’dan Hollanda’ya, Martinique’den Fransa’ya olduğu gibi kendi eski sömürgeci güçlerine göç etme eğilimindedir. Dolayısıyla makro ve mikro yapılar arasındaki etkileşim ile göç hareketliliği arasındaki ilişkinin varlığı göç sistemleri teorisinin temelini oluşturmaktadır (Castles ve Miller, 2008: 36).

Göç araştırmalarında geliştirilen teorilerin tek başına bir genelleme imkânı sunmadığına dikkat çeken Massey vd.’e (2014: 33-4) göre göç sistemleri teorisi pek çok açıdan enteresan hipotezler ve öngörüler ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi, göç kararı için coğrafi yakınlığın koşul olarak belirmediği yönündeki öngörüsüdür. Nitekim göç hareketleri fiziksel olmaktan öte siyasi ve ekonomik ilişkileri yansıtmaktadır. Bir diğeri çok kutuplu sistemlerin oluşumuna dair hipotezidir. Özellikle ulus devletler arasında gerçekleşen göç ilişkisinden etkilenmektedir. Üçüncü olarak ortaya koyduğu hipotez, her ne kadar tüm uluslar birden fazla göç sisteminin üyesi

olabilseler de çoklu üyeliğin göçmen kabul eden uluslardan ziyade göçmen gönderen uluslar arasında daha yaygın olduğu yönündeki savıdır. Son olarak ise siyasi ve ekonomik şartlar değiştiğinde göç sistemleri evirilmekte ve böylece de göç sisteminin istikrarlılığı değişmez bir yapıya bürünmektedir. Ülkeler politik kargaşaya, ekonomik dalgalanmaya veya sosyal değişime yanıt olarak sisteme dâhil olabilmekte ya da ayrılabilirlerdir.

2.1.2.5. Teorilerin Genel Değerlendirmesi

Uluslararası göçe yönelik ilk araştırmalarda ekonomik ve sosyolojik temelli modellere ağırlık verildiği görülmektedir. Bu nedenle çalışmalarda daha ziyade işgücü piyasasının ihtiyaçları, göç alan ülkelerdeki işgücü açığı ve göç veren ülkelerdeki işgücü fazlası, yabancı işçilerin işgücü piyasası içindeki konumları ve sınıf yapıları gibi konular ön plana çıkmıştır. Başlangıçta neo-klasik göç teorisi, daha sonra ikili emek piyasası teorisi ve dünya sistemleri teorisi göçün nedenlerini ve işgücü piyasalarının işleyişini açıklamak üzere kullanılan yaklaşımlar olmaktadır.

Denge kuramı olarak da nitelendirilen “Neoklasik Makro ve Mikro” teoriler, kırsal bölgelerden gelişmiş bölgelere göç eden nüfusun hem yeni talep hem de işgücü transferi oluşturacağını böylece kırsal bölgelerde üretim artışı ve işgücü talebi yaşanacağını ileri sürmektedir. Bunun neticesinde göç azalırken bölgeler arasında da denge sağlanacaktır. Bu iki teori aynı zamanda yurtdışında çalışmaya giden işçilerin anavatanlarına döndüklerinde ekonomik, sosyal ve kültürel değişime öncülük edebileceğini öne sürmektedir.

Göçmenler yerine göçe yoğunlaşan “İtme-çekme” teorisi, yaşanan yer ile gidilecek hedef arasında itici ve çekici faktörler olduğunu savunmakta ve bunların arasında var olan engellerin belirleyiciliğine vurgu yapmaktadır. Göçmene yoğunlaşan ve mesafeyi öne çıkartan “Kesişen Fırsatlar” teorisi ise herhangi iki merkeze yönelecek olan göçte çekme faktörlerinin önemli olduğunu fakat bu faktörlerin önemini belirleyen temel noktanın da mesafe olduğunu savunmaktadır.

“Göçün Yeni Ekonomisi” teorisi, göç kararı sürecinin bireylerin kendi başına değil hane halkıyla ortaklaşa yürüttüğü bir süreç olduğuna işaret etmektedir. Göçten birebir etkilenecek olan aile üyelerinin hane halkının da göç kararının alınması sürecinde etkisi öne çıkartılmaktadır. Zira alınacak kararın salt gelir artırımını açısından

değil yoksulluk-güvenlik gibi rizikoların azaltılması açısından da sonuçları olacağı düşünülmektedir.

Emek piyasasında ikili bir yapı olduğunu öne süren “İkili Emek Piyasası” teorisi ise işgücü piyasasının iki sektörden oluştuğunu savunmaktadır. Buna göre birinci sektörde yer alan ve görece mesleki-sosyal statü içeren işlerin yerli işçiler tarafından karşılanırken, ikinci sektörde yer alan ve hiyerarşinin en alt basamağını oluşturan emek-yoğun ve düşük ücret içeren işlerin ise göçmenler tarafından karşılanmaktadır. İkinci sektördeki işleri “kirli-tehlikeli ve zor” olarak niteleyen teori bu iş alanlarından ötürü işgücü talebinin gereklilik olduğunu bu nedenle de göçün süreklilik arz edeceğini ileri sürmektedir.

“Göç Sistemleri” teorisi göç alan ve veren ülkeler arasında önceden var olan siyasi, tarihi, iktisadi ilişkilere vurgu yaparak göç hareketliliğinin coğrafi yakınlık ölçüsünden ayrı değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Cezayirlilerin Almanya yerine Fransa’yı tercih etmesi ya da Türklerin Fransa yerine Almanya’yı tercih etmesinin arkasında daha önce kurulan ilişkilerin etkisi öne çıkartılmaktadır.

“Kümülatif Nedensellik” teorisine göre her göç akımı onu izleyen göç etme kararının verileceği toplumsal çerçeveyi değiştirmektedir. Ağların büyümesi ve göçü destekleyen kuruluşların gelişmesiyle birlikte uluslararası göç zamanla artması beklenen hareketliliğe ilave olarak başka yollarla kendisini devam ettirmektedir. Sosyal koşullar her yeni göç akımıyla değiştiği için neden-sonuç ilişkisi kümülatif (biriktirici) olarak meydana gelmektedir. Belirli sayıda göçmenin belli bir iş kolunda istihdam edilmesiyle birlikte bu işin “göçmen işi” gelmesi ve bunun tüm dengeleri değiştirmesi gibi. Benzer şekilde göç ile birlikte gelişen kültürel, toplumsal ya da ekonomik değişimlerin kontrolü hükümetler açısından bir sorun haline gelebilmektedir.

“Kurumsal Kuram” teorisi de süreklilik arz eden göç hareketliliğinin zorunluluklardan ötürü kendi kurumsallaşmasına yöneldiğini, acente-kar amacı gütmeyen kuruluşlar vb. ara yapılar ile adeta bir göç endüstrisi oluşturulduğunu varsaymaktadır.

Tarihsel-yapısalcı yaklaşım olarak da nitelendirilen Dünya-Sistemleri (Merkez-Çevre) teorisi temellerini Marksist politik-ekonomiden almakta, dünya ekonomisindeki eşitsiz ekonomik ve siyasi güç dağılımına vurgu yapmaktadır. Zenginleri daha da zenginleştiren, eşitsiz kalkınmayı ve yoksul ülke kaynaklarının sömürülmesini

destekleyen mevcut dünya düzeni göçü ucuz emek hareketi olarak görmektedir. Öyle ki, üçüncü dünyanın birinci dünyaya bağımlı kalması, dünya ticaretinin ve çıkarlarının kontrol edilmesi açısından göç askeri tahakküm ile eşdeğer görülmektedir.

1980 sonrası araştırmalarda ise göçe ve göçmene yönelik yaklaşımların çok daha derinleştirilmesi gerektiği yönünde bir anlayışın geliştiği görülmektedir. Buna göre göçmenlerin yalnızca mekân değiştirmedikleri, gittikleri ülkelere tüm değerleriyle birlikte gittikleri ve göçü kalıcı hale getirdikleri düşüncesi temel alınmaktadır. Göç süreci salt ekonomik ya da sosyolojik etmenlerle değil çok daha karmaşık etkilerle şekillenmektedir. Almanya’da yakın akrabası olan bir kişinin Almanya’ya göç kararı vermesiyle, yaşamı süresince hiç yurtdışına çıkmamış ve/veya yurtdışında herhangi bir bağlantıya sahip olamayan bir kişinin göç kararı vermesi arasında doğal olarak bir fark olmaktadır ve bu fark göç kararını şekillendirmektedir. Aynı şekilde göçmenlerin gittikleri ülkelerde kurdukları sosyal, dini, siyasi, kültürel yapılar da bulunmaktadır. Dolayısıyla süreklilik ve kalıcılık etkisiyle göçmenin kişiliği öne çıkmakta, göçmen nesne olmaktan özne olmaya geçmektedir. Etnik toplulukların oluşumu, bu toplulukların kültürel özellikleri ve göçmen kimliğine etkileri bilimsel olarak konunun ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Göç ağlarının nasıl ortaya çıktığı, bunların göç alan ve veren bazı ülkeler arasında göçü nasıl teşvik ettiği ve sürekli kıldığı sorularına yanıt aranması gerekmektedir. Nitekim göçmen ağları teorisi araştırmalarda bu nedenle yaygınlık kazanmıştır (İçduygu, 2014: 46).

Göçmen ağları teorisi, ulusaşırı toplumsal alanlar teorisi ve son olarak göç sistemleri teorisi bu ağ ilişkilerini ele alan güncel yaklaşımlar olmaktadır. Göç sistemleri teorisi hem göç akışının amaçlarını sorgulamayı hem de söz konusu yerler arasındaki makro ve mikro bütün bağlantıların araştırılmasını salık vermektedir. Zira herhangi bir göç hareketi makro ve mikro yapıların etkileşiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Castles vd, 2008: 36). Dolayısıyla güncel göç kuramları, göç hareketlerini disiplinlerarası bir şekilde sosyo-ekonomik, politik, psikolojik, çevresel bağlamda kapsamlı olarak ele almayı öngörmektedir.

Ele alınan göç teorileri incelendiğinde araştırma konusu kapsamında değerlendirilebilecek göç teorilerinin “Göç Sistemleri”, “Göçmen Ağları” ve “Ulusaşırı Toplumsal Alanlar” teorileri olduğu görülmektedir. Türkiye ile Almanya arasında 1961 yılında imzalanan işgücü anlaşmasının içerdiği anlam Göç Sistemleri teorisi üzerinden,

göçmenlerin anavatanları ve buldukları ülkelerde kurdukları ilişkiler ağının boyutu da Göçmen Ağları teorisi bağlamında değerlendirilmelidir. Son olarak göçmenlerin kurduğu sivil toplum kuruluşlarından birisi olan İslam Toplumu Milli Görüş (IGMG) teşkilatının organize yapısı da Ulusaşırı Toplumsal Alanlar teorisi kapsamında ele alınmalıdır. Bununla birlikte göç sürecinin içerdiği devinim, yukarıda dile getirilen birçok teorinin araştırma kapsamında bazı noktaları açıklamada açıklayıcı olmasına neden olmaktadır. Örneğin Türkiye-Almanya arasındaki anlaşma “Göç Sistemleri” teorisini öne çıkartırken, Almanya’da göçmenler ile yerli işçilerin arasındaki iş alanı farklılaşması “İkili Emek Piyasası” teorisini gündeme getirmektedir. Aynı şekilde Almanya’da Türklerin otomobil sektöründe çalışıyor olması ve bu işin “göçmen işi” olarak etiketlenmesi “Kümülatif Nedensellik” teorisine atıf yapmaktadır.

Ancak araştırmanın göçmenlerin kurduğu bir sivil toplum kuruluşu (IGMG) hakkında yapıyor olmasından ötürü göç teorileri arasında bu ilişki düzeylerini açıklayacak teorilerin ulusaşırı alanda oluşan ilişkileri açıklaması beklenmektedir. Bu nedenle araştırmanın dayandığı temel teori “Ulusaşırı Toplumsal Alanlar” teorisidir.

2.2. Göç Alan Ülkelerin Sosyo-Politik Tutumu

Tarihsel süreç göz önüne alındığında bir arada yaşama tecrübesinin birbirinden farklı kültür ve ırk yapılarını barındıran toplumlarda üstesinden gelinmesi gereken önemli bir sorun olageldiği görülmektedir. Özellikle Castles ve Miller tarafından “Göç Çağı” olarak nitelenen 20. yüzyılın ikinci yarından itibaren devletlerin çözüm bulması gereken iki temel sorunun ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, ülkelerin egemenlik sorunu olarak da gördüğü sınırların kontrolü ile ilgilidir. Diğer bir ifadeyle devletler insan hareketliliği karşısında sınırlarından kimleri ve nasıl alacaktır? İkinci temel sorun ise göçün toplumda oluşturduğu dönüşümle nasıl mücadele edileceği sorunsalıdır (Unutulmaz, 2012: 137). Bazı devletlerin kendi etnik ve kültürel yapısının dışında olan ötekilerle karşı karşıya geldiklerinde bu farklılıkları yok etmekten ana akım toplumdaki dışlamaya kadar varan bir dizi politika uyguladığı görülürken kimi devletlerin ise farklılıkları bir arada yaşatma siyaseti takip ettiği dikkat çekmektedir (Şan ve Haşlak, 2012: 31).

Uluslararası göç hareketleri neticeleri itibariyle toplumların sosyo-politik yapısına doğrudan ve dolaylı etkide bulunmaktadır. Bu etki tek taraflı olmamakta ve

hem göç veren ülkenin hem de göç alan ülkenin hukuki ve siyasi politikalarını şekillendirmektedir. Göçmenlerin “hem orada hem burada olma” durumu özellikle ev sahibi ülkeler açısından yasal düzenlemeleri zorunlu hale getirmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde göç alan ülkede göç sonrası yaşanan süreçlere yoğunlaşmak gayesiyle çeşitli kavramlar ele alınacaktır. Esasında literatürde kullanılan kavramlar arasında uyum, kültürleşme, kültürlenme, barınma, adaptasyon, kaynaşma gibi kavramlar da bulunmaktadır. Ancak araştırmanın sosyo-politik etkiler üzerine yoğunlaşmayı gerektirmesinden ötürü konu ile ilgili olduğu düşünülen ve politika yapıcılar eliyle pratiğe konulan asimilasyon, entegrasyon ve çokkültürcülük kavramları görece öne çıkmaktadır. Bu nedenle salt ilgili kavramlara ve bunlara yönelik teorik yaklaşımlara yer verilecektir.

2.2.1. Asimilasyon

Zihinlerde uyandırdığı olumsuz çağrışımlarla günlük dilde kullanımı yaygın kavramlardan birisi olan asimilasyon “bir etnik ya da sosyal grubun – genellikle azınlığın - diğer bir grupta uyumlu hale gelmesi” olarak tanımlanmaktadır. Buna göre asimilasyon dil, gelenek, değer ve davranışlarda ya da hatta temel hayati çıkarılarda ve aidiyet duygusunda değişiklik olmasına vurgu yapmaktadır (IOM, 2009: 2). Bu nedenle asimilasyonu etnik farklılıkların ve buna bağlı olarak da sosyal ve kültürel farklılıkların azalması şeklinde tanımlamak mümkündür (Alba, 2013: 90). Asimilasyonun tümünden olumsuz algılanmaması gerektiğini savunan Parekh’e göre asıl sorun politik birliği sağlamak için asimilasyonun zorunlu olup olmaması ve bunun eşit vatandaşlığın bir önkoşulu haline getirilmesinin gerekli olup olmamasıyla ilgilidir. Dolayısıyla azınlıklar geniş toplumla olan ilişkilerini yürütmekte özgür bırakılmalıdır aksi takdirde her iki taraf açısından da sorun alanları ortaya çıkmaktadır. Tarihsel süreçte bu duruma işaret eden birçok gelişmenin yaşandığı bilinmektedir. Sözcüme iki bin yıl boyunca Hıristiyanlardan gelen güçlü asimilasyoncu baskıya dayanan Yahudiler, Sovyetler Birliği’ne rağmen ayakta kalan etnik ve kültürel azınlıklar, kaynaşma potası oluşturmayı başaramayan Amerika Birleşik Devletleri’ndeki (ABD) korkunç ekonomik ve kültürel baskılar bunun örnekleri arasında sayılabilir (Parekh, 2002: 252-3).

Sosyal bilimler alanında asimilasyon kavramını ilk kez kullanan Şikago Okulu teorisyenleri Park ve Burgess’e (1969: 735) göre asimilasyon; kişilerin ve grupların

diğerlerinin hatıralarını, duygu ve düşüncelerini, tutumlarını öğrendikleri ve kazandıkları, onlarla yaygın bir kültürel hayatta birleşerek tecrübelerini ve tarihlerini paylaştıkları bir nüfuz etme, yayılma ve nihayet benzeşme sürecini ifade etmektedir. **İrk İlişkileri Döngüsü** (Race Relations Cycle) teorisiyle etkileşim sürecini açıklamaya çalışan Park ve Burgess'e (1969: 507) göre dört aşamadan söz etmek mümkündür. Bunlar; temas-rekabet, çatışma, uyum ve asimilasyon aşamalarıdır.

1. **Rekabet:** Az bulunan işler ve kaynaklar için rekabet,
2. **Çatışma:** Rekabetin bir sonucudur ve ayaklanma ve ayrımcılığı içermektedir,
3. **Barınma:** Gruplardan birinin vazgeçmesi ve daha az statülü işlere ve statüye çekilmesi ve başka bir yere yerleşme,
4. **Asimilasyon:** İki grubun birleşerek tek olmasına kadar ilerleyici boyutta karışma ve karşılıklı evlenmeleri içermektedir.

Kültür temeline yoğunlaşan ve öncüllerinin aksine literatüre rekabet ve çatışma öğelerini kattığı görülen İrk İlişkileri Döngüsü'ne göre asimilasyon doğal bir süreç olarak kabul edilmektedir (Sunata, 2013: 197-218).

Anglo-Uyum Teorisi ve **Erime Potası** (Melting Pot) **Teorisi** de asimilasyonla ilgili olarak ortaya atılan ve uygulamaya da konulan önemli yaklaşımlardır. Göçmen toplumu olarak tanımlanan Kanada, ABD ve Avustralya gibi ülkeler toplumsal uyumu sağlamak için geliştirilen ve konformist-fonksiyonalist asimilasyon modeli olarak görülen (Karataş, 2006: 65) bu teorilerin 1960'lara kadar uygulayıcısı olmuşlardır. Anglo-Uyum teorisinin temelinde göçmenlerin geçmişlerini bırakmaları ve mevcut kültürel normları kabul etmeleri yatmaktadır. Bu kapsamda Amerikan değerlerinin bir noktada uzlaşma zeminine dayanması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu değerler de Amerika'yı ilk kez koloni yapan İngiltere'nin Anglo-Sakson ve Protestan değerleri olmaktadır (Şan ve Haşlak, 2012: 36).

Erime potası yaklaşımında ise göçmenlerin kültürel farklılıklarının eritilerek yok edilmesi varsayılmaktadır. Bu yaklaşıma göre asimilasyonun gerçekleşmesinde evlilikler önemli işlev görmektedir. Zira göç ile gelen farklı kültürlerden insanların yerli toplum bireyleriyle evlilik gerçekleştirmesi göçmenlerin bu toplumun kültürel yapılarına ve kurumlarına girmesinin önünü açmaktadır. Bu teoriyle beklenen İtalyan'ların, Yahudi'lerin, Çekoslovakyalıların ve Polonyalıların Amerikan potasında

erimesi ve Amerikanlaşması olmuştur. Fakat sonuç beklenildiği gibi çıkmamış ve bir tek Amerikan potası yerine Protestan, Katolik ve Yahudi potalarının oluştuğu görülmüştür (Yalçın, 2002: 47). Kymlicka'ya göre (1998: 42-3) asimilasyon siyasi istikrarın temeli olarak kabul edilmiş ve öteki kültürlerin etnik merkeziyetçi inkarı yoluyla da rasyonelleştirilmiştir. Avustralya, Kanada ve ABD'nin 1960 öncesinde asimilasyonu bu anlamıyla uygulamaya koyduğu ve göçmenlerin kendi özgün geçmişlerini terk ederek mevcut kültürel normları özümsemesinin istendiği bilinmektedir.

Bu iki asimilasyon modeli matematiksel izah edildiğinde şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır. Anglo-Uyum Teorisi'ne göre $A+B+C=A$ formülasyonunda görüldüğü gibi B ve C'nin A ile benzeşmesi beklenmektedir. Erime Potası'nda ise $A+B+C=D$ durumu oluşmakta yani farklı kültürlerin bir araya gelerek yeni bir durum ortaya çıkarması beklenmektedir (Faist, 2003: 338).

Son olarak ifade edilmesi gereken iki asimilasyon modeli ise; M. Gordon'un geliştirdiği **Asimilasyon Süreci** teorisi ile R. Taft'ın **Asimilasyonun Yüzleri** modelidir. ABD'deki araştırmaları neticesinde asimilasyon teorisini şekillendiren Milton Gordon, yaklaşımını bir tipoloji ile açıklamaya çalışmıştır. Buna göre; kültürel asimilasyon, yapısal asimilasyon, evlilik sonucu gerçekleşen asimilasyon, kimliksel asimilasyon, tavırların kabulü sonucunda gerçekleşen asimilasyon, davranışların kabulü sonucunda gerçekleşen asimilasyon ve yurttaşlık yoluyla gerçekleşen asimilasyon olmak üzere yedi ayrı asimilasyon tipinden bahsetmek mümkündür (Gordon, 1964: 71). Özellikle yapısal asimilasyonu yani göçmenlerin göç alan topluma ait kurumlara girme durumunu önemseyen ve asimilasyon kemerinin anahtar taşı olarak niteleyen Faist'e göre Gordon'un dile getirdiği yapısal asimilasyon gerçekleştikten sonra diğerleri de yarı otomatik olarak gerçekleşmektedir (Faist, 2003: 339).

Ronald Taft ise Asimilasyonun Yüzleri teorisini Avustralya'da geliştirmiştir. Grup ilişkilerine yoğunlaşan ırk ilişkileri döngüsü teorisinin aksine genel olarak bireysel ilişkiler ve psikolojik faktörler üzerine yoğunlaşan Taft göçmenler ile göç alan toplum arasındaki ilişkileri kültür ve dil konusundaki bilgi ve hünerler, karşılıklı sosyal etkileşim, grup üyeliği, gruba entegrasyon ve grup normlarına uygunluk şeklinde incelemiştir. Asimilasyon sürecinde motivasyon, çaba, algılanan başarı ve gerçek başarı

ölçütlerinin kullanılmasına işaret eden Taft görüşlerini dört madde halinde özetlemiştir (Taft, 1966: 9-10):

a) Birincil entegrasyon: Kalmaya istekli olma, eşle birlikte yaşadıkları yerden memnuniyet, yurdunu özlememe, kendini oralı gibi tanıtmaya, vatandaşlığa geçme isteği ve kendi evinde olduğunu hissetme durumudur,

b) İkincil entegrasyon: Normları kazanma, dili konuşabilme, sosyal kaynaşmadır,

c) Kendi etnik grubuna karşı tavrı: Kendi ülkesi ve kültürü aleyhine olabilmektedir,

d) Sosyal sınıf: Eğitim seviyesi, dil bilgisi ve mesleki konumu ile ilintilidir.

Asimilasyon ile ilgili pratikte görülen sorun alanları toplumları yeni arayışlara yöneltmiştir. Batılı devletlerin sömürgeci anlayışının ekonomik ve siyasi yansıması olarak görülen asimilasyonist yaklaşım, özellikle 1960 sonrasında, yerini kültürel çoğulculuk ve çokkültürlülük eksenli entegrasyon arayışlarına bırakmıştır (Yanık, 2013: 93).

2.2.2. Entegrasyon

Entegrasyon denilince işlev ve yapı olarak benzer birden fazla birimin genellikle ortak amaçlara daha kolay ulaşmak için bir araya gelmesi anlaşılmaktadır (Açıkgöz, 2011: 55). İngilizce’de “integration” kelimesiyle ifade edilen ve Türkçe’ye “bütünleşme” olarak tercüme edilen bu kavram aynı zamanda bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç karşılıklı bağımlılık ve ahenk içerisinde bir düzen oluşturma sürecidir. Bu nedenle entegrasyon bir topluma özgü çeşitli kurum ve kuruluşlar, meslek kuruluşları, kimlikli bir takım özellikler taşıyan birlikler, etnik gruplar, kültür grupları ve çeşitli topluluklar arasındaki birbirini tamamlama, iç içe geçme, kaynaşma ve ahenk durumuna işaret etmektedir (Yavuz, 2013: 616).

Görüldüğü gibi entegrasyonun olabilmesi için bir arada yaşayan insanların, grupların birbirleriyle irtibat ve iyi ilişki içerisinde olması ve bir ahengi ortaya koyması beklenmektedir. Tarihsel süreç incelendiğinde farklı etnik, dini ya da siyasi gruplardan oluşan toplulukların bir arada yaşama şartlarının ve bunun sınırlarının geçmişten bu yana belirlenmeye çalışıldığı görülmektedir. İnsanlık tarihi açısından bu anlamda en

belirgin örnek İslam peygamberi Hz. Muhammed'in Medine'ye hicret ettikten hemen sonra izlediği siyaset tarzıdır. Çünkü Hz. Muhammed'in eski adı Yesrib olan Medine'de 4000 civarında Yahudi, 6000 kadar müşrik Arap ve 50 kadar Hıristiyan Arap ile Medine'ye yeni yerleşen ve azınlık konumundaki yaklaşık 1500 Müslümanın bir arada nasıl yaşayacağını bir sözleşme hazırlayarak yazılı hale getirdiği bilinmektedir. Bu manada dünyanın ilk yazılı anayasa örneği olma özelliğini taşıyan Medine Anayasası (Hamidullah, 1984: 35) ile farklılıklar birbiriyle çatışmadan uyum sağlayabilmiştir. Aynı şekilde "Erdemli Şehir" eserinde şehirleri (toplumları) bir bedene benzetip organların (insanların) birbirlerine yardım etmesinin gerekliliğine işaret eden Farabi de en üstün iyilik ve en büyük mükemmelliğe ancak bu şekilde ulaşılabileceğini söylemektedir (Farabi, 1997: 100-101). İspanya'da Endülüs İslam Devleti tecrübesi ile (Atçeken, 2009: 42) Osmanlı tecrübesi de yine tarihsel süreçte İslam dünyasında bir arada yaşama kültürü tecrübeleri konusunda büyük oranda fikir vermektedir (Yazıcı, 2008: 849). Öyle ki, meşhur tarihçi Toynbee bir eserinde Hristiyan dünyasının özeleştirisi yapması gerektiğini söylerken Asya'ya farklılıklara müsamaha gösteren Müslümanlar yerine Hıristiyanların hakim olması durumunda bugün bir Yunan kilisesinin varlığının mümkün olamayacağını savunmaktadır (Toynbee, 1978: 285). Huzurlu, barış içerisinde yaşayan bir toplum için uyumun, entegrasyonun (bütünleşmenin) önemine bu şekilde vurgu yapılmaktadır.

Ancak bugün entegrasyon kavramı ile ifade edilmeye çalışılan şeyin mahiyeti incelendiğinde konunun özellikle I.ve II. Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen göç hareketlilikleri sonrasında içerdiği ve coğrafik planda göç alan konumundaki Batı toplumlarında olduğu görülmektedir. Tarihsel süreçte Batı toplumları entegrasyon konusunda Engizisyon mahkemeleri örneğinde olduğu gibi olumlu bir geçmişe sahip gözükmemektedir (Arabacı, 2010). 20.yy bu anlamda Batı'nın entegrasyon politikalarının tecrübe edildiği bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle kavram ev sahibi toplumların (özellikle ABD, Kanada, Avrupa, Avustralya) göçmenlere yönelik hazmetme/ kabullenme/bütünleşme veya hakim kültürü empoze etme politikalarını ifade etmede kullanılmaktadır.

Çalışmanın uygulama sahası olarak belirlenen Almanya'da uyum tartışmalarında öne çıkan yaklaşımlardan birisi Hartmut Esser'in sistem entegrasyonu ve sosyal entegrasyon yaklaşımıdır. Sistem entegrasyonunda göçmenlerin yerleşik topluma

gerilim olmaksızın adapte olması beklenir. Buna göre göçmenler şayet çalışma yaşamı içerisinde vergisini ödeyen ve ekonomiye katkı sunan bir yapıda olurlarsa bu sistem entegrasyonu açısından yeterli bir done olarak görülebilir ve göçmenlerden o ülkenin dilini, kültürünü bilmeleri, kabullenmeleri beklenmez. Sosyal entegrasyonda ise dil, kimlik ve kültür (kültürleşme) konularında ev sahibi toplumla etkileşim halinde olunması beklenmektedir. Bu durumda ise dört ayrı durum ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi etnik kültüre uyumun baskın olduğu segregasyon (ayrışma) durumu, yeni kültüre uyumun baskın olduğu asimilasyon durumu, her iki kültüre uyumun olduğu çoklu entegrasyon durumu ve her iki kültürün de reddedildiği marjinalleşme durumudur. Esser sosyal entegrasyonda daha ziyade asimilasyon ve segregasyonun gerçekleştiğini savunmaktadır (akt. Şahin, 2010: 106-7).

Entegrasyonun farklılıkları yok etmeden bütünleşme anlamında olumlu sonuçlanabilmesi için belirli şartların olduğunu dile getirmek gerekmektedir. Göçmenleri kabul eden ülkenin entegrasyon sürecinden ne anladığı, göçmenler ile bütünleşmeyi isteyip istemediği veya göçmenlerin entegre olmayı isteyip istemedikleri gibi hususlar cevaplandırılması gereken sorular olarak görülmektedir. Ne var ki kesin olan şey tarafların karşılıklı fedakarlıkta bulunması ve hakim olan unsurun görece daha baskın olmasıdır (Göksu, 2000: 85).

Literatürde entegrasyona yönelik teorik yaklaşımlar arasında Andrew Greeley'in "**Kültürel Entegrasyon**" modeli öne çıkmaktadır. Etnik farklılıkların yok edilmesini imkansız olarak niteleyen ve entegrasyonu kaçınılmaz olarak gören Greeley (1971: 53-59) Amerikan toplumu ile ilgili yaptığı çalışmada entegrasyonu birkaç kuşak sonrasında oluşacak uyum süreci olarak nitelemekte ve bu süreci altı ayrı aşamada ele almaktadır:

1- Kültürel şok: Göçmen grubu gittiği ülkede kültürel olarak kendisini yalnız hisseder. Buna rağmen organize bir yapı içermez, temel gayesi gittiği yabancı ülkede hayatını idame ettirmektir.

2- Organize olma ve kimlik bilincinin gelişimi: Bu aşamada göçmen organize olma sürecine girer. Memurlar, yazarlar ve liderler önemli roller üstlenirken işçi kesimi de vasıflı hale gelmeye başlar. Bulunulan ülkenin dili öğrenilirken çocuklar yeni kültürün etkisiyle (iki dili konuşmalarından dolayı) melezleşme eğilimine girer. Bu esnada grup içindeki seçkinler asimilasyon korkusu nedeniyle kendi dillerini, dinlerini

ve kültürel miraslarını koruma güdüsüyle hareket ederler. Bu yüzden bu aşamada kimlik bilinci ve etnik gurur oluşmaya başlar.

3- Seçkinlerin asimilasyonu: Çelişkilerin başladığı bu aşamada seçkinler, içinde yaşadıkları topluma entegre olmaya yönelirler. Bu aşamanın önemli bir özelliği, grup üyelerinin artık orta sınıf haline gelmeleri ve çalıştıkları işlerin nitelik olarak yükselmesi nedeniyle çocuklarının daha iyi okullarda okumaya başlamasıdır.

4- Militanlık: Bu aşamada grup üyeleri tamamen orta sınıfa yükselmiş, hatta bazıları üst sınıfa geçmeye başlamıştır. Bu da grubun gücünü artırmıştır. Grup üyeleri yaşadıkları şehrin kendilerine de ait olduğu hissine ve istedikleri şekilde yönetme isteğine sahiptir. Elbette bu durum etnik çatışmaların ortaya çıkma olasılığını artırmaktadır.

5- Kendinden nefret ve anti-militanlık: Bu aşamada grup üyeleri orta sınıfın üst kesimlerine gelirken birçoğu da giderek profesyonelleşmiştir. Çok sayıda insan yüksek öğrenim görmüş ve bu nedenle de yabancı toplumla entegrasyon sürecine girilmiştir. Önceki aşamaların tersine artık grup içerisindeki elit sayısı çok daha fazla olduğundan bunların gruba yabancılaşma düzeyi artmıştır. Bu yabancılaşma nedeniyle bir önceki safhada görülen militan ruhtan utanç duyma hisleri ortaya çıkmış ve yapılan şeylerin daha çok dar görüşlülükten kaynaklandığı şeklinde öz eleştiriler yapılmaktadır. Modernleşme düşüncesi hakimdir.

6- Uyumun başlaması: Bu aşamada etnik grup içerisinde, kendi etnik kimliklerinden ya da geçmişteki olaylardan utanç duymadan haberdar olma eğilimi taşıyan yeni bir kuşak ortaya çıkmaktadır. Bu yeni kuşak atalarının geldiği ülkeyi, akrabalarını veya arkadaşlarını ziyaret etmek için değil fakat büyükbaba ve büyükannelerinin bir zamanlar nasıl yaşadığını anlamak için gidip görmektedir. Dolayısıyla etnik kimlik bilincinin kaybolmamasına rağmen içinde yaşadıkları topluma iyi bir entegrasyonun sağlandığından şüphe edilemez noktaya ulaşılmıştır.

Greeley'in bu yaklaşımında dikkat edilmesi gereken husus göçmenlerin tamamen hakim olan kültürün etkisi altına girmediği aksine kendi kültürlerini, köklerini unutmadan yeni topluma entegre oldukları yönündeki kabuldür. Bu nokta entegrasyon ile ilgili çalışmalarda öne çıkan önemli bir tartışma alanıdır. Birçok ülkede entegrasyon olarak nitelenen uyum politikasının aslında asimilasyonu amaçladığı yönünde önemli tartışmalar yaşanmaktadır. Örneğin Castles aslında entegrasyonun asimilasyonun adeta

yumuşatılmış versiyonu olduğunu söylemektedir (2008: 362). Martikainen'e göre (2010:72) ortak olmayan hususlarda hakim olan unsur anlaşmak yerine kendi değerlerini empoze etmeyi amaçlıyorsa bunun adı tek taraflı entegrasyon ya da asimilasyon olmaktadır. Bu anlamda kavram olarak hareket esnekliğine sahip olan entegrasyonun siyasetçilerin ve toplum mühendislerinin kendi düşüncelerine göre şekillenme riskinin var olduğunu söylemek gerekmektedir (Unutulmaz, 2012: 140). Avrupa ülkelerinde özellikle 2000'li yılların başından itibaren yükselen entegrasyon tartışmalarında özellikle siyasiler ve akademisyenler tarafından dile getirilen kimi düşünceler bunu doğrular niteliktedir. Yanık'a (2013: 94) göre aslında Batılı ülkeler entegrasyon kavramından büyük toplumun dönüştürücü yönünü algılamakta ve yalnızca kendi dahil etme siyasalarına uygun nitelikte gördükleri gruplarla iletişime geçmektedir. Bunun dışında kalan belirli kural ve dilsel kodlara sahip olmayanlar ise ekonomik döngü içerisinde ucuz işgücü olarak alt sınıfta bekletilmektedir.

Ortaya çıkan bu tartışmalar nedeniyle entegrasyonun kırmızı çizgilerinin belirginleştirilmesi zaruret halini almaktadır. Martikainen'e (2010: 265) göre olumlu bir entegrasyondan bahsedilebilmesi için göçmenlerin medya ve sivil toplumda değerleriyle görünür olmaları (kültürel entegrasyon), iş dünyasında ev sahibi ülke ile ortaklıklar kurabilmesi (yapısal entegrasyon) ve politik karar verici olarak siyasal katılım hakkının olması (politik entegrasyon) önemli kriterler olarak kabul edilmektedir. Çünkü göçmenlerin kendi farklılıklarıyla toplumda eşit yurttaş olabilmeleri yoluyla ancak ev sahibi toplumla sağlıklı iletişim kurulabilmesi mümkün olmaktadır. Nitekim göçmenlerin ev sahibi toplumlardan taleplerinin de bu noktaya yoğunlaştığı görülmektedir. Örneğin, İslam Toplumları Milli Görüş Teşkilatı (İGMG) tarafından 2010 yılında tertiplenen Avrupa 4. Eğitim Şurası'nda entegrasyon kavramı yerine katılım kavramının kullanımının teklif edildiği görülmektedir. Katılımdan kasıt ise mahalle ve komşuluk ilişkileri, eğitim, iş hayatı, siyaset, medya, sivil toplum gibi geniş bir alanda gerçek anlamda söz söyleme, etkin olma fırsatı olarak açıklanmaktadır (Koyuncu, 2010: 159).

2.2.3. Çokkültürcülük/Çokkültürlülük ve Kimlik Politikaları

Castles'in ifadesiyle *Göçler Çağı*'yla birlikte ortaya çıkan sosyo-politik süreçlerden birisi de çokkültürcülük/çokkültürlülük (multiculturalism) olmuştur. Kavramın "çok ulusa" değil de, "çok kültüre" vurgu yapması bilinçli bir tercihi yansıtmaktadır. Zira kültürün; ulusal azınlıklar için düşünülen bağımsızlık, ayrılma, ayrı bir devlet kurma niyetini değil göçmenlerin değerlerini çağrıştırdığı varsayılmaktadır. Nitekim göçmenlerin asimilasyonu reddetmekle birlikte, paralel toplum kurmayı da hedeflemediği düşünülmektedir (Kymlicka, 1998: 43). Aynı şekilde çokkültürlü ile çokkültürcü kavramları da farklı anlamlara sahiptir. "Çokkültürlü" ifadesi kültürel çeşitliliğe atıfta bulunurken ya da mevcut toplumsal yapıya ilişkin tespit yaparken "çokkültürcü" ifadesi ise bu çeşitlilik karşısında karar vericiler tarafından verilen tepkiyi içermektedir (Parekh, 2002: 7). Örneğin Fas ve Cezayir gibi Afrika kökenli çok sayıda vatandaşa sahip olan Fransa'nın aynı zamanda farklı dil, din ve ırka sahip daha başka vatandaşlarının da varlığından dolayı çokkültürlü bir devlet olmasına rağmen çokkültürlü politikalar yerine Cumhuriyetçi entegrasyon politikası takip ettiği bilinmektedir (Kaya, 2014: 16).

Çokkültürlülük kavramının yazılı literatürde ilk olarak "çokkültürlü" ibaresiyle 1941'de bir gazetede yer aldığı söylenmekle birlikte "çokkültürlülük" olarak akademik bir dile çevrilmesinin Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi yoğun göç alan İngiliz Uluslar Topluluğu ülkelerinin vatandaşlık pratiklerini çokkültürlü hale getirdiklerini beyan etmelerinin ardından 1970'lerin başlarında gerçekleştiği bilinmektedir (Ongur, 2011: 60). Çokkültürlülüğün ulus devletin homojen, tek kültürlü mitinin terk edilmesi olarak görüldüğünü söyleyen Vertovec, bunun toplum düzeni ve kültürel hakların tanınması ile sosyal eşitlik ve ayrımcılıktan korunmayı da içerdiğine dikkat çekmektedir (2001: 3). Bu yönüyle kültürel çeşitlilik karşısında ortaya çıkan çokkültürcülük Batı demokrasilerinin 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren karşılaştığı politik ve entelektüel akım olarak değerlendirilmektedir (Joppke, 1996: 449).

Çokkültürcülük modelinin altında yatan temel hedef, birbirinden farklı kültür ve grupların tek bir ulusal amaç etrafında toplanmasının sağlanmasıdır. Buna göre, ortaya konan "mozaik" metaforu ile birlikte tüm etno-kültürel toplulukların, tedricen birbirlerinin farklılıklarına saygı duyacağı, ayrımcılık ve önyargılardan arınacağı bir toplumsal yapı ortaya çıkması böylece asimilasyon ve kültürleşmenin sınırlandırılması

varsayılmaktadır. Çünkü böyle bir yapıda farkındalığına sahip olan grupların varlığı nedeniyle kültürel ve yapısal çoğulculuk kurumsallaşacak ve fırsat eşitliğinin sağlandığı toplum içerisinde statü kazanmanın yolu etnisite, din gibi bir özelliğe göre değil kabiliyet ve kapasiteye göre belirlenecektir (Kallen, 2004: 77).

Çokkültürcü politikaların üzerinde yükseldiği iki temel ayak öne çıkmaktadır: Eşitlik ve farklılık ya da diğer bir ifadeyle çeşitlilik. Canatan'a (2009: 80-2) göre Batı toplumlarında çeşitliliğin üç kaynaktan beslendiği görülmektedir. Bunlardan birincisi, ulusal azınlıklardır. İspanya'daki Katalanlar, Hollanda'daki Frizler ya da İngiltere'deki İrlandalılar gibi tarihi kökleri, buldukları ülke kadar eski olan gruplar bu kategoride değerlendirilmektedir. Bir diğer kaynak, göçmenlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde başlayan, önce bireysel nitelikte olup sonradan aile birleşimleriyle kalıcı hale gelen uluslararası göçün neticesi olarak Avrupa'nın birçok bölgesinde bugün göçmen azınlıklar bulunmaktadır. Kültürel çeşitliliğin üçüncü kaynağı ise dini azınlıklardır. Hıristiyan ve Yahudi inancı dışında İslam başta olmak üzere Hinduizm ve Budizm gibi inanışlar Batı toplumlarının kabullenmesi gereken bir gerçeklik halini almıştır. Bu üç ana kaynaktan beslenen çeşitlilik Batı toplumlarında farklı siyasi tavır ve tutumları da beraberinde getirmektedir.

Kaya'ya (2014: 16-17) göre Avrupa'nın karşı konulmaz bir gerçeği haline gelen bu etnik, dini ve kültürel çeşitlilik karşısında ulus-devletler iki belirgin seçenekten birini seçmek durumunda kalmaktadır: Çokkültürcülük (çeşitlilik içinde bütünlük - unity in diversity) ya da cumhuriyetçilik (çeşitlilik üstü bütünlük - unity over diversity). Fransa ile özdeşleşen Cumhuriyetçi entegrasyon modelinde farklılığa saygının, ülke bütünlüğünü tehdit etme riski taşıdığı düşünülmektedir. Bu nedenle etnik, dini ya da kültürel gruplar için imtiyazlar verilmesine karşı çıkmaktadır. Ne var ki, bu keskin tutum Cumhuriyetçi idealin asimilasyonist hale büründüğü düşüncesine neden olmaktadır. Buna göre Fransız modeli farklılıkları yurttaş olma yolunda dil, laiklik, modernizm, batı-merkezli evrenselcilik ve akılcılık eksenli milli eğitim politikasıyla ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu durum, entegrasyondan kastedilenin asimilasyondan farksız olduğunu hatırlatmaktadır.

Tek tip bir toplum oluşturmak için bazı devletlerin tarih boyunca kültürel azınlıklara yönelik çeşitli politikalar izlediği bilinmektedir. Bu politikaların en öne çıkanları belli azınlıkların etnik temizlik ya da soykırım yolu ile fiziksel olarak ortadan

kaldırılmasıdır. Çoğunluğun dilini, dinini ve adetlerini benimsemeye zorlanarak baskı yolu ile asimile edilmesi de bir başka politika olarak öne çıkmaktadır. Aynı şekilde fiziksel tecrit ve ekonomik ayrımcılığa tabi tutularak ve siyasi haklardan mahrum bırakılarak da azınlıklar kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır (Kymlicka, 1998: 27).

Entegrasyon süreci ile ilgili zikredilen endişeler çokkültürcülük için de geçerli olmaktadır. Çokkültürcü politikaların esasında gruplar arasındaki bölünmeyi kalıcı hale getirdiği ve hakim-büyük toplumun egemenliğinin görece belirginleştiği düşüncesi son yıllarda sıklıkla dile getirilmektedir. İspanya’da Katalanların, Kanada’da Quebecilerin farklılıklarını yaşamanın verdiği haz ile tek bir ulusal amaç etrafında toplanması beklenirken kenetlenmek bir yana daha fazla ayrılık talep eder hale geldiği görülmektedir. Bu nedenle ülkelerin birçoğu çokkültürcü politikalarını yeniden gözden geçirme yönünde temayül göstermektedir (Bloemraad ve Wright, 2014: 301).

Kanada devletinin uyguladığı çokkültürcülük politikasına karşı Quebec’in eski başbakanı Rene Levesque’nin yaptığı yorum ise konunun bir başka boyutunu göstermektedir. Quebecli Başbakan’a göre çokkültürcülük Kanadalıların her birisinin kendine göre etnik kökenleri olduğunu bu nedenle de Quebec’e özel statü tanımının gereksiz olduğunu ortaya koymak için Kanada devleti tarafından kullanılan bir yemdir (Kymlicka, 1998: 47, dipnot: 8).

Çokkültürcülük politikaları kimlik ve tanınmaya ilişkin tartışmalar ekseninde şekillenmektedir. Geçmişte çatışma sebebi olmamasına rağmen son yüzyılda belirginleşen ve ön plana çıkartılan kimlikler üzerinden tanınma taleplerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Post-modern dönemin siyaset tarzı olarak nitelenen kimlik siyaseti, kimliğin sorunsallaştırılmasıyla somutlaşmakta ve kimlik üzerinden siyaset yapma temelinde yükselmektedir. Bu siyaset tarzında, baskılanmış ve marjinalize olmuş grupların siyasal taleplerinin savunulması, ön plana çıkartılması esas olmaktadır (Göktolga, 2012: 150).

Özet olarak, göç sonrası ortaya çıkan sosyo-politik süreçler bağlamında araştırmayla ilgili üç kavram öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki olan asimilasyon, göçmenlerin geçmişlerini arkalarında bırakmasını ve mevcut kültürel normları kabullenmesini salık vermektedir. Anlam itibariyle gönüllü olarak bütünleşmeyi ve uyumu içeren entegrasyon ise göçmenlerin kendi kökleriyle var olmasını hedeflemektedir. Ancak pratikte entegrasyonun asimilasyonun yumuşatılmış versiyonu

olarak araçsallaştırıldığı yönünde ciddi düzeyde eleştiriler yer almaktadır. Son olarak göç alan ülkelerin göçmenlere yönelik uyguladığı politikalar arasında öne çıkan uygulama çokkültürcülüktür. Birbirinden farklı kültür ve grupların tek bir ulusal amaç etrafında toplanmasını öngören çokkültürcü politikalar Kanada, Hollanda, Yeni Zelanda gibi bazı ülkelerde hayata geçirilmiştir. Ancak son yıllarda Batı toplumlarında yaşanan kimlik tartışmaları çokkültürcü politikaların sorgulanmasını beraberinde getirmiştir.

2.3. Dünyadan Örnek Uygulamalar

Sanayi Devrimi'nden sonra fakir ülkelere zengin ülkelere doğru başlayan uluslararası göç hareketlilikleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra da gerek mültecilik gerek misafir işçilik gibi statülerle devam edegelmektedir. Devrim halindeki göç başta göçmen kabul eden ülkeler olmak üzere göç veren ya da geçiş güzergahındaki ülkeler gibi taraf olan tüm ülkelerin çeşitli düzenlemelere yönelmesine neden olmaktadır. Göçün sosyo-politik etkilerine yönelik her bir ülkede farklı uygulamalara rastlamak mümkün olurken birçok ülkede sürecin aşamalı yürüdüğü görülmektedir. Bu aşamalarda göç alan ülkelere ne tür tecrübelerin yaşandığı hususuna kısaca değinmek göçmen politikalarına yönelik teorik temelin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Örneğin birincisine çokkültürlülüğün ikincisine cumhuriyetçiliğin yön verdiği Hollanda ve Fransa gibi iki zıt örnek ülke son dönemlerde İslam'a ve Müslümanlara yönelik tutumlarında benzeri tepkileri gösterebilmektedir (Göle, 2010: 22). Bu kapsamda örnek ülkeler olarak araştırma sahasını içermesi nedeniyle bazı Avrupa ülkelerinden ve göç hareketliliğiyle oluşan Amerika kıtasından bazı ülkelere yer verilerek asimilasyon, entegrasyon ve çokkültürlülük uygulamaları incelenecektir.

Uluslararası göç hareketlilikleri kapsamında ele alındığında göçmenlere yönelik politikaların ilk şekillendiği ülke, göçmen ülkesi Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmuştur. 1500'lerde ancak keşfedilebilen kıtada yerli unsurların katliam ve sindirmelerle yok edilmesiyle oluşturulan ABD'de 20.yy pratiğinde uygulanan ilk politika Anglo-Uyum modeli olarak bilinmektedir. İngiliz kültürünün ve dilinin hakim olduğu, Protestan inancının merkeze alındığı uyum politikasını yansıtan ve asimilasyonu hedefleyen bu modelin 1960'lara değin yürütülmüş olduğu görülmektedir. Eritme Potası (melting pot) modeli ile birbirinden farklı kültürlerin bir potada eritilmesi amaçlanmaktadır. Uygulanan politikaların neticesi ele alındığında amaçlanan sonuca

ulaşılamadığını söylemek gerekmektedir. Tek bir potada eritilmesi düşünülen farklılıkların her birisinin çok daha belirgin hale geldiği görülmektedir. Bu nedenle son dönemde çokkültürlülüğü ifade için 1960'lı yıllardan itibaren Amerika'nın sosyo-politik durumu hakkında geliştirilen yeni tanımlama farklılıkların kaybolmadan biraradalığına atıfla "salata kasesi" olmuştur (Martin, 2010: 9).

Bununla birlikte teoride var olan bu nitelermeye karşın ABD'nin çokkültürlülük pratiğinde "salata kasesi"nin varlığından bahsetmek de pek mümkün görünmemektedir. 2009 yılında ilk kez siyahi bir kişinin (Obama) ABD Başkanı olabildiği ülkede 2016 yılında dahi birçok kentte siyahi ABD vatandaşlarının güvenlik birimleri tarafından potansiyel şüpheli olarak haksız muamelelere maruz kaldığı hatta öldürüldüğüne yönelik haberlere ziyadesiyle rastlanmaktadır. Benzeri durum ABD'de yaşayan milyonlarca Müslüman için de geçerli gözükmektedir. 1990'da dağılan komünist SSCB'nin yerine öncelikli tehdit olarak, muğlak bir ifadeyle, radikal Müslümanlığı gördüğünü açıklayan ABD'de 11 Eylül 2001 saldırısı Müslümanlar için tam anlamıyla bir dönüm noktası olmuştur. İnancının gereği olarak sakal bırakan ya da kıyafet giyen her Müslümanın ortaya konan prototip gereği potansiyel tehdit olarak algılanması ABD'de Müslümanların entegrasyonu açısından önemli engel teşkil etmektedir (Aktaş, 2014: 32).

Devletlerin göçmenlere yönelik politikalarını içeren uyum konusunda çokkültürlülük ile birlikte anılan ülkelerin başında Kanada gelmektedir. 1970'li yıllara kadar büyük çoğunluğu Avrupalı olan göçmenlere karşı asimilasyonist tutum sergileyen Kanada II. Dünya Savaşı sonrası artan işgücü ihtiyacı nedeniyle ülkesine Asya ve Orta Doğu'dan misafir işçi kabul etmesinin ardından çokkültürlülüğü resmi devlet politikası olarak ilan etmiştir. Takip eden yıllarda, kurumsallaştırmak düşüncesiyle, Kanada'da çokkültürlülük kapsamındaki alanlarda hizmet veren birçok bakanlık ihdas edildiği bilinmektedir. Hatta bütün bu yönleriyle Kanada, çokkültürlülüğü dünyaya ihraç eden ülke olarak dahi nitelendirilmektedir (Özensel, 2012: 65)

Kanada ve çokkültürlülük kelimeleri yan yana kullanıldığında akıllara gelen üçüncü kelime genellikle, bağımsızlık tartışmalarından ötürü, Quebec olmaktadır. Bir yerleşim yeri adı olan Quebec, kamuoyundaki ününü bir nevi İngiliz-Fransız rekabetinden almaktadır. Daha ziyade Kanada'nın Quebec denilen 1.5 milyon metrekarelik geniş alana sahip eyaletinde yoğunlaşan Fransızca konuşan Kanadalılar

(Frankofon), Kanada devletine karşı verdikleri mücadele neticesinde Quebec'te Fransızca'yı tek resmi dil haline getirme ve ulus olarak kabul edilme gibi birçok kazanım elde etmiştir. Bu durum Kanada'nın çokkültürlü yapısına örnek olarak gösterilmektedir. Ancak bu konuda son yıllarda önemli soru işaretleri olduğu görülmektedir. Quebec'e verilen bu ayrıcalıkların Kanada'nın bütünlüğüne zarar verdiği ve ayrılığı pekiştirdiği düşüncesi dile getirilmektedir (Kymlicka, 1998: 41).

Göçmen politikaları bağlamında Kıta Avrupa'sında yer alan ülkelerde uygulanan göçmen politikalarına örnek olarak, sonraki bölümlerde Almanya'dan ayrıyeten bahsedileceğinden, Fransa ve Hollanda ülkeleri örnek olarak ele alınacaktır. Ancak bunun öncesinde Avrupa ülkeleriyle ilgili yapılan istatistiksel bir çalışmadan bahsetmek yararlı görülmektedir. Canatan (2009: 88) tarafından yapılan bir araştırmaya göre Avrupa ülkelerinin büyük çoğunluğu, her ne kadar çoketniklikliliğe destek verse de, çokkültürlülüğe karşı ortak kültür politikası geliştirilmesini savunmaktadır. Araştırma sonuçlarında İsviçre hariç hiç bir ülkede kültürel çeşitliliğe taraftar olanların oranının yüzde 40'ı bulmadığı, dolayısıyla da "çokkültürcüler" in, ortalama hesapla toplumun üçte birine (% 26,5) dahi ulaşmadığı görülmektedir. Bu araştırmanın ortaya koyduğu argümanların doğruluk derecesi Kıta Avrupası'nda göçmenlere ve yabancılara yönelik geliştirilen somut politikaların incelenmesiyle ortaya konabilecektir.

Daha ziyade sömürge döneminde kontrolü altında tuttuğu Kuzey Afrika ülkelerinden göçmen alan Fransa göçmen politikaları konusunda sert tutumuyla öne çıkmaktadır. Çokkültürlü politikalar Fransız anlayışında Cumhuriyet geleneğine yabancı, cemaatçi ve ayrılıkçı Anglo-Sakson icadı olarak nitelendirilmektedir (Yanık, 2013: 156). Temelini ulus devlet ve kültür birliği içerisinde vatandaşlık ideolojisinin oluşturduğu Fransız politikasında dilsel ve kültürel çoğulculuğun teşviki yerine açıkça göçmenlerin dilsel ve kültürel uyumu (integration) ve dilsel asimilasyonu tercih edilmektedir. 2003 yılında hayata geçirilen yasal düzenleme ile kurumsallaştırılan bu politik yaklaşımına göre Fransızca dilinin bilinmesi asimilasyon göstergesi kabul edilmektedir. Çünkü Fransızca'yı bilme becerisi kültürleşme sürecinin temel şartlarından biri haline gelmiştir (Akıncı, 2014: 35-6). Özellikle Cezayir kökenli göçmenlere yönelik ayrımcılık ise Fransa'nın bir başka önemli sorunsalı olarak görülmektedir. Hatta bunun ülkede çeşitli kırılma ve çatışmaları derinleştirme ihtimali üzerinde durulmaktadır. Fransız sosyolog Tribalat, ayrımcılığın cumhuriyetçi ideal ile Fransız toplumun gerçeği

arasında tutarlılık sorununa yol açtığına dikkat çekmektedir (2003: 135). Müslümanları kendisine en büyük tehdit olarak niteleyen katı ve dışlayıcı laiklik anlayışının (Kuru, 2011:118) hüküm sürdüğü Fransa'da Ulusal Meclis'in 2004 yılında kamuda dini sembollerini yasaklaması da yine bu ayrımcılığa başka bir örnek olarak gözükmektedir. Bir taraftan birden çok kültürün birarada yaşadığı ülke olmaya çalışan Fransa, diğer yandan ise bu farklılıkların görünürliğini engellemeye yönelik politikalar izlemektedir. Bu durum anlamlandırılması zor, çelişkili bir görüntü ortaya çıkarmaktadır.

Uyum tartışmalarında öne çıkan ülkelerden bir diğeri ise Hollanda'dır. Sürekli göç alan ve bu göç edenlerce şekillendirilen ülke olarak nitelenen Hollanda'nın uyum politikalarını 11 Eylül 2001 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmak daha doğru olmaktadır. Hollanda'ya II. Dünya Savaşı'ndan sonra eski sömürge ülkelerinden Hollanda asıllı göçmenler ile İtalya, İspanya, Fas ve Türkiye'den misafir işçi göçmenler üzerinden yoğun ve kitlesel göçlerin geldiği görülmektedir (Entzinger, 2014: 59-60). Göçmenlere yönelik politikaların ilk aşamasında Hollanda asıllı göçmenlerin uyum sorunu yaşamayacağı, misafir işçilerin de zaten geçici olduğundan ayrı bir uyum politikası gerektirmediği düşüncesi hakim olmuştur. Ne var ki, misafir işçilerin kalıcı olduğunun anlaşılmasından sonra Hollanda uyum ile ilgili ayrı bir politika belirlemek durumunda kalmış, 1980 sonrasında göçmenleri etnik azınlık statüsüyle değerlendirmeye karar vermiştir. Hollanda'nın bu kapsamda ana dil eğitiminin yaygınlaştırılmasından medyayı kullanmaya varıncaya kadar eğitim ve sosyal haklarla ilgili olumlu bir politika ortaya koyduğu görülmektedir (Yanık, 2013: 136).

Ne var ki, tüm Batılı ülkeleri etkisi altına alan 11 Eylül saldırısının ardından Hollanda'da çeşitli değişimler söz konusu olmuştur. Önce ırkçı siyasetçi Pim Fortuyn'un Hollandalı bir hayvan hakları aktivisti tarafından öldürülmesi, bunun ardından yönettiği bir filmde İslam dinine yönelik çeşitli ithamlarda bulunan film yönetmeni Theo Van Gogh'un da Faslı bir kişi tarafından öldürülmesiyle sonuçlanan hadiselerin yaşanması Hollanda'da çokkültürlü politikaların tartışmaya açılmasına neden olmuştur (Bekaroğlu, 2009: 28-34). 2004 yılından bu yana Hollanda'da ana dilde eğitim hakkının büyük ölçüde engellenmesi bunun somut örneklerden birisi olarak görülmektedir. Bir taraftan göçmenlerin entegrasyonu için politikalar belirlenirken diğer yandan göçmenlere kendi ana dillerinde eğitim hakkının verilmemesi toplum içerisinde farklılaşma ve çatışmalara yol açtığı gerekçesiyle eleştiriye tabi tutulmaktadır. Siyaset

dünyasının bu konudaki tutumu da benzeri endişelere neden olmaktadır. Nitekim Avrupa genelinde olduğu gibi Hollanda'da da aşırı sağcı-ırkçı parti sözcülerinin kullandığı İslam ve yabancı karşıtlığına dayalı tehlikeli söylemlerin arttığı, buna da medya üzerinden kamuoyu algısı oluşturularak toplumsal destek verildiği görülmektedir (Yılmaz, 2008: 8).

Özet olarak ifade edilirse, bu bölümde ilk olarak göç olgusuna yönelik kuramsal yaklaşımlar ele alınmış, göç türleri arasında yer alan uluslararası göç teorileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu kapsamsa son yıllarda uluslararası göç teorileri arasında genel kabul gören göçmen ağları, göç sistemleri ve ulusaşırı toplumsal alanlar teorilerine değinilmiştir. Bunun arkasından ise göç alan ülkelerin göçmenlere yönelik uyguladığı göç politikaları; asimilasyon, entegrasyon ve çokkültürlülük başlıkları altında teorik olarak açıklanmış ve dünya ülkelerinden çeşitli örneklerle konu zenginleştirilmiştir.

3. ALMANYA'YA GÖÇ SÜRECİ VE GÖÇÜN SOSYO-POLİTİK ETKİLERİ

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'den dünyanın birçok ülkesine göç hareketliliği yaşandığı görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı verilerine göre yurtdışında yaşayan 5,5 milyonu aşkın Türk toplumunun yaklaşık 4,6 milyonu Batı Avrupa ülkelerinde, geri kalanı ise Kuzey Amerika, Asya, Ortadoğu ve Avustralya'da bulunmaktadır. Türkiye'ye kesin dönüş yapmış olan 3,5 milyon kişiyle birlikte ele alındığında 8,5 milyonluk büyük bir kitleyi ilgilendiren geniş kapsamlı bir göç olgusunun varlığı ortaya çıkmaktadır (www.mfa.gov.tr). Bu göç hareketlerinin sebeplerine bakıldığında ise her bir ülke ile ilgili dahi ayrı değerlendirmeler yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda araştırmanın bu bölümünde bir taraftan Türkiye'den yurtdışına göçün sebepleri üzerinde durulurken diğer yandan da hangi ülkelere göç edildiği açıklanacaktır.

Yurtdışına göç sürecinde en yoğun hareketliliğe sahne olan ülke Almanya aynı zamanda araştırma konusunun da uygulama sahasını içermektedir. Bu nedenle Almanya'ya göç süreci, göçmenlerin ilk dönemden itibaren yaşadığı tecrübeler, ev sahibi ülkenin göç politikaları ve karşılaşılan sorun alanları irdelenecektir.

3.1.Nereye ve Niçin: Göçün Niteliği

"Göç çağı" olarak nitelenen 20.yüzyılda uluslararası göçü, nedenleri bakımından dörtlü bir tasnife tutmak mümkündür. Birinci grupta, Endonezya'daki Hollandalılar veya Cezayir'deki Fransızlar gibi daha önce göçtükleri kolonilerden tekrar anavatanlarına dönenler bulunmaktadır. İkinci grupta, bağımsızlığını kazanan ülkelerden sömürgeci ülkelere göç edenler bulunmaktadır. Buna örnek olarak İngiltere'ye göç eden Pakistanlılar ve Fransa'ya göçen Cezayirli verilebilir. Üçüncü grup, Doğu Avrupa ülkelerinden Batı'ya olan göçlerdir. Son olarak dördüncü grupta ise gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere, ikili anlaşmalar yoluyla, yapılan işgücü göçleri yer almaktadır. Türkiye'den Avrupa ülkelerine yoğun olarak yapılan göç hareketliliğinin temel karakteristiği bu türe uygundur (Göksu, 2000: 26-27). Ne var ki, Türkiye'den Avrupa'ya yalnızca ekonomik motivasyonlu göç yaşanmamış, uluslararası hukuk çerçevesinde mübadele ve iltica politikaları da dahil olmak üzere birçok etmen sürece etki etmiştir.

Uluslararası gelişmelerin de tetiklemesiyle 1946 yılında ilan edilen çok partili hayata geçiş kararı Türkiye’de salt siyasal neticelere etki etmemiş aynı zamanda sosyo-kültürel ve ekonomik alanlarda da birçok değişim ve dönüşüme neden olmuştur. Çok partili hayata geçişin ardından, özellikle Demokrat Parti döneminde, ABD’nin Marshall yardımları aracılığıyla tarımda modernleşme ve makineleşme politikasının bir sonucu olarak kırsal alanlarda işgücüne duyulan ihtiyacın azalması nedeniyle kırdan kente doğru göç süreci yaşanmıştır. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak kırsalın sahip olduğu dinamikler de kente taşınmıştır. O dönemde sanayi toplumu olma yolunda hızlı bir ilerleme kaydedilememesi kentsel alanların kırsal nüfusu hazmetmesini oldukça zorlaştırmıştır. Bu meyanda kentsel alanlarda kırsal alanlardan akan işgücünü istihdam edecek sanayinin oluşmadığı üstelik gelen nüfusu barındıracak gerekli konut oluşumunun da sağlanamadığı görülmektedir. Dolayısıyla kent nüfusunda gecekonducularda yaşayan ve kayıt-dışı/ikincil ekonomik sektörlerde geçimini sağlamaya çalışan bir göçmen kitlesinin varlığı ortaya çıkmıştır (İçduygu vd, 2014: 180).

Konumuzu ilgilendiren dış göç süreci ise bunun arkasından gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası modern tarıma yönlendirdiği az gelişmiş ülkelerin aksine Avrupa ülkeleri sanayileşmeye ağırlık vermiştir. Bu sanayileşme sürecinde Avrupa’da oluşan işgücü talebi kentlerine yığılan işsizlerine çözüm arayan Türkiye gibi ülkeler için adeta can simidi olmuştur (Vassaf, 2010: 188). Aynı şekilde 1961 Anayasası’yla getirilen yurtdışına seyahat edebilme özgürlüğü, ülkedeki işsiz kesimler için yeni fırsat alanlarının oluşumuna katkı sunmuştur. Takip eden dönemde kimi ülkelerle yapılan resmi anlaşmalar ile Türk vatandaşlarının bireysel planda başlayan yurtdışı göçleri biçim değiştirerek kitlesel bir olguya dönüşmüştür (Perşembe, 2005: 63). Dolayısıyla Türkiye’den yurtdışına göç sürecinin daha ziyade II. Dünya Savaşı sonrası (1950’li yıllar) işçi göçü şeklinde gerçekleştiğini ve bunun bir devlet politikası çerçevesinde şekillendiğini söylemek gerekmektedir.

İşgücünün denetimi Türkiye’de İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) tarafından yürütülmüştür. 1965-1975 arası dönemde yaklaşık üç milyon kişi başvuruda bulunurken, İİBK tarafından yurtdışına yaklaşık 800 bin işçi gönderilebilmiştir. Bununla birlikte vasıfsız işgücü veya uzun bekleme sürecinden umudunu kesen bazı işçiler de “isme çağrı” olarak nitelenen bir başka yöntemle yurtdışına gitmiştir. Bunlar ya “turist” olarak yurtdışına giderek kendi çabalarıyla orada iş bulmuşlar ya da yakınları

tarafından kendilerine iş bulunarak İİBK aracılığıyla “isme çağrılı” olarak yurtdışına gitmişlerdir. Kaçak işçi sorununa da işaret eden bu durum konusunda yapılan araştırmalara göre, 1973 yılında Batı Avrupa’da elli ila yüz bin arasında kaçak işçinin var olduğu tahmin edilmektedir (Erder, 2006: 82-3). Araştırmacılar tarafından çeşitli tasniflere tabi tutulan bu süreç beş ayrı aşamada ele alınmaktadır (Kütük, 2015: 610):

- 1- Birinci aşama⁷ (1950-1960), daha ziyade bireysel girişimler ya da özel araçlarla sınırlı sayıda göçün gerçekleştiği aşamadır. Aynı zamanda bu yıllarda Türk öğrencilerin Almanya gibi çeşitli ülkelere eğitim maksatlı geldiği de bilinmektedir. Örneğin Necmeddin Erbakan’ın 1951-1953 yılları arasında Almanya’da Aachen Üniversitesi’ne İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından araştırmalarda bulunmak üzere gönderildiği bilinmektedir (Arpacı, 2012: 189). Fakat örneği verilen bu göçler kalıcı olma amacı taşımayan geçici göç statüsündedir. Bu aşamada işgücü arzı yetersiz kalan Avrupa’nın talepleri doğrultusunda Türkiye ile çeşitli Avrupa ülkeleri arasında imzalanan ikili anlaşmaların varlığı göze çarpmaktadır. Bu nedenle birinci aşama görece düzenli ve planlı göç niteliğindedir. Bu dönemde Avrupa ülkelerinden sırasıyla 1961’de Almanya, 1964 yılında Avusturya, Belçika ve Hollanda, 1965 yılında Fransa ve 1967 yılında Avustralya ve İsveç’le işgücü anlaşmaları yapılmıştır. Bu anlaşmaların neticesinde Avrupa ülkelerine yoğun göç yaşanmıştır. Rakamsal bilgi verilecek olursa, 2000’li yılların başlarında Almanya’da bulunan Türk işçi sayısı yaklaşık 326 bin, Hollanda’da 309 bin, Avusturya’da 134 bin, İsviçre’de 80 bin, İngiltere’de 79 bin ve Belçika’da 70 bin civarındadır. İsveç, Danimarka, İtalya, Norveç ve Finlandiya’da ise sayı daha da azdır. 2000’li yılların ortalarına doğru Almanya’da bulunan yaklaşık 2 milyon 100 bin kişi, Avrupa’daki toplam Türk vatandaşlarının % 67’sini, diğer ülkelerdeki toplam Türk vatandaşlarının ise %61’ini oluşturmaktadır. Almanya’da işçi olarak bulunan yaklaşık 560 bin kişi ise Avrupa’daki Türk işçilerinin % 69’unu bütün dünyadaki Türk işçilerinin ise yaklaşık % 57’sini oluşturmaktadır (Yavuz, 2013: 614). İlerleyen yıllarda (1970-1980’li yıllar) işgücü anlaşmaları

---

⁷ Nermin Abadan Unat’ın (2017: 81) 1950’li ve 1960’lı yılları birbirinden ayırarak bir sınıflama yaptığını hatırlatan Kütük, 1950’li yıllara ilişkin yeterli veri olmamasından ötürü genel eğilimin birlikte değerlendirme yönünde olduğunu dile getirmektedir.

Avrupa ülkeleriyle sınırlı kalmamış, Libya, Ürdün, Katar, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Endonezya gibi ülkelerle de anlaşmalar imza altına alınmıştır.

- 2- Özellikle 1973 dünya petrol kriziyle başlayan ekonomik kriz, yabancı işçi alımının durdurulması, yasadışı göçmenlere yasal statü kazandırılması, aile birleşmeleri gibi gelişmelerin yaşandığı aşama ise 1970-1980 arası dönemi kapsayan ikinci aşamadır.
- 3- Üçüncü aşama (1980-1990), daha ziyade göçmen çocukların eğitim sorunları, getto yaşamı, çeşitli örgütlenme faaliyetleri, sığınma istekleri ve eve dönüşü teşvik eden yasaların gündemde olduğu dönem olarak bilinmektedir.
- 4- 1990'lı yılları kapsayan dördüncü aşama yabancılar yasası, kimlik problemleri, yabancı düşmanlığı, etnik ve dinsel örgütlenmelerin yaygınlaşması ve siyasal hak taleplerinin belirginleştiği aşama olarak kabul edilebilir.
- 5- Beşinci aşama ise çokkültürlülük, entegrasyon, asimilasyon ve uyum tartışmalarının karakterize ettiği ve göçün yeni biçimlerinin yaşandığı son aşamadır.

İşçi göçü kapsamında Türkiye'den yalnızca Avrupa'ya değil Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile Rusya'ya da göçlerin yaşandığı bilinmektedir. İlk olarak 1975 yılında Libya'dan gelen talebin ardından Türk işçilerin Suudi Arabistan, Irak, Kuveyt, Katar gibi ülkelere de yöneldiği görülmektedir. Öyle ki, bu konuda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın (ÇSGB) 2013 yılına ait verileri çok ilgi çekici niteliktedir. Çünkü bu verilere göre 2013 yılında Türkiye'den yurtdışına çalışmak için gitmek isteyenler Irak (15.294 işçi), Rusya (13.463 işçi), Suudi Arabistan (5.229 işçi), Türkmenistan (3.816 işçi) ve Azerbaycan'a (3.069 işçi) gitmeyi daha fazla tercih etmiştir (ÇSGB, 2013: 17). Dolayısıyla Türk işçilerinin son yıllarda yöneldiği iki ana güzergâh olarak Orta Doğu ülkeleri ile Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkeler öne çıkmaktadır (Nakhoul, 2014: 95). Avrupa ile mukayese edildiğinde bu ülkelerdeki göçlerin geçici olduğu daha ziyade vasıflı işçilerden oluştuğu ama sosyal güvenlik yönünün zayıf olduğu görülmektedir. Bunun dışında Türkiye'den işçi göçü anlamında

Avustralya, Kanada, Japonya, Yeni Zelanda ve Latin Amerika ülkelerine de göç edildiği bilinmektedir (Bayraklı, 2007: 84-87).

Ekonomik nedenlerle ortaya çıkan göç hareketinin yanında siyasal nedenlerle de Türkiye'den yurtdışına göç hareketliliği yaşanmıştır. Bir yönüyle zorunlu göç olgusunu da içeren siyasal motivasyonlu bu göç hareketliliğinde iltica ve mübadele şeklinde iki ayrımdan bahsedilebilir. İltica; bulunulan ülkeden başka bir ülkeye siyasal baskı ya da can güvenliği endişesiyle sığınma talebini içermektedir. Özellikle aşırı sol eğilimli kişiler ve ayrılıkçı terör örgütü Kürdistan İşçi Partisi (PKK) militanı olanlar için, Batı Avrupa ülkeleri ve İskandinav ülkeleri, 1971 muhtırası ve 1980 darbesi sonrası dönemde, sığınma talebinde bulunulan ülkeler olmuştur. Almanya, İngiltere, İsveç, Norveç ve Danimarka yoğun siyasi mülteci akınına maruz kalmıştır. Aynı zamanda bu göç hareketliliği, taşıdığı siyasi içerik nedeniyle, yurtdışında özellikle PKK'ya yoğun destek sağlayan bir diasporanın oluşmasına zemin hazırlamıştır (Arakon, 2010: 180). Buna karşın, kimi araştırmacılara göre bu tür siyasi iltica taleplerinin büyük kısmı esasında ekonomik sebeplere dayanmaktadır. Örneğin işçi alımını durduran Almanya'da bu sayede on binlerce insanın yerleşim aldığı bilinmektedir. İş bulmak için gideceği ülkeden daha kolay vize almak isteyen insanlar, başvurdukları ülkelere, etnik kökenleri ya da siyasi görüşleri üzerinden girmeye çalışmıştır (Göksu, 2000: 46-47). İngiltere'de yaşayan Türk sığınmacılar hakkında yapılan bir araştırmada da benzeri sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre Kürt kökenli vatandaşların büyük çoğunluğunun, siyasal nedenlerden ziyade daha iyi ekonomik koşullara ulaşma hedefiyle sığınma talebinde bulunduğu görülmüştür (Erdoğan, 2007: 9-10).

Bir diğer siyasal motivasyonlu göç sebebi olan mübadele ise iki devlet arasında karşılıklı yapılan nüfus değişimini ifade etmektedir. Bu anlamda, Kurtuluş Savaşı sonrası Lozan Antlaşması'nda Türkiye ile Yunanistan arasında mübadele anlaşması imza altına alınmış, böylece bir milyonu aşkın Rum Anadolu'dan Yunanistan'a göç etmiş, yarım milyona yakın Türk de Yunanistan'dan Türkiye'ye gelmiştir (Goularas, 2012: 131).

Özet olarak, Türkiye'den yurtdışına göç sürecinde işçi göçü, iltica ve mübadele olmak üzere üç ayrı hareketlilikten bahsetmek mümkündür. Bunlardan mübadele, genel olarak savaş gibi olağanüstü durumların neticesinde ortaya çıkması beklendiğinden Türk dış göçü açısından önemli bir parametre olarak görülmemektedir. Siyasi sığınmayı

içeren iltica konusunda da muğlak bir durum söz konusudur, zira siyasal baskı ve can güvenliği gibi sebeplerin asıl amaç olan ekonomik endişeleri saklamak için bir bahane olarak kullanıldığı konusu yaygın kanaat taşımaktadır. Araştırmalar bu duruma örnek olarak, İngiltere, Almanya gibi ülkelerin sığınmacıların siyasi iltica taleplerini 1990'lı yıllara doğru çoğunlukla geri çevirmesini göstermektedir. Son olarak işçi göçü ise Türkiye'den yurtdışına göçün temel motivasyonu olarak öne çıkmaktadır. Gidilen ülkelerin tercihi, devletlerarası yapılan ikili anlaşmalar ile şekillenmektedir. Gidilecek ülkeler arasında hangi ülkenin tercih edileceği hususunda ise, o ülkenin şartları, akraba-hemşeri ilişkileri gibi sosyo-kültürel etmenler öne çıkmaktadır.

3.2. Göçün Sosyo-Politik Etkileri

Göç süreci durağanlığın aksine devinimi beraberinde taşıyan bir nitelik arz etmektedir. Bir kişi bir yerden başka bir yere göç ettiğinde süreç tamamlanmamakta aksine adeta domino etkisi yaparak birçok aktör ve politikayı da konunun içerisine dahil etmektedir. Dolayısıyla yaşanan ülkedeki ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin bir sonucu olan göç aynı zamanda göç edilen ülkede de yeni ilişkiler, yeni bağlantılar kurarak toplumsal ve ekonomik değişime/dönüşüme neden olmaktadır. Bu nedenle göçün nedenleri ve sonuçları konusunda ortaya konan yazın aslında devam eden bir sürecin yalnızca belli bir kesitinin kaleme alınmasını içermektedir. Bundan ötürü araştırmanın bu başlığı altında Türkiye'den yurtdışına göçün çeşitli etkileri konusunda alanda yapılan araştırmalara konu olmuş ve bugüne ışık tutacak bilgilere kısaca yer verilecektir.

Türkiye'den yurtdışına yönelen işgücü göçünde bireyleri harekete geçiren temel unsur daha iyi yaşam şartlarına ulaşılacağı düşüncesi olmuştur. Ancak bu düşüncenin sonucunun nereye yöneldiği hususu yalnızca göç eden bireyi değil hem göç alan hem de göç veren ülkeyi de ilgilendirmektedir. Göç veren ülke konumundaki Türkiye açısından değerlendirildiğinde işgücü göçü nüfusu azaltması, yurtdışından döviz girdisi sağlaması ve artan işsizlik sorununa geçici de olsa bir çözüm olması nedenlerinden ötürü önemli bir imkan olarak görülmüştür. Örneğin söz konusu yurtdışı işçi gelirleri, 1964 yılında 45 milyon ABD doları iken 1980 yılında 2 milyar ABD dolarına çıkarak dış açıkların kapatılmasında anahtar rol oynamıştır. Ne var ki, göç eden kişilerin niteliği incelendiğinde bunun esasında en ileri boyutta bir "beyin göçü", genel anlamda ise

“kalifiye ve/veya eğitimli insan göçü” niteliği taşıdığı da görülmektedir (Abadan-Unat, 1975: 1-4). Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) 1971 yılı verilerine göre Almanya'ya giden Türk işçilerinin % 47'si ayrılmadan evvel kalifiye eleman olarak çalışan işçilerden oluşmaktaydı. Bu durumun yanı sıra iş ve işyerinin durumu hakkında önceden bilgi sahibi olunamamasının, Türkiye'de öğretmenlik, muhasebecilik gibi mesleklere sahip olanların Almanya'da madencilik, çöpçülük, ağır sanayi ve inşaat gibi alanlarda istihdam edilmesine yol açtığı bilinmektedir (Yılmaz, 2014: 1692-3).

Göçün yöneldiği ülkeler açısından bakıldığında ise bu ülkelerin işgücü göçünden ciddi düzeyde yararlandığı görülmektedir. Bir taraftan Türkiye'den giden işçiler en ağır işlerde sağlıksız koşullar altında çalışırken diğer yandan ise kendilerine düşük ücretler ödenmiştir. Bu konu ile ilgili ünlü bir Alman gazetecinin (Wallraff, 1990) işçilerin şartlarını yerinde gözlemlemek için Türk işçisi kılığına girerek yaptığı çalışma ilginç anekdotlar içermektedir⁸. Buna karşın özellikle Avrupa'ya göç eden Türk vatandaşlarının buldukları ülkelerde ekonomik anlamda mücadeleye devam ettikleri ve zamanla kendilerine yeni iş imkanları oluşturdukları görülmektedir. Türkiye Araştırmalar Merkezi'nin 2006 yılı verilerine göre, Avrupa'daki Türk işletmelerinin sayısı 140 bin, sağladıkları istihdam ise 640 bin kişidir. Bu işletmelerin 330 bin kişiye istihdam sağlayan yaklaşık 70 bin adedi Almanya'da faaliyet göstermekte olup Avrupa'daki bütün işletmelerin yıllık toplam cirosu 50 milyar Euro'yu aşmaktadır. Bunların yanı sıra Batı Avrupa'daki Türklerin tüketim harcamalarının ise yıllık 23

---

⁸ İlk Almanca baskısı 1985 yılında basılan bu kitap Alman kamuoyunda yoğun ilgi görmüş, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin en çok satan kitabı olmuştur. Dirk Bitzer kitapla ilgili şunları söylemektedir. “...Gazeteci Wallraff, araştırma röportajlarıyla çok tanınıyordu. Örneğin daha önce yazdığı bir kitapla Bild Gazetesi'nin yazılarıyla insanları yönlendirdiğini ortaya çıkarmıştı. 21 Ekim 1985'te de Türk işçisi Ali Levent Sığırlıoğlu'nun kılığına girerek kiralık işçi olarak çalıştığı dönemi anlatan “En Alttakiler” kitabı yayınlandı. Bu kitapta siyah peruk ve koyu renk lenslerle bir Türk işçisi kılığına giren Wallraff sanayi montaj firmasındaki iki yıllık hayatını hikaye ediyor. O dönem, tam Almanca “kiralık firma” olarak çevrilen bazı kuruluşlar kendilerine kaydolan işçileri başka firmalara kiralyorlardı. Wallraff ve mesai arkadaşları birçok firmanın yanı sıra Thyssen'in fabrikalarını da temizliyorlardı. Çoğu yabancı olan işçiler için 24 saatlik vardiyalarda, insan sağlığı için çok gerekli olan kask ve maske gibi sağlık araç ve gereçlerin olmaması hiç de yadırganacak bir olay değildi. Thyssen'in temizlik firmasına ödediği 52 Marklık saat ücretinin 25 Mark'ı kiralık firmaya ödeniyordu. Zincirin son halkası olan ‘Ali’ bu paranın sadece 9 Mark'ını alabiliyor, üstelik ‘Ali’nin sağlık ve sosyal sigortası da ödenmiyordu. Modern köle ticareti!” (<http://www.geschichte.nrw.de/artikel.php?artikel%5Bid%5D=361&lkz=tr>), Erişim Tarihi: 01.06.2016.

milyar Euro olduğu belirtilmektedir (Yavuz, 2013: 615). Bu istatistiki veriler aynı zamanda Türk göçmenlerin buldukları ÷lkeye ekonomik anlamda ne denli artı değer kattığını göstermektedir.

Buna paralel olarak Avrupa ÷lkelerinin de işgücü göçüyle gelen göçmenlere yönelik sosyal hizmet standartları oluşturmaya çalıştığı gör÷lmektedir. 1964 yılında ilk olarak Almanya ile Türkiye arasında sosyal güvenlik anlaşması imzalanmış, bunun ardından sırasıyla Hollanda (1966), Belçika (1966), Avusturya (1966), İsveç (1967), İsviçre (1970) ve Fransa (1972) ile de aynı içerikli anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar hastalık, işsizlik, kaza, çocuk parası gibi sosyal desteklerin teminat alınmasını ve eşit muameleyi temin etmeyi amaç edinmiştir. Uygulama safhasında ev sahibi ÷lke işçilerinin lehine bir takım eşitsizliklerin olmasına karşın bu anlaşmaların aile birleşimlerinin önünü açması ve vatandaşlık almayı özendirmesi gibi yararları görece öne çıkmaktadır (Göksu, 2000: 72-3).

Göçün sosyo-politik yönüne vurgu yapılmak istendiğinde, hiç kuşkusuz, kültürlerin çatışması/karşılaşması durumuna değinmek gerekmektedir. Bu konu postmodern dönemin önemli sorunsalları arasında yer alan kimlik çatışmaları açısından değerlendirilmektedir. Birbirinden farklı kültür kalıplarına sahip insanlar göç yoluyla karşılaşmakta ve iletişime geçmektedir. Bu karşılaşmada “kültür şoku” yaşanma ihtimali her zaman güçlü bir ihtimaldir. Nitekim büyük çoğunluğu kırsal kökenli olup aynı zamanda okur-yazarlığı olmayan Türk işçiler gelişmiş alt ve üst yapı ile donatılmış şehirleri tamamen yabancı oldukları insan ilişkilerini ve kültürel farklılıkları gördüklerinde yabancılaşma sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Buna tepki olarak da kendi kabuğına çekilme (autism) durumu söz konusu olmuştur ve çeşitli teşkilatlanma faaliyetleri ile kültürel doku korunmaya çalışılmıştır (Adıgüzel, 2011a: 51). Ne var ki, özellikle birinci kuşak Türk göçmenlerin gösterdiği bu kültürel direnç çocuklarına, ikinci-üçüncü nesile aktarılırken yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başlamıştır. Çünkü kimliklerin iç içe girmesi, birbirinden etkilenmesi ve birbiriyle örtüşmesi, bir diğer ifade ile melez kimliklerin oluşması söz konusu olmaktadır. Türkiye’de doğup büyüyüp gelenler ile yurtdışında doğup büyüyen insanların aynı şekilde düşünmeleri, aynı ruh dünyasına sahip olmalarını beklemek mümkün gözükmemektedir (Küçükcan, 2007: 27). Dolayısıyla bu durum, kuşaklar arası farklılaşmayı da beraberinde getirmektedir. Nitekim dil, din gibi kültürel değerlere bağlılık konusunda da farklılaşma göze

çarpmaktadır. Bununla beraber birinci kuşak göçmenlerin tüm değerlerini koruduğu, sahip olduğu alışkanlıklarını aynen muhafaza ettiği de düşünülmemelidir. Göçmenlerin ülkelerine aktardıkları ya da geri dönüşte beraberlerinde getirdikleri sadece döviz olmamış, gittikleri ülkede yeni alışkanlıklar, beceriler kazanarak karşılaştıkları kültürlerden etkilenmiş ve tutum- davranış değişiklikleri de yaşamışlardır. Bu süreçler hem olumlu hem de olumsuz sonuçları beraberinde getirmiştir. Örneğin göçmenlerin yeni beceri kazanması ve iş tecrübeleri ile işgücü sermayesinin gelişmesini ve özellikle kız çocuklarına karşı olumlu yönde tutum ve davranış değişiklikleri gibi konularda kültürel değişimlerin oluşmasını sağladıkları ifade edilmektedir. Ama diğer yandan ise ailelerin işçi gelirlerine bağımlı hale gelmesi, üretime yönelik olmayan yatırımlar yapılması nedeniyle kısa vadeli tüketim alışkanlığı kazanılması, olumsuz kültürel edinimlerin aktarılması gibi bazı olumsuz etkilerinin olduğu da belirtilmektedir (Chimhowu vd, 2005:7-8).

Kimlik çatışmalarını anlamada, göçmenlerin dini yaşam ve dini algılama düzeyleri önemli bir parametre olarak ele alınmaktadır. Öyle ki, Türkiye Araştırmalar Merkezi'nin saha çalışmasına yansıyan sonuçlara göre Türkiye'den Avrupa'ya göç eden kişilerin Avrupa'ya geldikten sonra dini hayata daha fazla yöneldikleri ve dini bilgilerini artırdıkları görülmektedir (Şen, 2006: 128). Örneğin Danimarka'da yaşayan Türkler üzerine yapılan bir araştırma bunu doğrular niteliktedir. Araştırmaya göre, görüşülen kişilerin %50'den fazlası dine olan ilgilerinin Avrupa'ya geldikten sonra arttığını dile getirmektedir. Buna sebep olarak ise Danimarka'ya ilk geldiklerinde yalnızlık hissini yaşamalarını, bunun üzerine hem bir araya gelmek hem de Danimarkalılarla aralarındaki farkın ortaya çıkması için kültürel-dini sembol ve eylemlere yönelmelerini göstermektedirler (Özmen, 2010: 180-2). Danimarka'ya IGMG'nin faaliyetlerini gözlemlemek için gidildiğinde görüşülen yetkililer de benzeri örnekler vermiştir. Örneğin asıl mesleği öğretmenlik olan IGMG Danimarka Başkanı Ahmet Deniz, öğrencileriyle birlikte bir sinagoga ziyarete gittiklerinde kendileriyle ilgilenen baş hahamın Danimarka'nın eski Trafik Bakanı olduğunu gördüğünde bundan çok etkilendiğini, ilerleyen yaşına rağmen inancı doğrultusunda çalışan hahamın kendisinde "ben neden böyle çalışmıyorum" türünde soru işaretlerine neden olduğunu dile getirmiştir.⁹

---

⁹ Kişisel Görüşme, IGMG Danimarka Bölge Başkanı Ahmet Deniz, 07.05.2016 (Danimarka)

“Karşılaştığım bu olaydan benim çıkardığım ders şudur: 76 yaşına gelmiş bir eski Trafik Bakanı, Danimarka gibi bir yerde bu şuurunu nasıl muhafaza etmiş, bunu yaparken arkadaki plan, program, disiplin birlik-beraberlik nasıl olabilmiş diye düşünmeliyim. Müslümanlarında Avrupa’da kendi özbenliklerine dönerek, kendisini bulması, kimliğini iyi muhafaza edebilmesi ve ortaya koyabilmesi gerekmektedir.”

Dini yaşamın bireyler üzerindeki işlevsel niteliği de öneme haizdir. Dini değerlerine bağlı olması için camilere yönlendirilen çocukların kişilik gelişiminde kendini farklı hissetmesi Avrupa toplumunda kendine ait özel bir yerin olduğunu hissetmesi gibi etkileri görülmektedir. Dini yaşam aynı zamanda farklı ruh dünyasına sahip ebeveyn ile çocuklar arasındaki uçurumu azaltan, ilişkileri dengeleyen bir ortak nokta oma özelliğine de sahiptir (Vassaf, 2010: 198).

Göç neticesinde yeni bir kültür ile karşılaşan insanlar, yaşadıklarını ve gördüklerini doğal olarak sahip olduğu kendi kültürüyle karşılaştırmaya yönelmektedir. Bu durumda ise kendisini göç ettiği yeni topluma henüz yabancı hisseden bireyin kendi diline, dinine bağlanma, sahip çıkma arzusu pekişmektedir. Ana dili konusunda Avrupa’da yaşayan Türk vatandaşlarının da benzeri tepkileri gösterdiği görülmektedir. Geçmişle olan bağı ve gelenek-göreneklerini geleceğe taşımanın aracı olarak görülen ana dili eğitimi Avrupa’nın her zaman sıcak gündem maddesi olmaktadır. Bu kapsamda Avrupa’nın birçok ülkesinde Türkçe eğitim veren okullar açıldığı, Türkiye’den öğretmenler getirildiği görülmektedir (Adıgüzel, 2011a: 41-3). Dışişleri Bakanlığı verilerine göre, 2016 yılı itibariyle 1.694 öğretmen ve 92 okutman Bakanlıklararası Ortak Kültür Komisyonu (BAOKK) kararı ile yurtdışında “Türkçe Anadil ve Türk Kültürü” derslerini vermek üzere görevlendirilmiştir (www.mfa.gov.tr).

Göçmenler açısından özünü devam ettirme aracı olan dil, göç alan Avrupa ülkelerince entegrasyonun önündeki en önemli engel olarak görülürken, kimliğin korunması bağlamında ise büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Entegrasyon tartışmalarında göçmenlerin yaşadıkları ülkenin dilini öğrenememiş olmaları önemli bir sorunsal olarak öne sürülmektedir. Avrupa ülkelerinin ana dili eğitimi ile ilgili politikaları, göçmen politikalarına da paralellik arz etmektedir. İsveç, Fransa ve Hollanda hakkında yapılan bir çalışmada, İsveç’in ana dili öğrenimi konusunda teşvik edici, Fransa’nın hiçbir politika oluşturmayıp göçmenlerin kendi başlarına halletmelerini görmezden gelici, Hollanda’nın ise geçmişte teşvik edici ancak 2000’li yıllarda yasaklayıcı bir tutum sergilediği görülmektedir (Canatan, 2007: 170). Buna

karşın ana dili öğreniminin kolaylaştırılması ve teşvik edilmesi yönünde bir adım atılmaması göçmenlerin uyumuna olumsuz etki etmektedir. Çünkü Avrupa ülkelerine göç eden Türk vatandaşlarının çeşitli nedenlerle göç ettikleri ülke dilini fonksiyonel bir şekilde kullanamazken diğer taraftan kendi anadillerinden de uzaklaştığı görülmektedir. Örneğin Norveç'teki Türk öğrenciler üzerinde yapılan 2009 tarihli bir araştırmada, bu ülkelerdeki Türklerin Türkçe'yi en çok aileleriyle ve Türk arkadaşlarıyla iyi iletişim kurmak için kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bunun bir sonucu olarak araştırmalarda göçmenlere yöneltilen en öncelikli problem sorusuna, işsizlikten sonra en çok karşılaşılan sorun olarak dil sorunu cevabı öne çıkmaktadır (Yavuz, 2013: 617-9).¹⁰

Genel olarak uluslararası ilişkiler, ekonomik ve siyasal gelişmeler ya da cemaat-grup ağları üzerinden incelenen Türk göçmenlerin, bir birey olarak da ayrıyeten ele alınması gerekmektedir. Nitekim göçmenlerin her biri aynı zamanda birbirinden farklı mizaçlara, tepkilere, alışkanlıklara, bağlara sahip olabilmektedir. Kuşak çatışması tartışmalarında görece ele alınan bu nokta aslında ciddi düzeyde önem arz etmektedir. Yukarıda kısaca değinilen kültür çatışmaları aynı zamanda ruhsal, psikolojik travmalarada neden olmaktadır. Birinci kuşak olarak adlandırılan Avrupa'ya ilk giden işçilerin ruh dünyası ile iki kültürün karışımı bir ortamda büyüyen, kültürel çatışmalara maruz kalan kişilerin ruh dünyası aynı sonuçları vermemektedir. Avrupa ülkelerinin kendi kültürlerini en ileri kültür (leitkültür/öncü kültür) görerek göçmenleri çağdaştırma politikası bu süreci çok daha çetrefilli hale getirmektedir. Çünkü göçmenler sahip oldukları kültür kalıpları dikkate alınmadan, adeta birer meta gibi, uyumlu hale getirilmeye çalışılmakta, bu ise aile parçalanmalarına varıncaya kadar bir yığın sorunu ortaya çıkarmaktadır. Göçmenlerin uyumunu tam asimilasyonda gören yaklaşımların hedefi genellikle "bilinçlenme kampanyalarına kendilerince bağınaz bir direnç gösteren babalara karşın ikinci ve özellikle üçüncü kuşağın daha açık ve yakın olacağı düşünülerek" çocuklar üzerinde yoğunlaştırılmaktadır. Ancak işsizlik, ırkçılık, eğitim gibi temel sorunlar çözümlenemediğinden, "çağdaşlaşan" ve bu nedenle giderek ailesinden kopan, ailesine yabancılaşan işçi çocukları bu kez de adeta ortada

---

¹⁰ Gerek Almanya gerekse diğer bazı Avrupa ülkelerinde (Hollanda, Belçika, Danimarka) görüşülen Türk gençlerinin önemli bir kısmının, araştırmaların savunduğu gibi, iki dili de yeteri düzeyde bilememe sorununa sahip olduğu gözlemlenmiştir.

kalmaktadır. Üstelik bu kez hem ailelerine hem de ikinci sınıf muamelesine devam eden çağdaşlaştırılara (yerli topluma) öfke beslemektedirler. Yeni durumda bu çocuklar hem ortada hem de öfkeli hale gelmektedir (Vassaf, 2010: 185). Bunun karşısında göç alan ülkenin aynı özelliklere sahip kitleleri de benzer şekilde öfkeli yapılar oluşturmaya başlamaktadır. Yabancı düşmanlığı artarken, ırkçı gruplaşmalara yönelim gibi marjinalleşmeci yaklaşımlar görülmeye başlanmaktadır.

Türkiye’den yurtdışına göçün sosyo-politik etkilerinden bir diğeri siyasal katılım ile ilgilidir. Siyasal katılım iki yönlüdür. Biri Türkiye’deki seçimlere katılımı ile ilgili, diğeri ise bulunulan ülkelerin siyasal yaşamıyla ilgilidir. Türkiye’deki seçimler açısından bakıldığında yurtdışı seçmenlerin önemli bir işlevi olduğunu belirtmek gerekmektedir. Zira yaklaşık üç milyona yakın oy verme hakkına sahip yurtdışı seçmen sayısı İstanbul, Ankara ve İzmir’den sonra en kalabalık 4. seçmen nüfusu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yurtdışı seçmenlerin Türkiye seçimlerini doğrudan etkileyebilecek bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Nitekim 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oy kullanan yurtdışı seçmenlerin % 65’inin adaylardan Tayyip Erdoğan’ı desteklemesi, Türkiye genelinde % 51 gibi kıl payı denebilecek bir oranla seçimlerin ikinci tura kalmadan neticelenmesine neden olmuştur (Yıldırım, 2016: 384). Bununla birlikte henüz yurtdışı seçmenin seçimlere katılım konusunda bu potansiyeli değerlendirebilecek bir katılım düzeyi gerçekleştirmediği de görülmektedir. Katılım oranlarına bakıldığında yurtdışı seçmenlerin üçte birinin ancak oy kullandığı ortaya çıkmaktadır. Gümrük kapılarına gelme zorunluluğu olmaksızın bulunulan ülkelerde de oy kullanabilme hakkının 2014 yılı itibariyle uygulamaya geçmesi nedeniyle katılım oranlarının, 1 Kasım 2015 seçimlerinde % 40,01’e ulaşması¹¹ gibi, ilerleyen yıllarda yukarıya doğru artma ihtimali görünmektedir.

Yurtdışında yaşayan Türklerin buldukları ülkelerdeki siyasal tutumları göçün ortaya çıkardığı değişimlerden birisidir. Buldukları ülkelerin vatandaşlığına geçen Türklerin yerel yönetimlerde, eyalet meclislerinde ve nihayet parlamentoda temsil edilme yönünde gösterdiği niyet siyasallaşma sürecini de beraberinde getirmiştir. 2016 yılı itibariyle Avrupa parlamentosu başta olmak üzere birçok ülkede Türk kökenli siyasetçilerin çeşitli mekanizmalarda görevler aldığı bilinmektedir. Bulunulan ülke ile

---

¹¹<http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/SecmenIslemleri/Secimler/2015MVES/96-B.pdf>, Erişim Tarihi: 15.05.2016.

göçmen Türkler arasında diyalog ve işbirliğini sağlama potansiyeli, siyasal katılımı önemli hale getirmektedir. Sözelimi Danimarka'da aralarında %5'ten çok daha az fark olan sağ ve sol siyaset %5 dolayında oy potansiyeline sahip göçmenlerin siyasal taleplerine cevap vermek durumunda kalabilmektedir. Çünkü Danimarka vatandaşı olan göçmenlerin tek bir yere kanalize olması durumunda iktidarın kim olacağı sorusu da cevabını bulmaktadır (Cüçük, 2007: 64). Dolayısıyla, her ne kadar Türk kökenli Avrupa vatandaşları bir diaspora mantığı ile henüz hareket etmiyorsa da, yurtdışına göç süreci siyasal katılım imkanları açısından önemli bir potansiyel oluşturmuştur. Bu potansiyel, 1960'lı yıllardan itibaren somut bir gelişme gösteremeyen ve vatandaşlarıyla iletişime geçmeyi başaramayan konsolosluk ve elçilik hizmetlerinin de (Vassaf, 2010: 191) yeniden gözden geçirilmesine katkı sunmaktadır.

Göçmenlerin dernekleşme süreçleri de ele alınması gereken nitelik arz etmektedir. Göçün başladığı 1960'lı yıllardan itibaren yeni tanıştıkları toplumla ilişkiye geçmekte dil, din, kültür gibi çeşitli sebeplerden ötürü zorlanan göçmenler bir araya gelip hasret giderecekleri ortak mekanlar oluşturmaya başlamıştır. Bu çerçevede Türkiye'deki cemaat/grup/ideoloji yapılarının uzantılarının yurtdışında örgütlendiği, genel olarak ibadet mekanlarının ortak buluşma noktası olduğu görülmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak bu teşkilatlanmalar, bulunulan ülkeye entegrasyon süreçlerine olumlu ya da olumsuz yönüyle etkide bulunma gücüne kavuşmuştur.

Kısaca belirtmek gerekirse, sosyo-politik etkileri bağlamında göç; göçmenlerde kimliğin korunması güdüsünü harekete geçirme potansiyeli taşımaktadır. Bu hassasiyet durumu özellikle dini değerlere sahip çıkma ve ana dilin korunması şeklinde tezahür edebilmektedir. Nitekim yurtdışına gitmeden önce dini hassasiyetleri düşük olan kişilerin yeni ülkelerinde dini değerleri önemsemeye başladığı, ana diline daha fazla önem verdiği araştırmalara yansımaktadır. Bununla birlikte göç alan ülkelerin uyum kapasitesi ve ırkçı yaklaşıma olan mesafesi bu hassasiyet durumunun derecesini belirlemektedir. Göçün sosyo-politik etkisinin görünürleşmesi ise siyasal katılıma ve dernekleşme süreçlerinde ortaya çıkmaktadır.

3.3. Türkiyeli Göçmenlerin Yurtdışındaki Anavatanı: Almanya

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda yurtdışına yönelen Türk işçilerin en çok tercih ettikleri ülke Almanya olmuştur. Öyle ki, Almanya'nın barındırdığı yabancı

nüfusun çok önemli bölümünü Türkler oluşturmaktadır. Hatta Almanya'nın içinde "ikinci Türkiye" olduğu bile söylenmiştir (Bechtoldt-1977: 434'tan akt. Göksu, 2000: 22). Çok yönlü ilişkilerin kurulduğu Almanya, Türk toplumu arasında "acı vatan", "ikinci vatan" gibi nitelermeler ile anılır hale gelmiştir. Bilimsel çalışmaların yanı sıra film, roman ve şarkılara da konu olan bu göç süreci içeriğinde ele alınması gereken birçok yönü de barındırmaktadır.

Türkiye'den Almanya'ya göçü "eşi benzeri bulunmayan bir göç dalgası" olarak tanımlayan Cuntz'a (2011: 7) göre, insanlar belirsiz bir geleceğe doğru cesaretle yola çıkmıştır. 1950'li yıllara kadar Almanya'ya ve genel olarak Avrupa'ya yaşanan işgücü göçünün nispeten düşük olduğunu aktaran Cuntz, 1961 yılında Almanya'da yaşayan Türk vatandaşlarının sayısının çoğu üniversite öğrencisi olmak üzere yaklaşık 7.000 olduğunu söylemektedir. Cuntz göçün ardından geçen elli yılın ardından Almanya'da yaşayan Türk kökenli insanların sayısının yaklaşık olarak 3 milyonu bulunduğunu, bunun neredeyse 1 milyonunun da Alman vatandaşlığına geçtiğini hatırlatmaktadır. Buna ilaveten Türkiye'de yaşayıp hayatlarının bir kısmını Almanya'da geçirmiş olan insanların sayısı da yaklaşık olarak 4 milyondur. Cuntz bunu sarkaç hareketi olarak tanımlamaktadır.

Araştırma kapsamına giren ilgili konulara değinmeden evvel tarihsel süreçte Türk-Alman ilişkilerinin nasıl bir seyir takip ettiğini hatırlamak göçün "nereye" ve "niçin" yapıldığı sorusunun anlaşılmasına katkı sunacaktır. Bunun arkasından ise Almanya'ya yerleşen göçmenlerin örgütlenme ihtiyacı, yaşadıkları belirsizlik ve yalnızlık duygusu ve göç süreciyle birlikte büyüyen ve adeta kalıcı hale gelen sorunlara değinilecektir. Bu sorunlar kapsamında; uyum politikaları, vatandaşlık politikası, siyasal katılım ve din-devlet ilişkileri başlıkları altında değerlendirmeler yapılacaktır.

3.3.1. Tarihsel Süreç: Türk-Alman İlişkilerinden Ankara Anlaşmasına

Göç sistemleri teorisinin de işaret ettiği gibi, ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik bağlantıların düzeyi göç ilişkilerinde belirleyici rol oynamaktadır. Almanya ile Türkiye arasında sömürge ilişkisi ya da hegemonik bir bağ olmamasına karşın yakın dönem tarihsel süreçte kurulan askeri ve ekonomik işbirliklerinin göçün yönünü etkilediği varsayılmaktadır. Nitekim benzer şekilde Tunus ve Fas Almanya ile işgücü anlaşması imzaladıkları halde bu ülkelerin işçilerinin geçmiş bağları nedeniyle

yoğunlukla Fransa'yı tercih ettikleri görülmektedir (Faist, 2003: 125). Bu anlamda Türk işçilerin Almanya'ya yönelmesinin temel gerekçesini öğrenmek Türk-Alman ilişkilerini ele almayı gerekli kılmaktadır.

Geçmiş 18.yüzyıla kadar dayanan Türk-Alman ilişkilerinin askeri, diplomatik ve ekonomik alanda yoğunlaştığı görülmektedir. Alkan'a (2014: 35-48) göre, bu ilişkilerin temelinde dönemsel olarak hayranlık, dostluk ve çıkar düşünceleri olmak üzere üç farklı etki söz konusudur. Türkiye ile Almanya arasındaki yoğun ilişkiler 1871 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu ve Prusya, 1871 yılı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu ve Alman İmparatorluğu ilişkileri şeklinde devam etmiştir. Uluslararası ilişkiler bağlamında düşünüldüğünde Türk-Alman ilişkilerinde dostluğun en başlarda askeri çıkarlar üstüne kurulu olarak geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Askeri çıkarlar yanında hayranlık unsuru da taraflar arasındaki ilişkilerde başlıca etmenlerden biri olmuştur. 18. yüzyılda Alman İmparatorluğu'nda bir Osmanlı hayranlığından bahsetmek mümkündür. 19. yüzyılda ilişkilerin doruk noktasına ulaştığı II. Wilhelm ve II. Abdülhamit döneminde¹² ekonomik ve askeri ilişkiler dostluk ilişkilerine paralel olarak gelişme göstermiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nda da bir Alman hayranlığı söz konusu olmasına rağmen dönemsel gelişmeler nedeniyle ilişkilerde çıkar unsuru ön plana çıkmaya başlamıştır. Alkan'ın bu tespitlerine ek olarak, 19.yy.ın ikinci çeyreğinden itibaren belirginleşen toplumsal ilişkiler ya da toplumlararası ilişkiler boyutunu da ifade etmek gerekmektedir. Nasyonal Sosyalizm Almanya'sı (Hitler) döneminde Türkiye'ye sığınan çok sayıda Alman politikacı, bilim adamı, sanatçı ve teknisyen bir yandan toplumlararası bilgi ve kültür aktarımına aracı olurken diğer yandan genç Cumhuriyet Türkiye'si'nin modernleşme sürecine de özellikle eğitim, teknik ve sanat alanında önemli katkılar sağlamışlardır (Kızıloca, 2008: 57-8). Bununla birlikte Almanya'nın II. Willhelm döneminde yayılmacı bir siyasete yöneldiğini ve Osmanlı'yı bir pazar olarak gördüğünü belirtmek gerekmektedir (Karbi, 2011: 65).

Tarihsel süreçte bu yönde bir seyir izlediği görülen Türk-Alman ilişkilerinde II. Dünya Savaşı sonrasında gerek Almanya'nın gerekse Türkiye'nin uyguladıkları siyaset yeni ilişki ağlarının örülmesine neden olmuştur. Bu süreçte Almanya kendisine yapılan

---

¹²Osmanlı'nın son dönemlerinde artış gösteren dış tehditlere karşı Avrupa'da kendisine müttefik arayan II. Abdulhamit Han'ın, Müslüman ülkelerde sömürge faaliyetli olmayan Almanya ile denge siyaseti yürüttüğü bilinmektedir (Karbi, 2011: 63).

Avrupa'nın "tahıl ambarı-tarım ülkesi" olması tekliflerine karşılık sanayileşmeyi tercih ederken Türkiye ise kutuplaşma sürecinde NATO'dan yana tavır alarak Almanya ile aynı tarafta yer almıştır. Savaşın verdiği ağır hasarı ortadan kaldırmak ve yeniden kalkınabilmek için ABD'nin parasal yardımını alan Almanya bunu yapabilecek işgücü konusunda büyük eksiklik yaşamıştır. 1949 yılı sonunda müttefik güçleri ile ülkenin yeniden yapılanmasını görüşen Almanya Başbakanı Konrad Adenauer giderek ortaya çıkan iş gücü açığını yabancı işçilerle kapatmaya karar verince 1955'de İtalya, 1960'da İspanya ve Yunanistan ile anlaşmalar imzalamıştır. Sonraki yıllarda 1961'de Fas, 1964'de Portekiz, 1965'te Tunus ve 1967 yılında Yugoslavya ile yeni anlaşmalar yaparak bu ülkelerin işçilerini Almanya'ya davet etmiştir. Yabancı işgücü Almanya'nın altyapı sistemini Amerika'nın sermaye yardımı ile imara koyulmuştur (Çelik, 2012: 149).

İlk dönemde işgücü ihtiyacını komşu Avrupa ülkelerinden temin etmeyi tercih eden Almanya'nın gündemine Türkiye'den işçi alımı ise Türkiye'nin kendi çabalarıyla Demokrat Parti döneminde girmiştir. Almanya'da oluşan iş pazarından haberdar olan Demokrat Parti Hükümeti 1957 yılında Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu kanalı ile Türk işçilerinin Almanya'ya gönderilmesi isteğini Alman tarafına iletmiştir. Adnan Menderes'in İstanbul'daki Alman azınlığın sorunları ile yakından ilgilenerek uzun yıllardan beri kapalı olan Teutonia Alman Kültür Derneği'ni modernize ettirip İstanbul'daki Alman azınlığa devretmesi iki ülke arasında dostluk rüzgarlarının esmesine sebep olmuştur. Almanya Başbakanı Konrad Adenauer ve Türkiye Başbakanı Adnan Menderes'in karşılıklı ziyaretleri ile gündeme gelen ve her iki tarafça varılan sözlü anlaşmalardan sonra Türk işçilerinin Almanya'ya gidişinin önü açılmıştır (Çelik, 2012: 149-150).

Ancak bu süreçte Türkiye dışındaki ülkeler işçi göçünü Almanya ile imzaladıkları ikili işgücü anlaşmaları çerçevesinde başlatırken Türkiye için farklı bir uygulama gündeme gelmiştir. Buna göre 1957'den itibaren Türkiye'den giden ilk dönem işçileri¹³ mesleki bilgilerini artırmak amacıyla stajyer olarak¹⁴ ve küçük gruplar

---

¹³Türk Dışişleri Bakanlığı ile Schleswig- Holstein Çalışma Bakanlığı arasında yapılan ilk anlaşma ile Nisan 1957'de 12 zanaatkar aileleriyle birlikte Kiel'e gitmiştir.

¹⁴05-13 Mayıs 1957 tarihleri arasında Türkiye'ye ziyarete gelen Alman Cumhurbaşkanı Heuss, mesleki bilgilerini geliştirmek üzere 150 sanat enstitüsü (Endüstri Meslek Lisesi) mezunu gence Almanya'da staj görme imkanı sağlanacağına dair söz verir. Kısa zaman sonra Almanya'ya giden stajyer öğrenciler, aynı fabrikalarda usta olarak çalışmaya başlarlar (Kütük, 2015: 612).

halinde ismen çağrılarak Almanya'ya gidebilmiştir. Bunun için Almanya ile ticari ilişkiler yürüten iş adamları devreye girerken Hamburg ve Bremen tersaneleri için kaynakçı-elektrikçi gibi vasıflı eleman arayışında olan aracı kurumlar da görev yapmaya başlamıştır. Bir süre bu şekilde ilerleyen Türk işçi göçünde Federal Alman İşçi Bulma ve İşsizlik Sigortası Kurumu'nun işçi yerleştirme yetkisini aracılar yerine kurumsal olarak kullanma niyetine girmesiyle işgücü anlaşması gündeme gelmiştir (Abadan-Unat, 2007: 4)

Bu kapsamda 1960 yılı Nisan ayı başında iki ülkenin Çalışma Bakanlığı yetkilileri arasında görüşmelerin başladığı hatta bu çerçevede Türk-Alman kalifiye eleman değişimi konusunda bakanlıklar arası bir komisyonun kurulmasının kararlaştırıldığı görülmektedir. Bu karardan kısa bir süre sonra Türkiye'de 27 Mayıs 1960 darbesinin olması sürecin uzamasına neden olurken Türkiye'de iş başına gelen teknokrat hükümet Bonn elçiliği aracılığıyla 13 Aralık 1960 tarihinde Almanya'ya "Türkiye'den İşgücü Gönderme Talebi" başlığı altında yazılı metin (Çelik, 2012: 153-55) göndererek Ankara Anlaşmasına giden süreci yeniden başlatmıştır.

Erişime açılan arşiv belgelerine göre Almanya'nın Türkiye'nin bu isteğine olumlu yaklaşmadığını belirten Karagöz (2007: 22), Türkiye'nin, teklifin ret edilmesinin Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü'nün (NATO) üyeleri arasında tarafgirlik olarak anlaşılacağı şeklinde bir tavır takınmasından sonra Almanya'nın bu talebi zoraki kabullendiğini dile getirmektedir. Böylece 30 Ekim 1961 tarihinde Türkiye ile Almanya arasında işgücü anlaşması imzalanmıştır. Çerçeve itibariyle anlaşma, Türkiye'nin artan işgücünün (işsizler) ihracı, Almanya'nın ise ucuz işgücü talebi hususlarında mutabakat anlaşması şeklindedir (Faist, 2003: 127). Gerçekten de dönemsel şartlar göz önüne alındığında Türkiye ve Almanya'nın karşılıklı çıkarlar çerçevesinde bir anlaşma yaptığı görülmektedir (Adıgüzel, 2011: 32).

Almanya'da mültecilerin oluşturduğu görece ucuz ve hareketli emek kaynağının 1961 yılında Berlin Duvarı'nın inşa edilmesiyle birlikte sona ermesi Almanya'nın ucuz işgücü arayışına girmesine neden olmuştur. Yabancı işçilerin eğitim masraflarının olmaması buna karşın vergi veriyor olmaları, vasıfsız ve örgütsüz olmaları gibi özellikleri Almanların yapmadıkları pis işlerin de yaptırılması bağlamında ucuz işgücünü cazip hale getirmiştir (Fulbrook, 2014: 222).

Türkiye’de ise önlenemeyen işsizlik sorunu ve yaşanan ekonomik sıkıntılar karşısında işgücü göçü önemli bir fırsat olarak görülmüştür. Yurtdışına giden Türk işçilerinin göndereceği dövizin ekonomiyi rahatlatacağı düşüncesi ve ülkeye kalifiye olarak kesin dönüş yapacakların beraberinde tecrübe ve bilgi (dil, teknik donanım gibi) getireceği inancı gerek DP iktidarının gerekse 27 Mayıs yönetiminin motivasyon kaynağı olmuştur. 1961 Anayasası’yla yurtdışına seyahat etme özgürlüğünün¹⁵ önü açılarak işgücü göçü teşvik edilirken, tasarlanan kalkınma hedeflerine darbe sonrası kurulan Devlet Planlama Teşkilatı’nca hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda¹⁶ yer verilmiştir (Karaçay, 2012: 403). Plan’da “artan işgücünün ihracı”na özellikle vurgu yapıldığı görülmektedir. Bununla vasıflı işçilerin ihracının uygun görülmediği belirtilmeye çalışılmıştır. Ancak göçe yönelen işçilerin önemli bir çoğunluğunun tam da bunun aksine Batı Almanyalı işverenlerin tercihi nedeniyle vasıflı işçiler olduğu görülmüştür (Abadan-Unat, 2017: 86).

İşçiler için göç süreci ilk olarak İş ve İşçi Bulma Kurumu’na müracaat etmeleriyle başlıyor, muayeneler ve diğer formaliteler yerine getirildikten sonra İstanbul’dan adrese gelecek “İşçi Davet Mektubu” bekleniyordu. Davet alındığında ise işçiler İstanbul’daki Alman İrtibat Bürosu’na gidip kendini takdim ediyordu. Bu aşamalar geçildikten sonra işçilerin Almanya’ya gitmesine karar veriliyor ve kendilerine bir çalışma mukavelesi imzalatılıyordu. Prosedürler tamamlandıktan sonra ise birkaç gün içinde trenle Sirkeci’den Münih’e, buradan da çalışacakları kente gönderiliyordu. Ardından “heim” denilen işçi yurtları’na yerleşen işçiler birkaç gün içinde de iş başı yapıyordu (Adıgüzel, 2011: 35).

Almanya’yla Türkiye arasında 30 Ekim 1961 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Almanya Federal Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türk Firmaları İşçilerinin İstisna Akdi Çerçevesinde İstihdamına İlişkin Anlaşma"sı¹⁷ ile göç

---

¹⁵“Madde 18- Herkes, seyahat hürriyetine sahiptir; bu hürriyet, ancak millî güvenliği sağlama ve salgın hastalıkları önleme amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir. Herkes, dilediği yerde yerleşme hürriyetine sahiptir; bu hürriyet, ancak millî güvenliği sağlama, salgın hastalıkları önleme, kamu mallarını koruma, sosyal, iktisâdî ve tarımsal gelişmeyi gerçekleştirme zorunluluğuyla ve kanunla sınırlanabilir. Türkler, yurda girme ve yurt dışına çıkma hürriyetine sahiptir. Yurt dışına çıkma hürriyeti kanunla düzenlenir.”

¹⁶İstihdam politikasının bir başka yönü de işgücü fazlasının işgücü kıtlığı çeken Batı Avrupa ülkelerine ihracıdır. Ancak, Türkiye işgücü fazlalığı olan fakat niteliği yüksek işgücü konusunda kıtlık çeken bir ülkedir. İşgücü ihracının, niteliği yüksek işgücü halinde olması, bu kıtlığı arttırabilir. Bu sakıncanın önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması şarttır.

¹⁷11 maddeden oluşan bu anlaşma, 20 Aralık 1991 tarih,21087 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

yolculuğu resmi olarak başlamıştır. Haydarpaşa Tren İstasyonu'ndan hareket eden 450 kişilik ilk kabile Almanya'nın Düsseldorf kentinde Alman Çalışma Bakanı tarafından davul zurna eşliğinde çiçeklerle karşılanmıştır. Almanya Türkiye'den öncelikle 7000 işçi talep etmiştir. Anlaşmanın maddeleri arasında 2 yıl sonra her iki ülkenin karşılıklı göçün devam etmesini istemesi durumunda gelen işçilerin Almanya'da kalma süresi 3 yıllığına uzatılabilir hükmüne de yer verilmiştir. Fakat bu madde o günün konjonktürü içinde hiç uygulanmamıştır. Bu durum Almanya'ya kaçak yollarla giren işçi sayısını artırırken bunların büyük bir bölümünü de Türkler oluşturmuştur (Şahin, 2012: 2).

1961'de başlayan işgücü göçü ilerleyen yıllarda sosyal güvenlik anlaşmalarının yapılmasının da etkisiyle 1973 yılına kadar artarak devam etmiş, bu tarihte baş gösteren küresel ekonomik bunalım ve petrol krizi ile işçi alımı durdurulmuştur. Ancak geriye dönen çok az işçi olmuştur. Buna karşın eş ve çocukların getirilmesi¹⁸ ve evlenmelerle Türk göçü sosyal yönüyle artarak devam etmiştir. Öyle ki, 1973-1981 yılları arasında Yunanlılar ve İspanyolların Almanya'daki nüfusu önemli ölçüde azalırken Türklerin ise yarım milyona yakın oranda artış göstermiştir (Şen, 1994: 94). Buna ilaveten Türkiye'de yaşanan 12 Eylül 1980 darbesinden sonra sol tandanslı ideolojilerden, Kürtlerden ve İslami yapılardan kişilerin içinde olduğu yoğun siyasi göç dönemi yaşanmıştır. Abadan Unat (2007: 8), 1976 yılında yalnızca 809 kişi siyasi sığınmaya başvururken 1980'de bu sayının yaklaşık 58 bin kişiye ulaştığını dile getirmektedir.

Bütün bu gelişmeler karşısında ülkesine yönelen göç dalgalarını engellemek isteyen Almanya 1983-84 yılları arasında Türkiye'ye dönenler için teşvik¹⁹ uygulamayı denemişse de, bu politika beklenen etkiyi gösterememiştir (Şen, 1994: 94). Aralık 2015 verilerine göre, Almanya'daki Türk nüfus 3 milyonun üzerine çıkarken bunun yarısının Alman vatandaşlığı (çifte vatandaşlık ve yaşanılan ülke vatandaşlığı) bulunmaktadır.

---

¹⁸Almanya'nın sosyal yardım bütçesinde tasarruf yapmak amacıyla çocuk paraları konusunda gerçekleştirmiş olduğu reform – Almanya'daki çocuklara kökenlerine bakılmaksızın daha yüksek, buna karşın anayurtta kalan çocuklara daha düşük bir ödeneğin verilmesi- aniden Almanya'daki yabancı çocuk nüfusunun olağanüstü yüksek oranlarda artması sonucu beraberinde getirdi (Abadan-Unat, 2007: 7)

¹⁹Kasım 1983'te yürürlüğe giren “Yabancıların Dönüşünü Özendirme Yasası” kesin dönüş yapan Türk, Fas, İspanyol, Portekiz, Tunus, Yugoslav ve Kore uyruklu yabancılara 10.500 DM tutarında bir yardım ve çocuk başına da 1.500 DM tutarında ödeme yapmayı öngörüyordu. Bu yasadaki yaklaşık 350 bin Türk yararlanmıştır (Adıgüzel, 2011: 37).

Tablo 5: Almanya’da Vatandaşlık Sayıları

ALMANYA’DA TÜRK NÜFUS	SADECE TÜRK VATANDAŞI	ÇİFTE VATANDAŞ VEYA ALMAN VATANDAŞI	TOPLAM TÜRK SAYISI
	1.506.113	1.575.000	3.081.113

Kaynak: Federal İstatistik Dairesi’nden aktaran, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2015 Yılı Raporu.

Görüldüğü gibi, yarım asrı geride bırakan bu göç yolculuğunun ilk yıllarında iki ülkenin yaptığı planlar değişime uğramak durumunda kalmıştır. Göçün planlandığı gibi geçici olmadığı aksine peşi sıra birçok sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi değişim ve dönüşümü de getireceği kısa sürede anlaşılmıştır. Türkiye’den Almanya’ya kitlesel göçün işgücü anlaşmasından itibaren “işgücü göçü” ile başlayan, “sosyal göç” ile süren ve zorunlu göç kapsamında değerlendirilebilecek “siyasal göç” ile devam eden üç farklı aşamadan geçtiği görülmektedir (Adıgüzel, 2011: 32-3). Bununla birlikte bu üç farklı aşamanın nihayete ermeyen dinamik bir yapı içerdiğini de unutmamak gerekmektedir. Hatta bu üç farklı göç türünün iç içe geçmiş şekilde halen devam ettiği görülmekle birlikte buna ek olarak ithal gelin-damatlar, sahte evlilik, evlat edinme, öğrenci olarak gidip kalma ve sahte pasaport edinme gibi yöntemlerin dahi devam ettiği bilinmektedir (Karataş, 2007: 88).

Kısaca Almanya’ya göç süreci, tarihsel bağlamda oldukça eski ilişkilerin varlığına karşın 1961 yılında işgücü talebi kapsamında imzalanan Ankara Anlaşması’yla şekillenmiştir. Ekonomik temelli bu göç hareketliliği ilerleyen yıllarda aile birleşmeleriyle farklı boyut kazanırken siyasi kaynaklı ilticalar, evlilik gibi sosyal etkenler de özellikle 2000 yılına kadar yoğun bir şekilde sürmüştür.

3.3.2. Örgütlenme İhtiyacı: Türk Derneklerinin Kurulması

Geriye dönüşü, bavullarını hazırda bekletmek kaydıyla, bir süreliğine erteleyen Türk işçiler yaşadıkları ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik sorunların ve çıkmazların çözümü için çeşitli arayışlara yönelmiştir. Bunun neticesinde “kendi” olabildikleri yaşam alanlarını oluşturmaları ve sorunlarına çözümleri yine kendilerinin bulmaları

aynı zamanda bunun için ihtiyaç duydukları kurumların kurulmasını da beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan bu örgütlenmelerin niteliği ve göç sürecine etkisinin ayrı olarak ele alınması gerekmektedir.

Türk işçilerin kurduğu ilk örgütlenme 1962 yılında Köln ve Çevresi Türk İşçileri Derneği olurken, sosyal faaliyetleri de kapsayan işçi dernekleri de hızlı bir şekilde Almanya geneline yayılmıştır. Belirtilen yıllarda Avrupa’da sosyalist düşüncenin gündemde olması ilk örgütlenmelere etki ederken, Cuma ve Bayram namazlarının bir araya gelmeyi gerektiren nitelikte olması dini derneklerin kurulumunu ve yanı sıra milliyetçi derneklerin örgütlenmesini sağlamıştır (Karagöz, 2007: 24). Almanya’da, 1963 yılında Türklere ait olan dernek sayısı 19 iken, 1974’de bu sayı 112’ye yükselmiştir. 1970’li yıllarda daha çok siyasal ve dini ağırlıklı çalışmalar yapan derneklerin ortaya çıktığı görülmektedir. İlerleyen zaman süreci içerisinde Almanya’da yerleşmeye yönelik ve kalıcı planlar yapan Türklerin kurduğu örgütlerin çalışma alanları da çeşitlenmektedir. Almanya’da Türklerin kurduğu örgütler; siyasal, dini, kültürel, eğitim, spor, sağlık, öğrenci veya akademisyenler birlikleri, kadın, meslek ve hemşeri dernekleri şeklinde gruplara ayrılmaktadır (Hasırcı, 2008: 69).

Tablo 6:Türk Derneklerine İlişkin Sayısal Bilgiler

Dernek Türü	Sayı
Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB)	850
Dini Siyasi Sosyal Kültürel	2.650
Sportif	450
Diğer (İşveren, okul aile birlikleri vs.)	1.300
Toplam	5.250

Kaynak: Federal İstatistik Dairesi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2015 Yılı Raporu.

Halen Almanya’da Türklere ait 3500’ü; dini, sosyal ve kültürel, 450’si; sporla ilgili, 1.300’ü ise; diğer alanlarda (işveren, okul aile birlikleri vs.) olmak üzere 5.250 dernek faaliyet göstermektedir. Bu kuruluşlar arasında öne çıkanlara bakıldığında; Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, İslam Toplumları Milli Görüş, İslam Konseyi, İslam Kültür Merkezleri Birliği, Türk Federasyon, Alevi Birlikleri, Ehl-i Beyt Alevi

Federasyonu, Türk-İslam Birliği, Nizam-ı Alem, Almanya Türk Toplumu, Sosyal Demokrat Halk Dernekleri Federasyonu, Türk Demokratlar Birliği, Kürt Dernekleri Federasyonu gibi kitlesel desteğe sahip dernekler olduğu görölmektedir. Bununla birlikte 1965 yılında Berlin’de kurulan Türkspor gibi spor dernekleri, eğitim ya da ekonomik motivasyonlu dernekler ve sivil toplum kuruluşları da bulunmaktadır.

Araştırmanın bu bölümünde, kurulan bu örgütlenmelerin niteliği hakkında bilgiler verilecek, akabinde de bu örgütlenmelerin sosyo-politik etkileri konusu tartışılacaktır.

3.3.2.1. Örgütlenmelerin Niteliği

Yurtdışına göçün ilk yıllarından itibaren devletin dolduramadığı boşluğu dernek, cami, gazete gibi çeşitli işler ve amaçları olan kuruluşlar doldurmuştur. Bu kuruluşların bir kısmı Türkiye’de özellikle gençlik kesimindeki politik örgütlenmenin bir uzantısı, bir kısmı ticaret amacıyla kurulmuş paravan dernekler, en önemlisi ise camilerdir (Vassaf, 2010: 192).

Türk göçmenlerin Batı toplumlarında kendi kültürel değerleri açısından yaşadığı kültürel şoklar, gündelik yaşamın geleneksel pratiği açısından açmazları barındırmıştır. Özellikle dini emir ve yasaklarla ilişkilendirilen yaşama pratiğinin yabancı bir ortamda nasıl muhafaza edilebileceği ve bunun sürekliliğinin nasıl sağlanacağı sorusu ön plana çıkmıştır. Müslümanlığın temiz olmayan yiyeceklerle ilgili yasakları, yerine getirilmeye çalışılan namaz ve diğer ibadetlerin pratiğinde yaşanan sorunlar Türk göçmenleri özellikle ilk dönemlerde oldukça zorlamıştır. Göçün ilk yıllarında kaldıkları işçi yurtlarında (heim), fabrikaların ayrılmış küçük bölümlerinde ibadetlerini yerine getirmeye çalışan işçiler, aile birleşmeleri ve sayısal olarak çoğalmalarıyla cami gibi kullanılacak ve çocukların dini eğitimlerini sağlayabilecek yerler aramaya başlamıştır (Perşembe, 2005: 122).

Birbirinden habersiz, dağınık, sürekli yabancı psikolojisiyle, sadece iş ve ev arasına sıkışmış dar ve anlamsız bir hayat felsefesiyle yaşanamayacağını anlayan göçmenler için anlamlı toplanma yeri olan mescitler ihtiyaç ve özlemin giderilmesinin aracı olmuştur. Bayram namazlarını dahi kiraladıkları kiliselerin bodrumlarında kılabilen işçiler, çeşitli mahallelerde hafta sonları veya iş çıkışı oturup sohbet edebilecekleri küçük bir salon ve bir kenarına da ibadet edebilecekleri küçük birer

mescit açmaya yönelmiştir (Başkurt, 2009: 85). Almanların Türk işçiler için “heim”larda namaz kılınacak yerler ayırmasına karşın buralarda kağıt oynamayı tercih eden işçiler ilk yıllarda “ben dini, namazı, orucu Kapıkule’den geçerken bıraktım” düşüncesini taşıırken ilerleyen yıllarda yaşamını sorgulayıp örf-adetlerine ve dinlerine dönme ihtiyacı hissetmiştir (Adıgüzel, 2011: 57). Zira kültürel ayrımcılığı algıladıkları düzeyde kendi kimliksel aidiyetlerine sığınma ihtiyacı hisseden Türk işçiler için Almanya’da dini ve milli kimlikler yeniden anlam kazanmıştır (Perşembe, 2005: 122). Türk toplumunun en yaygın örgütlenmesinin cami çerçevesinde olması ve Türkiye’de bile camiye gitmeyenlerin buralarda sosyal ve psikolojik bir gereksinim sonucu camiye gitmeleri (Vassaf, 2010: 196) de bunun bir yansıması olmuştur. Kendilerine sahip çıkılmadığının farkında olan işçiler yeni yetişecek nesillerde büyük kayıplar verileceği endişesinin ortaya çıkardığı ihtiyaç ile Avrupa çapında cemiyetler kurarak dini kimliklerini korumak ve vatanlarına bağlılıklarını muhafaza edebilmek için teşkilatlanma yoluna gitmiştir (Damar, 2013: 66). Bunun etkisiyle Türkler arasında en yaygın katılımlı dernekler Türkiye’de de olduğu gibi yine din kökenli derneklerdir. Bunlar “cami yaptırma derneği”, “kültür merkezi” gibi çeşitli isimler ve işlevler çerçevesinde örgütlenmiştir. Aynı şekilde geniş kitlesel talebin yansıması olarak Kur’an kursları da önemli bir işlev yürütmüştür ki, bu etki halen sürmektedir. Türklerin oturdukları mahallelerde, sokaklarda Kur’an kurslarına gidip gelmekte olan başörtülü yüzlerce Türk çocuğuna rastlanması sıradanlaşmıştır. Her ne kadar bu konuda istatistikler yoksa da işçi çocuklarının en az yarısının Kur’an kurslarına devam ettiği sanılmaktadır (Vassaf, 2010: 197-8).

Konsolosluk, dernek ve cami dışında Türklerin ve yine özellikle gençlerin en çok biraraya gelip zaman geçirme anlamında “örgütlendikleri” yer, Avrupa’nın artık hemen hemen her kentinde fazlaca bulunan Türk kahveleridir. Buralar işsiz gençlerin kumar oynayabildikleri, içki içebildikleri, renkli Türk filmlerini izleyebildikleri, bilardo-masa tenisi oynayabildikleri, ancak aynı zamanda “kısa zamanda çok para getirecek” illegal ilişkilerin kurulduğu mekanlardır. Bu ilişkiler esrar gibi kaçakçılık işlerinden kiralık katillğe kadar uzanmaktadır. Bu mekanlar aynı zamanda yabancı polisinin en sık uğradığı mekan olma niteliğine de sahiptir. Kahvelerin genel işlevi, bir yandan gençlerin sokakta başıboş dolaşmalarını engelleyip beraber olmalarını ve Türkiye’yle olan ilişkilerini bir düzeyde sürdürmelerini sağlarken, buna karşın gençleri

bir tür “lumpen kültür”ün içine ve suç ortamlarına da sürüklemektedir (Vassaf, 2010: 201).

Kültürel öğeleri içeren dernekler ile başlayan Türk işçi örgütlenmelerine ev sahibi ülke Almanya'nın da kayıtsız kalmakla birlikte engel çıkartmadığı görülmektedir. Abadan-Unat'a (2007: 15) göre, açıkça dışlayıcı bir göç politikası takip eden Almanya, kamusal eleştiri eksikliğini dernekleşme hareketlerini desteklemek suretiyle gidermeye çalışmıştır. Çoğunlukla yerel yönetimler tarafından desteklenen ve siyasal katılımın yerine ikame edilen bu tür kolektif hareketler zaman içinde aşırı sağcı, milliyetçi ve İslami akımlara olduğu kadar, Kürtçülük gibi etnik hareketlerle aşırı solcu örgütlemelere de bir çerçeve oluşturmuşlardır.

3.3.2.2. Örgütlenmelerin Sosyo-Politik Etkileri

Kaya ve Kentel'e (2005: 140-1) göre göçmenler karşılarına çıkan birtakım engeller ile mücadele edebilmek için çeşitli “dayanışma ağları” oluşturmaktadır. Dini, etnik ve geleneksel cemaat yapıları olarak nitelenebilecek bu ağlar sayesinde göçmenler bir taraftan karşıt kültürden gelen meydan okumalara karşı gerekli olan donanımı elde ederek bir nevi “yeryüzünde güvenli cennet” oluşturmakta ve kimlik siyaseti yürütmekteyken diğer yandan da güvensizlik ve yalnızlık hissine karşı hayatta kalma stratejisini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla örgütlenmelerin en önemli etkilerinden birisi, Türk işçilere verdiği güven duygusudur.

Türk göçmenlerin Almanya'daki yaşamlarında dini görevlerin yerine getirilmesi ve özellikle gelecek kuşakların din eğitimi alabilmesi için oluşturdukları dini örgütlenmeler, dışlanmışlığa karşı kültürel kimliğin en önemli savunma mekanizması olmuştur. Kendi dini hizmetlerini kurabilme ve yürütmede ne Almanya'dan ne de Türkiye'den yeterince destek alamadıklarından kendi başlarına teşkilatlanmak ve uygun dini yapıları oluşturmak zorunda kalmışlardır. Hatta dini dernekler süreç içerisinde sosyal ve toplumsal ödevleri üzerine alarak danışma hizmetleri sunmaya da başlamıştır (Perşembe, 2005: 123). Bu örgütlenmeler öz kimliği koruma, kazandırma ve geliştirme görevi yaparken kendi kimliği ile var olmaya devam edebilme ve kendi kültürü ile Alman kültürüne zenginlik katma görevini de yerine getirmektedir. Bu görev uyumlu yaşamaya katkı sağlarken uyum çabası içinde kaybolmayı yani asimilasyonu da engellemektedir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, göçmenlik marjinalliği, marjinallik

ise yeni bir alt kültürü ve yeni bir kimlik tanımlamasını beraberinde getirmiştir. Fakat pratik hayata yansıyan bu milli ve dini kimlik, Alman kamuoyundaki dışlayıcı tepkileri artırmış, tepkiler ise Alman karşıtlığını körüklemiştir. Bu durum ikinci ve üçüncü kuşakta daha yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Çünkü birinci kuşak uzun yıllar geldikleri ülkenin bir parçası olmayı amaçlamamış sahip oldukları düşük statüye rağmen konumlarını kabullenmişlerdir. Ancak ikinci kuşak ve onları takip edenler durumlarını doğup büyüdükleri ülkenin aynı yaş grubu ile kıyaslamakta ve yoksun kaldıkları imkân ve fırsatları keskin bir şekilde algılamaktadırlar (Atacan, 1993: 55).

Dini örgütlenmelerin bu denli çok yönlü etkisi söz konusu iken Avrupa'daki Türk çocuklarına Kur'an kursları aracılığıyla verilen din eğitimlerinin de önemli işlevleri bulunmaktadır. Vassaf'a (2010: 197) göre bu eğitimler çocuklarda hissedilir derecede özgüven etkisi oluşturmaktadır. Bir Avrupalı kendisini "bak senin gözün, kaşın kara, ismin bir tuhaf" gibi aşağılayıcı deyimlerle farklı hissettirdiğinden değil olumlu gördüğü ya da kendisini olumlu olduğu kabullendirilmek istenen bir olgudan, dinden ötürü kendisini Avrupalıya eşit hatta ondan üstün hissettirebiliyor. Daha doğrusu böyle bir potansiyel vardır. Yoksulluğu ve ülkesinin ezilmişliği Avrupa'da göze batan somut olgular olsa da, bir ölçüde din kendisine başka bir düzeyde bakma, algılama olanağını sağlayabilme, ezikliğini giderme durumundadır.

Vassaf'ın dikkat çektiği bir başka önemli nokta ise, bu ilişki şekliyle aile bağlarının sıkı tutulmasının sağlanabilmesidir. Dini örgütlenmeler Avrupa'daki işçi çocuk ve ailesi arasında açılan uçurumun kuşak, beklenti, kültür vs. farkının karşısında birleştirici bir unsur olmaktadır. Çocuğun Türkçesi babasından farklı hatta yok denecek kadar az giysileri başka ve genellikle boş olan zamanlarında dolaştığı yerler ailesini küplere bindirecek yerler olsa bile iki kuşağın yan yana namaz kılması ya da belki ikisinin de anlamadığı Arapça sureleri tekrarlaması kendileri ve tüm Türk toplumunu birlikte tutan bir bağın sürmesini sağlayabilmektedir (2010: 198).

Kültürel kimliğin korunmasında dilin taşıdığı önem örgütlenmelerin dil konusuna ağırlık vermesini gerekli kılmıştır. Almanya'da birinci kuşaktan son kuşağa doğru bir değerlendirme yapıldığında dile olan hakimiyetin süreç içerisinde azaldığı görülmektedir ki, bu durum kimliğin korunması açısından önemli bir tehdit niteliğindedir (Adıgüzel, 2011a: 41). Mevcut durumun korunmasında ise aradan geçen yarım asır süresince Türkçe'nin aktarımı konusunda çalışmalar yürüten Türk dernekleri

ve örgütlenmelerinin önemli katkıları olmaktadır. Zira bu örgütlenmelerin faaliyetleri arasında Almanca ve Türkçe kurslar da yer almakta, yapılan diğer çeşitli etkinliklerle dilin aktarımı devam ettirilmeye çalışılmaktadır.

Almanya'da Türklerin örgütlenmesi, örgütlü olmaya duyulan ihtiyaç ve Türkiye'de daha önce örgütlü bir hayatın içinde yaşamış olmanın verdiği tecrübeyle şekillenmiştir. İlk dönem kurulan örgütlenmelerin daha çok kültürel, siyasi ve dini niteliklere sahip olması ve adeta taşıma örgütlenmeyi akıllara getirmesi bununla ilgilidir. Sözelimi Türkiye'de cami ya da Kur'an Kursu derneklerinde görev almış olan bir kişi Almanya'da da benzeri çalışmalara yönelmiştir. Bu anlamda her siyasi, dini, milli, sportif, müzik ve sanatsal akımın örgütlenmede kendini nerede gördüğü, nereye yakın bulunduğu çok önem taşımaktadır. Gruplaşma ve katılım bu ekseninde şekillenmektedir. Türkiye'de siyasal alanda aktif olanların Almanya'da da aktif oldukları gözlemlenmektedir (Hasırcı, 2008: 71).

Yeni kültürel ortamlarına adaptasyon sürecini tamamlayamayan göçmenlerin, Türkiye'deki referans ve siyasi görüşleri doğrultusunda bir yapılanmaya gitmeleri Türkiye'deki bağlantıları kullanarak Almanya'da bunların benzerlerini faaliyete geçirmeleri süreci hızlandıran bir faktör olmuştur. Ne var ki, bu pratik yol ilk etapta teşkilatlanmanın daha hızlı ve sistemli olmasını sağlarken ilerleyen yıllarda göçmen toplumunun karşılaşacağı sorunların çözümünde engel olarak görülmeye başlanacaktır (Adıgüzel, 2011: 53).

Örgütlenmelerin köken ülke Türkiye ile olan bu kurumsal bağı, göçmenlerin Türkiye ile olan iletişimlerinin süreklilik göstermesine de olanak sağlamıştır. Zira bu kuruluşlar bir yandan Alman toplumuna etkin olarak katılmayı ve söz sahibi olmayı teşvik ederken diğer yandan da kültürel değerlerin yeni nesillere taşınmasına aracılık etmiştir. Bu işlev aynı zamanda Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etmeyi de gerekli kılmıştır²⁰. Siyasal katılım konusu bunun en iyi örneklerinden birisidir. Aktif olarak örgütlenmelerin içerisinde görev alan Türklerin gerek Almanya'daki gerekse Türkiye'deki siyasal gelişmelerle yakından ilgilendiği görülmüştür. Federal Alman parlamentosuna 2005 yılında milletvekili olarak girmeyi başaran Hakkı Keskin bu

---

²⁰Yurtdışındaki yaşayan Türk vatandaşlarının Türkiye gündemine çok ilgi duydukları bilinmektedir. Örneğin 1974 Kıbrıs Barış Harekati'nda Avrupa'daki işçilerin örgütlenmeler aracılığıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ve dönemin hükümetine önemli oranda yardım sağlaması bunun bir sonucu olmaktadır (Damar, 2013: 69).

durumu, “bütün geri tepmelere ve düş kırıklıklarına aldırmaksızın yaşamın her alanında bu ülkenin politik ve toplumsal kültürüne katkıda bulunma” olarak tanımlamıştır (2011: 143). 2015 yılı itibariyle Almanya genelinde çoğunluğu yabancılar meclisinde olmak üzere 1.624 Türk kökenli kişinin Alman siyasetinde yer alması örgütlenmelerin politik etki düzeyine işaret olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Alman partilerinde görev alan kişiler genellikle örgütlenme geçmişine sahip kişilerdir. Bu durum Türk toplumunun sorunlarının Alman kamuoyunun gündemine daha güçlü bir ses tonuyla getirilmesini sağlamaktadır. Benzer şekilde örgütlenmelerin üyelerini Türkiye’deki seçimlere ilişkin motive etme potansiyeli de göç sürecinde dikkat çeken konular arasındadır. Bu nedenle Türkiye’ye ciddi düzeyde ekonomik girdi sağlayan göçmenlerin siyasal temsili konusu siyasi partilerin gündemine girmek durumunda kalmaktadır. Ancak bunun henüz yeteri oranda pratiğe yansıdığı söylenememektedir (Yaldız, 2012: 260). Bununla birlikte Türkiye’nin gündeminde yer alan çeşitli tartışmalı konuların yurtdışına yansıtılması örgütlenmelerin bir başka etkisi konumundadır. Bu yansıma Türk toplumu arasında çeşitli fay hatlarının oluşumuna ve kırılmalara neden olabilmektedir.

Görüldüğü gibi, biraradalık duygusu yaşatmasıyla göçmenlerin özgüven kazanmasına katkı sunan örgütlenmeler aynı zamanda yaptıkları faaliyetlerle sahip olunan milli kimliğin korunması konusunda duyarlılık oluşturmaktadır. Üyelerinin yasal haklarının kazanılması ya da iyileştirilmesi amacıyla resmi otoritelerle ilişkilere sahip olan örgütlenmeler bu kapsamda gerek Türkiye gerekse Almanya’da siyasal katılımı öncelirken bu durum aynı zamanda yaşanılan ülkeye adaptasyonun kolaylaştırılmasını da sağlamaktadır.

3.3.3. Karşılaşılan Zorluklar: Belirsizlikler ve Yalnızlık Duygusu

“(...) yüzbinlerce vatandaşımızın yurt dışına gönderilmesi gibi gayet önemli sosyal kültürel, ekonomik neticeleri olan bir hadiseden memleketimizin kalkınması istikametinde beklenen faydalar, bu faydaların gerçekleşmesi yolunda sarfedilecek gayretler gerek hükümet kademelerinde ve gerek Türk kamuoyunda maalesef ciddi olarak etüt edilmiş, vüzuha kavuşturulmuş ve planlanmış değildir.”(Kozak,1979: 22)

Yukarıda belirtilen ve göçün ilk etkileri üzerine yapılan araştırmalar neticesinde elde edilen ifadeler Türk işgücü göçüyle ilgili halen sıklıkla dile getirilen bir niteliğe sahiptir. Yurtdışına giden ilk dönem Türk işçiler gerek Türk hükümetinin gerekse göç alan ülke hükümetlerinin ilgisiz ve plansız yaklaşımlarıyla oldukça zor bir dönem geçirmiştir. Almanya’da da yerleşik Türk nüfus kitlesinin oluşumu işgücü göçünü ekonomik boyutu ağır basan bir süreç olmaktan öteye taşımış, sosyal ve kültürel boyutları öne çıkan bir olguya dönüştürmüştür. Bu bağlamda göçmenler çeşitli zorluklarla da karşı karşıya kalmıştır. Bunlar arasında kültürel şok, dil bilememe ve iletişim kuramama, yalnızlık duygusu, alışılmadık kadın-erkek ilişkileri ve ilgisizlik problemleri öne çıkmaktadır.

Kültürel şok açısından değerlendirildiğinde iki kültür arasında kalan göçmen işçiler kültürel şoka maruz kaldıktan sonra yaşadıkları toplumda marjinal sınırdaki bir konumla yüz yüze gelmişlerdir (Perşembe, 2005: 77). Yaşadıkları kültürel şokla Almanya’da yalnız kaldıklarının farkına varan Türk işçiler önceliklerini hayatlarını idame ettirmeye ayırmış, bir miktar para biriktirdikten sonra Türkiye’ye dönecekleri güne odaklanmıştır (Kırmızı, 2016: 147). Yaşanan kültürel şok durumunun en önemli nedeni; millî kültüre kaynak olan ve onu besleyen din, dil, tarih gibi unsurların, sosyolojik ve toplumsal olayların ortak ya da benzer olmayışıdır. Türklere önce gelen İspanyol, İtalyan, Yunan ve Portekizli işçiler için benzeri sorun çok fazla yaşanmamıştır, çünkü bu ülkelerin kültür özelliklerini biçimleyen ortak payda Hıristiyanlık dinidir. Bundan dolayı Türklere Almanlara ve Almanların da Türklere uyum süreci, her iki milletin de çok farklı coğrafyalardan oluşu ve ortak paydalarının olmaması nedeniyle oldukça sıkıntılı şartlarda devam etmiştir (Kırmızı, 2016: 150). Kozak’a (1979: 21-2) göre, göçün getireceği kültürel sonuçların göz ardı edilmesi ciddi

sorunları beraberinde getirmiştir. Halbuki büyük çoğunluğu kırsal kökenli olan ve köyüne geriye dönüşü planlayan işçilerin sosyo-kültürel ve ekonomik değişimlerle birlikte döndüğünde Türkiye'ye ve çevresine tekrar nasıl uyum sağlayabileceğinin düşünülmesi ve bunun için yurtdışındaki çalışma ortamlarından başlayarak önlemler alınması gerekmiştir. Kozak buna örnek olarak Batılılaşma taraftarı olan ve işgücü göçünü “batılılaşma”, “modernleşme” politikası açısından bir fırsat olarak gören 27 Mayıs darbe yönetiminin bunun olabirliğini ve olduğu takdirde de neticelerinin ne olduğunu gereğince incelemeyen hareket etmesini göstermiştir. Nitekim Hıristiyan Batı kültürünün etkisiyle karşı karşıya kalan ve büyük maddi imkanları elde etmiş olan işçilerin, geri döndüğü köyünde Hıristiyan kültürüne ters değerlere ve kısıtlı imkanlara sahip olan insanlarla yeniden sağlıklı iletişim kurma sorunu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Karagöz'ün (2007: 21-2) ifadesiyle “tarım toplumundan sanayi toplumuna ve İslam toplumundan Hıristiyan toplumuna doğru bir göç akışının” söz konusu olduğu ve bu değişimin iyi yönetilmesi gerektiği göz ardı edilmiştir.

Göçmenlerin karşılaştığı bir diğer sorun, dil bilmeme sorunudur. Birinci kuşak olarak nitelenen ilk göçmen işçiler, yaşadıkları kültür şokunun etkisiyle bir arada yaşama tutunarak Almanlardan ayrı bir dünya kurmaya yönelmiştir. Burada ise en büyük ortak noktalarından birisi dil birliği olmuştur. Böylece yabancı bir ülkede edindikleri dostluklar sayesinde sadece Türkçe konuşarak yaşamlarını devam ettirme imkânı bulmuşlardır. Almanya'da Türkçe adeta “göçmen dili” haline gelirken birinci kuşak işçilerin günlük hayatta en fazla kullandığı Almanca sözcüklerin “ja, nein, Hausmeister, Meister, Urlaub, Versicherung, Arbeit, Brot, Heim” (evet, hayır, ev sahibi, ustabaşı, izin, sigorta, iş, ekmek, vatan-yurt) gibi hayatlarını idame ettirmeye yetecek sözcükler olması önemli bir ipucudur. Kırmızı'ya (2016: 149) göre, Almanlara karşı önyargılı olan birinci kuşak, yabancı oldukları kültüre karşı oluşlarını göstermek için dil öğrenimi konusunda da isteksiz davranmıştır. Bununla birlikte ağır şartlar altında yoğun emek gücüyle çalışan birinci kuşak Türk işçilerinin dil öğrenebilmek için yeterli vakti de olmamıştır. Konuyla ilgili resmi kurumların da geçici göç algısıyla herhangi bir politika belirlememesi sorunu çok daha derinleştirmiştir.

Kitlesel göçler hem göçmenler hem de göçü karşılayan toplum için ilk etapta büyük bir güvensizlik ortamı oluşturmaktadır. Her iki toplumda mevcut kültürel değerleri ve davranış biçimlerini kullanarak yeni bir iletişim ve ilişki biçimi

geliştirmeye çalışmaktadır. Göç öncesi homojen bir toplumda yaşayan taraflar birlikte yaşamanın getirdiği sorunları klasik yollarla çözemeyen duruma gelmektedir. Alışılan kültürel kodlar ve iletişim biçimleri sonuç vermemektedir (Adıgüzel, 2011: 40). Bunun neticesi ise göçmenlerin getto alanlara yönelerek korumacı bir tutum izlemesi olmaktadır. Bu tutumu “içe kapanma” olarak niteleyen Erder, ayrımcı ve dışlayıcı pratikler karşısında ortaya çıkan bu eğilimin gettoları oluşturduğunu belirtmektedir (2006: 63). Kaya ve Kentel de (2005: 58) Berlin’deki Kreuzberg ve Köln’deki Keuptstrasse gibi semtleri Türkler için etnik adacıklar olarak nitelerken bu mekanların aynı zamanda yapısal dışlanmışlık ve yalnızlığın simgesi olduğuna işaret etmektedirler. İçe dönük bir toplum yapısından dışa açılan bir Avrupa ülkesine gidip yerleşmek ilk başta Türkleri Almanya’da bir araya gelme, sıkı sıkıya kenetlenmeye ve milliyetçi olmaya itmiştir. Türklerin dil öğrenmede gösterdikleri başarısızlık ilerleyen zamanlarda Alman halkıyla uyumsuzluk şeklinde ortaya çıkmış, Türkiye’dekine benzer ortamlar oluşturma isteği Türk mahallelerinin doğmasına yol açmıştır (Kırmızı, 2016: 151). Aynı şekilde ilk göçmenlerin mesai bitimlerinde ana tren istasyonlarında (hauptbahnhof) vakit geçirme tercihi de benzeri bir ihtiyaca işaret etmektedir. Kendisiyle kişisel görüşme gerçekleştirilen Dr. Mehmet Şener Yüçetürk’ün aktardığı bir olay bunu açıklar niteliktedir (Kişisel Görüşme, Aralık 2016). Gözükecek şekilde cebine koyduğu bir Türkçe gazeteyle Lerthe tren istasyonuna giden Yüçetürk, istasyona vardığında bir işçi koşarak yanına gelir, gazeteye bakar ve gazetenin Türkçe olup olmadığını kontrol eder. Emin olunca da ağlayarak Yüçetürk’e seslenir ve kendisiyle Türkçe sohbet etmesini rica eder. Bu olay karşısında çok şaşırın Yüçetürk, işçinin etrafında konuşacak kişi bulamayacak kadar yalnız kalmasının ne denli bir acı verdiğini bizzat müşahade etmiş olur.

Plansız bir şekilde yürütülen göç süreci özellikle kırsalda belirli bir düzende yaşayan insanların travmatik sorunlarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Almanya’nın sunduğu iş, sosyal imkanlar ve görece yüksek gelir gibi çekici faktörlere karşı Türkiye’nin yaşadığı işsizlik, yoksulluk, düşük gelir ve sosyal imkanların yetersizliği gibi itici faktörler binlerce kişinin toprağından koparak uluslararası göçe yönelmesini beraberinde getirmiştir (Perşembe, 2005: 64). Kendisi de 1969 yılında Almanya’ya gitmek için başvuran Hasan Damar, Avrupa ülkelerine gidebilmek için kiminin hayvanını, kiminin de tarlasını sattığını söylerken, işçi adaylarının İstanbul’da

diş kontrolü dahil tepeden tırnağa muayeneden geçirilip sağlam çıkanların Avrupa ülkelerine, çürük çıkanlar ise memleketlerine geri gönderildiğini hatırlatıyor ve çok önemli bir noktaya temas ediyor: “*Günlerce yollarda ve İstanbul’da elinde avucundakini harcayanların yanına üzüntü kar kalıyordu. İstenen vasıflara haiz olmayan veya doktor muayenesinde kaybeden insanımız boynu bükük memleketine dönmek zorunda kalıyor. Avrupa’ya gidemediğine mi yansın, sattığı öküzüne, tarlasına mı yansın yoksa sağlam değil damgası yediğine mi?*” (Damar, 2013: 46). Zira Almanya’nın sağlık sigortası ödemesi yapmaksızın uzun süre çalıştırabilmek için sağlıklı, dirençli ve güçlü vücut yapısına sahip işçi arayışı nedeniyle bizzat Alman doktorlar tarafından insan onurunu aşağılayıcı zorunlu sağlık testleri uygulamasının (Dağhan, 2012: 55) travmatik problemlere kaynak oluşturduğu bilinmektedir.

Almanya’da yeni bir tecrübe geçiren Türk işçilerin en çok zorlandıkları konulardan birisi de kadın-erkek ilişkileri ve aile yapısının korunması hususu olmuştur. Almanya’nın aile birleşmeleri konusunda isteksiz olduğu ilk dönemde genellikle eşlerini memleketlerinde bırakıp tek başlarına yaşayan göçmen erkekler, eşleriyle aralarına soğukluk girmesi sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bunun yanında pek çok evli erkeğin olumsuz tavırları ailelerin parçalanmasına da neden olmuştur. Aynı şekilde babası ya da hem anne hem babası birlikte yurt dışında olan çocuklar da babasız ya da akrabaların yanında kalarak anne-babasız büyümenin verdiği psikolojik travmalara maruz kalmıştır (Göksu, 2000: 23). 1967 sonrasında kadın işçilerin tek başlarına yurtdışına gitmesinin önünün açılması ise, Türk aile yapısında ciddi birtakım değişikliklere yol açmıştır. 1973 sonrası aile birleşimi ile gelen ve çalışma piyasasına girmeyen kadınların süreçten çok fazla etkilenmediğini belirten Unat’a (2007: 12) göre, bu değişiklikler kendisini tüketim alışkanlıklarının artması eğilimiyle göstermektedir. Erzurum’dan Almanya’ya giden işçilere uyguladığı alan araştırmasında kadın-erkek ilişkilerini de ele alan Kozak (1979: 225), yurtdışına yalnız gelen kadın işçilerin, erkekler de olduğu gibi, ahlaki olmayan bir yaşama yönlenebildiği sonucuna ulaşmıştır. Buna yönelik işçiler ile yaptığı mülakatlara da çalışmasında yer veren Kozak’ın verdiği bilgiler arasında, Alman hapishanelerine giren Türk erkeklerinin en çok Türk kadın işçilerin özel yaşamıyla ilgili konulardan ötürü suç işlediği şeklinde çarpıcı sonuçlar bulunmaktadır. Damar’a (2013: 53) göre, “*Almanya’dan gelen kadın işçi daveti, Müslüman Anadolu kadınına çalışma imkanı sağlamaktan ziyade İslam inancına dayalı*

aile bağlarını koparmak gayesi taşımıştır. Almanya'nın II. Cihan Harbi'nde erkeklerinin çoğunu kaybetmesinden ötürü kadın-erkek sayısındaki denge bozulmuş, savaşta erkekler öldüğünden kadından ziyade erkek işçiyeye ihtiyaç oluşmuştur. Almanya'nın Türkiye'den talep ettiği kadın işçiler İİBK'ya kayıt olduktan sonra hiç bekletilmeksizin Almanya'ya gönderiliyordu. Halbuki vasıfsız erkek işçiler için bu söz konusu değildi. Onlar 5-6 yıl gibi uzun bir süre beklemek zorunda kalıyorlardı. Bize göre buradaki oyun iki yönlüydü. Birincisi, Türkiye'den getirilen kadın işçilere çok daha düşük ücretle erkek işçilere yaptırılması gereken birçok iş yaptırılıyordu. İkincisi de; Anadolu Müslüman kadınıni manevi yönden dejenere etmek ve aile bağlarını sarsmaktı.”

Göçmen işçiler üzerinde derin izler bırakan bu göç yolculuğunun ilk döneminde, gerek Türkiye'nin gerekse Almanya'nın sorunların artmasına ve derinleşmesine neden olan yaklaşımlarına değinmek gerekmektedir.

Almanya'nın, işgücü anlaşmalarını kısa süreli olarak değerlendirmesi göç politikalarının muhtevasında belirleyici etmen olmuştur. Buna göre işgücü ihtiyacı olduğu dönemlerde yabancı işçi alımı gerçekleştirilecek, talebin daraldığı ve işsizliğin arttığı dönemlerde yabancılardan ülkelerine geri dönmeleri istenecektir. Bu politika uzun yıllar boyunca oturma izinlerinin çalışma izinlerine bağlı olması ve işsizlik nedeniyle çalışma izninin iptal edildiği dönemde oturma izninin otomatik olarak iptali yoluyla uygulanmıştır. Göçmenlerin ekonomik dalgalanmalara bağlı olarak sürekli bir tedirginlik içinde yaşamasına neden olan bu politika aynı zamanda işgücü piyasasında Alman vatandaşları ve AB ülkelerinden gelenlere tanıdığı öncelikler ile AB dışı ülkelere gelenler arasında köklü yasal eşitsizliklere yol açmıştır (Toksöz, 2006: 143).

Türkiye ise gönderdiği işçilerin yeni yaşam tecrübesinin olumlu yönde şekillenmesine katkı sunmak yerine konuyu salt ekonomik kazanım yönünden ele almayı tercih etmiştir. Gidilecek ülkenin sosyal yaşantısı, hayat tarzı, karşılaşılması muhtemel durumlar, inanç ve tutumları konusunda hiçbir bilgilendirme yapılmamıştır. Yurtdışına gidecek işçilere yardımcı olması için İİBK genel Müdürlüğü'ne ait tanıtım ve talimat kitapçığının dahi göçün başlamasından on yıl sonra ancak hazırlanması

bunun en somut örneğidir²¹ (Adıgüzel, 2011: 50). İlk dönemlerde (1965) Almanya'ya giden işçilerden Ali Özdemir gittiklerinde işçilerin inançlarını, milli duygularını ayakta tutacak bir program ya da çalışma olmadığını hatta Türk konsoloslğu veya elçiliğinde Türklere yönelik hiçbir ihtiyaç tespitinin dahi yapılmadığını ve işçilerin adeta kaderlerine terk edildiğini söylemektedir. Bu yaklaşıma örnek olarak da bir kaza ya da hastalık nedeniyle vefat eden Türk işçilerin cenaze hizmetlerinde dahi devletin ilgisiz kalmasını ve bu nedenle de çözümü yine işçilerin kendi imkanlarıyla bulmasını örnek göstermektedir (2014: 33).

Esasında bu ilgisiz tutum Türk işçilerin yarım asrı aşan göç yolculuğunun kronik sorunlarından birisi konumundadır. Yurtdışında görevli Türk görevliler ile işçiler arasında bağ sanki iki ayrı ülkenin yurttaşı gibi neredeyse hiç kurulmamıştır. Birbirlerinden o denli uzaktırlar ki, en pahalı mahallelerde oturan Türk diplomatları binlerce, on binlerce işçi yurttaşının oturdukları mahallenin yerini ya da adını dahi bilmez. Resmi ilişkilerinde ise kendisini halkı ile özdeşleştirmek yerine onları dışlar. Başkalarının gözünde kendisinin halkıyla özdeş tutulmasından sakınır, davranışlarında zevklerinde kendisinin geri diye addedilen halkından farklı olduğunu kanıtlamak için çaba gösterir. Hatta yaşantısı, dil bilgisi, kültüründen ötürü bir Avrupalıdan bir Amerikalıdan ayırt edilememesi “aaa siz Türk müydünüz, hiç de benzemiyorsunuz, ne güzel Fransızca konuşuyorsunuz” denmesi, yani kendi halkına benzetilmemesi, kendisi için yapılacak en büyük iltifatlardan biridir. Avrupa'daki Türk diplomatları için kendi halklarının durumu bir yüz karasıdır. İşçinin her hapishaneye girişi, her ayakkabılarının arkasına basarak sokağa çıkışı sanki kendisini özellikle küçük düşürmek için yapılan bir hareket niteliği taşır. Böylelikle diplomatlar işçilerin muhatabı olmak istemeyip onları kendi kaderiyle baş başa bırakırlar. Pasaport süresini azaltmak, yeni doğan çocuğu nüfusa kaydettirmek, askere gitmek gibi işlemlerin dışında Avrupa'daki Türk işçileri için diplomat ve diğer görevlilerin onlara götürdüğü çok az hizmet bulunmaktadır (Vassaf, 2010: 191).

Kısaca ilk göçmenlerin karşılaştığı zorluklar, belirsizlik ve yalnızlık duygusu kavramlarıyla ifade edilebilecek niteliğe sahiptir. Göçmenler çeşitli nedenlerle ana yurdundan kopmak durumunda kalmış, yeni yerleşiminde yönlendirilmeye muhtaç

---

²¹Bu kitapta işçilere; kılık kıyafet, hostellere yerleşme, tuvaletleri kullanma, yerliler ve yabancılarla ilişkiler, sinema ve tiyatro gibi toplu yerlere gitme, otobüs, tren ve uçağa binme adabı gibi konularda nasıl bir yol izleyecekleri hususunda bilgiler verilmiştir.

olduğu halde kendisiyle ilgilenilmemiş ve kendi ayakları üzerinde durmak durumunda bırakılmıştır.

3.3.4. Geçici Misafirliğin Getirdiği Kalıcı Sorunlar

Elli beş yılı geride bırakan göç yolculuğu genel olarak değerlendirildiğinde, aradan geçen bu süre zarfında göçün muhtevasıyla eş zamanlı olarak göçmenlerin de çok büyük değişimler yaşadığı göze çarpmaktadır. Misafir olarak kabul edildiği Batı Avrupa ülkelerinde görece konforlu yaşama ulaşabilme motivasyonu ile çalışan ve birkaç yıl içerisinde tekrar köyüne dönmeyi planlayan Türk işçilerin çoğunluğu, kısa süre sonra bu fikrinden vazgeçmek durumunda kalarak kalıcılığa yönelmiştir. 1966-67 ekonomik durgunluk döneminde yabancı işçilerin sayısında dörtte bir oranında azalma görülmesi göçün geçiciliğinin bir işareti olarak görülmüşse de, ilerleyen yıllarda ailelerin de getirilmesiyle misafirlik konumu Türk işçiler için geçici bir niteliğe bürünmüş ve Almanya Türkler için adeta yeni “vatan” haline gelmiştir. Başlangıçta geçici olarak kabul edilen bu kitlelerin zamanla zincirleme göç²² sürecini başlatmaları ve işgücü göçünün kitle göçü haline dönüşmesi, bu göçmenlerin başlangıçta düşünüldüğü gibi geçici olmayıp en azından doğurdukları sonuçlar açısından kalıcı olduklarını ortaya koymuştur (Erder, 2006: 27). Göçmen araştırmalarında ve günlük dilde, farklı kökenlerden insanların tanımlanmasında kullanılan terminolojinin dönüşümü bile bu konuda yaşanan süreci tanımlayabilmede ipuçları vermektedir. İlk dönemin koşulları için uygun kavram ‘misafir işçi’(gastarbeiter) olurken, daha sonra ‘yabancı işgücü’(ausländische Arbeitskräfte) kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Aile birleşmeleri süreci ve Yabancılar Yasası’nın çıkarılmasıyla birlikte ise bu iki kavram yerini, önce ‘yabancı (Ausländer)’ kavramına son olarak ise ‘yabancı vatandaşlar (Ausländische Mitbürger)’ kavramına bırakmıştır.

Bu yeni durum Almanya’da yaşayan Türk toplumu açısından birçok sosyo-politik değişimi de beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte göçmenlerin kendilerini Almanya’da temelli yerleşimciler olarak görmemesi, yabancı işçilerin şaşılacak kadar az bir kısmının Almanya’da temelli kalmak ya da daha uzun yıllar kalma konusunda

---

²²Zincirleme göçü; özellikle kır kökenli göçmenlerde yaygın olarak görülen bir göç süreci olarak tanımlayan Erder (2006), bu göç sürecinde göçmenlerin, göç edecekleri ülke, bu ülkedeki iş veya yaşam koşulları, göç yolları gibi konularındaki bilgileri; daha önce göç etmiş olan kendi aileleri ya da yakın çevrelerine mensup kimselerden tamamen enformel kanallarla ve birincil ilişkiler yoluyla edindiğini aktarmaktadır.

niyet belirtmesi gibi ilginç bir dikotomi de mevcuttur (Brubaker, 2009: 212). Bunun sebebini, Almanya'nın kısmen dışlayıcı politikalarında aramak yerinde olacaktır.

Özkul'un da (2012: 491) belirttiği gibi, ulusötesi göç süreci yalnızca göçmenleri etkileyen bir süreç değildir. 2000'li yıllarda yapılan araştırmalarda bu bağların sadece köken ülke ile değil başka ülkelerdeki aynı etnik geçmişe veya dine sahip göçmenler ile kurulabileceğini kanıtlamaktadır. Ulusötesi sosyal alanda ortaya çıkan etkileşim göçmen olmayanların dahi bundan etkilenmesini beraberinde getirmektedir. Diğer bir deyişle, göçmen olmayanların dahi göçmenlerin edindiği ve beraberinde getirdiği fikirler ve yeni hayat düzenlerinden etkilendikleri görülmüştür. Ne var ki, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından göç almaya başlayan Almanya'da göçün ve göçmenlerin yaşadığı tüm değişim ve dönüşümlere karşı, şaşırtıcı bir şekilde, göçmen politikasında buna paralel bir değişim gözlemlenmemiştir. Bu durum göç kaynaklı birçok sorunun kronikleşmesine ve adeta kalıcı hale gelmesine neden olmuştur. Almanya'da etkisini hissettiren bu sorun alanları; uyum ve vatandaşlık politikaları, siyasal katılımın önündeki engeller, din-devlet ilişkileri temelinde Almanya'nın Müslümanlara karşı yaklaşımı gibi konularda yoğunlaşmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde bu sorunlara kısaca yer verilecektir.

3.3.4.1. Asimilasyon Tartışmaları Bağlamında Uyum Politikası

Muğlak bir ifadeyi içeren “uyum” kavramı Alman göç politikasında, Türklerin kendi kültürel değerlerinden vazgeçerek bunun yerine Alman kültürünü benimsemelerini ve bunun gereklerini yerine getirmeyi amaçlayan şekilde pratize edilmiştir (Göksu, 2000: 86). Diğer bir ifadeyle Türklerden tek yanlı yerine getirilecek bir ödev şeklinde uyumu gerçekleştirmeleri istenmektedir²³. Öte yandan asimilasyonu hatırlatan bu “uyum” anlayışı, Alman resmi politikasında pratiğe de yansımamaktadır. Nitekim uyum çağrısı yapan Almanya diğer yandan ise Türkleri siyasal ve kültürel yaşama uyumlu hale getirecek vatandaşlık, seçme-seçilme hakkı gibi hakları

---

²³Buna örnek olarak, 1982'de Federal Parlamento'da CDU-CSU parlamento grubunun sözcüsü Alfred Dregger yaptığı konuşma verilebilir. Türklerin 1986'da Avrupa Topluluğu'yla yaptığı anlaşmayla serbest dolaşım hakkına kavuşacağını ve milyonlarca insanın Türkiye'de bu günü beklediğini söyleyen Dregger, Türklerin bazı istisnalar dışında asimile olmadığını, entegrasyonlarının çok güç olduğunu ve Alman Federal Cumhuriyeti'nin ırkçılıktan korkmadan göç ülkesi olmadığını açıkça belirtmesi gerektiğini söylemiştir. Nitekim 1982 sonbaharında iktidara gelen muhafazakâr Hıristiyan Demokrat Birlik Partisi (CDU) hükümetin üç önemli görevinden birinin yabancıların yüksek sayısından ötürü göçü durdurmak olduğunu söyleyerek bunun ilk işaretini vermiştir. Kohl hükümeti tarafından 1984'teki geri dönüşü teşvik yasasıyla “asimile olamayacak gruplar”ın dönmesi desteklenerek, çoğunluğu Türkiyeli 500 bin dolayında göçmenin geri dönmesi sağlamıştır (Toksöz, 2006: 35).

vermeyerek adeta uyumun önünü kapamakta ve Türkleri kapalı devre yaşama yönlendirmektedir (Perşembe, 2005: 93).

Genel olarak bakıldığında, göçmen toplulukların etnik bir toplumsal çevreye sahip olmalarından dolayı ticari faaliyet ve sivil örgütlenmelerini de büyük oranda etnik çevreye dayandırdığı görülmektedir. İçe dönük etnik sosyal çevre, göçün başlangıç yıllarında her göçmen topluluk için adeta kaçınılmaz olmaktadır. Ancak göçmenler her yeni kuşakta yerli toplumla daha da yoğunlaşan ve iç içe geçen bir ilişkiler ağı geliştirmeye başlamaktadır. İlk kuşaklarda etnik ve dışa kapalı sosyal çevre, yerli toplum açısından bir entegrasyon problemini gündeme getirirse de, asıl problem olarak görülmesi gereken husus, göçmen topluluğun kuşaklar boyu bu dışa kapalı yapıyı sürdürüp sürdürmediğidir. Kaldı ki, böyle bir yapıyı kuşaklar boyu sürdürmek zordur. Her yeni kuşakta yerli toplumla ilişkiler sıklaşmakta, yoğunlaşmakta ve böylece kapalı yapı dışa açık hale gelmektedir. Yerli toplumsal çevreyle ilişki ve etkileşim düzeyinin artışı ise yeni kuşaklarda yerli toplumun dilinin daha iyi öğrenilmesini ve uyumun artmasını sağlamaktadır (Taşdelen, 2007: 23). Uzun yıllar göçmenleri geçici olarak gören Almanya'nın, ancak 1980'lerden sonra, Max Frisch'e atfedilen "*biz işçi istedik, onlar insan gönderdi*" söylemine²⁴ uygun şekilde sosyal bir vakıa ile karşı karşıya olduğunu fark ettiği görülmektedir. Zira kentleşme deneyimine yeteri düzeyde sahip olamayan göçmenlerin yeni katıldıkları toplumdaki konumları karmaşık ve çok boyutlu bir değişme sürecini de beraberinde getirmektedir. Yeni katıldıkları toplumun yapısından çok farklı bir toplumsal ortamdan gelen bu grupların hem eski yaşamlarından hem de bu toplumların kendileriyle benzeri konumda olan yerli nüfustan da çok farklı bir ilişkiler sistemi kurmaları konunun çok yönlü bir biçimde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır (Erder, 2006: 29).

Göç alan ülkeyi özne, göçmenleri ise nesne haline getiren "uyum" yaklaşımına yönelik teorik yaklaşımlar literatürde ulusötesi göç anlayışının ağırlık kazanmasıyla bir ölçüde dönüşüme uğramıştır. Göçmenlerin göç ettikleri ülkeler ile anavatanları arasındaki bağları inceleyen ulusötesi göç yaklaşımına göre ulusötesi göçmenler yaşadıkları ülke ile anavatanları arasında veya başka ülkeler arasında ekonomik, politik, ve sosyo-kültürel bağlar kuran, geliştiren ve sürekli olarak devam ettiren kişileri

---

²⁴ Max Frisch, und es kommen Menschen, <http://www.berliner-zeitung.de/archiv/der-schweizer-schriftsteller-max-frisch-1965-zum-thema-immigration-und-es-kommen-menschen>, 10810590, 10247142.html, Erişim Tarihi: 15.04.2016

betimlemektedir. Sosyal alan, insanların aralarında oluşturduğu mekanı nitelemektedir ki, göçmenler anavatanları ile çeşitli ilişkiler kurduklarında bu ulusötesi sosyal alanları oluşturmuş olmaktadır (Özkul, 2012: 485-492).

Literatüre yansıyan bu değişim, Keskin'e (2011: 41) göre, Alman resmi politikalarına etkisini henüz gösterememiştir. 2005 yılında yürürlüğe giren ve tam adı "Birlik Yurttaşları ve Yabancılar İçin Ülkeye Girişi Yönlendirme, Sınırlandırma ve İkametin Kuralları ve Uyum Yasası (ZuwG)" olan yasal düzenleme, Almanya'nın göçmenlere yönelik tutumundaki ısrarı açısından önemli bir örneklik teşkil etmektedir. "Ülkeye Giriş" sözünün bilinçli olarak seçildiğini ve göçmen nüfusun Almanya'da sürekli yerleşiminin göz ardı edildiğini savunan Keskin, bu yasanın kesin bir bağ ve süreklilik içermeyen "eğreti" bir nitelik arz ettiğini dile getirmektedir. Bir diğer ifadeyle, Alman olmayanlara kuşkuyla bakma, eşit haklarla topluma almama ve daha az hakla özel konumlarında bırakma anlamı taşımaktadır. Türk göçmen işçilerinin Alman toplumuna uyumunu kolaylaştırmak gayesiyle çıkartılan "Aile Birleşim Yasası"²⁵ da benzeri niteliklere sahip olarak görülmektedir. Yasa ile Almanya'da Türk nüfusun diğer topluluklarla belli dereceye kadar dengelenmesi gayesiyle Türkiye'den evlilikle gelebilecek göçün minimum seviyeye çekilmesi düşünülmektedir. İnsan hakları açısından tartışmalı görülen bu uygulama aynı zamanda uyumu kolaylaştırmaktan çok sekteye uğratması nedeniyle yoğun eleştiri almaktadır (Gündüz, 2009: 320-3). Benzer şekilde Alman kamuoyunda yabancılar ve yabancıların uyumu üzerine tartışmaların, medyada ve siyasi alanda "Türk ve Türkiye Problemi" tanımlamaları üzerinden kavramsallaştırılması, Alman toplumunda Türklere yönelik önyargıların oluşumuna neden olmaktadır. 2009 yılında Berlin Nüfus ve Kalkınma Enstitüsü tarafından açıklanan bir araştırma sonucuna göre, göçmen gruplar içerisinde Türkler en az uyum sağlayan grup olarak gözükmektedir. Bunun iki önemli sebebinden birincisi; Türklerin yabancı dil, din, örf ve adetlere sahip olmaları iken ikincisi ise Almanca'nın bilinmemesinden ötürü eğitimde başarısız olunmasıdır. Benzeşmeyi uyum olarak değerlendirdiği görülen bu yaklaşım iki binli yıllarla birlikte Türklerin yerine genel

---

²⁵ Yasa kapsamında Türk vatandaşlarından; a-) minimum 300 kelimelik Almanca bilgisi istenmektedir. Bu konuda yapılan mülakatı geçemeyenlere vize verilmemektedir, b-) Ekonomik özgürlüğün ispatı olarak aylık 1200-1300 Euro maaşın kanıtlanması gerekmektedir, c-) Sosyal yardım alanlara süresiz oturma izni verilmemektedir, d-) İltica talebi reddedilenlerin sınır dışı edilmesi öngörülmektedir, e-) Belirli süre içinde Almanca'yı öğrenemeyenlerin oturma izni iptal edilmektedir, f-) Katılımı zorunlu olan uyum kurslarına katılmayanlara para cezası uygulanmaktadır (detay için bkz. Gündüz, 2009: 315-323)

olarak “İslam ve Müslümanların uyumu” tanımlamasına dönüşürken “*uyumu reddeden ve uyum sağlamak istemeyen*” Müslümanların potansiyel tehdit ve tehlike olarak değerlendirilmeye başlandığı görülmektedir (Alacacıoğlu, 2009: 298-301).

Ancak Almanya'nın asimilasyoncu olarak nitelenen bu yaklaşımı göçmen toplumlar açısından tepkisel tutumların zemin bulmasına sebep olmaktadır. Hatta bu etki ilk nesil olarak nitelenen kesimden beklenirken tam aksine ikinci ve üçüncü kuşaklardan gelmektedir. Yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu göç eden birinci kuşağın güvensizliğinden ötürü mümkün olduğu kadar kendi halinde sessiz-sedasız yaşamaya çalıştığını ancak ikinci ve özellikle üçüncü kuşakların asimilasyonu reddettiğini ve köklerine sahip çıkma kavgası verdiğini ortaya koymaktadır. Tıpkı uzun yıllar “erime potası” kuramının egemen olduğu ABD’de yüz yıl sonra hiç gitmediği vatani, bilmediği dili için mücadele eden insanların yaptığı gibi (Vassaf, 2010: 213).

Bu konuda birçok sebep olmakla birlikte son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmelerin yadsınamayacak ölçüde etkisi bulunmaktadır. Her ne kadar eski dönemde de göçmenler anavatanlarıyla iletişimlerini sürdürmüş olsalar da, bugün yaşanan dönemde teknolojik değişim ve gelişimler göçmenlerin göç süreçlerini yaşayış şekillerini etkilemiştir. İki ülke arasında kurulan iletişim bağları eskisine nazaran çok daha sıklıkla ve kolaylıkla kurulabilmektedir. Ücretsiz kameralı görüşmeler sayesinde bugün göçmenler geride bıraktıkları ailelerin günlük hayatlarına dahil olabilmekte, günlük sevinç ve üzüntülerini aynı anda yaşayabilmektedir. Televizyon ve internet aracılığıyla göçmenler ülkelerindeki politik, ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmelerden de anında haberdar olabilmektedir. Bu şekilde anavatanları ile bağları zamanla güçlenmekte ve coğrafi olarak ayrı ülkelerde yaşansa dahi zihinlerde aynı anda iki ülkede olma durumu ortaya çıkmaktadır. Elbette bu gelişmeler iki taraflıdır. Nasıl ki göçmenler geldikleri ülkede yaşanan gelişmeleri daha yakından takip edebiliyorsa, geride kalanlar da aynı şekilde onların günlük hayatını daha yakından takip edebilme olanağına kavuşmuştur. Bu durum göç edilen ülkede kazanılan insani sermayelerin de daha kolay transferini sağlamaktadır (Özkul, 2012: 487).

Özet olarak ifade edilirse, Almanya'nın dışlayıcı tutumu göçmenlerin uyumunu zorlaştırmaktadır. Almanya'nın uyum sürecini tek taraflı olarak algılaması göçmenlerin dönemselsel değişkenlik arz eden tepkisiyle karşılaşmaktadır. İlk dönem göçmenler içe kapanmayı tercih ederken yeni nesillerde ise çeşitli tepkisel tutumlar

gözlemlenmektedir. Bunların bir kısmı yaşanan ayrımcılıklara karşı mücadeleyi tercih ederken bir kısmı ise tersine göç benzeri alternatiflere yönelmektedir. Nitekim araştırmalar ulus-ötesi iletişim kolaylığının uyum konusunda dışlayıcı tutuma sahip Almanya'nın yetişmiş insan kaynağını kaybetmesine dahi neden olduğunu ortaya koymaktadır.

3.3.4.2. Vatandaşlık Politikası ve Yansımaları

Uluslararası göçün sosyo-politik etkisi bağlamında ev sahibi ülkelerde vatandaşlık konusu en çok tartışılan konulardan birisi olmaktadır. Politik örgütlenme olarak ulus-devlet ekseninde şekillenen mevcut devletler göçmenlerin varlığını kabullenme konusunda çeşitli tereddütler yaşamaktadır. Bir taraftan vatandaşlığın göçmenlerin ve gelecek neslin entegrasyonunu kolaylaştırıcı etkisi olduğunu savunanlar ortaya çıkarken diğer yandan ise ulus devletin “alamet-i farikası” olan homojenleştirme düşüncesinin ne denli olumsuz etkileneceğini gündeme getirenler olmaktadır. Demografik planda önemli bir göçmen çoğunluğun politik sistem dışına itilmesinin mahzurları da önemli bir ikilem oluşturmaktadır.

Özellikle Almanya gibi vatandaşlığı “kan bağı”yla (jus sanguinis) belirlemeye çalışan ülkelerde tartışmalar çok boyutlu niteliğe bürünmektedir. Vatandaşlık konusunda pratiğe yansımaları bakımından, toprak bağı (jus soli) ve kan bağı (jus sanguinis) şeklinde iki ayrı uygulama öne çıkmaktadır. Toprak esasına (jus soli) göre yabancı bir anneden doğan çocuk, doğduğu ülkenin vatandaşlığını otomatik olarak kazanırken, kan bağı (jus sanguinis) ilkesinde ise yabancı bir anne babadan doğan kimse oturduğu yerin vatandaşlığını otomatik olarak elde edemez (Göksu, 2000: 151). Dolayısıyla kan bağı üzerinden yürütülen vatandaşlık politikası toprak bağına göre oldukça dar kapsama işaret etmektedir.

Alman *volk* (halk) kavramı, Alman ulusunun temeli olarak ortak soyu ima etmektedir. 1871’de kurulan Alman halk-devletinin devlet ve kültürel sınırlar arasında bir farklılığa sebep olması bu kavramı şekillendirmiştir. 19.yüzyılda Orta Avrupa'nın karmaşık göç motifi ve siyasi yapısından ötürü Alman asıllı ve bu kültürden gelen insanlar bu toprakların dışında yaşayarak burada Alman devletini oluşturmuştur. Bu “Alman” etnik kökenin içerdiği anlam, Alman yönetim şeklinde kendi soyunu ve işçi

göçmenleri birleştiren vatandaşlık kanunlarıyla çakışmış ve kan bağı politikasıyla belirginleşmiştir (Yükleyen, 2014: 92).

Kendisini göçmen ülkesi olarak görmeyen Almanya, vatandaşlığı da buna paralel olarak kan bağı (jus sanguinis) üzerinden şekillendirmiştir. Bu nedenle Almanya'da 1913'ten itibaren vatandaşlık soy bağı (jus sanguinis) ilkesine göre tanımlanmış, siyasal tutumlar da buna göre şekillendirilmiştir. Bununla birlikte 2000 yılında yapılan ve 2004-2007-2014 yıllarında revize edilen yeni bir düzenlemeyle, soy ilkesi ortadan kalkmamakla beraber, doğum yeri ilkesi (jus soli) daha görünür hale getirilmiştir. Bu düzenleme ile çifte vatandaşlıkta seçim uygulaması başlatılarak 1990 yılı ve sonrasında Almanya'da dünyaya gelen göçmen çocuklarına geçici olarak çifte vatandaşlık verilmiştir. AB üyesi olanlarla birlikte diğer birçok ülke vatandaşına şart olarak sürülmeyen bu uygulamada çocuklar yirmi üç yaşına gelmeden iki vatandaşlıktan biri arasında seçim yapmak zorunda kalmıştır. Ancak AB ve başka ülke mensuplarına zorunluluk getirilmemişken yıllardır Almanya'da yaşayan, devlete ve topluma ekonomik, kültürel ve sosyal katkısı yadsınamaz düzeyde olan göçmenlerin siyasi hakları için sahip oldukları vatandaşlıklarını bırakmaya mecbur edilmeleri çok tartışılmış ve ayrımcılığı da körüklemiştir (Tauscher, 2016: 7). Kökensele vatandaşlığı bırakma şartı, gerekli diğer tüm şartlara haiz adayların birçoğunu gerek maddi ve gerekse sembolik nedenlerle vatandaşlığa alınma çabasına girmekten caydırmaktadır (Brubaker, 2009: 214).

Bu anlamda Alman vatandaşlık hukuku, çifte vatandaşlık konusunda monist, tekçi görüşü katı olarak benimsemekte ve bu nedenle çifte vatandaşlığa ilke olarak karşı bir duruş sergilemektedir. 2000 yılında yapılan değişikliklerle bir taraftan vatandaşlığın doğum yoluyla kazanılmasında kısmi toprak esası getirilirken diğer taraftan çifte vatandaşlığın katı bir şekilde engellenmesi hedeflenmiştir. Almanya, özellikle Almanya'da doğan, ikinci ve üçüncü kuşak Türk göçmenlere ilişkin adeta 'ya Türk ol ya Alman kal' mesajı vermektedir (Çiçekli, 2011: 108). Bununla birlikte vatandaşlığa geçebilmek için yapılan dil ve vatandaşlık testleri de ayrı bir sorun alanı oluşturmuştur. Nitekim bazı eyaletlerde yapılan testlerde "(...) *bir gün oğlunuz size gelip hayatının geri kalan kısmını gey (eşcinsel) olarak tamamlamak istediğini söylerse ne yapardınız*" türünde ya da benzeri şekilde kadın erkek ilişkilerine dayanan ilginç sorular sorulduğu gözlemlenmiştir. Vatandaşlığa kabul aşamasında, belirli bir kültür ve inanç değerlerine

sahip olan Türk kökenli bireylere yönelik bu tür soruların sorulmasının uyum politikası kapsamında ölçüt olarak ele alınması tepkileri de beraberinde getirmiştir (Haksever, 2014: 91).

Alman göçmenlik tartışmasının en belirgin teması Almanya açısından “*Wir sind kein Einwanderungsland – Biz Göçmen Ülkesi Değiliz-*” sözü olmaktadır. Bu ifade Almanya’nın siyasi-kültürel formasyonu ile anlaşılması mümkün olan ulus anlayışına işaret etmektedir. Ancak Alman devleti bir taraftan Türklerin Türkiye’ye dönmesini teşvik ederken diğer yandan ise Doğu Avrupa’dan etnik Almanların göçünü kolaylaştırmaya çalışmaktadır. Aynı şekilde hükümetler Alman olmayan göçmenler için kısıtlayıcı vatandaşlık politikası yürütürken Alman göçmenler ayrıcalıklı bir vatandaşlık statüsünden istifade ettirilmektedir. Yasal olarak ayrıcalık tanınan ve sosyal açıdan Alman olmayanlara tercih edilen bir etnik Alman göçmen arzının varlığı Almanya’nın bugünkü göç ve vatandaşlık politikalarının ne denli etnik-kültürel boyutta yürütüldüğünü ortaya koymaktadır (Brubaker, 2009: 217). Vatandaşlık değişiminin çeşitli engellerle kısıtlanması, köken ülke ile Almanya’daki hakların korunması konusunda bir takım belirsizliklerin oluşması, siyasal partilerin yabancıları iç politika malzemesi olarak kullanması, aşırı sağ ve ırkçı siyasetin adeta meşrulaşması gibi durumlar Türklerin Alman vatandaşlığına geçiş konusunda özellikle 2000’li yıllarla birlikte isteksiz hale gelmesine neden olmaktadır. Tablo 7’de de görüldüğü gibi, 2000 sonrası dönemde tedrici olarak Alman vatandaşlığına geçişte ciddi düzeyde düşüş yaşanmaktadır.

Tablo 7: Almanya Uyuşuna Geçen Türklerin Yıllar İtibariyle Sayısı

Yıl	Sayı
1972-1979	2.219
1980-1989	10.361
1990	2.034
1991	3.529
1992	7.377
1993	12.915
1994	19.590
1995	31.578
1996	46.294
1997	42.240
1998	59.664
1999	103.900
2000	82.861
2001	76.861
2002	64.631
2003	56.244
2004	44.465
2005	32.661
2006	33.388
2007	28.861
2008	24.449
2009	24.647
2010	26.192
2011	28.103
2012	33.246
2013	27.970
2014	22.463
2015	19.674
Toplam	968.417

Kaynak: Federal İstatistik Dairesi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2015 Yılı Raporu.

Bununla birlikte, Türk kökenlilerin, ancak başarılı bir entegrasyondan sonra ödül olarak alabileceği Alman vatandaşlığına geçmemelerindeki motivasyonların farklılık gösterdiği bilinmektedir. İlk iki kuşağın Alman vatandaşlığına geçememesi yetersizlik veya ilgisizlik ile açıklanırken yeni gelen nesiller için ayrımcılık ve ırkçılık içeren yaklaşımlara karşı tepkisel bir tutumun varlığına değinilmektedir. Tauscher'e (2016: 17) göre, ilk iki nesil göçmenler ağırlıklı olarak dil sorunu yaşadığından eğitim alma ve işlerinde yükselme sorunu yaşamışlar, genellikle emek odaklı işlerde çalışmayı ve oradan emekli olmayı göze almışlardır. Ancak üçüncü nesille birlikte Türk vatandaşı göçmenlerin Almanya'ya ve Alman toplumuna bakışları değişim göstermeye başlamıştır. Almanya'da dünyaya gelen bu neslin Türkiye ile olan bağları yaz tatillerindeki akraba ziyaretlerinin ötesine gidemediği için yeterince gelişmemiş, bu durum doğuştan itibaren Almanya'da bulunan bu kişilere Almancayı ebeveynlerinden

daha iyi öğrenmeyi ve eğitim alabilmeyi sağlamıştır. Böylece kısmen ikinci ve genel olarak üçüncü nesil göçmenler Almanya’da meslek okullarına giderek kalifiye çalışanlar haline gelmiş ve Alman toplumunda kendilerine yer edinmeye başlamışlardır. Bu kuşağın 1990’larda dünyaya gelen çocukları ise kendilerinden önceki nesillerden çok daha bilinçli ve eğitim almış ebeveynlere sahip olduklarından artık meslek okullarıyla yetinmemektedir. Bu yeni kuşak meslek yüksekokulları, üniversiteler gibi daha üst seviyede eğitim alarak Almanya’da yönetici pozisyonlarına talip olmaya başlamıştır. Mühendis, avukat, gazeteci, politikacı, doktor gibi üst düzey mesleklere mensup olan bu kişiler iş piyasasına girerken etnik kökenlerinden ötürü birçok güçlük yaşamaya devam etmektedirler. Eğitimlerine uygun bir iş bulabilen göçmenler ise çalışma hayatında ya ötekileştirilerek ya da sorumluluk gerektiren yönetici pozisyonlarına terfi ettirilmeyerek ayrımcılığa maruz kalmaktadır. İşyerinde yaşanan bu tür ayrımcılıklar zaten üretim aşamasının en alt sınıfında olduklarından ilk nesil göçmenler için çok fazla rahatsız edici olmamıştır. Nitekim dil ve eğitim yetersizliklerinden dolayı iş hayatında terfi beklentisi de oluşmamıştır. Ancak Almanlarla aynı düzeyde ve hatta onlardan daha iyi eğitim almış, Almancayı kusursuz konuşabilen bir kişi için çalışma ortamında uğradığı ayrımcılık çok daha göze batmakta, yıkıcı olmaktadır.

2015 yılında yayınlanan bir rapora²⁶ göre, başarılı yeni nesil göçmenlerdeki genel eğilim, ayrımcılığı realite olarak kabullenmek ama umursamadan yaşamak yolunda gözlemlenmektedir. Bir diğer ifadeyle, göçmenler Alman demokrasisinin sağladığı imkânlar ile sorunları arasında zımni bir toplama yapmakta ve görece karda olduklarını düşünmektedir. Uğranılan ayrımcılık eğitilmiş göçmenlerde daha derin farkındalıklar oluşturduğundan Almanya dışında çalışma imkânlarını sorgulayanlar onların arasından çıkmakta, özellikle Türkiye kökenliler arasında orta düzeyde eğitilmiş olanların dönmeye daha istekli oldukları görülmektedir.

Göçmenler açısından bu yönde bir etkisi bulunan süreç, yerli toplum açısından da çeşitli düzeylerde yansımalara neden olmaktadır. Bunlardan en önemlisi, ırkçı yaklaşımların yerli toplum arasında artış göstermesidir. Göç alan tüm ülkelerde mevcut olan ırkçılığı “*sosyal grupların diğer grupları fiziki veya kültürel özellikleri temelinde*

---

²⁶Almanya 2014 Hak ve Özgürlükler Raporu, Sakarya Üniversitesi Diaspora Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.

farklı veya aşağı kategorize etmeleri süreci” olarak tanımlayan Toksöz’e (2006: 33-36) göre bu süreç ekonomik, sosyal veya politik güç kullanımını içerir ve genellikle tanımlanan grubun sömürülmesini veya dışlanmasını meşrulaştırma amacını taşır. Yasalar, politikalar ve idari pratikler aracılığıyla egemen grubun gücünün korunması ve bağımlı gruba ayrımcılık uygulanması anlamında kullanılan kurumsal veya yapısal ırkçılık kapsamında, özellikle 1980 sonrasında, Almanya’nın ırkçılığı siyasal strateji olarak kullandığı görülmektedir. Bu siyasal stratejinin yansımada ise, enformel ırkçılık kapsamında egemen grubun üyelerinin ırkçı tavır ve ayrımcı davranışları ortaya çıkmış, Neonazi gruplarınca Mölln ve Solingen’de Türklere yönelik ırkçı saldırılar gerçekleştirilerek sekiz Türk kökenli göçmen öldürülmüştür.

Son yıllarda da sığınmacı hareketinin hız kazanması ve işsizliğin yaygınlaşması gibi nedenlerle Almanya’nın kendi “ulusal mirası”nı koruma arzusuyla topraklarına yerleşmiş bulunan yabancı gruplar konusunda “kültürel çoğulculuk” politikalarını tanıma konusunda halen hazır olmadığı izlenimi yaygın bir kanaattir. Her ne kadar Hamburg, Frankfurt, Berlin gibi büyük kentlerde çokkültürlülük politikaları yerel yönetimler tarafından kurumsallaştırılmış olsa da, farklı kültürlerle eğitim ve iletişim alanında eşit bir konum sağlama hedefi henüz gerçekleşmiş sayılmamaktadır (Abadan-Unat, 2007: 10).

Türk toplumu açısından kalıcılaşan sorunlar arasında yer alan vatandaşlık politikası ana hatlarıyla bu şekilde özetlenebilmektedir. Almanya’nın dışlayıcı vatandaşlık politikası göç kökenli Türk toplumunun özellikle siyasal yabancılılaşmasına, entegrasyondan uzaklaşmasına neden olurken yerli halkın da genel olarak yabancı olana ve onun değerlerine karşı düşmanlaşmasına zemin hazırlamaktadır.

3.3.4.3. Siyasal Katılım Eksikliği

Yaşanılan ülkeye uyumun, aidiyet hissetmenin en önemli işaretlerinden birisi, o ülkenin siyasetine, karar alma süreçlerine katılma düzeyidir. Yaşadığı ülkeyi benimseyen bir birey o ülkede kalıcı olduğunun farkında olarak haklarını ve taleplerini elde etme aracı olarak siyasal katılıma yönelmektedir. Almanya’da Türklere açısından henüz birçok eksikliği barındıran siyasal katılım konusu, özellikle 2000 sonrası dönemde göç tartışmalarının güvenlik politikaları ekseninde yürütülmesinden ötürü

siyasi partilerin bu konuyu ana gündem maddesi olarak ele almasıyla birlikte çok daha önem kazanmıştır.

Yıldırım'ın da belirttiği gibi (2016: 379), dünya tarihi açısından yeni bir olgu olmamakla birlikte göç; yurttaşlık, ikamet ve oy verme hakları arasındaki bağlantının nasıl olması gerektiğine dair geleneksel düşünce yapısını kökten sarsan ve ulus devlet sınırlarını aşındıran bir niteliğe sahiptir. Uluslararası göç dalgaları, küresel emek hareketliliği, siyasal katılmanın ve oy verme haklarının sınırları açısından iki temel konu görece öne çıkmıştır. Bunlardan birincisi, göçmenlerin göç ettikleri ülkede oy verme/temsil hakkına kavuşması ve bu eksende gelişen yurttaşlık tartışmaları olurken, ikincisi ise göçmenlerin ayrıldıkları anayurtlarında sahip oldukları seçme/seçilme temelli oy verme/yurttaşlık haklarının gereklerini nasıl yerine getirecekleridir. Bu açıdan artan ulusötesi göç dalgası, dünyada bir yandan yurttaşlık olgusunun geleneksel ulus-devlet ile sınırlanan tanımlarının gözden geçirilmesine diğer yandan da yurttaşlık haklarının kapsamının genişletilmesine ilişkin tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle göç olgusu insani, sosyal, ekonomik boyutları yanında geleneksel siyasal tanımları, yurttaşlığın coğrafyasını ve oy verme/katılma haklarının zeminini değiştiren boyutuyla aynı zamanda siyasal bir etki kapasitesine sahiptir. Ulusötesi göçün kurumsallaşması salt ekonomik alanda değil politik alanda da kendini göstermektedir. Bu alanda da bugün çok daha fazla lobi hareketleri başlatılmakta, yurtdışında yaşayan göçmenlerin oy kullanma hakları konusu geniş çaplı tartışmalara neden olmaktadır. (Özkul, 2012: 488). Zira Brubaker'in (2009: 214) de dile getirdiği gibi hiçbir devlet uzun vadede nüfusunun önemli bir kısmının siyasal toplumun dışında kalmasını göze alamamaktadır.

Bu noktada, Almanya'da göçmenler için siyasal katılmanın hangi boyutlarda mümkün olabildiği konusu gündeme gelmektedir. Milbrath'ın (1965: 18) ortaya koyduğu siyasal katılma boyutları açısından değerlendirildiğinde sürecin henüz ilk aşamasında olduğu net bir şekilde görülebilmektedir.

Tablo 8: Siyasal Katılmanın Boyutları

Gözlemci Eylemler	Siyasal uyarılara açık olma Oy Kullanma Tartışmalara girme Başkalarını belirli bir yönde oy kullanmaya ikna etme Rozet takma
Aracı Eylemler	Siyasal Bir Liderle İlişki Kurma Bir partiye ya da adaya parasal yardım yapma Siyasal bir mitinge katılma
Siyasal Mücadeleye Yönelik Eylemler	Seçim kampanyasında çalışma Faal parti üyeliği yapma Strateji tayin toplantılarına katılma Siyasal fonlar toplamaya çalışma Siyasal bir mevki için aday olma Siyasal bir mevki sahibi olma

Kaynak: Milbrath, L. (1965) Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics? Chicago, Rand McNally College Publishing Company.

Milbrath'ın bu sınıflandırması kapsamında Almanya'da yabancıların siyasal katılımına ilişkin mevcut duruma bakıldığında, bireylerin vatandaşlık durumlarına göre katılım düzeyinin farklılık arz ettiği görülmektedir. İlk olarak AB'ye üye ülke vatandaşları; siyasal katılım hakları itibariyle üçüncü ülke vatandaşlarından daha fazla hakka sahip olmaları sebebiyle siyasal katılımında herhangi bir engelle karşı karşıya bulunmamaktadır. Buna karşın üçüncü ülke vatandaşları ise ya vatandaşlık değiştirerek siyasal alanda aktif olmayı yeğlemekte ya da geldiği ülke vatandaşı olarak kalmakta ve sadece dilekçe yazma, sendikalara ve siyasi partilere üye olma hakkını kullanıp seçme ve seçilme hakkından mahrum kalmaktadır. Bu nedenle siyasal alanda rekabet etme şansı ortadan kalkmakta, siyasal aktörleri seçmede bir ağırlık oluşturamadıklarından bu

gruplar siyasi elitler tarafından önemsenmemektedir. Bu noktada, Alman vatandaşı olan Türklerin siyasete katılımı ile Alman vatandaşı olmayan Türklerin -kendilerine tanınan imkânlar çerçevesinde- siyasete katılımları da ayrıca ele alınmalıdır. Zira bu iki farklı durum birbirinden farklı siyasal davranışları içereceğinden, sonuçları da farklı nitelik arz etmektedir. Alman vatandaşı Türkler yerel, federe ve federal düzeyde aktif bir biçimde, teorik olarak hiç bir engelle karşılaşmaksızın, parlamento seçimlerinde ve yerel seçimlerde, seçme-seçilme hakkından faydalanmaktadır. Almanya’da yaşayan, Alman vatandaşı olmayan Türkler ise Alman yasalarının izin verdiği ölçüde dolaylı yollardan siyasal katılım haklarından yararlanmaktadır. Sendikalara, siyasi partilere, sivil toplum örgütlerine, her gerçek şahıs -vatandaşlık şartı aranmaksızın- üye olabilmektedir (Hasırcı, 2008: 129).

Özellikle 1990’lı yıllara kadar parti üyeliği konusunda dahi sorunların yaşandığı Almanya’da, bu dönemden itibaren Alman vatandaşlığına geçen Türklerin sayısının artışa geçmiş olması Alman partileri için “kazanılması gereken yeni seçmen kitlesi” anlamına gelmiştir. Bu yüzden 2000’li yıllarda Alman partilerinin Türk seçmenlere ilgi göstermeye başladığı görülmüştür. Nitekim Türk kökenli nüfusun muhtemel etkisini gösteren ilk seçim olma özelliğine sahip 2002 seçimlerinde eski Başbakan Gerard Schröder seçimleri yaklaşık beş bin oy gibi küçük bir farkla kazanabilmiştir. 2005 seçiminde ise Türk nüfusun çeşitli partilere oy vererek bütünlüğünü bozmasıyla bu kez seçimi az bir farkla Angela Merkel kazanmıştır (Kılıçarslan, 2007: 59). Taşındığı bu önemli potansiyele karşın Avrupa’da yaşayan Türk kökenli nüfusun en önemli handikapı; siyasal katılımın bireysel olmasıdır. Diğer bir ifadeyle Türk kökenli nüfusun örgütlü bir yapıya sahip olmaması önemli bir dezavantaj olarak görülmektedir. Bireysel temelde şekillenen siyasal katılım, yaptırım gücünden mahrum kalmaktadır. Bu durum ise siyasetçilerin Türk nüfusun gönlünü almak ve vitrinini hoş göstermek için tabandan kopuk zayıf adaylar koymasının yolunu açmaktadır (Gedikoğlu, 2009: 264).

Siyasal katılımın bir diğer boyutu, köken ülke Türkiye açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda bakıldığında, 2017 itibariyle üç milyona yakın yurtdışı seçmen kitlesine sahip olan Türkiye’de yurtdışında yaşayan seçmenlerin Türkiye seçimlerinde oy kullanmalarının önünü açacak ilk düzenlemenin 1995 yılında hayata geçirildiği görülmektedir. 23 Temmuz 1995 tarihinde koalisyon hükümeti tarafından yapılan bir anayasa değişikliğiyle yurtdışındaki yurttaşların oy vermelerinin önündeki

engeller kaldırılmaya çalışılmıştır. Gümrük kapılarında oy kullanabilen yurtdışı seçmenlerin buldukları ülkelerde oy kullanabilmelerinin önünü açan yasal düzenlemeler ise 2008 yılında iktidar ve muhalefet partilerinin desteğiyle Meclis'ten geçirilmiş ve 5749 sayılı Seçim Kanunu'na 5 yeni madde eklenmiştir²⁷. Bu maddeler arasında yer alan “posta yoluyla oy kullanma”nın seçimlerin bağımsızlığına ve gizlilik ilkesine aykırılık teşkil edeceği gerekçesiyle yöntem hakkında Anayasa Mahkemesi'ne açılan dava sonucunda “posta yoluyla oy kullanma” seçeneği ise iptal edilmiştir. Yurtdışı yurttaşların buldukları ülkede oy kullanmasına imkan veren düzenleme 2008'de geçirilmiş olsa da, diplomatik temsilciliklerde ve gümrüklerde oy vermeye ilgili gerekli düzenlemeler Mayıs 2012'de yapılmıştır. 2014 yılına kadar yurtdışında yaşayan göçmen yurttaşlara havaalanlarıyla kara sınır kapılarındaki gümrük alanlarında kurulan sandıklarda oy verme imkanı sağlanmış ancak ilk kez 2014 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanı seçiminde yurtdışında yaşayan yurttaşların buldukları ülkelerden ayrılmadan bir seçimde oy kullanabilmelerinin önü açılmıştır. Böylece 2014 yılında Türkiye seçimli siyaset tarihinde iki ilk aynı anda yaşanmış ve hem yurttaşlar bir cumhurbaşkanı seçmek için yurtiçinde ilk kez sandığa giderken, yurtdışındaki yurttaşlar da ilk kez Türkiye'deki bir seçim için buldukları ülkeden ayrılmadan sandığa giderek oylarını kullanmışlardır (Yıldırım, 2016: 383). Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde katılım % 16 civarında gerçekleşirken, 2015'te gerçekleştirilen Genel Seçimlerde ise katılım % 34 civarında gerçekleşmiştir.

Kaya'ya (2015: 59) göre, siyasal katılım eğilimi aile içinde kazanılan bir alışkanlıklar dizininin veya sosyalleşme sürecinin sonucunda belirginlik kazanabilmektedir ki, oy kullanma alışkanlığı olmayan ailelerin çocuklarında da siyasete katılmamak gibi bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde siyasal katılım düzeyi entegrasyon süreçlerine önemli ölçüde etki etmektedir. Siyasete katılmamak bir anlamda içinde bulunulan ülkenin vatandaşlığını edinme arzusunu belli ölçüde ortadan kaldırabilmektedir. Bu nedenle Türkiye seçimlerinde oy kullanma hakkının veriliyor olması ile edinilecek oy kullanma ve siyasete katılma eğilimi sayesinde yakın gelecekte Türklerin buldukları ülke vatandaşlığına geçme konusunda daha istekli olabilecekleri varsayılmaktadır. Son

---

²⁷ 298 sayılı Kanuna 94. maddeden sonra gelmek üzere 94/A, 94/B, 94/C, 94/D ve 94/E maddeleri eklenmiştir. 22.03.2008 tarihli Resmi Gazete, Kabul Tarihi: 13.03.2008, Sayı: 26824 (Mükerrer)

yıllarda AB ülkelerinde ulusal, yerel ve AB parlamentolarına seçilen Türkiye kökenli milletvekillerinin sayısındaki artış buna örnek teşkil etmektedir. Özellikle Türkiye kökenli göçmenlerin ve onların çocuklarının bu tür siyasal katılım pratiklerindeki artış konusunda oldukça olumlu örnekler sergilemektedir.

Özet olarak, eksikliği net olarak tespit edilebilen siyasal katılım düzeyi vatandaşlık politikasıyla eş zamanlı yürüyen bir özelliktedir. Uzun yıllar siyasal katılım hakkından büyük ölçüde mahrum kalan göçmenler son yıllarda çeşitli hakları kazanmış görünmektedir. Bu kapsamda göçmenlerin gerek Türkiye’de gerekse Almanya’da siyasal ilgisinin görece artış yaşadığı bilinmektedir.

3.3.4.4. Din-Devlet İlişkileri ve Almanya’nın Müslümanlara Yaklaşımı

“Tanrı ve insanlar karşısındaki sorumluluğunun bilincinde olan, birleşmiş bir Avrupa’nın eşit haklara sahip bir üyesi olarak, dünya barışına hizmet etmek iradesiyle hareket eden Alman Milleti, kendi Anayasa yapma yetkisine dayanarak, işbu Anayasayı kabul etmiştir.”²⁸

Bir toplumda bütünleşme ve uyum süreçleri birbirleriyle yakından ilintilidir. Ancak bazı olgular merkezi bir konuma sahiptir. Bunlardan biri de dindir. Kimlik oluşturma başta olmak üzere çoğu sosyo-kültürel unsur az veya çok, doğrudan ya da dolaylı olarak bir şekilde dinden etkilenmektedir. Kaynağı ne olursa olsun, dinlerin insan kültür ve medeniyetlerindeki etkisi ve yeri göz ardı edilemez nitelik arz etmektedir. Bu kapsamda Almanya’da da laiklik ve sekülerizm ifadeleri kullanılmamakla birlikte Alman anayasasının ilk bölümlerinde “Tanrı” ya referans yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Anayasa, herhangi bir din veya kiliseye referansta bulunmamaktadır. Zira Anayasaya göre tüm dinlere eşit muamele yapılmalıdır. Almanya’nın resmi bir dini veya kilisesi yoktur.²⁹ Bununla birlikte Anayasa’da kilise ifadesinin kullanılması Hıristiyan dinine yönelik resmi kabullenmeye işaret ederken, Almanya’nın kiliseler arasında bir tercih yapmadığı anlaşılmaktadır.

Alman yasaları dinlerin cemaatlerden oluştuğunu ve inananların gruplar, dernekler vb. oluşturduğunu varsaydığından bu gruplar ve dernekler kendilerine yasal statüde yer bulabilmektedir. Almanya’da büyük dini cemaatlerin tamamı, küçük çaplı

²⁸ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası’nın giriş cümlesi.

²⁹ Alman Anayasası’nın 137. Maddesi açıkça “Devletin kilisesi yoktur” ifadesini kullanmaktadır.

olanların da bir kısmı kamusal anlamda tüzel (yasal) kişilik (public law corporation/körperschaftsstatus) olarak tanınmaktadır. Dini cemaatler diğer tüzel kişiliklerin aksine devletin yapısına entegre edilmediğinden kamusal anlamda tüzel olsalar da tamamen bağımsızdırlar. Ancak bu yasal kriter dini cemaatlerle devlet arasında hiçbir özel özdeşlemeyi gerektirmez. Bununla birlikte bilinmektedir ki, dini cemaatlerin varlığı kamusal yaşamın ve yasal yapının bir parçasıdır. Tüzel kişilik statüsü bazı hakları da beraberinde getirir. Dini bir topluluğun tüzel kişilik statüsü kazanabilmesi için gerekli şartları sağlayarak sorumlu federal devlete başvurması ve federal devletin bu statüyü onaylaması gerekmektedir (Robbers, 2008: 50).

Dolayısıyla Katolik kilisesi, Protestan kilisesi, Yahudi cemaati, Yehova Şahitleri vb. birer tüzel kişilik olarak tanınmışlardır. Bu örgütlenme biçiminin kökleri Roma hukukuna ve Hıristiyan geleneğine kadar uzanmaktadır. Ne var ki, Müslüman toplumu bu şekilde bir tüzel kişilik olarak yasalarda yer almamaktadır. Bununla birlikte Almanya'da Müslümanlar kendi dini ihtiyaçlarına yönelik dernek vs. oluşturabilmektedirler. Bu dernekler yetkili makamlar ve mahkemeler tarafından dini topluluk kategorisinde tanınabilmekte ama bazı hukuk davaları da yine bu açıdan hala mahkemelerde çözüm beklemektedir. Almanya Federal Cumhuriyeti ve eyaletleri dini gruplarla birçok anlaşmaya imza atmıştır. Devletin piskoposluklarla, kilise cemaatleriyle, Yahudi cemaatiyle hatta dini karakter arz etmeyen çeşitli felsefi ve ideolojik topluluklarla dahi yaptığı anlaşmalar vardır. Katolik kilisesi ile devlet arasında "Reichskonkordat" adıyla 1933 yılında imzalanan ve uluslararası hukuk tarafından tanınan anlaşma hala yürürlüktedir ve Katolik kilisesinin devletle ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Protestan kiliseleri ve Katolik piskoposluklarla yapılan bu kilise-devlet anlaşmaları kendine mahsus özel anlaşmalardır ama sanki uluslararası birer anlaşma gibi görülmektedir. Kilise-devlet anlaşmalarının ana konusunu devlet ile dini cemaatler/gruplar arasındaki işbirliği, din özgürlüğü, devlet okullarında din eğitimi hususunda garantiler ve düzenlemeler, devlet üniversitelerindeki ilahiyat fakülteleri, orduda din hizmetleri, dini cemaatlerin kamusal alandaki konumu ve finanse edilmeleri hususu oluşturmaktadır. (Robbers, 2008: 46).

Din-devlet arasında açık bir iş birliği modelinin hakim olduğu Almanya'da devlet, tüzel kişilik olarak tanıdığı dinler adına vergi toplamakta ve bunları din temsilcilerine dağıtmaktadır. Vergi ödemek istemeyen vatandaşlar zorlanmamakla

birlikte vaftiz, evlilik ve ölüm merasimlerinde kilisenin ve devlet yardımı alan kilise hastaneleri ve yaşlı bakım evlerinin imkânlarından yararlanma hakkı buna bağlı hale getirilmiştir. Ayrıca Almanya’da devlet gerek eğitim gerekse sosyal hizmetler alanında dini kurumlarla işbirliği yürütmektedir. Her seviyede dini eğitimin verildiği Almanya’da, kiliseler anaokullarının eğitiminde son derece etkin rol oynamaktadır. Aynı şekilde medya yayınları konusunda da devlet dini cemaatlerle işbirliği yapmaktadır. Dini cemaatler, Radyo TV üst kurumu gibi kamu denetleme kurumlarında temsilci bulundurmakta ve sinemalarda yaş sınırı ve gayri ahlaki içeriklerin belirlenmesi üzerinde söz hakkına sahip olmaktadır (Albayrak, 2015: 192).

Almanya’nın bu iç içe ve yan yana durumu kendine özgü bir nitelik arz etmektedir. Kamusal tüzel kişilik statüsü (Körperschaftsstatus) üzerine kurulu konumuyla kilise vergisi, okullarda din dersleri, çocuk yuvaları, özel okullar, tanrıbilim fakülteleri gibi örnekler Almanya’daki iç içeliği ve yanyanalığı açıkça kanıtlamaktadır. Bu durum esasında Alman kamuoyunda dahi çelişkili bir tutum olarak kabul edilmiş ve çeşitli eleştirilere neden olmuştur. Nitekim henüz Weimar Anayasası’nın (1917) ilk yıllarından itibaren Ulrich Stutz (1926) tarafından devlet ile kilise ilişkisi “*aksak bir ayrışım (hinkende Trennung)*” olarak nitelendirilmiştir (Saltık, 2009: 6).

Din-devlet ilişkileri konusunda böylesi bir yapıya sahip olan Almanya’da çoğunluğu Türk kökenlilerden oluşan 5 milyona yakın Müslüman yaşamaktadır. Anayasa’da kamu tüzel kişiliğine sahip olamayan Müslümanların dini cemaat kurma hakları bulunmakla birlikte özellikle 2000’li yıllarda İslam’a ve Müslümanlara yönelik güvenlik odaklı politikaların uygulanmaya başlaması ve kamuoyuna yansıyan tartışmalar konunun ayrıca ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Almanya’daki Müslümanların durumuyla ilgili olarak Müslümanlara eşit muamele edilmediği, din-devlet ilişkisi bağlamında Alman sisteminin normal şartlarda Müslümanların özel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde işletilmediği yolunda devlete önemli eleştiriler getirilmektedir. Bu noktada dikkatleri Müslümanlara yönelik kültürel ve kurumsal düzeyde yaklaşımlara çevirmek yararlı görülmektedir.

3.3.4.4.1. Kültürel Yaklaşım

Avrupa üzerinde Müslümanların varlığı 700’lü yıllara kadar uzanmakla birlikte yeni varlığı yaklaşık olarak altmış-yetmiş yıllık kısa sayılabilecek bir zaman dilimine

karşılık gelmektedir (Ramazan, 2005: 323). İslam'ın daha ilk dönemlerinde (M.S.756 yılında) İspanya'da Endülüs Emevileri devleti kurulmuş ve bu devlet 8 asra yakın hüküm sürmüştür. Görece oldukça uzun sayılabilecek bu süreçte Avrupa kıtasında İslam'ın varlığı, Avrupa ve değerleri (Hıristiyanlığın ya da Yahudiliğin) açısından bir yok olmaya sebep olmadığı gibi Müslümanların adalete dayalı kibar ve zarif yönetimleri bilimde, kültürde, felsefede ve sanatta eşi görülmeyen bir kalkınmaya katkı sunmuştur (Karlsson, 1996: 227-8). İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan yeni varoluş ise bu süreçten ayrı bir nitelik arz etmektedir. Zira Müslümanlar bu kez Avrupa'ya özellikle iktisadi faktörlerin tetiklemesiyle yönelmiştir. Bu durum içerideki-dışarıdaki, vatandaş-yabancı, biz-öteki gibi ayrımların belirsizleşmesine ve karmaşıklaşmasına neden olmuştur (Peterson, 1996: 2). Ancak bu yeni varoluşta Müslüman nüfus hatırı sayılır bir orana sahip olmuştur. Öyle ki, 1950'li yıllara kadar 800 bin dolaylarında olan Avrupa'daki Müslüman nüfus, 2010 yılında yayımlanan raporlara göre, 20 milyonu aşkını AB üyesi ülkelerde, bir o kadarı Rusya çeperinde ve yaklaşık 10 milyonu da Balkanlar'da olmak üzere 50 milyona yaklaşmış durumdadır (Aktaş, 2014: 33).

Dolayısıyla Ramazan'ın da belirttiği gibi (2005: 323) her ne kadar Avrupa'da halen İslam Türkler, Pakistanlılar ya da Asyalılar gibi yabancılara ait bir din şeklinde kabullenilse de, istatistikler yerli halk arasında dahi İslam'a yönelişler olduğunu teyit etmektedir. Aynı şekilde, önemli oranda Müslüman'ın buldukları ülkelerden vatandaşlık aldığı da görülmektedir. Bu nedenle, siyasi ve dini zıtlıklar üzerine inşa edilen avrupamerkezci (eurocentric) görüşün aksine İslam artık Batılı bir özellik içermekte olup Avrupa'nın görmezlikten gelemeyeceği bir gerçeklik konumundadır (Cesari, 1999: 46).

Tablo 9: Avrupa’da Tahmini Müslüman Nüfus (2010 verileri)

Ülkeler	Müslümanların Sayısı	Müslümanların Nüfusa Oranı
Almanya	4.760.000	% 5.8
Fransa	4.710.000	% 7.5
İngiltere	2.960.000	%4.8
İtalya	2.220.000	% 3.7
Bulgaristan	1.020.000	% 13.7
Hollanda	1.000.000	% 6.0
İspanya	980.000	% 2.1
Belçika	630.000	% 5.9
Yunanistan	610.000	% 5.3
Avusturya	450.000	% 5.4
İsveç	430.000	% 5.6
Kıbrıs	280.000	% 25.3
Danimarka	230.000	% 4.1
Diğer (Portekiz, Slovenya, Lüksemburg, Romanya, Finlandiya, İrlanda, Hırvatistan)	330.000	Her ülkede değişmekle birlikte ortalama %1 – 3 mertebelerindedir.

Kaynak: Pew-Templeton Global Religious Futures Project (www.globalreligiousfutures.org).

Bu veriler 2010 tahminlerini içermekle birlikte, burada yer verilmeyen çeşitli ülkelerde de (Slovakya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti ve Malta) Müslüman nüfus yaşadığı bilinmektedir.

Müslüman nüfusun bu denli artış göstermesi, günlük pratikte İslam’ın görünürleşmesini de beraberinde getirmiştir. İslam’ın öğretisi ve kuralları çerçevesinde hayatını tanzim eden Müslümanlar seküler yaşam üzerine kurulu verili sistemin yaşandığı sokakta, işyerinde, okulda, ulaşım araçlarında, alışverişte İslami tercihleriyle (giyim-kuşam, günlük ibadetler vb.) görünmeye başlamıştır. İslam’ın Müslümanlar üzerinden görünürleşmesi, kitleler halinde Batı’ya yerleşmeleri ve önemli bir kısmının vatandaşlık alma yoluna gitmeleri konularının sorunsallaştırılmasını ve yerli halk arasında farklı ve çelişkili tepkilerin oluşmasını tetiklemiştir (Ramazan, 2005: 231). Zira kültürel ve etnik farklılıkların kamusal alanda fazlaca görünürleşmesi neticesinde

yerli toplumda bölünme korkularının artması ve ulusal bütünlüğün tehdit altında olduğu duygusunun canlanması şeklinde reaksiyoner bir tutumla karşılaşmaktadır (Kaya, 2014: 16). Bu ruh halini “kendi evinde olma duygusunun yaralanması” olarak niteleyen Göle’ye (2010: 22) göre kimlik göstergeleri Avrupa toplumunda istenmeyen bir giriş gibi görüldüğünden İslam’a ve Müslümanlara karşı bir direnç oluşmaktadır.

Son yıllarda Avrupa’da artışa geçen İslam’a yönelik endişe, nefret ve düşmanlık içerikli yaklaşımların başlangıç noktasına 11 Eylül 2001’de ABD’de Dünya Ticaret Merkezi’ne yapılan saldırı getirilmektedir. Esasında İslam dünyasında var olan genel kanaat, üzerinde birçok şüpheyi barındıran ve ABD kamuoyunda da ciddi sorgulamaya tabi tutulan 11 Eylül saldırısının küresel terör algısı oluşturma ve İslam’ın yeni düşman olarak tanıtılması gayesiyle bizzat ABD tarafından planlandığı yönündedir. Zira saldırının hemen sonrasında, zanlıların kişiliklerinden ziyade dinleri öne çıkartılmış, saldırının motivasyon kaynağının din olduğu sıklıkla vurgulanmış, ismi o güne kadar neredeyse hiç duyulmamış bir örgüt hedef gösterilerek teröristleri sakladığı iddiasıyla ABD tarafından Afganistan işgal edilmiş, dünya genelinde İslam ve Müslümanlara yönelik ithamlar sıradanlaşmaya başlamıştır. Öyle ki, Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından dile getirilen ve Samuel Huntington’un Medeniyetler Çatışması tezi ile şekillendirilen İslam-Batı çatışması açısından bu süreçte önemli doneler ortaya çıkartılmıştır. Batı’nın sahip olduğu değerlerin evrenselliğine vurgu yapılırken Müslümanların medeni olmadığı, kadınlara değer vermediği, teröre ve şiddete meyilli olduğu yönünde söylemler sıklıkla dile getirilmiştir. Bu durum özellikle Avrupa’da azınlık konumundaki Müslümanlar açısından zorlu süreçleri barındırmıştır. İncından ötürü sakal bırakan, başörtüsü takan ya da bulunduğu ortamda vakit çıkmadan namazını yetiştirmeye çalışan bir Müslüman, Avrupalı da olsa, “potansiyel tehdit” olarak değerlendirmeye başlanmıştır. “Total şüphe” olarak nitelenen bu potansiyel tehdit algısı, Avrupa’da “iyi Müslüman-kötü Müslüman” ayrımıyla çok daha karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Zira bu yaklaşım yalnızca bir tarafında Batı’nın, diğer tarafında ise İslam’ın yer aldığı iki blok arasında bir çatışma dili ortaya çıkarmamakta, aynı zamanda “iyi Müslüman” ile “kötü Müslüman” arasında fark inşa ederek kendisine yeni bir alan açmakta ve Müslüman nüfusu parçalı hale getirmeye çalışmaktadır. Zihinlerde oluşturulan bu kurgusal ayırmada Avrupa, “iyi Müslümanlara” yatırım yaparak, “Euro

İslam” örneğinde olduğu gibi, kendi beklentilerini ve hedeflerini hayata geçirmeye yönelmektedir (Bekaroğlu, 2009: 26-27).

İkinci Dünya Savaşı öncesi dönem ele alındığında, özellikle kriz dönemlerinden yararlanan ve kendisine taraftar bulmayı başaran aşırı sağ partilerin odak noktasında siyasi ve ekonomik nedenlerden kaynaklı ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve Yahudi karşıtlığının olduğu görülmektedir. Ancak süreç içerisinde yaşanan gelişmelerden ötürü Yahudilerin de aslında Avrupa'nın bir parçası olduğu varsayımı kabullenilmeye başlanmıştır. En azından Avrupa'nın Hıristiyan ve Yahudi geçmişine atıf yaparak, Yahudilerin entegre ya da asimile edilebilir oldukları savunulmaya başlanmıştır. Bunun yerine hedef tahtasına yeni “öteki” olarak ise Müslüman nüfus getirilmiştir. Buna göre, Müslüman göçmenlerin entegre veya asimile edilmesi zor gruplar oldukları ileri sürülmektedir. Bu konuyla ilgili bazı araştırmacıların Avrupa'da “biyolojik ırkçılık”tan “kültürel ırkçılık”a doğru bir dönüşüm yaşandığını ve Avrupa'da “öteki” olarak Müslümanların, Yahudilerin yerini aldığını ileri sürmeleri oldukça dikkat çekici nitelik arz etmektedir (Zuquete, 2008: 334-5). Bu yeni tür ırkçılığın ortaya çıkardığı sonuç ise, örneğin Almanya'da leitkultur (öncü kültür) şeklinde kendisini gösteren, kültüralist (kültürcü) politikalar olmuştur (Ünver, 2014: 137). Almanya'da 2014 yılında kurulan ve Avrupa'ya hızla yayılan PEGİDA (Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes / Batı'nın İslamlaşmasına Karşı Yurtsever Avrupalılar) hareketi ise, ırkçılık-yabancı düşmanlığında ana hedefin İslam ve Müslümanlar olduğunu açıkça dile getirmeye başlamıştır (Alkan, 2015: 283).

3.3.4.4.2. Kurumsal Yaklaşım

Beş milyona yakın Müslüman nüfusa sahip Almanya'da, süreç içerisinde, dini inançlarını yaşamaya devam etmek isteyen göçmen Müslümanların öne çıkan genel sorunları; başörtüsü meselesi, cami yapımı, helal gıda, sünnet ve din dersleri gibi dini yaşama yönelik pratikleri içermektedir.

Müslüman Türk çocuklarının Hıristiyanlığın hakim olduğu bir toplumda, İslam din ve kültürüne göre yetişebilmeleri ve yaşadıkları topluma uyumları için nasıl bir dini eğitim almaları gerektiği konusu Almanya'daki Türk kuruluşlarının temel sorunları arasında yer alırken Türk ve Alman devletleri de konuyu yakından takip etmek durumunda kalmaktadır (Adıgüzel, 2011: 52). Türk ailelerin talepte bulunmaları üzerine

1978 yılında Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı eliyle Kuzey Ren Westfalya eyaletinde başlatılan İslam din öğretimi program çalışmaları, 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'den görevlendirilen öğretmenlerin desteğinde Türk çocukları için "Türkçe Ana Dili Tamamlama Dersi" çerçevesinde "Türkçe İslam Din Bilgisi Dersi" şeklinde okutulmaya başlanmıştır. İslam Din Bilgisi programlarında eğitim dili, öğrencilerin tekrar Türkiye'ye dönecekleri düşüncesiyle Türkçe olarak belirlenirken öğretmenler Türkiye'den görevli gönderilmiştir. Fakat 1990'lı yıllardan itibaren Almanya'da yaşayan Müslümanların kalıcı niteliğe bürünmesiyle birlikte, Almanya'daki uyum problemleri dikkate alınmaya başlanmıştır. Almanca İslam din öğretimi modelleri daha çok Müslümanların Almanya'ya uyumunu sağlayacak içerik ve amaçta oluşturulmuştur. Bu durum öğrencilere daha iyi Almanca öğretilmesini, kendi dinlerini Almanca ifade edebilmelerine yardımcı olunmasını ve öğrencilere neler öğretildiğinden haberdar olunması amacını taşımaktadır. Bu durum aynı zamanda eyaletlerde yetkililerin program geliştirme komisyonlarına katılmalarını, içeriğin anayasa ve eyalet yasa/kanunlarına uygunluğunun çok sıkı bir şekilde kontrol edilmesini kolaylaştırmaktadır.

Bununla birlikte Almanya'da sürekli okutulacak bir dersin, Anayasaya uygun bir ders olması gerektiği tartışmaları yapılmakta ve bu dersi üstlenecek organizasyonlar oluşturulmaya çalışılmaktadır (Zengin, 2008: 245-67). Eyaletlere göre farklı politikaların gözlemlendiği Almanya'da yalnızca Berlin'de din eğitimi ile ilgili olumlu gelişme yaşanmıştır. Ne var ki, İslam Federasyonu tarafından yürütülen bu eğitim süreci bir dini cemaat kazanımı olarak değil 1998 yılında Berlin Yüksek İdare Mahkemesi'nin kararıyla ancak mümkün olabilmiştir (Karagöz, 2007: 50). Buna karşılık Alevi birlikleri, İslam dininden ayrı bir inanç topluluğu olduklarını tescil ettirerek Almanya genelinde dini cemaat hakkını elde etmiş bulunmaktadır (Perşembe, 2005: 118). İlk olarak 2002 yılında Berlin'de verilmeye başlanan Alevi din dersleri Bavyera, Baden-Württemberg, Hessen, Kuzey Ren Westfalya, Aşağı Saksonya, Saarland, Rheinland-Pfalz eyaletlerinde de geçerlilik kazanmıştır.

Özellikle ikinci nesil göçmenlerin eğitim durumlarının yükselmesi Müslüman kadınların kamusal hayatta görünür kılınmasını beraberinde getirmiştir. Ancak bu durum dini inançları gereği başörtüsüyle çalışmak isteyen Müslüman kadınların bazı engellerle karşılaşmasıyla neticelenmiştir. Hukuki platformun ana gündem

maddelerinden birisi haline gelen başörtüsü meselesi, Almanya Federal Anayasa Mahkemesi'nin 2015 yılında Müslüman kadın öğretmenlerin genel bir kararla başörtülerinin yasaklanmasının anayasaya aykırı olduğunu karara bağlamasıyla önemli bir aşama katetmiştir. Mahkeme özellikle okul huzuru için başörtüden kaynaklanan soyut bir tehlikeden bahsedilemeyeceğine hükmetmiştir. Buna karşın eyaletlerin bir kısmında halen kamusal alan gerekçesiyle başörtüsü yasağının devam ettirildiği görülmektedir.

İslam dininin uygulamalarından birisi olan erkek çocuklarının sünnet edilmesi meselesi de sıklıkla gündeme getirilen konular arasında yer almaktadır. Son olarak 2012-2013 yılında tartışmaların odağında yer alan sünnet konusunda çocukların bedensel bütünlüğüne zarar verildiği gerekçesiyle yasaklama gündeme getirilmiştir. Ne var ki, yalnızca Müslüman toplumu ilgilendirmeyen sünnet yasağı girişimi Yahudilerin de karşı çıkmasıyla geri çekilmek durumunda kalmıştır³⁰. Ancak konunun tam olarak neticelendiği ve konjonktürel bir gelişmede yeniden gündeme getirilip getirilmeyeceği konusunda net bir tutum bulunmamaktadır.

Almanya'da dini haklar konusunda Müslüman toplumunun ana gündem maddelerinden bir diğeri "helal gıda" konusudur. Dini kurallar çerçevesinde helal gıda ürünlerinin temini Müslüman toplumu açısından günlük pratikte karşılanması gerekli

---

³⁰ Köln Bölge Mahkemesi'nin (Landgericht), Haziran 2012 tarihinde verdiği karar ile Müslüman anne ve babanın arzusu uyarınca dört yaşındaki çocuklarını sünnet eden bir doktorun, çocuğun bedensel bütünlüğünü ihlal ettiğine hükmetmesi sünnet tartışmalarını başlatmıştır. Kararın gerekçesinde Müslümanların ve Yahudilerin temel bir dini geleneğinin Almanya Anayasası'na uygun olmadığı görüşü saptanmaya çalışılmıştır. Din özgürlüğü açısından tartışmalı olan bu karara göre üç temel hak birbiriyle çatışma halinde olmaktadır. Bunlar; "çocuğun bedensel bütünlük hakkı", "anne-babanın çocuklarını nasıl yetiştireceklerine karar verme hakları" ve "dini özgürlük" haklarıdır. Konuya "bedensel bütünlük" açısından yaklaşan mahkeme sünneti yaralama suçu kapsamına dahil etmiş, doktor ise beraat etmiştir. Ancak bu karar, Avrupalı Yahudileri ve Müslümanları birleştirmiştir. Alman Devleti özellikle Yahudi cemaatlerden gelen tepkileri de dikkate alarak konuyu yeniden ele almak durumunda kalmıştır. Kararın ardından kamuoyunda yoğun tartışmalar yaşanmış ve konu nihayet Alman Federal Meclisi'nde 12.12.2013 sonunda meclise taşınmış ve hazırlanan tasarı kabul edilerek Müslüman çocukların sünnet edilmesine imkân sağlanmıştır. Ancak sünnet ettirme hakkı belli şartlara bağlanmıştır: İlk olarak sünnetin tıbbî müdahale yetkinliğine sahip bir hekim tarafından yapılması, ikinci olarak sünnetin çocuğa acı çekirmeden yapılması gerekmektedir. Ayrıca her tıbbî müdahalede olduğu gibi velilerin sünnetin yapılış şekli ve sünnet ile birlikte ortaya çıkabilecek riskler hakkında bilgilendirilmelidir. Bunların dışında çocuğun iradesinin de dikkate alınması gerekmektedir. Son olarak yasa çocuğun esenliğinin tehdit edildiği durumlarda çocuğun sünnet edilmesini mümkün görmemektedir. Ancak sünnetin gerçekleşebilmesi için herhangi bir dinî gerekçe yasal olarak tanınmamaktadır. Bu anlamda yasa veliler için yeni bir hak ihdas etmemekte, sadece velilerin sahip oldukları velayet hakkına binaen böyle bir karar verme yetkilerini tescil etmektedir. Böyle bir kararın gerekçeleri arasında dinî sebepler olabileceği gibi hijyenik sebepler de olabilmektedir. Yasa sünnet kararının arkasındaki gerekçeleri de özellikle sorgulamamaktadır. (Sakarya Üniversitesi Diaspora Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2014 Hak ve Özgürlükler Raporu-Almanya, 2015)

olan ancak bir o kadar da zorluk barındıran niteliktedir. Almanya Federal Anayasa Mahkemesi 15 Ocak 2002’de verdiği karar ile bu konuda önemli bir adım atmıştır. Buna göre, Yahudilerde de olduğu gibi Müslümanların hayvanlarını kendi dinî kurallarına göre kesebileceklerine karar verilmiştir. Mahkeme böylece Almanya’daki Müslüman toplumunun Yahudilerle mukayese edildiğinde karşılaştığı mağduriyeti gidermeye çalışmış ve hukukun tarafsızlık ilkesini koruma altına alma niyetini ortaya koymuştur. Almanya’da sürekli tartışma konusu yapılan hayvan haklarıyla birlikte Müslümanlar için helal kesimin önemli bir konu ve dinin bir gereği olduğu vurgulanmıştır. Bu yüzden İslami usullere göre hayvan kesmenin Müslümanlar tarafından hayvanlara eziyet etmeden sorumlu bir şekilde yerine getirildiği ve hayvan hakları açısından bir olumsuzluk içermediği varsayılmaktadır. Karardan sonra Alman firmalarının dahi helal sertifikalı ürün satmaya başladığı görülmektedir. Yaklaşık beş milyon Müslüman’ın yaşadığı Almanya’da helal sertifikasına sahip çok sayıda firma bulunmaktadır. Almanya’nın en büyük tavuk şirketlerinden bazıları Müslümanların dini hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak tavuk, hindi, ördek gibi kanatlı kümes hayvanlarının kesimini Müslüman kişilere yaptırmaktadır. Ancak son yıllarda yaşanan çeşitli olumsuz örnekler nedeniyle helal sertifikaların güvenilirliği tartışmaya açılmıştır. Nitekim 2013 yılı içerisinde Berlin ve Leipzig’de helal sertifikalı ürünler sattığı söylenen dönercilerden üçünde domuz etine, birinde at etine rastlanmıştır. Bu durum sertifika sonrası kontrol aşamasının üzerinde görece daha yoğunlukla durulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Alman marketleri ve kesimhanelerinin meseleyi yeterince kavrayamaması nedeniyle İslami usullere göre kesim yapmaya gönüllü olmadıkları görülmektedir. Hayvan hakları savunucularının ve sersemletme uygulanmaksızın yapılan kesimi protesto eden grupların etkisiyle sorun yaşanmaktadır. Uyuşturulmamış bir hayvanın kesimi yasal olarak engellendiğinden helal gıda tedarikçileri helal eti dışarıdan temin etme yoluna başvurmaktadır (Akgündüz, 2012: 13).

Son olarak cami yapımında yaşanan sorunlar Müslüman toplumunun pratikte karşılaştığı problemler arasındadır. Cami yapımında gerek yerel idare gerekse mahalle sakinlerinin itirazları ve protestoları ile karşılaşılırken kimi durumlarda Alman yetkililerle ortak çalışmalar kurulmasıyla bu sorun aşılabilmektedir. Mannheim şehrindeki Yavuz Sultan Selim Camii, yerel kilise ve idarecilerin işbirliğiyle yapılan

örnek uygulamalardan birisidir. Cami yöneticileri çevre sakinlerinin endişelerini bu işbirliğiyle giderme yolunu tercih etmiştir. Bununla beraber minarelerin yüksekliği ve ezanın açıktan okunması gibi konular tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Özellikle ezanın cami binasının dışından duyulmasına izin vermeyen Alman yetkililer kamu düzeninin bozulduğunu iddia etmektedir. Buna karşın sürekli çalan kilise çanlarını hatırlatan Müslümanlar eşit hak talebinde bulunmaya devam etmektedir (Yükleyen ve Kuru, 2006: 36).

Dile getirilen tüm bu problem başlıkları Almanya'da Müslüman toplum açısından çözüm bekleyen genel sorunlar olarak öne çıkmaktadır. Bu sorunların çözümü ise din-devlet ilişkileri bağlamında ele alınmak durumundadır. Zira Almanya Anayasası'nın dördüncü maddesine göre devlet, din özgürlüğünü teminat altına almaktadır. Ancak bu durumda Almanya'da Hıristiyanlıktaki kilise benzeri İslam'ı temsil edebilecek bir kurumsallaşma bulunmadığından resmi makamlar Müslümanlar adına genel muhatap olarak dini kuruluşları almak durumunda kalmaktadır. Dolayısıyla Almanya'daki Müslümanlar İslami referanslı sivil kuruluşlar yoluyla dini vecibelerinin birçoğunu yerine getirebilmekte, bu örgütlerin himayesinde veya bireysel olarak dini faaliyetlere katılım göstermektedirler. Bu nedenle dini kuruluşlar, Almanya'daki Türklerin entegrasyonları ile dini algı ve tutumları arasındaki ilişkiyi belirleyici bir niteliğe sahiptir. Türklerin, Arapların ve diğer milletlerin dini algı ve tutumlarındaki çeşitliliğe her bir ulusun kendi aralarındaki farklılaşmalar da eklendiğinden resmi makamlar açısından konu oldukça girift bir hal almaktadır (Özmen, 2011: 403-4). Bu sorunu aşmak adına çeşitli gruplar bir araya gelerek dini yaşam konusunda önem arz eden sorunları Alman makamları ile iletişime geçerek çözmeye çalışmaktadır. Okullarda İslam din derslerinin nasıl düzenleneceği ve uygulanacağı konusu bunun en önemli örneklerinden birisidir.

Almanya'da İslam'ın, resmen kabul edilmese de, din olarak görülmesinde ve buna göre işlem görmesinde yasal engel bulunmamaktadır. Resmi makamların bu konudaki muhatabı dini cemaatler olmaktadır. Ancak Alman Anayasası'nın 7/3-2. maddesine göre dinsel cemaatten kastedilen, hiyerarşik bir yapılanma değildir. Dolayısıyla dünya görüşüne dayalı cemaatler dahi dini cemaat statüsünü alabilmektedir. Buradaki belirgin şart süreklilik ve belli çoğunlukta üyeyi temsil ederek devlet karşısında kendisini temellendirmedi. Ancak belli çoğunlukta üye ile ne kadar bir

oranın istendiği ve yine süreklilik için ne kadar bir sürenin geçmesi gerektiği muğlak bir konumdadır. Dini cemaat statüsü açısından Almanya’da Müslümanların çatı örgütler ya da şuralar kurmaya kadar çeşitli arayışlara yöneldiği görülmektedir (Selçuk ve Tosun, 2005: 422-24).

Kurulan bu çatı örgütlerinden birisi Almanya Müslümanları Merkez Konseyi (Zentralrat der Muslime in Deutschland – ZMD), diğeri ise Milli Görüş’ün de içinde olduğu Almanya İslam Konseyi (Islamrat für Bundesrepublik Deutschland –IRD)’dir. İlerleyen süreçte bu çatı örgütler de, hükümet nezdinde muhatap olarak kabul görmek için, Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) ve İslam Kültür Merkezleri Birliği (VIKZ)’nin de katılımıyla Almaya Müslümanları Koordinasyon Konseyi (Koordinationsrat der Muslime) kısa adıyla KRM çatısı altında 28 Mart 2007 tarihinde Köln şehrinde birleşmişlerdir. KRM organize olmuş Almanya Müslümanlarının yaklaşık yüzde seksenini temsil etmektedir (Karagöz, 2011). Almanya’da yaşayan Müslümanlar bu sayede Alman makamlarının ana muhatabı olmayı hedeflemektedir.

Bununla birlikte, 2005 yılı itibariyle Alman resmi makamlarının da dini cemaatleri tek bir çatı altında toplama politikasına yöneldiği görülmektedir. Bu kapsamda, İslami derneklere yönelik ilk resmî platform Berlin İslam Forumu ismiyle kurulurken, 2006 yılında ise Almanya Federal İçişleri Bakanlığı Almanya İslam Konferansı (DIK) ismiyle oluşuma giderek Müslümanlar ile Alman devleti arasında ilişkileri resmi bir çerçeveye oturtmuştur (www.deutsche-islam-konferenz.de). Ancak Müslümanlar adına konferansa çağrılan katılımcıların Müslüman nüfusu temsilden yoksun oluşu tüm uyarılara karşın buna yönelik iyileştirme yapılmaması konferans içeriğinde cemaatlerden devletin güvenlik politikalarına destek vermesinin istenmesi gibi gelişmeler konferansın beklenen sonucu vermemesine neden olmuştur. Sonucu hayal kırıklığı olarak niteleyen Speer’e (2016: 43) göre Alman İslam Konferansı, İslami derneklerin kabul sorununu çözemediği gibi, devlet aktörlerinin de süreci yönetmeye hazır olmadığını göstermiştir. Kimilerine göre ise sürecin bu şekilde sonuçlanacağı başlangıcından itibaren tahmin ediliyordu. Zira konferansın ismi dahi “Almanya İslam Konferansı” yerine “Alman İslam Konferansı” şeklinde belirlenerek asıl amaç olan Müslümanları kontrol altına alma çabasına işaret edilmişti (Kızılkaya, Kişisel Görüşme, 2016). Benzeri bir yaklaşım sergileyen Amir Moazami’ye (2016: 52) göre de, içeriği ve

katılımcılarının Alman devleti tarafından belirlenmesiyle konferans asimetrik bir ilişkiyle başlamış ve bu doğrultuda da devam etmiştir.

Almanya'nın Müslümanlarla resmi ilişkiye geçtiği ve ümitlerin arttığı bu dönemde, pratiğe yansıyan bazı uygulamalar sürece yönelik soru işaretlerini beraberinde getirmiştir. 2005-2011 yılları arasında Hannover'de Cuma namazı girişlerinde kimlik kontrolü yapılması ve cami çevresinin etrafının sarılması bunlardan birisidir. Çalışma aşamasında Hannover'de görüşülen birçok isim bu uygulamanın Müslümanların potansiyel tehdit olarak algılanmasına, bu kontrollere şahit olan Alman komşularının arkadaşlarının kendilerinden şüphe duymasına sebebiyet verdiğini söylemektedir. Bir başka örnek olay, Alman İslam Konferansı'nda yaşanmıştır. Altaş'ın (Kişisel Görüşme, 2016) verdiği bilgilere göre, 1. Alman İslam Konferansı'nda Müslüman temsilcilerden “okunmaması gereken kitaplar” şeklinde bir liste hazırlamaları istenmiştir. Dahası listeye yazılacak isimlere örnek olarak Seyyid Kutup, Murad Hoffman, Emine Şenlikoğlu, Yusuf Karadavi gibi isimler gösterilmiştir. Bu duruma tepki gösteren IGMG yetkilisi ise konferans heyetine, “*bu kadar kitap yerine bir kitabı (Kur'an-ı Kerim) yasaklayalım kurtulun*” diyerek sitemde bulunmuştur. Bunun üzerine bir sonraki toplantıya IGMG çağrılmamıştır. Yine bir başka örnek, konferans kapsamında 2011 yılında kurulan Güvenlik Ortaklığı Girişimi ile ilgilidir. “Kayıp Kampanyası” isimli bir proje ve aynı yıl yürürlüğe giren “Önleyici Tedbirler Zirvesi” ile adını duyuran bu girişim, bütün Müslümanlar hakkında genel bir şüphe uyandıracak, aynı zamanda da bütün Müslümanları radikalleşmeye kayabilecek potansiyel aşırıları olarak derecelendiren çalışmalar ortaya koymuştur. Aşağıda örneği görülen bu afişlerle farkındalık oluşturmaya yönelik girişim, Müslümanların tepkisini çekmiştir. Eleştirilerin odağında ise, önleyici tedbirler gibi muğlak ifadelerle Müslümanların potansiyel şüpheli haline getirilmesi bulunmuştur.

Resim 1:İslam Düşmanlığını ve Ayrımcılığı K r kleyen Afiş  rneği

KAYIP

Arkadaşım Fatma. Kendisini  zliyorum,  nk  son zamanlarda kendisini tanıyamıyorum. Gün geçtikçe daha fazla içine kapanıyor ve her geçen gün radikalleŐiyor. Kendisini – dini fanatiklere ve terör örgütlerine – tamamıyla kaybetmekten korkuyorum. Sen de benim gibi düŐünüyorsan, radikalleŐmeyle ilgili danışma merkeziyle irtibata geç: 0911-9434343 veya beratung@bamf.bund.de Daha fazla bilgiyi www.bamf.de/beratungsstelle bulabilirsin.

Göçmenlerin kalıcı sorunları arasında yer alan din-devlet ilişkileri konusu kültürel ve kurumsal yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır. Almanya her ne kadar tüm dinlere eşit mesafede olduğunu belirtse de, Hıristiyan değerlerin Almanya’da kültürel değerlerin temeli olarak kabul edilmesinden ötürü İslam Almanya’ya ait deđilmiŐ şeklinde bir yaklaşım sergilendiği düşünülmektedir. Kurumsal yaklaŐımda da benzeri şekilde, dini inançlarını yaşamaya devam etmek isteyen göçmen Müslümanların  ne çıkan genel sorunları arasında yer alan başörtüsü meselesi, cami yapımı, helal gıda,

sünnet ve din dersleri gibi dini yaşama yönelik pratikler de bazı olumsuz yaklaşımların varlığı dikkat çekmektedir. Almanya'nın özellikle 1990 sonrası dönemden itibaren Müslümanların taleplerine karşı görece duyarlılık gösterdiği, 2005 sonrası bunu kurumsal yapıya büründürdüğü bilinmektedir. Ancak genel bağlamda Almanya'nın Müslümanlara karşı yaklaşımında önemli sorunların varlığı dikkat çekmektedir.

Araştırmanın bu bölümünde ilk olarak Almanya'ya göç süreci ve bu sürecin sosyo-politik etkileri ele alınmıştır. Ekonomik temelli göç hareketliliğinden ayrı olarak, siyasi ve sosyal etmenlere kısaca değinilirken göçün etkileri tartışılmıştır. Akabinde tarihsel süreçte Türk-Alman ilişkilerine değinilerek işgücü talebini karşılamak üzere 1961 yılında imzalanan Ankara Anlaşması'yla birlikte farklı boyut kazanan sürecin detayları aktarılmıştır. Çalışma amacıyla geldikleri Almanya'da göçmenlerin örgütlenme ihtiyacı yaşamaları ve bu örgütlenmelerin sürece etkileri hakkında bilgiler verilirken, bu kapsamda kimliğin korunması, siyasi katılımın teşviki ve uyum sürecine katkı konuları irdelenmiştir.

Göçmenlerin yaşadıkları belirsizlikler ve yaşadıkları yalnızlık duygusu hakkında bilgiler verilen araştırmada son olarak göçmenlerin kalıcı hale gelen sorunları tartışılmıştır. Dört ayrı başlığa ayrılan ve konuyla ilgili olduğu düşünülen bu sorunlar; asimilasyon tartışmaları bağlamında uyum politikası, vatandaşlık politikası ve yansımaları, siyasi katılım eksikliği ve din-devlet ilişkileri ekseninde Almanya'nın Müslümanlara yaklaşımı olarak belirlenmiştir. Araştırmada genel olarak Almanya'nın dışlayıcı politikalarının bu sorunları şekillendirdiği yargısı üzerinde durulmuştur.

4. İSLAM TOPLUMU MİLLİ GÖRÜŞ'ÜN GELİŞİM SÜRECİ VE İDEOLOJİSİ

Türkiye'den yurtdışına göçün sosyo-politik çıktılarında belki de en önemlisi Türklerin buldukları ülkelerde kendi aralarında kurduğu sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu bölümde değinilecek olan mezkur kuruluşlardan birisi olan ve yaygın örgütlenme gücüyle bilinen İslam Toplumu Milli Görüş (IGMG) teşkilatının başlangıcı da yurtdışına göçü takip eden yıllara denk gelmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde IGMG'nin yaslandığı ideolojik temel, faaliyet alanları ve teşkilatlanma yapısı hakkında bilgilere yer verilecektir. Ayrıca çalışmada IGMG'nin teşkilatlandığı ülkeler ve bu ülkelerdeki faaliyetlerine de kısaca değinilecektir. Tarihsel süreçte IGMG'nin geçirdiği safhalar ele alınırken etkileme ve etkilenme alanları ile yaşanan zorluklar ve elde edilen fırsatlar da irdelenecektir. Son yıllarda IGMG-Türkiye ilişkileri konusunda Alman mahkemelerinde yer alan iddialar ve IGMG yöneticilerinin savunmaları görüşmeler üzerinden değerlendirmeye alınacaktır.

4.1. IGMG'nin Düşünsel Zemini

İslam Toplumu Milli Görüş'ün pratikte ortaya koyduğu tutum ve davranışların net olarak anlaşılması için öncelikli olarak IGMG'nin ideolojisinin ele alınması gereklidir. Zira ideoloji; insan, toplum ve evrene karşı geliştirilen bilişsel ve ahlaki duruşun sınırlarını belirlemektedir (Ergil, 1983: 69). IGMG'nin sahip olduğu ideolojik zeminin onun söylem ve eylemlerini yönlendirmesi beklenmektedir. Bu itibarla öncelikle IGMG'nin kurumsal isminde de yer alan "Milli Görüş" nitelemesinin içerdiği anlam ortaya konulacaktır. Zira bu nitelemenin mahiyeti IGMG'nin zihinsel arka planına işaret etmektedir.

"Milli Görüş" nitelemesi; 1970'li yıllardan itibaren Türk siyasal hayatında yer edinmiş siyasal bir hareketin savunageldiği değer ve ilkelerde ifadesini bulan düşünceler bütünüdür. Bunun sınırları ve öncelikleri, aynı zamanda siyasal hareketin de kurucusu olan Necmettin Erbakan³¹ tarafından ortaya konulmuştur.

---

³¹Prof. Dr. Necmeddin Erbakan, Makine mühendisi, Eski Başbakan (1926-2011). Aynı zamanda İslami siyaseti savunan Milli Görüş hareketinin kurucusu, Müslüman siyasetçi. Osmanlı padişahı Sultan Abdulhamit Han'ın yakın ilgi gösterdiği, eğitilmiş ve kültürlü bir ailede dünyaya gelen Necmettin

Ulusal ve küresel sahada karşılaşılan sorunlara İslami çözümler üretmeyi öngören (Arpacı, 2012: 282) Milli Görüş ideolojisi; herhangi bir İslami cemaat, hizip ya da grup oluşumuna değil, bir “İslami şuur ve siyasi bilinç” haline işaret etmektedir.

Bilimsel literatürde öncülleriyle birlikte IGMG, Türkiye’de Necmettin Erbakan liderliğinde kurumsallaşan Milli Görüş hareketinin yurtdışı örgütlenmesi olarak kabul edilmektedir (Çakır, 2005: 544). Ancak kurumsal anlamda bunu ispatlayan organik bir bağ olmaması nedeniyle bu kabul iddia düzeyinde kalmaktadır. Bu iddiayı test edecek

---

Erbakan, oldukça başarılı bir çocukluk ve gençlik dönemi geçirdi. Başarısından ötürü yaşlılarından daha hızlı sürede okullarını bitiren Erbakan, mezun olduğu İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından Almanya’nın Aachen Teknik Üniversitesi’ne akademik çalışmalar için gönderildi. (Yalçın, 2013: 17-23). Bir buçuk yıl gibi kısa bir sürede üç ayrı tez hazırlayan Erbakan, Türkiye’nin en genç doçentlerinden oldu. Alanında kısa sürede dünyaca ünlü bir akademisyen olarak kabul edilen Erbakan, bu ününü Almanya’daki Leopard tanklarıyla ilgili bir buluşundan ötürü aldı. Almanya sonrasında Türkiye’ye dönen Erbakan, 200 müteşebbis ile birlikte Türkiye’nin ilk yerli motorunu üreten Gümüş Motor isimli şirketi kurdu. Yine dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’i ikna ederek Türkiye’nin ilk yerli otomobili olan Devrim arabasının yapımına öncülük etti. Bu süreçlerde karşılaştığı engellerden sonra yabancı sermaye karşısında yerli üretimi desteklemediği için mücadelesini bir üst karar mercii olan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’ne taşıdı. Kısa sürede Anadolu’daki şubelerin desteğiyle TOBB Genel Başkanı oldu. Fakat bu kez de dönemin Başbakanı Demirel tarafından polis zoruyla görevinden uzaklaştırıldı. 1969 yılında yapılan seçimlere bağımsız aday olarak girdi ve Konya’dan üç milletvekili çıkartacak kadar yüksek oy ile seçildi. Böylece uzun yıllar sürecek olan siyasi yaşamı da başlamış oldu (Ertem, 2013: 251-3).

Tasavvufi yönü başta olmak üzere kuvvetli bir İslami yaşantı ve bilgiye sahip olduğu bilinen Erbakan siyaset sahnesinde de her zaman mücadelecisi bir kimlikle var oldu. Kurduğu dört partisinin üçü (Milli Nizam Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi) Anayasa Mahkemesi tarafından, biri de (Milli Selamet Partisi) darbe yönetimi kapatılırken hiçbir şiddet temayülü göstermeyip mücadelesini hukuki zeminde sürdürmeye devam etmesiyle hem Türkiye’de hem de İslam dünyasında önemli bir örneklik oluşturdu (Arpacı, 2012: 473). Fazilet Partisi’nin hemen ardından 2001 yılında Saadet Partisi’ni kurdu. 42 yıllık siyasi yaşamının yarısından fazlası siyasi yasaklı olarak geçtiği halde Türk siyasi yaşamına önemli etkileri oldu. 1974-77 yılları arasında kurulan koalisyon hükümetlerinde başlattığı Ağır Sanayi Hamlesi ile birçok sanayi tesisi kurulmasına öncülük etti. 1974 yılında çıkarma emrini vererek Kıbrıs Barış Harekati’ni başlattı. “İslam Birliği, Önce Ahlak ve Maneviyat, Gardiyan Değil Garson Devlet, Uydu Değil Lider Ülke Türkiye” gibi sloganlar ve “şahsiyetli dış politika, ufki devletçilik, yerli ve milli kalkınma” gibi kavramlar ile siyasi duruşunu belirginleştirdi. Türkiye’nin Batı dünyası ile ilişki kurmakla beraber asıl vazifesinin “yeni ve adil bir dünya” kurmak olduğuna dikkat çeken Erbakan, İslam dünyası ile irtibatın artırılması için yoğun çaba sarf etti. 1996 yılında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olduğunda da sekiz İslam ülkesinin katılımıyla D-8 teşkilatını kurdu. Jeopolitik olarak üye ülkelerin (Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır, Nijerya) küresel işbirliği mekanizmasını oluşturma potansiyeli nedeniyle dünya kamuoyunda yakından izlenen bu adımdan kısa bir süre sonra, Türkiye’de 28 Şubat darbesi olarak kayıtlara geçen süreç yaşandı ve Refah Partisi kapatılarak Erbakan’a da siyasi yasak getirildi (Tekin, 2017: 211-246).

Buna karşın çalışmalarını Meclis dışından da devam ettiren Erbakan, İslam ülkeleriyle yoğun ilişkileri devam ettiren, her yıl İstanbul’da Müslüman Topluluklar Birliği toplantıları düzenledi (Yıldız, 2017: 363-4). Siyaseti cihat olarak değerlendiren Erbakan, hareketini de öze dönüşü temsilen “Milli Görüş” olarak isimlendirdi. Sevenleri kendisini “Mücahit Erbakan”, “Efsane Başbakan”, “Asrın Lideri” olarak nitelendirdi. Türkiye’de birçok sivil toplum kuruluşunun kurulmasına öncülük ettiği bilinen Erbakan 27 Şubat 2011 tarihinde, son kurduğu partisi olan Saadet Partisi’nin Genel Başkanı iken Ankara’da vefat etti. İslam dünyasından gelen önemli liderlerin de katılımıyla Türkiye tarihinde eşine ender rastlanacak nitelikte büyük bir kalabalıkla, devlet töreni istemediği için, tekbir ve dualarla İstanbul’da defnedildi.

argümanların tespiti için IGMG'nin ideolojik zemininin Milli Görüş ile karşılaştırılması yararlı görülmektedir.

4.1.1. Milli Görüş'ün Esasları ve Hedefleri

Milli Görüş'ün halihazır sisteme yönelik geliştirdiği eleştiriler ideolojik bağlamda temel esaslarına da vurgu yapar. Sistem eleştirisini Hakk'ı üstün tutan ve kuvveti üstün tutan olmak üzere ikili yapıda medeniyetler tarihi perspektifiyle ortaya koymaya çalışan Milli Görüş'e göre, gece-gündüz ilişkisi gibi, insanlık tarihsel süreçte belli dönemlerde "saadet dönemi" ve "zulüm dönemi" yaşamaktadır. Üç asırdan beri yeryüzünde kuvveti üstün tutan medeniyet hakim olduğu için insanlık huzur, barış ve saadete ulaşamamaktadır. Mevcut dünya düzeni en yalın yaliyle bir "ezen-ezilen" düzenidir (Erbakan, 2010a: 71).

Ulusal ve uluslararası siyasette maneviyatçı yönetim anlayışının egemen olmasını salık veren Milli Görüş ideolojisi, sömürü düzeni olarak nitelendirdiği halihazır sisteme karşı iktisadi, sosyal ve idari planda Hakk'ı üstün tutan zihniyetin öngördüğü şekliyle "Adil Düzen" in³² tesis edilmesini savunmaktadır. Benzer şekilde Milli Görüş; Birleşmiş Milletler, NATO, Dünya Bankası gibi sorunlu işleyişe sahip olduğu düşünülen küresel birlikteliklerin yeniden gözden geçirilmesi ve İslam ülkeleriyle yoğun ilişki ve birlikteliklerin geliştirilmesi gibi konularda da çözüm önerileri (İslam Birleşmiş Milletleri, İslam Ortak Pazarı vb.) sunmaktadır. Milli Görüş ideolojisine sahip siyasal partiler tarafından bu öneriler; "yaşanabilir bir Türkiye", "yeniden büyük Türkiye" ve "yeni bir dünya" söylemiyle siyasal alanda dile getirilmektedir.

Erbakan'ın ifadesiyle (2006: 13) Milli Görüş; "*yeryüzünde hakkı (Hak) üstün tutan bir zihniyetin hâkim olması ve bütün insanlığın saadeti için*" çalışmayı, *kötülük (Batıl) ile mücadeleyi* esas almaktadır. Erbakan'ın dile getirdiği bu mücadele içerik bağlamında İslami altyapıya sahiptir. Seçkincilik fikrinin aksine Kur'an'da Allah'ın tüm Müslümanlara görev yüklediğini ifade eden Fazlurrahman'a (2015: 158-9) göre, Müslümanlar bir yandan iyi bir mümin olmak için çabalarken diğer yandan da içinde yaşadıkları toplumda var olan fenalıkları (münkeri) engelleyip, iyiliği (marufu) egemen

---

³² N. Erbakan tarafından ortaya konan Adil Düzen söylemi ekonomi, siyaset ve idare düzenine yönelik geliştirilen çözüm önerilerini içermektedir. Detaylar için bkz. Erbakan, N. (2010), Yeni bir Dünya ve Adil Düzen, Ankara: ESAM Yayınları. Bu eserde mevcut küresel sistem eleştirel bir metotla ele alınırken çözüm olarak Adil Düzen önerisi detaylarıyla anlatılmaktadır.

kılmak için mücadele etmelidir. Bu mücadelenin uygulama sahası ise; yaşamın tüm alanlarını kapsayan geniş bir alana işaret etmektedir. Buna göre; bir Müslüman sadece namaz, oruç, zekat gibi ibadetlerden sorumlu değildir. Aynı zamanda mesleki yaşam, eğitim, hukuk, sağlık, aile yaşamı, komşuluk-arkadaşlık ilişkileri, devlet yönetimi gibi hayatın tüm alanlarında dinin gerektirdiği gibi yaşamak ve bunu da çevreye tebliğ etmekten sorumludur. Al-i İmran Suresi'nde yer alan "iyiliği emredip, kötülükten men etme" görevi bunu gerekli kılmaktadır. Bir diğer ifade ile kişinin hem dünyası hem de ahireti (ölümden sonraki yaşam) İslam'ın emirlerine kayıtsız şartsız uymak durumundadır (Karlsson, 1996: 74).

Dinin bireysel pratiklerini uygulama anlayışını bu temelde şekillendiren Milli Görüş'ün metot önerisi ise "cihat"tır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (2006: 309); "kelime-i tevhidi yayma, dinin varlığının kabul edilmesini ve yayılmasını engelleyen şartların ortadan kaldırılması çabası" olarak tarif ettiği cihat, Milli Görüş ideolojisinde "bir insanlık görevi" olarak nitelendirilmektedir (Erbakan, 2010b):

"Ben Müslümanım. Ben cihat edeceğim. Herkesin karnını doyuracak bir düzen kurulması için elimden gelen gayreti göstereceğim. Yoksa o acı çeken, evine ekmek götüremediği için açlık çeken insanların hesabını Cenab-ı Allah yarın benden sorar. Cihat edeceğim, cihat edeceğim, cihat edeceğim. İnsan olmak demek, bu demektir. İyi insan olmak demek bu demektir. Siyaset de bu büyük gaye için, cihat için yapılır. Siyaset beni ilgilendirmeyen demek, Kur'an'ın yarısı beni ilgilendirmeyen demektir. Çünkü cihat; Kur'an-ı Kerim de en fazla sayıdaki ayette emredilen bir ibadettir. Bu sebeple biz siyaset yapmıyoruz, cihat ediyoruz."

Milli Görüş ideolojisi cihat anlayışını siyaset kurumu üzerinden somutlaştırmakta, böylece modern dönemde mücadelesini siyaset sahasına yöneltmesiyle diğer İslami yapı ve hareketlerden farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda Milli Görüş İslam'ın demokratik yollarla siyaset, yönetim ve ekonomide bir alternatif olarak var olabileceğini ve iktidara gelebileceğini (Arpacı, 2012: 473) savunmaktadır. Dolayısıyla Milli Görüş ideolojisi, İslami düşüncenin somutlaştırılması ve pratiğe aktarımı sürecinde uzlaşma ve çözüm aracı olarak siyasete aktif rol verilmesini öngörmekte (Göle, 2008: 54) ve bunu cihat ibadeti kapsamında değerlendirmektedir.

Erbakan (2010c), siyaset yoluyla pratiğe yansıtılacak olan Milli Görüş ideolojisinin temel esaslarını "Milli Görüş'ün Kimyası" ve "Milli Görüş'ün Fiziği" şeklinde iki başlıkta açıklamaktadır. Buna göre, "Milli Görüş'ün Kimyası" üç özellikten meydana gelmektedir:

- a- Maneviyatçı olmak,
- b- Nefis terbiyesini esas almak ve

c- Hakkı üstün tutmak.

Milli Görüş ideolojisine göre, bu üç kimyevi özelliğe sahip olan kişiye Allah tarafından üç özellik daha bahşedilmektedir. Bunlar da “Milli Görüş’ün Fiziği”ni oluşturmaktadır:

- a- Hidayet (doğru ile yanlış ayırt edebilme yeteneği),
- b- Feraset (ileri görüşlülük, sezgi kabiliyeti) ve
- c- Dirayet (azim ve sabır).

Gerek siyasal pratikte ortaya koyduğu eleştiri ve çözüm önerileri bakımından gerekse öngördüğü teşkilatlanma yapısı ve faaliyetleri bakımından incelendiğinde Milli Görüş’ün, İslami referanslara yoğun vurgu yapılan eylem, söylem ve düşünce yapısına sahip olduğu göze çarpmaktadır. Bu yoğun etki, Milli Görüş’ün muhtevasına yönelik Erbakan tarafından yapılan tanımlamalarda kolaylıkla fark edilmektedir. Erbakan tarafından zaman zaman Milletin Görüşü olarak da dile getirilen bir kavram olmakla birlikte kısaca İslami Görüş olarak izah edilen ve özel/kamusal bütün iş ve işlemlerde İslami esasları temel alan bir yaşam biçimi ve bir düşünce sistemi olan Milli Görüş, salt Müslümanların değil diğer din mensuplarının da bütün insan hak ve özgürlüklerini teminat altına almayı salık vermektedir (Sugözü, 2016: 2). Bu bağlamda Milli Görüş nitelemesinin kavramsal analizinde “milli” kavramına yüklenen anlam bunun somut örneği sayılabilir.

Aslen Arapça kaynaklı bir kelime olan “mille” kavramı anlam itibariyle “din”i ifade ederken “milli” ise “dini olan, dine ait olan” anlamlarına gelmektedir. Aynı şekilde kavram “söz, Allah’ın sözü” anlamını da içermektedir (Ortaylı, 2011). Her iki durumda da “milli” kelimesinin dine, İslam’a vurgu yaptığı görülmektedir. Nitekim İslami siyaset literatüründe de “millet kavramı” ırka atıf yapmamakta ve ırkçılığı reddederek din temelinde bir araya gelmiş topluluğu ifade etmektedir (Arpacı, 2012: 243). Türk siyasal yaşamı pratiğiyle birlikte düşünüldüğünde de Erbakan’ın kullandığı “milli” kavramının bir ırka atıf yapmadığı aksine İslam toplumuna işaret ettiği düşünülmektedir (Çakır, 2005: 544). Erbakan’ın “millilik” anlayışını ele alan Arpacı’ya (2012: 245) göre Erbakan, İslam üzerine bina ettiği millilik anlayışını tarihsel olarak Selçuklular ve Osmanlıların yüklendiği misyon ile somutlaştırmaktadır. Bu durum aynı zamanda “ümme” fikrini sahiplenen Milli Görüş ideolojisinin Türkiye’ye atfettiği özel önemi de göstermektedir. Vielhaber’in (2012: 49) “manifesto” olarak nitelediği “Milli

Görüş” isimli eserde Erbakan’ın (1975: 26-7) dile getirdiği şu sözler açıklayıcı olmaktadır:

(...) Millî Görüş’ün ana gayesi milletimizin manevî ve maddî sahada kalkınarak saadet ve selâmete erişmesidir. ...Millî Görüş, milletimizin, şanlı tarihi boyunca İstanbul’u fetheden, böylece çağ kapayıp çağ açan, Viyana’yı kuşatan, Çanakkale Zaferi’ni kazanan, İstiklâl Harbi’mizi yapan ve en son Kıbrıs’ta yeniden büyük harikalar ortaya koyan ruh ve manasıdır. Millî Görüş’te milletimiz; kendisini bulmaktadır, aradığını bulmaktadır.

Özet olarak ifade edildiğinde Millî Görüş; Türkiye’yi merkeze almakla birlikte Müslüman olma ortak paydasında “ümmeçî” bir zemine yerleşen, Hak-Batıl mücadelesi kapsamında Siyonizm/ırkçı emperyalizm ile mücadelesini siyaseti araçsallaştırarak yürüten bir ideolojiyi içermektedir. Siyasal mücadelesini “cihat” olarak niteleyen Millî Görüş ideolojisi, çözüm önerilerini de İslami referanslara dayandırmaktadır. Medine Anayasası’na vurgunun yapıldığı çokhukukluluk önerisi, faizci ekonomik sistem yerine İslami ekonomi modeli bunun örnekleri arasındadır (Arpacı, 2012: 312-3).

4.1.2. Millî Görüş İdeolojisinin IGMG’ye Etki Düzeyinin Kavramlar Üzerinden Değerlendirmesi

Öncülleriyle birlikte İslam Toplumu Millî Görüş (IGMG) teşkilatının ideolojik bağlamda Millî Görüş’ten etkilenme düzeyi hakkında bilgi sahibi olunması, kavramlara yüklenen anlamlara ilişkin eşgüdümlü değerlendirme yapılmasıyla mümkün olmaktadır. Bu kapsamda ifade edilen etki düzeyini ölçebilmek amacıyla Millî Görüş ideolojisinde öne çıkan siyaset, birey, ümmet ve cihat kavramları karşılaştırılmalı olarak ele alınacaktır.

4.1.2.1. Siyaset

İslami referanslara sahip olduğu görülen Millî Görüş ideolojisini diğer İslami örgütlenmelerden ayıran en belirgin yön, onun siyasete yüklediği misyon ile ilgilidir. Mevcut ezen-ezilen düzeninin siyaset aracılığıyla şekillendirildiğini varsayan Millî Görüş, çözüm yolunu aynı metodu takip etmede görmekte ve bu nedenle siyasete başat rol vermektedir. Bunun iki muhtemel gerekçesi ise, Türkiye’de verili sistemi değiştirmede toplumsal kargaşaya sebebiyet vermeme niyeti ve uluslararası dengeler açısından Müslümanların görece zayıf oluşudur. Nitekim Millî Görüş’ün izlediği siyaset

tarzı, Sünni siyasal teoriye³³ uygun gelecek şekilde, ılımlı olarak nitelendirilmektedir (Arpacı, 2012: 55). Milli Görüş ideolojisinin örgütlenmesi incelendiğinde, toplum kesimlerini kapsayacak farklı kuruluşları da³⁴ olmakla birlikte, en öne çıkan örgütlenmesinin siyasal parti olduğu görülmektedir. Türkiye'deki mevcut siyasi sistemi sistemin içerisinde kalarak değiştirmeyi tasarlayan Milli Görüş bunun için siyasi parti öncelikli bir politika yürütmekte ve parlamentoda siyasal çoğunluğu elde etmek için mücadele etmektedir. Bu mücadele şeklinin kademeli bir dönüşümü hedeflediğini söyleyen Vielhaber'e (2012: 51) göre Milli Görüş partileri eğitim sisteminin üzerinde durarak bilinçli nesiller yetişmesini sağlamaya çalışmıştır. Ülke genelinde İslami bilincin yayılması için yeni destekçi ağının kurulmasına öncelik verilirken bunun için muhafazakar gelenekçi nüfusun yaşadığı Anadolu illerinde (Erzurum, Konya, Kayseri, Sivas, Şanlıurfa, Malatya vb.) yaşayan nüfusa ve göçlerle birlikte büyükşehirlere yığılan yoksul işçi kesimlerine yönelik politikalar yürütülmüştür. Aynı zamanda, İslami eğitimin kimliğin yeniden tanımlanmasındaki rolü nedeniyle İmam-Hatip okullarının açılmasına ve yaygınlaşmasına mezunlarının üniversitelerin tüm bölümlerine gidebilmesine olanak sağlanarak yakın dönemde İslami bilince sahip ekonomik, bürokratik ve politik karşı-elitler oluşturulmuştur. Bu durum şiddete yönelmeyen siyasi mücadelenin kademeli bir dönüşümü gerçekleştirme amacını ortaya koymaktadır.

Kısaca ifade edilirse, siyasete yüklediği misyonun da işaret ettiği gibi Milli Görüş ideolojisi siyaset kavramını Batılı anlamda ele almamakta ve siyaseti dönemsel bir araç olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte düzen kurgusunun işlevsellik kazanabilmesi için siyaseti değerli bir çaba olarak nitelemektedir.

IGMG'nin siyaset tanımlamasının ise, temel argümanlar aynı/benzer olmakla birlikte, Milli Görüş'e göre bazı farklılıklar içerdiği görülmektedir. Benzerlikler kapsamında, 2000 sonrası dönemde kendisini siyasi cemaat yerine dini bir cemaat olarak nitelese de (Çalmuk, 2002) IGMG, aynı zamanda siyasal duruşa sahip olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Bu noktada siyaseti, mazlumun yanında olmak, zalimin karşısında hakkı haykırmak, ümmetle birlikte olmak ve ümmetin dertleriyle hemhal

---

³³İslami siyaset teorileri bağlamında ele alınan Sünni siyasetkuramı, dinin pratiği ve yöntemi olarak siyasete aktif rol vermektedir. Siyasetin ilkeleri olarak ise; istişare, bey'at-itaat ve emanetin ehline verilmesi öne çıkartılmakta, çatışmayı değil uzlaşmayı ve ılımlı mücadeleyi esas alan yapı önerilmektedir.

³⁴Milli Görüşçü Kuruluşlar ve Organizasyonlar (MİLKÖ) ismiyle bilinen ve sayıları 40'ı aşkın olan bu kuruluşlar arasında gençlik organizasyonları, yayın kuruluşları, işçi ve memur örgütlenmeleri, yardım dernekleri, eğitim dernekleri bulunmaktadır.

olmak şeklinde tarif etmektedir. Perşembe'ye (2005: 145) göre, Milli Görüş taraftarlarının evlerinde siyasal düşünce aile üyelerinin tamamının ortak kimliksel aidiyetini oluşturmakta ve cemaat psikolojisi aileler arasındaki etkili iletişimle sürekli canlı tutulmaktadır. Grubun ideolojisi ve hedefleri doğrultusunda Milli Görüş'e gönül vermiş yaşlı kuşaklarla orta yaş ve genç kuşakların kendi aralarındaki sohbetlerin konusu siyasetin ön planda olduğu İslami tartışmalar ekseninde gerçekleştirilmekte, böylece yeni kuşakların aynı ideolojik düşüncelerle yetişmesi ve kimlik sahibi olması sağlanmaktadır. Bu yönüyle IGMG'nin dinin pratiğe yansıtılması bağlamında siyasal bir söylemi ve siyasal duruşu bulunduğunu söylemek mümkün hale gelmektedir. Bu durum aynı zamanda Milli Görüş'ün sistem değişiminin sistemin dışına çıkmadan yürütülmesi hedefini hatırlatmaktadır. Aynı şekilde IGMG'nin örgütlenme metodu da benzerlikler içermektedir. Yöneticilerini seçim yoluyla değil istişareler neticesinde en ehil olanın belirlenmesi yolunu takip ederek seçen ve seçilen kişiye bağlılığı temel alan IGMG, bu yönüyle Sünni siyaset metodunu takip ettiği görülen Milli Görüş ideolojisi ile benzerlikler içermektedir.

Ancak IGMG, Milli Görüş'ten farklı olarak, siyasal mücadele sahasını Türkiye merkezli değil Avrupa merkezli çerçevelemektedir. Yerlilik perspektifiyle siyasal duruşunu belirlediğini savunan IGMG Avrupa'da yaşayan Müslümanları dinlerinden asimile olmadan muhafaza etme önceliğine vurgu yapmaktadır. Yaşanılan toplumlardaki (Avrupa ülkelerinde) meselelere vakıf olmayı, toplumun merkezinde olmayı, bu toplumlarda kanaat önderleri, federal ve mahalli parlamentolarda etkili milletvekilleri ve siyasetçiler, sanatkarlar, zanaatkarlar, akademisyenler ve toplumu yönlendirecek gazeteciler yetiştirmeyi, medya örgütleri kurmayı kendi siyasal önceliği olarak göstermektedir (Ergün, Kişisel Görüşme, 2016). Siyasal önceliğini Avrupa merkezli oluşturan IGMG'nin herhangi bir partileşmeye yönelmediği bunun aksine mevcut yerel siyasal partiler ekseninde aktif siyasal katılım gösterme konusunda üyelerini teşvik ettiği görülmektedir. Bu durum, dini bir cemaat olan IGMG'nin dile getirdiği siyaset algısını doğrular nitelik arz etmektedir. Üçüncü'ye (2013) göre, "(...) artık bize rağmen veya bizi alet ederek değil, bizim de dahil olduğumuz bir siyaset şart. Tribünlerden seyretmekten ziyade artık biz de oyunda yerimizi almak durumundayız. Zira kalıcılık aynı zamanda yaşadığımız toprakların geleceği için kaygılanmak ve sorumluluk üstlenmeyi de gerektirir. Siyasete katılım ve oy kullanmak da bu

sorumluluk bilincinin bir parçasıdır” düşüncesi IGMG’nin siyasal tutumunu belirlemektedir. Ergün’e (2016: 28-9) göre Müslüman aktif insandır, bulunduğu yerde hayra motor, şerre fren olmak zorundadır. Bu aktif pozisyon gereği yalnızca cami yapıp içine kapanmakla yetinilmemeli ve camide alınan eğitim, donanım ve toplumsal sorumluluk bilinciyle daha etkin olunmalıdır. Bulunulan şehrin belediye başkanıyla, siyasi parti temsilcileriyle, sivil toplum aktörleriyle ve dini cemaat yöneticileriyle tanışma aşamasını bitirip yerel, bölgesel ve ulusal bazda belediye meclislerinde, partilerde, sendikalarda, derneklerde hatta eyalet ve federal düzeyinde parlamentolarda yer alınmalıdır.

Üyelerini Avrupalı yerel partilerde aktif olmaya ve/veya seçimlerde desteklemeye³⁵ yönlendiren IGMG, böylece yaşanan ülke vatandaşlığına geçişi de teşvik etmiş olmaktadır. Vatandaşlık değişimi ise Türkiye merkezli siyaset algısıyla ters orantılı bir durumdur. Zira Milli Görüş ideolojisine göre, adil temeller üzerine yeni bir dünyanın kurulması ancak Türkiye’nin eski gücüne (yeniden büyük Türkiye) kavuşmasıyla mümkündür³⁶. IGMG’nin üyelerini yaşanan ülke vatandaşlığına geçmeye ve siyasi partilere üye olmaya teşvik etmesi, yurtdışında yaşayan Türklerin yeniden büyük Türkiye’nin kurulması hedefine katkı sunmasını engellemektedir. Bununla birlikte IGMG’nin bu tutumunun Avrupa’da kalıcılık düşüncesinin yaygınlaştığı 2000 sonrası dönemde geliştiğini, özellikle AMGT döneminde aktif olarak Türkiye merkezli ve siyasal parti öncelikli bir siyaset anlayışının var olduğunu hatırlatmak gerekmektedir.

Dolayısıyla IGMG, siyasete yüklenen misyon bağlamında Milli Görüş ideolojisinden ve onun yararlandığı kaynaklardan etkilenmişse de, yöntem açısından ondan ayrılmaktadır. IGMG Avrupa’da yaşayan Müslümanların sorunlarının çözümü konusunda siyasal katılımın önemine vurgu yapmakla birlikte, sözgelimi Müslüman

---

³⁵IGMG Genel Merkezi’nin bulunulan ülkelerde yapılacak seçimler öncesinde basın açıklamalarıyla üyelerini, özellikle aşırı sağ partilerin tutumu ve İslam düşmanlığı karşısında merkez partilere destek verilmesi yönünde teşvik ettiği, genel olarak da siyasal katılımı önerdiği bilinmektedir. Örneğin 2013 yılında IGMG Genel Merkezi, Almanya’da yapılacak federal parlamento seçimlerine katılımı özendirmek için “Neden Oy Kullandığımı Göster Bize” temalı bir pankart yarışması dahi düzenlemiştir (www.igmg.org.tr).

³⁶Türkiye’nin öncülük görevine sıklıkla vurgu yapan Erbakan, bu iddiasını şu sözlerle desteklemektedir (1991a: 10):“*Bunu sadece biz söylüyor değiliz. Türkiye uzmanı bütün Batılılar da aynı inanışadılar. Mesela uzun yıllar Almanya’da Parlamento Başkanlığı ve Schleswig-Hollstein Eyaleti Başbakanlığı yapmış bulunan Von Hassel bir makalesinde ‘Türkiye’de Refah Partisi’nin iktidara gelmesi demek sadece yeni bir Türkiye’nin değil, yeni bir dünyanın kurulması demektir’ diyor*”.

nüfusun geneline hitap eden bir parti kurmak şeklinde ayrı bir siyasal kimlik oluşturmadan, mevcut siyasal yapılardan herhangi birisine eklenerek taleplerini elde etmeyi tercih etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde, ilk başta var olan Türkiye merkezli siyaset algısının, kalıcılığın belirginleştiği 2000’li yıllardan sonra farklılaştığı görülmektedir.

4.1.2.2. Birey

Milli Görüş ideolojisinde, Hakk’ı üstün tutan zihniyetin hakim olabilmesi için inançlı bireylerin bir araya gelmesi ve teşkilatlanması esas alınmaktadır. Ancak bu durum bireyin nesneleştirilmesi ya da önemsizleştirilmesi anlamı taşımamaktadır. Nitekim bireylerin fikirlerini dile getirmeleri bağlamında istişare mekanizmasının varlığı, iktisadi açıdan bireylerin haksız kazançla yönelmeden zenginleşmesinin teşviki ve bunun da örgütlü hale getirilmesi gibi örnekler Milli Görüş’te bireyin varlığının ve hukukunun önemsendiğine işaret sayılabilir. Bununla birlikte, aynı amacı taşıyan bireylerin güç birliği ve görev paylaşımı yaparak yardımlaşması gayesiyle teşkilatlanmanın teşvik edildiği görülmektedir. Bireylerin oluşturduğu teşkilat yapısını vücuttaki sinirlere benzeten Erbakan, ortalama 70 kiloluk bir insandaki sinirlerin ağırlığının yalnızca 70 gram civarında olduğunu, 70 kiloluk vücudu ayakta tutanın ise 70 gramlık sinir olduğunu söylemektedir. Buna göre, teşkilat bir cemiyetin sinir uçları gibidir ve organize olmuş çok küçük topluluklar birbirinden habersiz milyonlarca kitleden çok daha güçlü konumdadır (Erbakan, 2014: 35). Aynı şekilde Milli Görüş, Kur’anda cemaat halinde olmanın ve birlikte mücadele etmenin işaret edildiği cihad ile ilgili ayetleri örnek göstererek, bireysel mücadele şeklini net bir şekilde reddetmekte ve teşkilatlı olma zorunluluğuna vurgu yapmaktadır.

IGMG’nin bireyi anlamlandırma konusunda ortaya koyduğu tutum, Milli Görüş ile paralellik arz etmektedir. Bireyin haklarının korunmasını savunan IGMG, örgütlenme anlamında ise cemaatleşmeyi bir zorunluluk olarak nitelemektedir. Buna göre, İslam dininde ferdî olarak yerine getirilebilen yükümlülükler olduğu gibi, bazı ibadetler ancak cemaat hâlinde yerine getirilebilmektedir. Yoksul ve mağdurların korunması, haksızlıklara karşı mücadele, iyiliğin yaygınlaştırılıp kötülüklerin engellenmesi ve her türlü toplumsal ilişkinin adalet esasına göre yürütülebilmesi gibi özetlenebilecek bu ibadetler ortak bir çabayı, dolayısıyla cemaatleşmeyi gerekli

kılmaktadır (www.igmg.org.tr). IGMG bu anlamda cemaatleşmeyi “İslami eğitimin en önemli okulu” olarak nitelemektedir. Çünkü cemaat halinde olmak; bireylerin kişilik ve kimlik eğitimine katkısı, toplumsal gelişime katkısı ve bireylerin yalnızlık duygusundan korunması şeklinde tezahür eden faydalara sahiptir (Ergün, 2013).

4.1.2.3. Ümmet

Milli Görüş ideolojisi açısından toplumsal tasavvurun merkezinde “ümme” bulunmaktadır. Dünyadaki tüm Müslümanların ümmeti oluşturduğuna inanan ve bunun dışında herhangi bir ırkın üstünlüğünü öngörmeyen Milli Görüş, ümmet kavramını Müslüman toplumun siyasal örgütlenmesi şeklinde tarif etmektedir. Ümmeti oluşturan bireyleri belirli amaçlar etrafında biraraya gelen bilinçli topluluk olarak niteleyen Milli Görüş ideolojisi, ümmet söylemi ile Müslümanların siyasal birliğine işaret etmektedir. Bununla birlikte ümmetin liderliği konusunda ise sıklıkla Türkiye’nin tarihsel geçmişine atıf söz konusudur. Ancak bu söylem tarzının, geçmişte yaşanan görece güçlü döneme öykünmeyi sağlayarak Türkiye’de siyasal motivasyonu artırma gayretinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Zira Erbakan’ın söylemleri incelendiğinde tarihteki zaferlere işaret ederken zaferlerin sebebi olarak ırki bir niteleme yerine İslam’a olan bağlılığın öne çıkartıldığı görülmektedir³⁷. Milli Görüş’ün “ümmeç” olarak nitelendirilebilecek bu yaklaşımı, söylemsel anlamda güçlü bir argüman şeklinde dillendirilmekle birlikte, örgütlenme bağlamında aynı geniş çerçeveye sahip değildir. Siyaset merkezli mücadele vermesi ve mücadelesinin sıklıkla yasaklamalarla karşılaşması nedeniyle muadili sayılabilecek diğer İslami hareketler kadar geniş bir coğrafyaya yayılamayan Milli Görüş, İslam dünyasını düşünsel anlamda besleyecek kanalları oluşturamadığı için İslam coğrafyasında kurumsallaşamamıştır. Esasında Erbakan’ın karizmatik liderliği ekseninde İslam ülkelerinin ve İslami hareketlerin yöneticilerinin Milli Görüş ile yakın irtibatlı olmasına karşın bu durumun güçlü bir

---

³⁷ “Bizim davamızın esası şefkattir. Gayemiz, tüm insanlığın saadeti için bütün gücümüzle çalışmaktır. İnsanlığın saadeti için çalışmak inancımız gereğidir. Dünyaya yön veren ve tarihe şan veren hareketlerin itici gücü tarih boyunca gençler olmuştur. Çelebi Mehmet’leri ve Fatih’leri yetiştiren bu coğrafya bağrından sayısız kahraman çıkartmıştır, yine çıkartacaktır. Bizim hareketimizin motoru gençliktir. Genç, davasının sancağını en yükseğe diken Ulubatlı Hasan’ların yolunda yürüyen insandır. Gençliğini insanlığın kurtuluş davasına adayan Milli Görüş gençliği, dün olduğu gibi, yeni dönemde de büyük şahlanışıyla destanlar yazacak potansiyele sahiptir. Bu bağlamda Milli Görüş genci sağlam bir itikat ve inanca sahip olmalı, iç ve dış temizliğine de dikkat etmelidir. İbadetlerini ihmal etmemeli, ahlak sahibi bir insan olarak kendi nefisini de terbiye ederek bütün insanlığın saadeti için çalışmalıdır.” (Erbakan, N; Gençliğe Hitabe, Anadolu Gençlik Dergisi 100. Özel Sayısı)

örgütlenmeyle desteklenemediği görülmektedir. Bu durum ümmetçi söylemin, pratikle desteklenememesi çelişkisini doğurmaktadır. Bununla birlikte Milli Görüş'ün, mensuplarına İslam dünyasından haberdar olma bilinci ve İslam Birliği'nin kurulması idealizmini verebilen bir yapıya sahip olduğunu ve özellikle siyasi organizasyonlar aracılığıyla İslam ülkeleriyle iletişimi sürdürdüğünü dile getirmek gerekmektedir.

Ümmet kavramı IGMG'nin de sıklıkla kullandığı kavramlardan birisi olarak öne çıkmaktadır. IGMG'nin ümmet kavramına yaklaşımı “*milli*” kavramına verdiği tanımlamayla belirginleşmektedir (IGMG, 2016).

“ İslam inancına göre, bütün insanlar ilk insan ve ilk peygamber olan Hazreti Adem (a.s.) ile eşi Havva'dan neşet etmişlerdir. Hz. Adem'den bu yana Allah (c.c.), insanlara doğru yolu göstermeleri için peygamberler ve ilahî kitaplar göndermiştir. Bu peygamberler silsilesinin bir halkası olan Hz. İbrâhim (a.s.), tevhid inancı mensuplarının atasıdır. Bu meyanda, teşkilatımızın ismi doğrudan Hazreti İbrâhim'e atıfta bulunur. Kullanılan “Milli” kelimesi, Kur'anî bir kavram olan “millet” kelimesinden gelir. Kur'an-ı Kerim'de pek çok yerde zikredilen bu kavramın (...İbrahim'in milleti...) kullanılmasına şu ayetler kaynaklık eder: Nahl suresi, 123. ayet; Al-i İmran suresi, 95. ayet; Nisa suresi, 125. ayet. Kur'an-ı Kerim'e göre “millet” tanımlaması, bir peygambere inanan ve bu peygamberin getirdiği değerler, idealler ve gelenekler etrafında toplanan cemaati niteler.”

Görüldüğü gibi IGMG de “Milli Görüş” nitelemesinde geçen milli kavramını açıklarken ırki temele vurgu yapmamakta ve din birliğini öne çıkartmaktadır. İslam ümmetine atıfta bulunmasını İslami referanslara dayandıran IGMG, Milli Görüş ideolojisinin ümmetçi refleksine böylece uyum göstermektedir. IGMG kendisini İslam ümmetinin bir parçası olarak nitelemekte ve ümmetin karşılaştığı her türlü soruna karşı duyarlı davranmayı temel ilke olarak belirlemektedir. Milli Görüş nitelemesini, görüş ve inanış bakımından kendisini Hz. İbrahim (a.s.)'in milletinden kabul eden ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in yolundan giden İslami bir cemaatin dünyaya bakışı” ve “bu anlayış doğrultusunda insanlığın huzuru için çaba göstermesi” olarak tanımlamaktadır (IGMG, 2016).

Tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde IGMG'nin bu ümmetçi tanımlamasının bünye içerisinde geçmiş yıllarda çok daha karşılık bulduğu görülmektedir. İhvan-ı Müslimin kökenli Yusuf Zeynelabidin'in genel başkanlık yaptığı Almanya Türk Birliği ve Avrupa İslam Birliği dönemleri ile ardılı Avrupa Milli Görüş Teşkilatları döneminde İslam dünyasının temsilcileriyle sıklıkla bir araya geldiği ve yakın işbirliği yapıldığı bilinmektedir. Özellikle AMGT döneminde Avrupa'da yaşayan Müslüman azınlıkların biraraya getirilerek Avrupa İslam Birliği Merkezi'nin kurulma gayretleri, ortak sosyo-politik tutum belirleme çabaları bu işbirliğinin kurumsallaşması

adımları olmuştur. Ancak özellikle 2000 sonrası dönemde IGMG'nin faaliyetleri gözönüne alındığında, ümmetçi söylemi destekleyecek siyasal içerikli bir yapı arz edilmediği, her ne kadar İslam dünyasında yaşanan gelişmeler karşısında basın açıklaması gibi siyasal tutumlar gösterilse de İslam ülkeleriyle iletişimin sosyal ve kültürel (yardım faaliyetleri, kültürel geziler vb.) alanlarda görece yoğunlaştırıldığı görülmektedir. Buna ek olarak IGMG'nin güçlü bir ümmetçi söyleme sahip olmakla birlikte organizasyonel bağlamda da bu söylemini destekleyemediği görülmektedir. Yurtdışında bulunulmasından ötürü diğer Müslüman topluluklar ile görece çok daha yakın iletişim imkanına sahip olunmasına karşın IGMG'nin organizasyon yapısının ümmeti yansıtan bir nitelik arz etmediği görülmektedir. Genel Merkez'den başlayarak teşkilatlanma yapısı göz önüne alındığında IGMG yöneticilerinin tamamına yakınının Türkiyelilerden oluştuğu, diğer Müslüman toplulukların IGMG bünyesinde genel olarak salt cami cemaati/üyesi olarak bulunabildiği gözlemlenmektedir. Ne var ki, bu tutumun arka planı irdelendiğinde Türkiyelilik düşüncesinden ziyade diğer Müslüman topluluklar ile iletişime geçme konusunda Türk göçmenlerin yabancı dil öğrenememe sıkıntısının başat etmen olduğunu ilave etmek gerekmektedir.

4.1.2.4. Cihad

Milli Görüş ideolojisini özetleyen iki kavramdan birisi olan cihad (diğeri siyaset), dini anlamda yerine getirilmesi gereken en önemli görevlerden birisi olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle Milli Görüş ideolojisine sahip kurumlarda iç bünyeye dönük eğitimlerin ana gündeminde cihad kavramı öne çıkartılmaktadır. İslam dünyasında cihadın öneminin anlaşılmadığı yönündeki kabul nedeniyle Milli Görüş ideolojisi mensuplarına bu yönde bir bilinç vermektedir. Bu nedenle Milli Görüşçü kurumlar bünyesinde yapılan faaliyetler genel bir tanımlamayla "cihad" olarak tarif edilmektedir. Örneğin Necmeddin Erbakan siyasi parti faaliyetlerini "(...) *biz siyaset değil cihad yapıyoruz*" sözünden de anlaşıldığı üzere, cihadın bir şekli olarak nitelemektedir (Erbakan, 2010d). Aynı şekilde Erbakan cihadın önemini de "(...) *Bir Müslüman gruba ben desem ki, 'şu karşımızda bizim bir komşumuz var, bazen penceresi açık kalıyor, içeriye bakıyorum doksan yaşında bir zat... Alnı hep secdede, ya tesbih çekiyor ya namaz kalıyor. Ne muhterem insan!' desem ağzının suyu akar, 'keşke ben de böyle olsam' der. Hiç demez ki 'peki bu adam cihad ediyor mu?' Yoo, öyleyse dünya*

imtihanını kazanamaz. Eğer İslam, namaz kılıp oruç tutmaktan ve tesbihten ibaret olsaydı, Eba Eyyüb el Ensari hazretleri İstanbul'da ne arıyor? Medine'den ayrılmazdı. Ne anlatıyorum? İslam dini cihad dinidir. Cihad etmeyen insan dünya imtihanını kazanamaz” sözleriyle açıklamaktadır (Erbakan, 2010b).

İçerik itibariyle tüm insanlığın kurtuluşu için yapılan mücadeleyi cihad kavramıyla özdeşleştiren Milli Görüş ideolojisinde, cihadın tek başına yapılamayacağından ötürü disiplinli bir topluluk haline gelerek organize olma durumu öncelenmektedir. Zira cihad, iyiler ile kötüler arasında gerçekleşen mücadeleye atıf yapmakta ve kötüler arasındaki işbirliğine dikkat çekerek iyilerin de organize olmasını salık vermektedir. Bu mücadele şekli Milli Görüş ideolojisinde “Hak-Batıl mücadelesi” kavramıyla anlatılmaktadır. Erbakan’a (2007) göre, bu dünya insanların imtihanı için yaratıldığından Hak’la batılın mücadelesi şeklinde yaratılmıştır. Hak, Adem Aleyhisselam’dan beri devam eden zihniyetin adıdır, Milli Görüş’tür. Batıl’a gelince; her ne kadar dünya haritasına bakıldığında 200 tane farklı renklere boyanmış ülkeler, çeşitli ırklar, çeşitli mezhepler, inançlar var gibi görünüyorsa da, “Küfür tek bir millettir (Hz. Muhammed)” hadisinin işaret ettiği gibi, bir merkezden kumanda edilen zihniyet demektir. İşte üç asırdan beri yeryüzündeki batılların hepsini, İslam’ın dışındakilerinin hepsini bir merkez kumanda ediyor. Bu merkez Siyonizm merkezidir. Irkçı emperyalizmdir.

IGMG’nin cihad anlayışı ele alındığında ise, kendisini açıktan “cihad topluluğu” olarak ilan eden bir nitelik arz ettiği görülmektedir (Ergün, 2016: 32). Ancak özellikle 2000’li yılların başından itibaren Avrupa kamuoyunda İslam’a karşı oluşan ön yargıları gündeme getiren IGMG, cihad kavramının içeriğinin anlaşılması için çeşitli tanımlamalarda bulunmaktadır. Bu tanımlamalara göre cihad;

- 1- savaşa giden yolların tıkanmasıdır,
- 2- nefisle mücadeledir, sevgidir, doğruluktur, ilimdir, haktan ve adaletten yana olmaktır, zulmün karşısında durmaktır ve yardımdır,
- 3- toplumsal dengesizlikleri ortadan kaldırmaktır,
- 4- Allah ile insan arasındaki engelleri bertaraf etmektir,
- 5- bunlar için fert ve cemaat olarak gücün sonuna kadar gayret etmektir (Ergün, 2016: 32).

Gerek Milli Görüş'ün üzerinde durduğu temel noktalar gerekse IGMG'nin odaklandığı açı dikkate alındığında cihad anlayışının ortak noktalar içerdiği göze çarpmaktadır. Milli Görüş ideolojisine uygun şekilde kurumsal olarak kendisini "cihad topluluğu" olarak tanımlayan IGMG, bünye içerisinde yapılan faaliyetlerini de cihad faaliyeti olarak değerlendirmektedir. Son yıllarda Avrupa genelinde yoğunlaşan tartışmalara karşın IGMG'nin cihad kavramını kullanmaktan kaçınmak yerine kavrama özellikle vurgu yaptığı görülmektedir. Bunun kamuoyunda İslami kavramların anlamsızlaştırılmasına yönelik tepkinin dışavurumu olarak nitelendirilmesi mümkündür.

Özet olarak, IGMG'nin kavramlara yüklediği anlam itibariyle Milli Görüş ideolojisiyle içerik bakımından uyduğu, ancak yöntem bakımından ayrıştığı görülmektedir. Birey ve ümmet kavramlarına Milli Görüş ideolojisiyle aynı doğrultuda anlamlar yükleyen IGMG, siyaseti önemsemekle birlikte ikincil planda değerlendirmektedir. IGMG aynı zamanda, siyaseti önceleyen Milli Görüş ideolojisinin aksine, dini cemaat statüsüyle cihad ibadetinin gereğini yerine getirdiğini düşünmektedir.

4.1.3. Milli Görüş İdeolojisinin IGMG'ye Etki Düzeyinin Yorumlar Üzerinden Değerlendirmesi

IGMG ile Milli Görüş ideolojisi arasında ilişki düzeyinin saptanabilmesinin bir diğer yolu çeşitli güncel konulara ilişkin yapılan yorumlamaların karşılıklı olarak ortaya konulmasıdır. Bu bağlamda İslam algısı ve yorumu, dinlerarası diyalog ve Avrupa Birliği ile ilişkiler konuları ele alınarak benzerlikler ve farklılıklar yörüngesinde IGMG - Milli Görüş ideolojisi ilişkisi değerlendirilecektir. Bu üç konu, Milli Görüş ideolojisinin IGMG ile mukayesesinde öne çıkan ortak konular olması nedeniyle seçilmiştir.

4.1.3.1. İslam Algısı ve Yorumu

Milli Görüş ideolojisinin İslam algısı ve yorumu Necmettin Erbakan'ın söylemleriyle birlikte şekillenmiş ve bugünkü halini almıştır. Referans noktasını İslamiyet olarak belirleyen Milli Görüş ideolojisinde İslam, insanlığa saadet getirecek düzeni içermektedir. Ancak bu saadet düzeninin gelmesi için çok çalışılması ve insanların ikna edilmesi gerekmektedir. İnsanları ikna yolu ise zor kullanma ve şiddet içermemelidir. İslam peygamberi Hz. Muhammed'den itibaren gelen İslam önderleri ve

alimlerinin takip ettiği yol ve metot bunu gerektirmektedir. Milli Görüş'ün bu yaklaşımı, siyaseti yorumlama açısından Hz. Muhammed'den sonra ortaya çıkan iki ana akımdan³⁸ birisi olan Sünni siyasetin İslam yorumuna işaret etmektedir. Nitekim Erbakan liderliğindeki Milli Görüş, Şii teorinin savunduğu zalim idareciye itaat edilmeyeceğinden hareket eden çatışmacı yaklaşımın aksine, Sünni teorinin ortaya koyduğu ılımlı yolu benimseyerek Sünni teoride olduğu gibi siyaseti toplumun iyiliği ve İslam'ın egemenliği için araçsallaştırma yolunu tercih etmiştir. Benzer şekilde siyasal uygulamaları ve kullandığı kavramlar bakımından Necmettin Erbakan'ın, İslam siyasetinin temel ilkelerine ve terminolojisine uygun bir siyasal yöntem ve üslup tercih ettiği söylenebilmektedir (Arpacı, 2012: 55). Erbakan'ın söylemlerinde yer almamakla birlikte Milli Görüş ideolojisine sahip kuruluşların ortaya koyduğu genel tutum bu konumlanmayı doğrular niteliktedir. İslam ülkeleri ya da Müslüman topluluklardan katılımın yaşandığı kitlesel etkinliklerde bu durum kolaylıkla gözlemlenebilmektedir. Bununla birlikte konuyu mezhep taassubuna götürmeyi doğru görmeyen ve Şii-Sünni ayrımının gündeme getirilmesini konjonktürel olarak İslam dünyasının aleyhine bir gelişme olarak değerlendiren Milli Görüş'ün tüm gruplarla iletişimini sürdürdüğü görülmektedir.

İslami nitelik arz eden kurumlar ve yapılar arasında ilişkilerin anlaşılabilmesi için, o yapıların hangi İslami kaynakları temel aldığı ve nasıl bir metot izlediğinin ortaya konulması önemli oranda açıklayıcı olmaktadır. Bu anlamda ilk olarak IGMG'nin İslam'ı nasıl tarif ettiği önem arz etmektedir. IGMG İslam'ı, yaşamın tüm alanlarında varlığını hissettiren bir din olarak tanımlamaktadır. Örneğin İslam'da İrşad isimli eserinde Mullaoglu'na (2009: 478) göre İslam; *kişilerin kendi hevalarına (arzularına) göre yorumladığı ve uyguladığı değil, itikadi yönüyle, ibadet yönüyle, sosyal ve ekonomik yönüyle ve hayat nizamı olarak anlaşılması ve kavranılması gereken İslam* olarak tarif edilmelidir (2009: 478). Yine uzun yıllar IGMG yöneticiliği yapan Ahmetoğlu da İslam'ı “fert değil, toplum dini” olarak tanımlamaktadır (2007: 7). Dolayısıyla IGMG'ye göre İslam, Kur'an ve Sünnet'in öngördüğü şekliyle, cami ile sınırlı olmayan, müminlere hayatlarının her alanında sorumluluklar yükleyen bir dindir (www.igmg.org.tr). Ergün'e (Kişisel Görüşme, 15.06.2016) göre, İslam'a ne bir harf

---

³⁸ İslam dininde, Hz. Muhammed sonrası dönemde yaşanan tartışmaların ardından, İslam'ın siyasal yorumu bakımından iki ana mezhep ortaya çıkmıştır: Sünni ve Şii yaklaşım (Arpacı, 2016: 86).

eklenir, ne de ondan bir harf çıkarılır. İslam, Hz. Muhammed'e nasıl inmişse, öyle kabul edilirse İslam olur. Fazlalığı veya noksanlığı konserveye döner, o da turşu olur. Dolayısıyla İslam, Hz. Muhammed'e nasıl inmişse Milli Görüş'ün İslam anlayışı da odur.

İnanç esasları “Ehl-i Sünnet vel Cemaat” yaklaşımı yörüngesinde şekillendirilen IGMG'nin organizasyon yapısı da buna uyumlu bir nitelik arz etmektedir. Camiler ve diğer bağlı kurumlarda verilen eğitim içerikli bilgiler ve fetvalar İslam'ın Ehl-i Sünnet vel Cemaat yorumunu içermektedir. Örneğin IGMG'nin dini faaliyetlerine yön veren İrşad Başkanlığı'nca 2012 yılında Kur'an-ı Kerim eksenli “Nereye Gidiyorsunuz” temasıyla başlatılan panellere bakıldığında; 2013 yılında “Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat”, 2014 yılında “İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Hanefi Mezhebi”, 2015 yılında İmam Maturidi ve Maturidilik, 2016 yılında “ İmam Eş'ari ve Eş'arilik” ve son olarak 2017 yılında “İmam Şafii ve Şafilik Mezhebi” konularının işlendiği görülmektedir. Yukarıda bahsi geçen tüm isim ve mezheplerin ortak yönü, Ehl-i Sünnet vel Cemaat yorumunu benimsemiş olmalarıdır. Nitekim IGMG amacını genç nesillere İslam düşüncesini ve Ehl-i Sünnet anlayışını aktarmak olarak açıklamaktadır (Yalınkılıç, 2016: 7). Bununla birlikte IGMG'nin diğer gruplarla iletişimini de devam ettirdiği görülmektedir. Teşkilatın bir dönem genel başkanlığını yapan Ali Yüksel (Kişisel Görüşme, 2016), genel anlamda teşkilat olarak Ehl-i Sünnet çizgisinde olmakla birlikte, Kur'an ve Sünnet (İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in söz ve uygulamaları) kaynakları konusunda inkar olmadığı sürece Alevi veya Şii gruplarla da iletişim geliştirdiklerini, çok yoğun olmamakla birlikte bu kesimlerden üyelerinin de olduğunu dile getirmektedir. Aynı zamanda Yüksel IGMG'nin tasavvufi bir hareket olmamakla birlikte tasavvuftan beslendiğini de Necmettin Erbakan'ın Nakşibendi kökenine dikkat çekerek açıklamaktadır.

Aşırılığı ifade eden “*ifrat*” ve ılımlılığı tarif için kullanılan “*tefrit*” yaklaşımlarının ikisinin de İslam'a aykırı olduğunu savunan IGMG orta yol anlamına gelen “*itidal*” yolunda mücadele edilmesini salık vermektedir (Uçar, Tarihsiz: 71). Bu tutum şiddetin bir araç olarak kullanılmasının reddedildiğini göstermektedir ki, tarihsel süreçte IGMG'nin herhangi bir şiddet olayına karışmamış olması bunu doğrulamaktadır. IGMG'ye göre İslam'ı iyi bilmeyen kişilerin çarpık yorumlamaları neticesinde olumsuzluklar yaşanmaktadır (Ergün, 2016:31-2):

“(…) İslam’ı bulandıran, kavramların içini boşaltan ve arayışta olan saf zihinleri celbedenler... İslam’ı suistimal ederek, Avrupa’nın göbeğinde ve tüm dünyada terör estiren bu tür gruplar karşısındaki tutumumuz da çok nettir: Biz ifrattan, tefritten, nefretten uzağız. Zulmü, işgali, terörü ve savaşı lanetliyoruz. Hoşgörüyü, adaleti, huzuru ve barışı destekliyoruz.”

IGMG’nin ılımlı İslam ya da Euro İslam gibi sınıflandırmaları da tıpkı aşırılık gibi tasvip etmediği görülmektedir. Bu bağlamda Avrupa ülkelerince son yıllarda İslam’a ve Müslümanlara yönelik hızlandırılmış bir “aydınlanma baskısı”nda bulunulduğuna dikkat çekilirken bu durumun, “ya kabul et, ya da terk et”□ sloganından hareketle Müslümanlar adına İslam dininin yorumlanmasına ve dinin çağdaş ya da çağdışı kurallar olarak sınıflandırılmasına sebep olduğu dile getirilmektedir. Bu nedenle IGMG tefrit hareketi olarak gördüğü bu tür oluşumlara karşı net tavır takınılmasını savunmaktadır. IGMG takınılması gereken bu tutumun Kur’an ve Sünnet’e bağlılığın bir gereği olduğunu düşünmektedir (Üçüncü, 2007: 9).

IGMG’nin İslam algısı ve yorumu konusunda genel hatlarıyla ifade edilen bu yaklaşım tarzı Necmettin Erbakan tarafından şekillendirilen Milli Görüş ideolojisiyle uyumlu bir nitelik arz etmektedir. Her ikisi de şiddetten ve aşırılıktan uzak, uzlaşya ve iletişime açık bir metot izlerken aynı zamanda İslam’ın yaşamın her alanına hakim olmasını istemekte ve İslam’ı tek kurtuluş kaynağı olarak görmektedir.

4.1.3.2. Dinlerarası Diyalog

Küresel dünyada dinlerin yeni ilişki formu (Sevinç, 2010: 81) olarak nitelenen dinlerarası diyalog Vatikan’ın öncülüğünde Amerika’daki ve Avrupa’daki Protestan, Evangelik ve Ortodoks kiliselerinin, özellikle II.Vatikan Konsili (1962-1965) sonrası, “Dünya Barışı” amaçlı başlattıkları faaliyetleri ifade için kullanılan bir kavramdır. Ancak içerik itibariyle ciddi itirazlarla karşılaşan bu girişim, teologlar ya da ilahiyatçılar kadar siyasetçiler, gazeteciler arasında da ana tartışma konularından olmaktadır. Dinlerarası diyalogu tehlikeli bir girişim olarak tanımlayan Bayrakdar’a (2007: 283-300) göre, diyalog taraftarlarının anlattıkları İslam, Hz. Muhammed’siz ve Tevhid (birlik) ile Teslis (üçleme) arasında fark görmeyen, diyalog adına her türlü tavizin verildiği ılımlı, başkalaştırılmış bir İslam’dır.

Milli Görüş ideolojisi de dinlerarası diyalogu, dini bir girişim olarak değil siyasi bir proje olarak nitelemektedir. Buna göre, dinlerarası diyalog girişiminin asıl gayesi, Vatikan’ın Asya’yı Hıristiyanlaştırma projesine hizmet etmektir. Zira misyonerlik

hakkındaki konsül kararının ikinci bölümünde diyalog, misyonerlik olarak tarif edilmektedir. Dinlerarası diyalog ile Türkiye Hristiyanlaştırılmak istenmektedir (Asiltürk, 2016). Çünkü Türkiye'nin parçalanıp bölünmesi için İslam'ın etkisinin azaltılması gerekmektedir (Erbakan, 2007): “Bakın bir AKP’li ne diyor, Heybeliada Ruhban Okulu’nun açılması konusunda. ‘Avrupa’da kurulan İslam Üniversitesinde İlahiyat eğitimi veriliyor, Avrupa bundan rahatsız olmuyor. Ancak Türkiye’de Ruhban Okulu açılırsa ve yılda 100 tane papaz yetişirse memleket elden gitti, din elden gitti diye ödümüz kopuyor’ beyanatını veriyor. Bunlar 100 tane papaz değil, 100 tane misyoner, 100 tane casus!!! Hala uyanamadın mı sen?”. Milli Görüş ideolojisine sahip kuruluşlar, Türkiye’de dinlerarası diyalog kapsamında yapılan ve üç dinin sembolize edildiği Dinler Parkı ve Dinler Bahçesi gibi projeleri bu sebepten ötürü sert bir şekilde eleştirmektedir. Bunun son örneği cami, şapel ve havranın yan yana yapıldığı Tekirdağ Asyaport limanı olayında yaşanmış, Milli Görüş’ün yayın organlarında bu durum “sentez ifsad” başlığıyla duyurulmuştur. “Hz. Âdem Aleyhisselam’dan son Resul Hz. Muhammed’e kadar gönderilen tüm peygamberlerin tek çağrısı, tek daveti; İslam dininin özü olan tevhittir. Hristiyanlık ve Yahudilik inanışları Allah tarafından gönderilen İncil ve Tevrat’ın tahrif edilmesiyle ortaya çıkan kültür dinleri olarak tarihteki yerini alırken, batıl dinleri Hak din İslam ile sentezleme çalışmaları asırlardır sürdürülüyor. İçinde bulunduğumuz asırda adına dinlerarası diyalog denilen ve “hoşgörü” kılıfıyla tüm dünyada yayılan bu ifsad projeleri, ülkemizde son yıllarda artarak devam ediyor.” (Milli Gazete, 05.12.2016).

IGMG’nin dinlerarası diyalog yorumunu anlama konusunda ise, başlangıç noktasını oluşturması açısından, 2002 yılında düzenlenen İstişare Meclisi ve burada alınan kararlar önem arz etmektedir. 15-17 Mart 2002 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda “Dinlerarası Diyalog ve Bizim Diğer Dinlerle İlişkilerimiz”, “Seküler Demokratik Hukuk Devletinde Müslümanların Konumu”, “Gelenek ve İslam Öğretisi Arasında Kadın” ve “21. Yüzyılda İslam Toplumu Milli Görüş’ün Vizyonu” başlıkları ele alınmıştır. Kalıcılık fikrinin somutlaştırıldığı IGMG döneminde, 11 Eylül sonrası oluşan “İslamcı tehdit“ söylemlerinin de etkisiyle kabul gören yeni diyalektik kapsamında yerel gündem konularından oluşan ve ana gövde Türkiye’den hiç kimsenin çağrılmadığı (Çalmuk, 2002) bu toplantıda, dinlerarası diyalog konusunda alınan kararlar maddeler halinde yayımlanmıştır (Perspektif, 2002: 7):

1- Bizler herşeyden önce diyalog taraftarı olmalıyız. Diyalogda her iki tarafın da ölçülü hareket etmesi diyalogun devamı için zaruridir. Diyalogda uzlaşılması ve tartışılması gereken ortak konular şu başlıklar etrafında olmalıdır: İnsan, bilgi, eşitlik, sosyal adalet, hak, barış, özgürlük, kardeşlik..... Zira, bunlar insanlığın üzerinde ittifak ettiği ortak değerlerdir.

2- İnsanların, istediği dini seçme özgürlüğünden hareketle dinler arası diyalogda kimse sanık sandalyesine oturtulmamalıdır.

3- Diyalogta ölçü, tarafların birbirlerine kendi doğrularını dayatma yerine, karşılıklı tanışma ve anlaşma zeminine oturtulmalıdır. Diyalogda, ortak yönlerin tesbiti ile birlikte farklılıklara da müsamaha ile yaklaşılması gerekmektedir.

4- Şüphesiz, dinlerarası diyalog, kültürlerin asimilasyonu, kimliklerin inkarı, çeşitliliklerinin ve farklılıklarının ortadan kaldırılması anlamını içermemelidir.

5- Diyalog herşeyden önce eşit şartlarda yapılmalıdır.

6- Batı Avrupada yaşayan müslümanlar olarak, diyalog için ortak bir manzaramız, ortak bir yerimiz ve ortak bir dilimizin olduğunun bilinciyle hareket etmeliyiz. Düşler ülkesi ve vizesiz bir memleket olmasını istediğimiz dünyamızda farklılıklarımızla birlikte niçin, barışı ve hukukun üstünlüğünü, adaleti ve özgürlüğü herkes için talep etmeyelim ki! İşte diyaloglarımız bu amaç ve insanlığın selameti için olmalıdır. Diyaloglarımızı dar çerçeveli lisanlarla, çifte standartlarla, tek merkezli ve diğerine kural vazedici bir usupla gerçekleştiremeyiz.

7- Dinlerarası, Kültürlerarası ve Medeniyetlerarası diyalog için, ilim adamları, sanatçılar, politikacılar, düşünür ve yöneticilerin etkin bir gayrette bulunmaları gerekmektedir. Zira bunlar halkın duyan kulakları, gören gözleri ve toplumun düşünsel hayatlarının temsilcileridir.

8- Bu diyalogların neticesinde, diğer dinlerin mensublarıyla kurulacak ilişkiler kuvvetlenecektir. Kültürlerarası barışın tesis ve devamı için, farklı inançlara karşılıklı olarak ifade, izah ve anlatma imkanı tanınmalıdır.

9- Evrensel adalet ve insanlığın esenlik iklimi arayışına hep beraber eşlik ederek, katkı sağlamak istiyorsak, dinlerarası diyalogdan ve diğer dinlerle ilişkilerden yana **tavır** almamız ve **taraf** olmalıyız.

Bizlere deneyimleriyle yol gösterecek, diyalog ve anlaşma arayan, uluslararası diyalog ve ilişkileri önemseyen ve şiddetten arınmış, ayrımcılıktan, tahakkümden uzak bir dünyanın oluşturulmasına katkıda bulunacak örgütlere, aktivistlere, ilahiyatçılara, düşünür ve politikacılarla bu vesileyle çağrımızı yineliyoruz: Ön yargısız DİYALOG!

IGMG'ye göre göçle birlikte kazanılan azınlık statüsü Avrupa'da Müslümanlar açısından bir ilk olduğundan buna karşı geliştirilen çözüm önerileri de, özellikle ilk dönemde, reaksiyoner görüşleri içermiştir. Ancak bu reaksiyoner tutumun yeterli olamayacağı görüldüğünde süreç içerisinde Avrupa'daki Müslüman azınlık çeşitli platformlarda çeşitli kesimlerle bir araya gelerek alternatif çözüm önerileri aramaya koyulmuştur. Bunun odak noktasına yerleşme ve bütünleşme hedefi konulduğundan, yerleşik toplumla diyalog konusu olağan bir sürece girmiştir (Perspektif, 2002: 8).

2000'li yıllarla birlikte dinlerarası diyalog karşısında konumlanmasını belirginleştiren IGMG açısından bu konu, yerel ihtiyaçlar göz önüne alınarak yorumlanmaktadır. Buna göre, Avrupa'da azınlık olma gerçekliğiyle hareket edilerek asimilasyon ya da ayrışmaya değil, birlikte yaşam kurgusuna destek verilmesi gerekir. Bunun için ise diğer kuruluşlarla irtibat kurulması, işbirliğine gidilmesi gerekmektedir. Ancak IGMG bunu yaparken dinin kırmızı çizgilerine mutlak anlamda dikkat edilmesini savunmaktadır. Bununla birlikte menfaat beklentisi olmayan ancak ortak hayra hizmet eden bir ilişkinin aktif Müslüman imajına katkı sunduğu düşünülmektedir (Altaş, 2016: 21-2).

Yorumlamalar dikkate alındığında Milli Görüş ideolojisi ile IGMG arasında farklı bakış açıları olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, Milli Görüş ideolojisinin diyalog sürecini siyasi yönüyle ele almasına karşın IGMG'nin dini cemaat statüsüyle konuya yaklaşmasıdır. Bir diğer ifadeyle, mekansal farklılık yorum farklılığını beraberinde getirmektedir. Büyük çoğunluğu Müslüman olan Türkiye'de dinlerarası diyalog girişimleri daha ziyade siyasi yönüyle gündeme getirilirken, azınlıkta olunan ve ötekiyle biraradalılığın kaçınılmaz görüldüğü Avrupa'da zorunlu işbirliği kapsamında değerlendirilmektedir. Çalışma süresince yapılan birebir görüşmeler ve gözlemlerde IGMG üyelerinin çoğunluğunun, dinlerarası diyalogun siyasi yönüne ilişkin Milli Görüş ideolojisine uyumlu bir tutum sergilediği ancak Avrupa'nın yerel şartları çerçevesinde diyalogun sürmesini de olağan karşıladığı tespit edilmiştir.

Diyalog konusunda var olan bu durum, bir çelişki gibi görünmekle birlikte, kendi içinde tutarlılık barındırmaktadır. Özellikle 11 Eylül sonrası dönemde Avrupa'da yaşayan Müslümanların potansiyel tehdit haline getirildiği bir atmosfer yaşanırken bu işbirliğinin kurtarıcı rol oynadığı düşünülmektedir. Nitekim Türkiye'de dinlerarası diyalog faaliyetlerini İslam'ın özünün değiştirilmesi kapsamında değerlendiren Erbakan'ın, 2002 yılında biri Riyad/Suudi Arabistan'da, diğeri Hollanda'da olmak üzere "İslam-Batı Diyalogu" temalı iki konferans verdiği ve bu konferanslarda İslam'ın terör ile bağdaştırılmasına karşın İslam dünyası ile Batı dünyasının işbirliği yapması gerektiğini dile getirdiği görülmektedir. Ancak Erbakan IGMG'den farklı olarak meseleyi siyasi bir mesele olarak ele almakta ve çözüm yolu olarak da siyasi işbirliğini önermektedir.

4.1.3.3. Avrupa Birliği ile İlişkiler

Milli Görüş ideolojisinin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkiler konusunda siyaset sahnesine çıktığı 1969 yılından itibaren belirgin bir karşı duruş sergilediği görölmektedir. Öyle ki, Necmettin Erbakan'ın bağımsız milletvekili olmasıyla birlikte başlayan siyasi mücadelede Milli Görüş'ün TBMM'ye verdiği ilk gensoru, AB (Avrupa Ekonomik Topluluğu) ile Türkiye arasında imzalanan Ankara Anlaşması hakkında olmuştur. Erbakan'a (2006: 19) göre bu gensoru vasıtasıyla Milli Görüş, Meclis'te milletimize böylece açık bir şekilde fiilen icra edilmek üzere gösterilmeye başlanmıştır.

Milli Görüş ideolojisinde sömürüye müsaade etmeyen dengeye dayalı ticari ilişkiler sorun olarak görölmemekle birlikte özellikle AB ile siyasi bütünleşmeye karşı çıkılmaktadır. Zira Erbakan'a (1991b: 167) göre, birlik yanlış temeller üzerine kurulmuştur. Avrupa Topluluğu'nun anayasası hükmündeki Roma Anlaşması'na dikkat çeken Erbakan, bu anlaşmada Avrupa devletinin kültür kökü yönünden Hıristiyan ve Yahudi değerleri, iktisadi yönden kapitalizm temel esasları üzerine kurulduğunun açıklandığını, bu iki temel esas nedeniyle Türkiye'nin Avrupa'yla bütünleşmesinin mümkün olamayacağını vurgulamaktadır. Yine Erbakan'a (1975: 252-3) göre, Türkiye ile ilgili planları bulunan Siyonistler, İslâm âleminin başı olarak görülen Türkiye'yi Hıristiyan birliğinin potası içerisinde eritmek istemektedir. AB'yi (Ortak Pazar) üç katlı bir eve benzeten Erbakan, evin en üst katında siyonist sermayedarların oturduğunu, orta katında bu sermayedarlara hizmetle memur olan Avrupalıların yerleştirildiğini söyleyerek, Türkiye'nin uşak ve işçi olarak alt kata yerleştirilmeye çalışıldığını savunmaktadır. Bu nedenle AB'ye girmek demek Türkiye'ye önümüzdeki beş yıl, on yıl, yirmi yıl, hatta elli ve yüz yıl için değil süresiz istikamet vermek anlamı taşımaktadır.

Milli Görüş ideolojisinin mevcut siyasi partisi olan Saadet Partisi'nin parti programı incelendiğinde de, AB ile ilişkiler konusunun aynı argümanlarla ele alındığı görölmektedir. Programda özellikle tam üyelik süreciyle birlikte Türkiye'ye ve sahip olunan değerlere karşı sergilenen tutum ve davranışlar kabul edilemez olarak nitelendirilmektedir. Buna göre, AB'ye üye olma sürecinde elde edilen tecrübe AB'yi oluşturan zihniyetin insan hakları, inanç özgürlüğu, inanca saygı, çoğulculuk ve farklı medeniyet mensupları ile birlikte yaşama konularında yeterince gelişmiş bir düzeyde olmadığını göstermiştir. Emperyalist ve sömürgeci alışkanlıklarını devam ettiren bir

birliğe Türkiye üye olmamalıdır. Çünkü AB'ye tam üyelik, Türkiye'nin bağımsızlığından vazgeçmesi, kendisini Batı kültür ve medeniyetine teslim etmesi onları yönlendiren ırkçı emperyalizmin (Siyonizm) plan ve hedeflerinin gerçekleşmesi için adım adım parçalanıp yok olmaya götürülmesi anlamına gelmektedir. Nitekim Sovyetlerin dağılmasından sonra ortaya çıkan tek kutuplu dünyada AB ırkçı emperyalizmin plan ve gayelerine hizmet eden bir topluluk haline dönüşmüştür. Bu nedenle AB'ye tam üyelik yerine, eşit koşullarda karşılıklı ikili ilişkiler içinde olmak daha uygun olacaktır (www.saadet.org.tr).

IGMG'nin AB ile ilişkiler konusunda tutumu diğer yorum farklılıklarında da olduğu gibi mekansal farklılığın izlerini taşımaktadır. İşçi göçü ile birlikte Avrupa ve Türkiye arasında iletişim kanallarının oluşumu AB-Türkiye ilişkilerinde de belirleyici etmen olarak görülmektedir. IGMG'nin Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunu ekonomik ve siyasi bütünleşmeyi sağlayacağı düşüncesiyle olumlu bir adım olarak değerlendirdiği ve hatta tarafların anlaşmaya uygun hareket etmemesi nedeniyle sürecin kesintiye uğratılmasına eleştiri getirdiği görülmektedir. Örneğin Yeneroğlu'na (2013, 3) göre, Türkiye ile Avrupa arasındaki asırlardır süren ikili ilişkiler Ankara Antlaşması ile yeni bir boyut kazanmıştır. Bu anlaşmanın nihai amacı her ne kadar Türkiye'nin ekonomik entegrasyonunun sağlanması ve geliştirilmesi gibi gözükse de, Türkiye açısından asıl gaye, bir asırlık modernleşme sürecinin tamamlanması, Türkiye'nin Avrupa'da siyasi ve ekonomik karar organlarında söz sahibi olması ve Türkiye'nin eşit bir ortak olarak tanınmasıydı. Ne var ki, bir türlü nihai şeklini almamış olan ikili antlaşma ve ilişkilerin pek çok alanda tökezlediği görülmektedir. Taraflar yaptıkları antlaşmanın ve sonrasında alınan karar ve yapılan protokollerin maddelerine uymamakta ısrar etmektedir. Yeneroğlu'nun dile getirdiği bu görüşlere benzer başka bir örnek, 2004 yılında Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği için tarih verilmesi kararının Türkiye'de Milli Görüş ideolojisinin tersine IGMG tarafından olumlu bir gelişme olarak karşılanmasıdır. IGMG Genel Başkanı Yavuz Çelik Karahan'a (2004) göre, bu karar medeniyetlerarası diyalogun gelişimi açısından olumlu bir karar olarak görülmelidir. Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda IGMG'nin verdiği bu açık desteğin, özellikle Almanya'da iç politikada gündeme getirilerek IGMG aleyhine propaganda yapılmasına sebebiyet verdiği görülmektedir. Buna karşın IGMG Türkiye gibi çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin AB üyeliğinin AB içinde yaşayan Müslümanların entegrasyonunu olumlu

yönde teşvik edip geliştireceğini ve böylece “Kültürler Çatışması”nı kaçınılmaz gören kışkırtıcıların niyetlerini boşa çıkaracağını savunmaktadır (Üçüncü, 2005).

IGMG'nin AB'ye üyelik sürecine yönelik bu olumlu yaklaşımı Avrupa'da yerleşik hale gelen bir toplumu temsil etmesiyle ilgili görülmektedir. Çünkü gerilim yaşayan AB-Türkiye ilişkileri ilk olarak Avrupa'da yaşayan Türk vatandaşları açısından handikaplar barındırmaktadır. AB'ye üye olunamaması Avrupa'da yaşayanlar açısından fazladan ödenen harçlar, vize kuyruklarında geçen günler, eşlerini ya da çocuklarını yanlarına almak için çırpınan işçilerin mücadeleleri anlamına gelmektedir (Yeneroğlu, 2013: 3).

Sonuç olarak IGMG'nin, Milli Görüş ideolojisiyle İslam'ı algılama ve yorumlamada benzer düşüncelere sahip olduğu ancak AB ile ilişkiler ve dinlerarası diyalog konularında farklılaştığı görülmektedir. Ancak aradaki bu farkın Avrupa'da yaşama durumu ile ilintili olduğu düşünülmektedir. Dini cemaat benzeri statüyle çalışan IGMG, diğer dini cemaat ve gruplarla diyalogu bir ihtiyaç olarak görmektedir. AB ile ilişkiler konusu ise özelde IGMG üyeleri genelde tüm dış Türkler açısından şartların iyileştirilmesi kapsamında bir fırsat olarak nitelendirilmektedir.

4.2. İslam Toplumu Milli Görüş'ün Tarihsel Gelişimi (1969-2017)

İslam Toplumu Milli Görüş Teşkilatı'nın tarihsel süreç içerisinde gösterdiği gelişim ve değişimler Türk işçi göçünün seyriyle bir nevi paralellik arz etmektedir. 1980'lere kadarki dönemde Türkiye'den giden işçilerin dini, kültürel, sosyal ihtiyaçlarını karşılama amacına hizmet eden teşkilat, sonraki yıllarda misafir işçi görülenlerin geçicilikten kalıcılığa evrilmesiyle kurumsallaşma ihtiyacını hissetmeye başlamıştır. 1990'lı yıllarda kalıcı olmanın somut göstergelerinden olan mülk edinmenin adeta zorunluluk haline gelmesi ve 2000'li yılların başından itibaren Avrupa'yı derinden etkileyen İslam ve Müslüman algısı ise IGMG'nin yeni yaklaşımlar geliştirmesini ve yapısal değişimlere yönelmesini tetiklemiştir.

Bu kapsamda IGMG'nin tarihsel gelişimi üç aşamada ele alınacaktır. İlk olarak Almanya Türk Birliği'nin irdeleneceği kozmopolit dönem hakkında bilgiler aktarılacak, akabinde Avrupa Milli Görüş Teşkilatları dönemini içeren rafinerizasyon ve kurumsal aksiyon dönemine değinilecek ve son olarak üçüncü aşamada da İslam Toplumu Milli Görüş teşkilatını niteleyen yerleşmecî ve savunmacı dönem yorumlanacaktır.

4.2.1.Kozmopolit Dönem (1971-1983): İlk Resmi Teşkilatlanma ve Almanya Türk Birliği

Daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde IGMG'nin kurumsal anlamda nüvesini oluşturan ilk yapılanmanın Almanya Türk Birliği (Türkische Union Deutschland e. V) olduğu görülmektedir. Buna mukabil literatürde Almanya Türk Birliği'nin kuruluş tarihi ile ilgili çok çeşitli bilgilere rastlanılmaktadır. Kimi araştırmalarda 1972 ya da 1974 yılı milat olarak gösterilirken bir kısmında ise Avrupa Türk Birliği ile birlikte aynı başlık altında değerlendirilmektedir. Literatürde yer alan bu bilgilere karşın çalışma süresince Almanya'da kendisine ulaşılan kurucu isimlerden alınan bilgiler incelendiğinde IGMG'nin kuruluşunun çok daha önceki tarihlere denk geldiği görülmektedir.

Göçün başlangıcıyla birlikte şekillenmeye başlayan bu süreçte gerek Türk öğrencilerin gerekse işçilerin bireysel gayretleriyle mesafe katetildiğini, akabinde güç birliğine gidilmesiyle kurumsallaşmanın ortaya çıktığını söylemek gerekmektedir. Nitekim Almanya Türk Birliği birbirinden habersiz olarak bireysel düzeyde başlatılan çabaların süreç içerisinde kesişmesi sonucunda ortaya çıkan bir yapılanma örneği olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle IGMG'nin tarihsel sürecinde ilk resmi teşkilatlanması sayılabilecek Almanya Türk Birliği'ne değinmeden önce bu noktaya gelinceye kadarki gelişmelere kısaca yer verilmesi gerekmektedir.

4.2.1.1.Kuruluş Süreci

Almanya Türk Birliği'nin kurucu isimlerinden olan Ahmet Rüştü Banaz³⁹, Avrupa'da ilk çalışmalarının üniversite mescitleri üzerinden başladığını dile getirmektedir (Banaz, Kişisel Görüşme, Mayıs 2016). Banaz'ın bu ifadesi kendi şartları açısından kabul edilebilir olmakla birlikte, Türk işçilerin çalıştıkları fabrikalarda tahsis edilen mescitlerde ve “arka avlu camileri (hinterhofmoscheen)” olarak nitelenen işçi yurtlarında (heim) ayarladıkları mescitlerde, 1961'den itibaren ibadetlerini yapmaya başladığını belirtmek gerekmektedir (Abadan-Unat, 2002: 229). Nitekim hakim Hıristiyan değerler ile karşı karşıya kalan Türk işçilerin, korunma güdüsüyle de olsa, bayram ve Cuma namazları için büyük salonlar kiralama ihtiyacı hissettiği ve bu

³⁹Halen Medine'de yaşayan Rüştü Banaz ile Mayıs 2016 tarihinde Almanya'da telefon ile irtibata geçilerek randevu ayarlanmaya çalışılmış, ancak tarih uyumsuzluğu nedeniyle yüz yüze gelinememiştir. Ancak kendisinin de onayı alınarak daha önce 2011 yılında kendisiyle yapılan kuruluş sürecini anlattığı arşiv kamera çekiminden yararlanılmıştır.

doğrultuda adımlar attığı bilinmektedir (Adıgüzel, 2011: 55). Dolayısıyla gerek Almanya'da gerekse diğer ülkelerde Türk işçilerin kendi imkan ve talepleriyle oluşturduğu mescitler göçün ilk döneminden itibaren var olmuştur. Ancak Braunschweig Teknik Üniversitesi'nde (BTÜ) kurulan ilk mescidin Almanya Türk Birliği'nin kuruluşu öncesinde sinerji oluşturması bağlamında toparlayıcı özelliğiyle önemli bir işlev gördüğünü söylemek mümkündür. Zira BTÜ mescidinin işçi ve öğrencilerin tanışma ve kaynaşmasına katkı sunmuş olduğu, öğrencilerin işçilere nazaran aktif zaman imkanına sahip olmasından ötürü örgütlenmeye önemli kolaylık getirmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle sürecin Ahmet Rüştü Banaz'ın anlatımları üzerinden değerlendirilmesi daha yararlı görülmektedir.

Ahmet Rüştü Banaz 1961 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Almanya'ya atom fiziği alanında öğrenim görmek üzere burslu olarak gönderilen öğrenciler arasında yer almaktadır. İlk dönemde Almanya'da kültürel açıdan ciddi sorunlar yaşadığını söyleyen Banaz'a göre, birçok Türk öğrenci yaşadıkları ikilem ve sahipsiz kalma sorunu sonrasında Batılı yaşam tarzını tercih etmeye başlamıştır. Örneğin öğrenci yemekhanelerinde domuz etinin yenmesi ile ilgili konuda Braunschweig Teknik Üniversitesi'nde (BTÜ) okuyan yaklaşık 100 Türk öğrenciden yalnızca 2'si itirazda bulunarak domuz etini yemekten kaçınmıştır. Staj ve dil eğitimi sonrasında 1964 yılında BTÜ'de öğrenim görmeye başlayan Banaz, örgütlü hareket edebilmek için ilk iş olarak folklorik faaliyetler için kurulan Türk Talebe Cemiyeti, İran Talebe Cemiyeti gibi öğrenci derneklerinden esinlenerek Türk olmayan diğer Müslüman öğrencilerin de katılımıyla Braunschweig Müslüman Talebeler Cemiyeti'ni kurduklarını belirtmektedir. Banaz öğrenci birliği kurma kararı vermesinde kendisini motive eden en önemli etkenin staj döneminde birlikte vakit geçirdiği Hıristiyan misyonerlerin inançları uğrunda yaptıkları fedakarlıklar olduğunu dile getirmektedir (Banaz, Kişisel Görüşme, Mayıs 2016). Çalışmalarında yalnız olmayan Banaz'a bu faaliyetler sırasında Abdullah Ürkmez, Mehmet Kozalı gibi Türk öğrenciler de destek verirken, sol ideolojilerden etkilenen Türk kökenli öğrencilerin bu faaliyetleri engellemeye yönelik tutuma yöneldiği, bu nedenle Banaz ve arkadaşlarının ciddi zorluklar yaşadığı bilinmektedir (Damar, 2013: 64). Öğrenci cemiyetini kurduktan sonra üniversite yönetiminden ibadet gayesiyle mescit istediklerini ve bunun da kabul gördüğünü söyleyen Rüştü Banaz, Braunschweig gazeteleri ve üniversite yönetimi başta olmak üzere çeşitli davetlilerin de

katılımıyla ilk mescidi törenle açtıklarını ifade etmektedir (Banaz, Kişisel Görüşme, Mayıs 2011).

Aslında sıradan bir gelişme olarak değerlendirilebilecek bu mescit açılışı, sonrasında oluşturduğu sinerji ile dikkatleri çekmektedir. Zira açılışın Braunschweig gazetelerinde haber yapılması bir taraftan Cuma namazı kılmak isteyen Türk işçilerin mescitten haberdar olmasını sağlarken diğer taraftan ise diğer üniversitelerde de benzeri çalışmalar yapılabileceği fikrini aşlamıştır. Nitekim Banaz'ın verdiği bilgilere göre ilerleyen günlerde Braunschweig dışında da birçok üniversitede talebe cemiyetleri kurularak mescit açılmaya başlanmıştır. Kendilerinin de namaz kılan öğrencilere ulaşmak için birçok üniversiteye bizzat giderek öğrenci yemekhanelerinde gözlemler yaptıklarını da ifade eden Banaz, bu sayede talebe cemiyeti kurulması çalışmalarını yürüttüklerini belirtmektedir (Banaz, Kişisel Görüşme, Mayıs 2016).

Üniversitelerde açılan ve özellikle Cuma namazlarında üniversite dışından da yoğun katılımın olduğu öğrenci mescitleri belli bir aşamadan sonra problemlili hale gelmeye başlamıştır. Bunun görünürde iki önemli sebebi bulunmaktadır. Birincisi; üniversite dışından gelen cami cemaatinin niteliği üniversite yönetimlerinin dikkatini çekmeye başlamıştır. Zira öğrencilere nazaran işçilerin daha yoğun şekilde mescide gelmesi söz konusu olmakta, bu ise üniversite içerisinde çeşitli tepkilere neden olabilmektedir. İkincisi ise; salt Müslüman öğrencilere yönelik ayarlanan mescitlerin mekansal açıdan ihtiyaca cevap veremez hale gelmesidir. Bu durum talebe cemiyetleri dışında alternatif arayışlara yönelmeyi zorunlu kılmış, bu noktada işçi cemiyetleri gibi birlikler kurulması fikri ortaya çıkmıştır (Karahana, Kişisel Görüşme, 2016).

Bu gerekçelere ilave olarak, Ahmet Rüştü Banaz BTÜ'de Türk kökenli öğrenci olması nedeniyle Braunschweig çevresindeki fabrikalarda çalışan Türk işçiler ile ilgili sorunlarda aracı olmak için fabrikaların kendilerinden yardım istediğini, bunun ise işçi cemiyetleri kurma konusunda kendilerine önemli tecrübe kazandırdığını şu sözlerle dile getirmektedir (Banaz, 2016):

“ ...Almanlar bira içiyorlar ama işyerinde içmiyor ki. Bizim Türk işçiler ise işyerine birayla gidiyor. Yerine göre makinalara elini kaptırıyor, kolunu kaptırıyor. Yahut büyük fırınlara düşüyor. Yani büyük iş kazaları oluyor. Almanlar bunu pek anlayamadıkları için, normalde Türkleri çalışkan millet olarak gördüklerinden bize sordular, müracaat ettiler ne oluyor diye. Biz de dedik ki, siz esasında bunların güzel çalışmalarını arzu ediyorsunuz, bu mümkün olur. Fakat siz bana bunun için abdesthanesi, tuvaleti olan bir mescit verin. Ben de onların içinden birini

onlara lider seçerim. Bu sayede onlar hem namazlarını kılarlar, daha temiz olurlar hem de işlerine vaktinde gelirler. Bu hem sizin iş kazalarınızı önler, hem de onların daha sağlıklı bir yaşam sürmesine vesile olur. Almanlar da dediler ki, 'ya bu basit bir şey hemen yaparız'. Velhasıl bu şekilde birçok fabrika bizlere mescitler verdi, biz de buralara imam tayin ettik. Ve hakikaten iş performanslarında ve güvenliğinde gözle görülür düzelme oldu. Mescitlerin bu denli etkide bulunduğunu görünce biz de bundan etkilendik ve fabrika dışında da müstakil cami açma girişimlerine başladık.”

Yaşanan bu süreçte BTÜ mescidini kartopuna benzeten Dr. Mehmet Şener Yücetürk (Kişisel Görüşme, 10 Aralık 2016), Cuma namazlarına gelen işçilerin sorunları ve bazı (sol) ideolojik grupların işçiler üzerinde bıraktığı olumsuz etkiler ile ilgili endişeler neticesinde cemiyetleşme/teşkilatlanma çalışmalarının gündeme geldiğini belirtmektedir. Bu noktada ise farklı metotlar ortaya çıkmıştır. Zira fabrika ve üniversite dışında mescit ya da cami açılması aynı zamanda finans sorununu da gündeme getirmektedir. Cami olarak belirlenen yerlerin kira ve diğer masraflarının bir şekilde karşılanması gerekmektedir. Bu noktada çözüm olarak ortaya konan metotlardan birisi; yeni cemiyetler kurarak üye çalışması yapılması ve aidat sisteminin aktif hale getirilerek camilerin ihtiyaçlarının karşılanması ve diğer planlamaların yapılmasıdır. İşte Almanya Türk Birliği (ATB) 1969 yılında bu düşünce temelinde kurulmuştur (Banaz, 2016; Yücetürk, 2016).

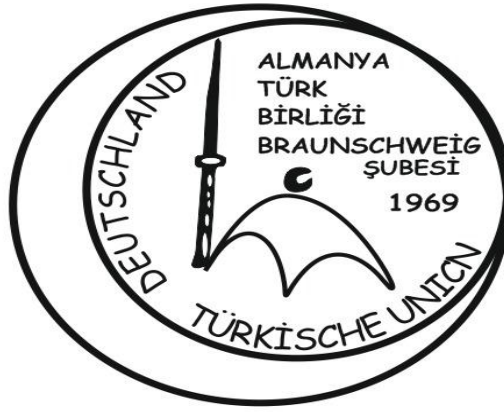
4.2.1.2.Taban ve Örgütlenme

İlk işçi göçünün başladığı 1961 yılından itibaren Avrupa'ya, özellikle Almanya'ya, yerleşen Türk işçilerin ve o dönemde üniversite tahsili için Türkiye'den bu ülkelere giden öğrencilerin IGMG'nin çekirdek kadrosunu oluşturdukları görülmektedir. Nitekim ATB'nin kurucu isimlerinden Ahmet Rüştü Banaz (ilk genel başkan) üniversite öğrenimi görürken, teşkilatlanma başkanı Hasan Damar bir fabrikada işçi, başkan yardımcısı Şener Yücetürk ise bir hastanede doktor olarak çalışmaktadır (Damar, 2013: 80). Bu işçi ve öğrencileri bir araya getiren temel dürtü ise, yabancı bir ülkede kendi dinlerini ve kültürlerini muhafaza etme düşüncesidir. Kurucu kadronun ve sonrasında örgütlenmeye destek veren tabanın sosyolojik yapısı ilk dönem Türk işçi göçünün niteliğinde cevabını bulmaktadır. Nitekim büyük çoğunluğu kırsal kökenli olan ilk işçilerin ağırlıklı eğitim düzeyinin ilkökul mezunu seviyesinde seyrettiği, eğitim ya da ihtisas kaynaklı göç eden kişilerin de görece eğitilmiş ve gelir sahibi kişiler olduğu

bilinmektedir. Dolayısıyla yeni kurulan örgütsel yapıyı şekillendiren kurucu kadronun ve buna destek veren tabanın sosyo-demografik yapısının da, benzerlik içermesi beklenen bir durum olmaktadır.

Hasan Damar'ın (2013: 79) verdiği bilgilere göre, Almanya Türk Birliği 1969 yılında kurulmuştur. Braunschweig şehrinde kurulan ve "Almanya'nın her yerinde şube açabilir" yetkisini elinde bulunduran Almanya Türk Birliği, ilk iki yıl faaliyete geçmemiştir. 1971 yılına gelindiğinde ise teşkilatlanma çalışmalarının ana merkezi olarak aktifleştirilmeye başlanmış ve kısa sürede şube sayısını artırmaya başlamıştır. Almanya Türk Birliği'nin genel başkanlığını Ahmet Rüştü Banaz yaparken, teşkilat başkanlığını Hasan Damar, yönetim kurulu üyeliklerini ise Mehmet Şener Yücetürk ve Selman Özçalışkan yürütmüştür.

Resim 2:Almanya Türk Birliği Amblemi

Amblemini hilal içerisinden çıkan minare olarak belirleyen Almanya Türk Birliği'nin ilk dönem faaliyet mekanları işçi yurtları (heim) olmuştur. Yurtlarda işçi sayısına göre mescitler yapılmış, bu mescitlerde haftalık sohbet ve benzeri programlar düzenlenmeye başlamıştır. Bu arada işçiler arasında İslami bilgisi olan ve imamlık yapabilme kabiliyetine sahip insanlarla da irtibat kurma imkanı elde edilmiştir (Yücetürk, Kişisel Görüşme, 2016). Cemiyet yöneticisi kişiler bu şekilde belirlenip buldukları semtlerde faaliyet yapar hale getirilirken, Rüştü Banaz ve Hasan Damar ise Avrupa genelinde teşkilatlanma çalışmaları yürütmüştür. Birliğin belirlediği hedef Avrupa genelinde içerisinde kadın kolları, gençlik kolları ve üniversitelilerin de yararlanabileceği eğitim merkezleri ve lokallerin bulunduğu büyük külliye kurabilmek olmuştur. Yücetürk'e (Kişisel Görüşme, Kasım 2016) göre, kartopu

yöntemiyle yürütülen teşkilatlanma süreci kısa sürede büyük adımlar atılmasını sağlamıştır.

Kuruluş sürecinde Banaz'ın dernek kurma konusunda örneklik teşkil etmesi bakımından çeşitli arayışlara yöneldiğini söyleyen Karahan, bu kapsamda Berlin'de 1967 yılında Türk Kültür ve Yardımlaşma Derneği'ni kuran ve ilerleyen yıllarda teşkilatın genel başkanlığını da yapacak olan Ali Özdemir ile tanışmanın gerçekleştiğini aktarmaktadır. İşçi olarak geldiği Berlin'de dernek çalışmalarını başlatan ilk kişi olan Ali Özdemir, Batı Almanya'da cami ve işçi birliklerinin kurulması sürecinde resmi prosedürler konusunda Rüştü Banaz'a katkı sunmuştur (Karahan, Kişisel Görüşme, Mayıs 2016). Banaz ve arkadaşları ilerleyen yıllarda aynı metotla İslam İbadet Merkezlerini Koruma ve Yaşatma Derneği'ni de kurmuştur. Bir diğer metot ise, daha önce kurulan ve genel olarak amacı dışında kullanıldığı bilinen işçi cemiyetlerine üye olunarak yönetimlerine gelinmesini içermektedir. Burada da yine aynı gaye mevcut olmakla birlikte, bu cemiyetlerin sahip olduğu mevcut taşınmazların cami ve diğer sosyal ihtiyaçların karşılanmasında aktifleştirilmesi hedeflenmektedir. Hamburg Türk İşçileri Cemiyeti, Hannover Türk İşçileri Cemiyeti, Braunschweig ve Çevresi Türk İşçileri Cemiyeti gibi cemiyetlerin yönetimlerinin bu yöntemle değiştirildiği görülmektedir (Damar, 2013: 81-2; Banaz, 2016)⁴⁰.

Faaliyetler bu kapsamda yürütülürken Genel Başkan Rüştü Banaz tahsilini bitirdikten sonra Avrupa'dan ayrılma niyeti olduğundan kendi isteği üzerine görevi bir başkasına devretmek istemiştir. Yürütülen istişareler sonucunda Berlin'de ikamet eden Ali Özdemir 1975 yılında bu göreve getirilmiş ancak yönetimde yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle Özdemir'in genel başkanlığı uzun sürmemiştir. Bunun üzerine Köln Ford fabrikasında çalışan Ertuğrul Düzel genel başkanlığa seçilmiş, fakat bu kez de Düzel'in iş yoğunluğu teşkilat faaliyetlerini takip etmesini engellediğinden yeniden genel başkan arayışı gündeme gelmiştir.

Yapılan istişareler neticesinde ATB üyeleri arasında yer alan Türkmen asıllı Iraklı tıp doktoru Yusuf Zeynelabidin 1976 yılında teşkilatta genel başkanlığa getirilmiştir.⁴¹ Türkçe, Almanca, İngilizce ve Arapça'ya iyi derecede hakim olan Zeynelabidin, İhvan-ı Müslimin öğretileriyle yetişmekle birlikte Türkçe bilmesinden

⁴⁰ Örnek bir belge ekte sunulmuştur. Bkz. Ek-1.

⁴¹ Ekler bölümünde (Ek-4) Dr. Yusuf Zeynelabidin'in Genel Başkanlığa geldikten sonra yayınladığı ilk yazıya yer verilmiştir.

ötürü mesleki anlamda Türk vatandaşlarıyla da yakın temas halinde olan bir niteliğe sahiptir (Algan, Kişisel Görüşme, 11 Mayıs 2016). Ertuğrul Düzel'in genel başkanlığı döneminde faaliyetlere aktif olarak katılan ve kuruluştan itibaren Rüştü Banaz, Dr. Şener Yücetürk ve Hasan Damar gibi kurucu isimler ile yakın temasta bulunan Zeynelabidin'in genel başkanlığa gelmesinde kendisini İstanbul'da öğrencilik döneminden tanıyan Erbakan'ın da yönlendirmesi olduğu bilinmektedir. Karahan'a (Kişisel Görüşme, 2016) göre, Zeynelabidin'in tercih edilmesi, aynı zamanda, o yıllarda Türkiye'de Milli Selamet Partisi bünyesinde yaşanan çeşitli bölünmelerin (bazı Nurcu ve Süleymancıların MSP'den ayrılışı) Avrupa'daki örgütlenmeye yansımaya karşı bir önlem anlamı taşımaktadır.

1971'den itibaren hızlı bir büyüme trendi gösteren teşkilat, genişleyen yapısını göz önünde tutarak Almanya Türk Birliği isminde de çeşitli dönemlerde değişikliklere yönelmiştir. Avrupa geneline yaygınlaşmanın doğal neticesi olarak ismini 22 Kasım 1976 tarihinde Avrupa Türk Birliği olarak değiştiren teşkilat Türk vatandaşları dışında Arap, Afrikalı, Alman vs. kökenli cemaate de sahip olduğundan ilerleyen süreçte Avrupa Türk İslam Birliği ismini almıştır. 19 Aralık 1982'de ise daha kapsayıcı olması nedeniyle resmi olarak ismini Avrupa İslam Birliği olarak değiştirmiştir (Lemmen, 2000: 51). Resmi yazışmalarda bu isimle çalışmalarını yürüten teşkilat, informal olarak 1971 yılından itibaren Avrupa Milli Görüş şeklinde isimlendirilmektedir.

Avrupa Milli Görüş'ün genel merkezinin Braunschweig'ta olmasını dezavantaj olarak değerlendiren Dr. Yusuf Zeynelabidin, kurumsallaşma için merkezin o dönemki başkent Köln'e taşınmasına karar vermiş, teşkilatlanma başkanı Hasan Damar'ın da çalıştığı fabrikadan ayrılıp profesyonel olarak görevlendirilmesini sağlamıştır. Bu kararın neticesinde birkaç yıl gibi kısa bir sürede teşkilatın şube sayısı 250'ye kadar yükselmiştir (Damar, 2013: 117).

4.2.1.3. Faaliyetlerinin Kapsam ve Boyutu

Avrupa Milli Görüş'ün ilk resmi teşkilatlanması sayılan Almanya Türk Birliği'nin faaliyetlerinde ana tema kuruluş gerekçesine paralel bir nitelik arz etmektedir. Çalışmak için gelinen yurtdışında dini ibadetleri bir arada yapmak niyetiyle biraraya gelerek örgütlenme yoluna gidildiğinden faaliyetlerin içeriği de bu yönde

olmaktadır. Nitekim ATB'nin kurucu isimlerinin aktardığı bilgiler de bunu teyit etmektedir.

4.2.1.3.1. Dini Faaliyetler

Avrupa Milli Görüş'ün kuruluş sürecinden itibaren teşkilatlanma çalışmalarını yürüten Hasan Damar (2013: 82), kuruluş döneminde faaliyetlerinin Türk işçilerin bulunduğu tüm yerlerde mescit veya cami açmak şeklinde olduğunu, bunun ise yeni ihtiyaçları beraberinde getirdiğini dile getirmektedir. Buna göre ihtiyaçlardan ilki, açılan camilerde görev yapabilecek nitelikli hocaların bulunup görevlendirilmesidir. Zira ilk dönemlerde Türkiye'den resmi görevli imamlar yurtdışına gönderilmediğinden işçiler bu soruna kendi aralarında çözüm aramak durumunda kalmaktadır. Bu nedenle ilk olarak Türkiye'de az da olsa imamlık ya da müezzinlik tecrübesi olanlara camilerde görev verilirken diğer camiler için ise eğitim yoluyla görevli yetiştirilmeye başlanmıştır. Milli Görüş kurucuları ve yöneticilerinin katıldığı bu eğitimler hakkında bilgi veren Damar (2013: 86), ATB Genel Başkanı Rüştü Banaz'ın idaresinde camilerde imamlık tatbikatı yapılarak Cuma namazlarına hazırlık yapıldığını, kısa sürede olumlu sonuç alınan bu eğitimler sayesinde geçici de olsa imam sorununu aşabildiklerini dile getirmektedir. İlerleyen yıllarda ise Avrupa geneline yayılan camilerde talepler dikkate alınarak Ramazan ayında görev yapmak üzere Türkiye'den sayıları ikiyüzü bulacak kadar imamın ilgili ülkelere getirme faaliyetlerine yönelinildiği görülmektedir (Damar, 2013: 143).

Bir yandan Avrupa genelinde camilerin yaygınlaşması diğer yandan dini rehberlik ihtiyacının artması karşısında ATB bu ihtiyaca cevap vermesi için Fetva Komisyonu kurma kararı almıştır. İlk başkanlığına eski Tekirdağ müftüsü Ali Arslan'ın getirildiği Fetva Komisyonu'nun görevi, Avrupa şartlarında Müslümanların ihtiyaçlarına yönelik incelemeler yapmak ve Türkiye'den getirilen imamların koordinasyonunu sağlamak olarak belirlenmiştir. Fetva Komisyonu'nun kimi kararları gerek Avrupa'da gerekse Türkiye'de çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Örneğin Ramazan ayı öncesi yaşanan tartışmalarda Diyanet İşleri Başkanlığı ile ATB arasında "Hilal" in görülmesi konusunda anlaşmazlık yaşanmıştır. ATB'nin hilalin esas alınması kararının aksine Diyanet takvimin esas alınmasının yeterli olacağını savunmuştur

(Damar, 2013: 146-158). Bu ve benzeri örneklere karşın Fetva Komisyonu'nun dinin göçmenler üzerindeki etkinliğini teşvik edecek bir işlev gördüğü düşünülmektedir.

ATB döneminde dini faaliyetler kapsamında ilk kez başlatılan ve ilerleyen süreçte en öne çıkan faaliyetlerden birisi olan etkinlik Hac organizasyonudur. Avrupa'da yaşayan Türk işçiler arasında örgütlü olarak ilk Hac Organizasyonu 1971 yılının sonunda Hasan Damar başkanlığında kurulan dokuz kişilik bir kafiyle gerçekleştirilmiştir. Avrupa'dan giden ilk Müslüman Türk kafilesinin kendileri olduğunu ifade eden Damar özellikle Türkiye'den gelen hacıların orada kendilerini hayranlıkla takip ettiklerini söylemektedir. (Damar, 2013: 90-2). 1971'den itibaren her yıl düzenlenmeye başlanan Hac Organizasyonu ATB'nin örgütlenme başarısına doğrudan etki eden bir niteliğe sahiptir. İlerleyen bölümlerde de görüleceği gibi, Hac organizasyonunu kişilerle teşkilat bağının kurulduğu ilk aşamalardan birisi olarak değerlendiren Avrupa Milli Görüş, bu sayede kurumsallaşma sürecinde önemli mesafe alabilmiştir.

Kısaca değinmek gerekirse ATB döneminde dini faaliyetler; Hac organizasyonu ve Fetva Komisyonu gibi kurumsallaşmaların yaşandığı, camilerin kurulmasının öncelik kazandığı bir içeriğe sahiptir.

4.2.1.3.2. Siyasi-Hukuki Faaliyetler

ATB'nin faaliyetleri göz önüne alındığında ikinci dikkat çeken etkinlik türü, Türkiye'deki siyasal gelişmeler ile ilintili faaliyetlerdir. Türkiye'de yaşanan 1971 muhtırasından ötürü yurtdışına yönelen siyasi sığınmacılar üzerinden siyasallaşmanın arttığı bu dönemde (Karaçay, 2012: 409) ATB içinde de Türkiye gündemine karşı siyasal ilginin arttığı görülmektedir. Kuruluşunda herhangi bir politik arka plan bulunmayan ATB, bu siyasallaşma döneminde zaman içerisinde fikri zeminde dönemin Milli Selamet Partisi'nin (MSP) ve Erbakan'ın söylemlerinden etkilenmeye başlamıştır (Damar, 2013: 286). Bu etkilenmenin ilk somut örneklerinden birisi 1973 yılında Türkiye'de yapılan genel seçimlerde MSP'ye destek verme gayesiyle Avrupa genelinden gösterilen yoğun ilgi olmuştur. Ergün'ün (Kişisel Görüşme, Haziran 2016) aktardığı bilgilere göre, ATB üyeleri yaklaşık 150 araçlık konvoyla seçim çalışmalarına aktif katılım için Avrupa'dan Türkiye'ye gitmiştir. MSP'nin seçim motivasyonuna olumlu yönde etki eden bu durum aynı zamanda karşılıklı etkileşim sürecini de

başlatmıştır. Kurulan bu yeni ilişki 1975 senato seçimleri ve akabinde 1977 seçimlerinde etkisini daha da artırmıştır. 1977 seçimlerine 300'e yakın araç ve bini aşkın gurbetçi ile katılan ATB, Türkiye'de iyiden iyiye gündem olmaya başlayarak Erbakan'ın dikkatini çekmiştir. Zira yüzlerce araçlık konvoylar kitlelerin siyasal mobilizasyonunu tetiklemekte, MSP'ye karşı ilgi ve güvenin artmasına neden olmaktadır. Gurbetçilerin heyecan dolu yaklaşımları karşılaştıkları insanlarda da çeşitli düzeylerde etki bırakmaktadır. Yalnızca konvoyun Türkiye'ye gidiş macerası dahi bunu teyit etmektedir. Türkiye yolculuğunda Edirne'nin Havsa ilçesine bağlı Osmanlı köyünü karargah olarak belirleyen ATB, Kapıkule Sınır Kapısı'nda toplanan araçları belli bir sayıya ulaşınca köye götürmekte, burada istirahate almaktadır. Böylece tüm araçlar bir araya getirilmekte ve topluca İstanbul'a hareket ederek gövde gösterisi yapılmaktadır. Bu arada uğradıkları tüm ilçe ve beldelerde MSP'nin propagandasını yapan ATB üyeleri konvoyun organizasyonunu da oldukça ciddi yürütmektedir. Her 25 araç başına bir sorumlu belirlenip haberleşme telsizle sağlanırken, konvoyda bir basın aracı, bir tamir aracı, fotoğraf makinası, film makinası, slayt makinası da bulundurulmaktadır (Damar, 2013: 129-131).

Almanya'da Türkler tarafından kurulan dernekler arasında izlediği aktif stratejilerle öne çıkan ATB çeşitli dönemlerde kitlesel yürüyüşler, mitingler ve basın açıklamaları da organize ederek Avrupa'da aksiyoner bir tutum sergilemiştir. 1979 yılının Kasım ayında Köln'de organize edilen "İslam dininin resmen tanınması" temalı yürüyüş, 1979 yılında Bonn'da düzenlenen ABD'ye karşı İran'a destek yürüyüşü, 1979 yılında Viyana'da düzenlenen Rusya'ya karşı Afganistan'a destek yürüyüşü, 1980 yılında Filistin'e Destek Yürüyüşü, 1981 yılında Berlin'de Kudüs Mitingi bunlar arasındadır. 1981 yılında Ermenilerin Paris'te Türk Başkonsolosu ve Din Ateşesi Tecelli Arı'yı öldürmeleri, başka bir saldırıda da Aachen İslam Merkezi Başkanı İsam Attar'ın eşinin öldürülmesi üzerine Dortmund ve Berlin'de kitlesel yürüyüşler düzenlenmiş, 1982 yılında Bonn ve Münih'te de Başörtüsüne Özgürlük yürüyüşleri gerçekleştirilmiştir⁴².

---

⁴² Detaylar için Bkz. Hasan Damar (2013), Efendilikten Köleliğe Avrupa'da Milli Görüş Hareketi, İstanbul: Gonca Yayınevi.

4.2.1.3.3. Eğitim Faaliyetleri

ATB döneminde eğitim faaliyetleri öncelikli konular arasında yer almamıştır. Bunun en önemli sebebi, ilk dönemlerde ATB üyeleri kendilerini henüz göçmen olarak görmediğinden çocuklarının veya kendilerinin eğitimini önemsememiştir. Bu nedenle ayrı bir birim olarak eğitim birimi olmadığı gibi, faaliyetlerinden bahsetmek de mümkün olmamaktadır. Ancak cami çevrelerinde cemaat mensuplarına yönelik görevli imam-hatipler aracılığıyla verilen dini bilgiler eğitim faaliyetleri kapsamına dahil edilebilmektedir.

Buna ilaveten ATB döneminde üniversite öğrencilerinin barınmasına yönelik açılan ilk Üniversite Yurdu'na değinmek gerekmektedir. Almanya'ya okumak için gelen üniversite öğrencilerine sahip çıkma ve yardımcı olma gayesiyle planlamalar yapan ATB yönetimi, 1970'li yılların sonunda Aachen şehri yakınında Würselen kasabasında ilk Üniversite yurdunu açmaya karar vermiştir. Burada bir bina satın alan ATB yönetimi, camilerden toplanan yardımlarla masraflarını karşılamayı da başarmıştır. Bu yurttan kalan öğrencilerin bir kısmı ilerleyen yıllarda Avrupa Milli Görüş idarecileri arasında yer almıştır (Damar, 2013: 153).

4.2.1.3.4. Ekonomik Faaliyetler

İşçi olarak gelinen Avrupa'da birikim yaparak belirli bir güce ulaşan göçmenler, elde ettikleri bu birikimleri yatırıma dönüştürmek için çeşitli girişimlere yönelmiştir. Genellikle Türkiye'den gayrimenkul alma ya da iş kurma şeklinde tezahür eden bu süreçte, ATB üyeleri de kurumsal olarak benzeri arayışlara yönelmiştir. Teşkilat bünyesinde var olan maddi ihtiyaçların karşılanması için süreklilik arz eden gelir kalemlerinin oluşturulması düşüncesi ATB bünyesinde genel kabul görmüştür. Bununla birlikte özellikle gıda konusunda sağlıklı-helal gıda temininin büyük bir ihtiyaç olarak görülmesi girişimlerin bu alana yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Bu kapsamda kurulan şirketlerden birisi; Türkiye'de kurulan ve gıda, tekstil, beyaz eşya pazarlamasını içeren İPA Şirketi olmuş, ancak bu girişim uzun soluklu olamamıştır. Akabinde 1983 yılında helal et ve mamulleri üretimi yapan Kar-Bir şirketi kurulmuş, bu şirket ise ayrışma hareketinde Kaplancılar tarafında kalarak el değiştirmiştir. Ticari girişimlere bir diğer örnek, kamuoyunda Selamet köy arsaları olarak bilinen İstanbul Yassıveren semtinde satın alınan Eskice çiftliğidir. İmar planı

çıkartılmadığı için uzun süre satılmayan çiftlik arazisi nedeniyle birçok kişi mağduriyet yaşamıştır (Damar, 2013: 73-4).

Görüldüğü gibi, ATB kurumsal olarak kurmadığı ancak yöneticilerinin ve üyelerinin içinde olduğu çeşitli ekonomik faaliyetlere yönelmiştir. Teşkilat çalışmalarına katkı sağlaması ve birikimlerin değerlendirilmesi ise bu yönelimin sebepleri olarak gösterilmektedir.

4.2.1.3.5. Sosyal, Kültürel Faaliyetler ve Tanıtma

Özellikle 1977 seçimlerine gösterdiği yoğun katılım ile Türkiye'nin dikkatini çeken ATB, Milli Görüş'le geliştirdiği bu diyalogu faaliyetlerine de yansıtmaya başlamıştır. Türkiye'de Milli Görüş'ün yayın organı olarak bilinen Milli Gazete'nin Avrupa'ya da gelmesi çalışmasını başlatan ATB yönetimi, 1979 yılında basım ve dağıtım işlerini yapma gayesiyle Hicret Verlag şirketini kurmuştur. Akabinde her gün İstanbul'da hazırlanan ve uçakla gelen filmler sayesinde Milli Gazete'nin Avrupa baskısı matbaada basılmaya başlanmıştır. Abonelik yöntemiyle masraflarını karşılayan Milli Gazete'nin ATB açısından önemi, bünye içerisinde fikri birlikteliği sağlamaya dönük katkısıdır (Damar, 2013: 151). Milli Gazete'nin basılmaya başlanmasının ardından şirket bünyesinde takvim basımı da gündeme gelmiş, bu kapsamda "Hicret takvimi" ismiyle namaz vakitli duvar takvimi basılmaya başlanmıştır. Bu takvim basımı halen devam etmektedir (Damar, 2013: 152).

Sosyal ve kültürel faaliyetler cemiyetler bünyesinde ve cami çevresinde gerçekleştirilmiştir. Genel bir konsepti içermeyen bu etkinliklerde cemaatin ihtiyaçlarına göre faaliyetler şekil almıştır. Cemaat içerisinde yakınlarını kaybedenler için mevlit programları, bayramlaşmalar, Çanakkale zaferi gibi önemli günlerin yıl dönümlerinde çeşitli programlar bu kapsamda değerlendirilmektedir.

4.2.1.3.6. Sportif Faaliyetler

ATB döneminde sportif faaliyetler 1980 sonrasında görülmeye başlanmıştır. Gençlik çalışmalarını organize gayesiyle Braunschweig şehrinde kurulan Hilal Spor, bu anlamda ilk spor kulübü olma (Ocaktan, Kişisel Görüşme, 2016) özelliğine sahiptir. Futbolun öncelendiği bu sportif faaliyetler ilerleyen yıllarda çeşitlendirilmeye

başlanmış, özellikle karate-tekvando gibi Uzakdoğu sporları ile masa tenisi de etkinliklere dahil edilmiştir.

4.2.1.4. Etkileme ve Etkilenme Alanları

İşçi göçüyle birlikte hissedilen ihtiyaç neticesinde kurulduğu görülen ATB, süreç içerisinde birçok gelişmeden etkilendiği gibi, bunun neticesinde yeni değişim ve dönüşümlere de zemin hazırlamaktadır. Bu değişim ve dönüşümlerin niteliği, etkileme ve etkilenme alanları başlıkları altında değerlendirilecektir.

4.2.1.4.1.Etkileme Alanları

ATB'nin etki alanları incelendiğinde üç ayrı etkisinden söz etmek mümkün görünmektedir. Bunlardan ilki; yalnızlık duygusuna sahip Türk işçilerin sosyo-kültürel ihtiyaçlarının karşılanması konusundaki muhtemel etkisi olurken, ikinci etkisinin; uzun yıllar politika belirlemeyen Türkiye'nin yurtdışındaki vatandaşlarına yönelik resmi politika belirleme sürecine katkısı görülmektedir. Son olarak ATB'nin, Türkiye'deki seçimlere yönelik siyasal ilgi ve katılımın yüksek olmasında önemli etki de bulunduğu da tahmin edilmektedir.

Etkileme alanları ele alındığında ilk dikkat çeken husus; ATB'nin, resmi planda göz ardı edildiği görülen işçilerin sosyo-kültürel ihtiyaçlarının (Başkurt, 2009: 83) karşılanmasında üstlendiği rol ile ilgilidir. Ankara Anlaşması ile birlikte yurtdışına işçi gönderme politikasında resmi makamların işlevsel olamaması nedeniyle oluşan boşluğun, işçilerin kurdukları örgütlenmelerle doldurulmaya çalışıldığı görülmektedir. Yabancı dil bilmemeden kaynaklı iletişim sorunu, aynı dine inanmamaktan kaynaklı ötekileştirme veya yabancılaşma sorunu gibi çeşitli sosyal ve psikolojik etkilere maruz kalan işçilerin, kendilerini rahat hissedebildikleri, sosyal ve psikolojik gereksinimlerini karşılayabildikleri mecralar; dernekler, cami ve lokaller olmaktadır (Vassaf, 2010: 192-97). Çalıştıkları fabrikalarda ve yaşadıkları çevrelerde toplu halde namaz kılınabilecek mescit açılması için Alman işverenlerle ve resmi yetkililerle kurdukları dernekler aracılığıyla muhatap olan işçiler bu sayede dini ve kültürel değerlerin korunmasına katkı sunmaktadır (Amiriaux, 1997: 248). ATB'nin kuruluş süreci itibariyle gördüğü işlev de böyle bir niteliğe sahiptir. İbadet mekanlarının kurumsallaşması ve Avrupa geneline

yayılması konusunda ilk örnek kuruluş olan ATB, bu sayede Türk işçilerin ve ailelerinin kimliklerini korumaları konusunda birincil derecede olumlu etkide bulunmuştur.

ATB'nin gönüllülük esasına dayalı yürüttüğü cami ekseni çalışmalarının geniş ilgi görmesinin, işçileri gönderirken geçicilik düşüncesi nedeniyle politika geliştirme gereği duymayan resmi makamların ilerleyen yıllarda harekete geçmesine zemin hazırlaması da bir diğer etki alanı olarak değerlendirilmektedir. Zira ATB'nin cami örgütlenmelerini Avrupa geneline yayması ve Türkiye'yle var olan yakın ve yoğun ilişkisi ülke gündeminde de kendisine yer bulmuştur. Bu kapsamda ilk olarak, 1976-77 arası dönemde MSP'li Şevket Kazan'ın Çalışma Bakanı olmasıyla yurtdışında Çalışma Ataşeliklerinin etkinliği artırılırken işçilerin ve ailelerinin sosyal haklarına yönelik birçok düzenleme de hayata geçirilmiştir. Takip eden yıllarda ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın alternatif kurumsallaşma çabasına yöneldiği görülmüştür (Ergün, Kişisel Görüşme, Haziran 2016). Bu bağlamda, ilk olarak 1982 Anayasası'nda yurtdışında yaşayan Türklere yönelik düzenleme (madde 62) yapılmış, 1984 yılında ise Köln'de Almanya çapında bir çatı örgütü olarak Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) kurulmuştur. Karagöz'e (2007: 27) göre; DİTİB'in kurulması, Türk devletinin konsolosluklar aracılığıyla dine olan ilgiyi kontrol altına alma çabasını ifade etmektedir. İslam'ın resmi makamlarca ulusal kimlik unsuru olarak görüldüğünü savunan Kastoryano (2007: 77) ise laik Türk devletinin, Milli Görüş ve çeşitli tarikatlar çerçevesinde göçmenlere sunulan "muhalif İslam"a karşı "resmi İslam"ı yayması için DİTİB aracılığıyla Diyanet'i Avrupa çapında yaygınlaştırdığını dile getirmektedir.

ATB'nin bir diğer etki alanı üyelerinin siyasal mobilizasyonunu kontrol edebilme kabiliyeti ile ilgilidir. 1973 seçimlerinde 150 araçlık bir konvoyla Türkiye'ye gelen ve yurt geneline yayılarak MSP'nin seçim propagandasına aktif destek veren ATB üyeleri, aynı zamanda hazırladıkları bildirimler ile işçilerin Türkiye'deki akrabalarına mektuplar da göndermiştir. 1977 seçimlerinde ise çok daha organizeli bir yapıyla bu desteği artırarak 276 araç ve 1000 kişilik bir ekiple Türkiye'ye gelmişlerdir (Mügge, 2009: 157, Damar, 2013: 107-129). Yurtdışı seçmenler ilk kez 1987 yılında gümrüklerde oy kullanabildiği için, 1973-1977 seçimlerine ilişkin yurtdışı seçmenlerin oy oranlarının ne düzeyde olduğu ve bunun partilere nasıl bir yansıması olduğu tahmini düzeyde kalmaktadır. Bununla birlikte yüzlerce araçlık konvoyla gelen kişilerin yurtdışında yaşıyor olmanın verdiği bir yönüyle görece özgüven, bir yönüyle de vatan

özlemi ile yurt genelinde yürüttüğü heyecan odaklı çalışmaların yurtiçi seçmen kitlesinin motivasyonuna önemli oranda katkı sunduğu varsayılmaktadır.

4.2.1.4.2.Etkilenme Alanları

Ortaya konan bu yönleriyle göç sürecinin ilk dönemlerine önemli etkilerde bulunan ATB, bu süreçte aynı zamanda çeşitli etkilenmeler de yaşamıştır. Bu kapsamda ele alınması gereken etkilenme alanlarının; Türkiye’deki siyasal gelişmeler ve ev sahibi ülkelerin Türklere yönelik tutumları ekseninde şekillendiği görülmektedir.

ATB’nin etkilenme alanlarında ilk öne çıkan gelişme, Türkiye’deki siyasal gelişmelerin yurtdışında da yakından takip edilmesi nedeniyle siyasal tutumun belirlenmesi konusunda olmuştur. Zira bu noktada ATB yöneticileri, Türkiye’deki siyasal hareketler arasında Necmettin Erbakan’ın söylemlerini kendilerine daha yakın görerek Erbakan ve siyasal hareketiyle etkileşime geçmişlerdir. ATB’nin ilk yöneticileri arasında yer alan Hasan Damar’a (Kişisel Görüşme, 2017) göre; siyasi, mezhebi ya da başka herhangi bir ayrımı gözetmeksizin farklı düşüncedeki insanların bir araya gelerek oluşturduğu Almanya Türk Birliği, Necmettin Erbakan tarafından kurulmamış, ancak ilerleyen dönemde Erbakan’ın düşüncelerinden etkilenmiş ve onun tavsiyeleri çerçevesinde şekillenmiştir. Damar⁴³, Erbakan’ın maddi ve manevi kalkınmaya işaret eden “Ağır Sanayi Hamlesi” ve “Önce Ahlak ve Maneviyat” gibi çeşitli söylemlerinin, Avrupa’nın sanayi hamlelerini ve buna mukabil yaşanan ahlaki çöküntüyü gördükleri için kendilerinde önemli tesir yaptığını dile getirmektedir. IGMG Genel Başkanı Kemal Ergün (Kişisel Görüşme, Haziran 2016) ise 1973-1980 arası dönemde Erbakan’ın, özellikle Başbakan Yardımcısı olduğu dönemlerde, yoğun bir şekilde Avrupa’da yaşayan Müslümanlara ilgi gösterdiğini, bizzat Avrupa’ya gelerek Milli Görüş’ün teşkilatlanmasında da önemli tavsiyelerde bulunduğunu belirtmektedir.

Bu noktada Necmettin Erbakan’ın yaşamında, Avrupa Milli Görüş’ün kuruluşunun çok öncesinde de Almanya’ya ilişkin çeşitli kesitler olduğunu belirtmek gerekmektedir. Siyasal yaşamı öncesinde Almanya’da doktora çalışmalarını yürüten, Deutz motor fabrikasında başmühendis olarak görev yapan Erbakan, kardeşi Akgün

---

⁴³Ağabeyi Rıdvan Damar’ın Gümüş Motor’da çalışmasından ötürü Necmettin Erbakan’ın fikirlerini ve mücadelesini bildiğini ve Milli Nizam Partisi’nin kuruluş sürecini yakından takip ettiğini söyleyen Hasan Damar, 1971 yılında Almanya’ya gelişinden itibaren ATB’nin de Milli Görüş düşüncesi etrafında şekillenmesi için gayret ettiklerini dile getirmektedir.

Erbakan'ın da Almanya'da eğitim almasını sağlamıştır. Dolayısıyla ilerleyen yıllarda da sıklıkla Almanya'ya gelen ve burada çevre edinen Erbakan açısından Almanya yabancı bir ortam olmamakta, burada olan gelişmeleri takip fırsatına sahip olmaktadır. Diğer yandan ise Erbakan'ın İstanbul Teknik Üniversitesi'nde akademisyen olarak görev yaptığı dönemde tanıdığı bazı yabancı uyruklu öğrenciler öğrenimlerini bitirdikten sonra, ATB'nin de temellerinin atıldığı Almanya'nın Braunschweig şehri etrafında göreve başlamıştır. Bu isimlerden birisi Dr. Taha Cevadi, diğeri Dr. Fazıl Üveyce, sonuncusu ise sonradan Türk Birliği'nin genel başkanlığını da yapacak olan Kerkük asıllı Dr. Yusuf Zeynelabidin'dir. Bu üç ismin ortak özelliği ise, aynı zamanda Mısır kökenli İhvan-ı Müslimin teşkilatının öğretilerini benimsemeleridir. Bu durum, ATB'nin kuruluşunda Türk işçiler ve öğrenciler ile Erbakan'ın tanıdığı bu öğrencilerin rastlantısal olarak irtibat kurmasıyla anlamlı bir ilişki niteliği kazanmıştır. Nitekim Erbakan'ın Almanya'da var olan çevresi nedeniyle dönem dönem çeşitli ziyaretlerde bulunduğu bilinmektedir. 1968 yılında gerçekleşen bu ziyaretlerden birisinde Erbakan'ın öğrenciliğinden tanıdığı Dr. Fazıl Üveyce'nin Braunschweig'teki evine 3 gün süreyle misafir olduğu ve Türk kökenli çeşitli isimlerle de bir araya gelerek istişarelerde bulunduğu söylenilmektedir. Buna göre mezkur ziyarette Erbakan, Türkiye'den gelen işçilerin manevi ihtiyaçlarıyla da ilgilenilmesi gerektiğini, aksi takdirde Endülüs Müslümanları gibi kültürel ve dini değerler açısından tamamen yok olma ile karşı karşıya kalılabileceğini hatırlatmış ve Türkiye'den gelenlerle bir araya gelerek çalışmalar yapmalarını tavsiye etmiştir⁴⁴(Ocaktan, Kişisel Görüşme, Haziran 2016). Erbakan'ın bu ziyaretini 1968 yılında gerçekleştirdiği ve Türkiye'de Milli Görüş hareketinin 1969 yılında partileştiği dikkate alındığında Erbakan'ın bu ziyaretinin, yurtdışında bir örgütlenme amacı taşıyamayacağı, bundan ziyade Türk işçilerin dini ve kültürel değerlerinin muhafazasını dert edinerek fikri mülahazalarda bulunmuş olabileceği düşünülmektedir. Zira o dönemde Erbakan ne siyasi bir aktör ne de bir hareket ya da oluşumun lideri konumundadır.

ATB üzerinde etkisi hissedilen bir diğer gelişme, Mısır kökenli İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler) teşkilatı ile kurulan ilişkiler ile ilgilidir. ATB

---

⁴⁴Halen Braunschweig şehrinde yaşayan Hamza Ocaktan, kendisine bu olayı bizzat Dr. Fazıl Üveyce'nin anlattığını dile getirmektedir (18.06.2016-Braunschweig). Üveyce ile yapılan kişisel görüşmede kendisine bu soru sorulmuş, ancak ağır hastalığı nedeniyle sağlıklı bir cevap alınamamıştır. Görüşmeden kısa süre sonra da Üveyce vefat etmiştir.

üzerindeki İhvan etkisi kurumsal bir nitelikten çok bireysel ilişkiler ağına işaret etmektedir. Bir diğer ifadeyle bu etki bireylerle sınırlı kalan, dernek politikalarına ya da tabana yansımayan bir nitelik arz etmektedir. Bununla birlikte, belirtilen yıllar (1960-1970 arası dönem) aynı zamanda İhvan mensuplarının Avrupa'da aktif çalışma yürüttükleri döneme tekabül etmektedir. 1950'li yıllarda Nasır yönetimindeki yoğun baskı ortamından ötürü Mısır'dan ayrılmak zorunda kalan ve dünyanın çeşitli ülkelerine yönelen İhvan üyelerinin bir kısmı, özellikle eğitilmiş olanları, Almanya'ya yerleşmiştir. Örneğin İhvan cemaatine yakınlık duyan birçok akademisyen Aachen ya da Braunschweig gibi alanında meşhur teknik üniversitelerde görev almaya başlamıştır. Bu durum ilerleyen dönemlerde Avrupa'da İslami teşkilatlanmaların çeşitlenmesine ve ulusötesi kimlik kazanmasına katkı sunmuştur (Vidino, 2011: 5). Özellikle kurucu genel başkanlık görevini üstlenen Rüştü Banaz da öğrenci olarak gittiği ilk yıllarda İhvan'ın öğretilerini benimseyen Müslüman grupların düzenlediği konferans, seminer gibi çeşitli etkinliklerine katıldığını ve onlardan İslam'ı her yönüyle anlama ve yaşama aktarma konusunda önemli ölçüde yararlandığını dile getirmektedir (Banaz, Kişisel Görüşme, 2016). Bu durumun onun çalışma metodunu da etkilediği düşünülmektedir. BTÜ'de ve diğer üniversitelerde kurulan talebe cemiyetlerinde çok fazla Türk öğrencinin yer almadığı düşünüldüğünde, Banaz'ın İhvan etkisinde faaliyet yürüttüğü kolaylıkla söylenebilmektedir. Ki bu durum, dönemin şartları düşünüldüğünde olağan sayılabilecek niteliktedir. Zira 1960'lı yıllar aynı zamanda İslam dünyasında İhvan menşeli yazarların (S.Kutup, A. Zeydan vs.) tercüme eserlerinin rağbet gördüğü bir dönem olma özelliğine sahiptir. Aynı şekilde bu dönem; Türkiye'de İslami yapının zayıf görünümlü olduğu, Necmettin Erbakan'ın henüz siyasete girmediği 1960'lı yıllardır. Dolayısıyla Türkiye'de zayıf olan ya da mevcut olmayan yapıların yurtdışında yaşayan Türklere yönelik politika geliştirmesi mümkün olamayacağından Banaz'ın, İhvan etkisinde kalma ihtimali daha güçlü görünmektedir. Kısaca, İhvan-ı Müslimin teşkilatı ATB'nin şekillenme sürecinde direkt olmasa da, bireysel ilişkiler nedeniyle, dolaylı bir etkiye sahiptir. Bu bireysel ilişkilere bir diğer örnek, Necmettin Erbakan'ın siyasete atıldıktan sonra çeşitli İhvan yöneticileriyle Avrupa'da yaptığı görüşmelerdir. 1969 yılında milletvekili seçildikten sonra İslam ülkeleriyle yakın temas halinde olduğu bilinen Erbakan, kurduğu ilk parti olan Milli Nizam Partisi (MNP) yasalara aykırılık gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldıktan sonra sağlık gerekçesiyle

İsviçre'ye tedavi için gitmiştir⁴⁵. Birkaç aylık bu süre zarfında Erbakan'ın, İhvan hareketinin kurucusu Hasan el Benna'nın talebesi olan Yusuf Nada'nın evinde misafir olarak kaldığı bilinmektedir (Ergün, Kişisel Görüşme, Haziran 2016).

İhvan'ın varsayılan bu etkisi, Dr. Yusuf Zeynelabidin'in genel başkan olduğu dönemle birlikte Avrupa Milli Görüş tabanında da (ATB) algısal dönüşüme neden olmuştur. Türkiye'de bulunduğu dönemde genellikle kırsalda yaşayan Türk göçmenlerin Türk olmayan Müslümanlarla iletişime geçme ve tanışması bağlamında Zeynelabidin'in genel başkan oluşu hızlandırıcı etkide bulunmuştur. ATB üyelerinin bu etkileşim sürecinde “*ümmet*” kavramını zihninde kolaylıkla somutlaştırabildiği düşünülmektedir. Genel olarak Hac ibadeti döneminde ancak bir araya gelebildiği farklı Müslüman topluluklarla aynı teşkilat içerisinde bulunmak Türk göçmenlerin “*ümmetçi*” zihin yapısına evrilmesini kolaylaştırmıştır. Aynı şekilde ATB'nin bu ümmetçi tutumuna kadar kendi milletinden Müslümanların camilerine yönelen diğer Müslüman topluluklar da Zeynelabidin'in genel başkanlığı dönemiyle birlikte ATB ile daha yakın temasa geçme imkanı yakalamıştır. ATB'ye ait camilere ve buralarda yapılan ekinliklere katılan diğer Müslüman topluluklar Alman Müslümanların ATB ile iletişim kurmasına da yardımcı olmuştur (Algan, Kişisel Görüşme, 2016).

Türkiye'de sağ-sol mücadelesinin yaşandığı 1970-80 arası dönem, yurtdışında da etkisini hissettirmiştir. Türklerin, buldukları ülkelerde yaşadıkları sıkıntılardan ziyade Türkiye'nin sorunlarını dert ediniyor olması, ATB'nin genel faaliyet politikasının da buna göre şekillenmesine neden olmuştur. Zira bu dönemde halen işçilerde kalıcılık yönünde bir niyet oluşmadığından yakın süreçte gidilecek memleketin sorunlarını öncelemek fikri daha ağır basmaktadır (Başkurt, 2009: 87). Bununla birlikte Türkiye'de yasaklanan çeşitli fikirleri savunan kişilerin ceza almamak için yurtdışına sığınmacı ya da kaçak olarak gelmesi de yurtdışındaki dernek ve yapıların bu duygularını zinde tutmaktadır. Bu nedenle milli ve dini kimlik temelinde örgütlenen (Perşembe, 2005: 91) ATB'nin faaliyetleri, Türkiye'deki siyasal gelişmelerden direkt olarak etkilenmek durumunda kalmıştır.

---

⁴⁵Erbakan İsviçre seyahatini; “*Ünlü bir üniversite kliniğinde ikibuçuk ay kadar tedavi gördük. Gayet iyi neticeler elde etti. İsviçre'deki tedaviler gayet faydalı gelmiş, kalb çarpıntıları, geceleri meydana gelen uykusuzluklar ve rahatsızlıklar dinmiştir. Bu gezinin hiçbir siyasi yönü yoktur*” sözleriyle değerlendirmiştir. Buna karşın Erbakan'ın İsviçre'de kaldığı süre içinde Tek Nizam Gazetesi'ni yayımlamaya başladığı, Avrupa'daki Türk göçmenler arasında destek aramak amacıyla temaslarda bulunduğu da iddia edilmektedir. (Yeşilada ve Uçar'dan akt. Arpacı, 2012: 203).

Ev sahibi ülkelerin Türk işçilere yönelik tutumları, ATB'yi etki altına alan bir diğer unsurdur. Bu süreçte Avrupa ülkelerinin Türk işçilerin dernekleşmesi önünde engelleyici bir politika yürütmemesi ATB'nin örgütlenme çabalarını kolaylaştırmıştır. Kısıtlayıcı politika geliştirmemekle birlikte ev sahibi ülkelerin Türk işçilerin sosyo-kültürel ve dini ihtiyaçlarına yönelik herhangi bir politika üretmemesi de yine hak arama bağlamında dernekleşme çabalarının Türkler arasında karşılık bulmasını sağlamıştır.

4.2.1.5.Zorluklar ve Fırsatlar

Avrupa'ya göçün ilk dönemi gerek ev sahibi ülkeler açısından gerekse Türkiye açısından yeni bir tecrübeyi içermektedir. Karşılıklı politikaların belirlenme sürecinin, işçilerin gönderilmesinden sonraki döneme bırakılması birçok zorluğu da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, ilk dönemde belirsiz bir süreç yaşayan Türk işçiler için ilerleyen yıllarda bazı zorluklar yeni fırsatların elde edilmesinin de yolunu açmıştır. Almanya Türk Birliği ve ardılı diğer Milli Görüşçü derneklerin yaşadıkları süreçte de zorluklar ve fırsatlar bağlamında ortak noktaların varlığı dikkat çekmektedir.

4.2.1.5.1.Zorluklar

Almanya Türk Birliği'nin (ATB) kuruluşundan itibaren yaşadığı en önemli zorluk; dil, din, ırk, kültür yönüyle yabancı olunan bir ülkede bulunmanın verdiği yalnızlık ve sahipsizlik duygusudur. Bireysel olarak işçilerin karşılaştığı bu durum ATB'nin çalışmalarına da yansımaktadır. Bu kapsamda öne çıkan önemli bir sorun bulunmaktadır; işçilerde dernekleşme tecrübesinin olmayışı. Bir de bu soruna Almanca bilenlerin neredeyse yok denecek kadar az olması da eklenince sorun çok daha karmaşık hale gelmektedir.

Türk işçi göçüne yönelik istatistikler incelendiğinde Almanya'ya giden işçilerin üçte ikisinin ilkökul mezunu ve kırsal kökenli olduğu göze çarpmaktadır (Hasırcı, 2008: 62). İlk kez gittikleri yurtdışında Almanca bilememelerinden ötürü yalnızlık ve yabancılık duygusu içinde yaşayan işçiler için sığınacak mekan arayışı kapsamında dernekleşme faaliyetleri başlamıştır (Perşembe, 2005: 124). Ancak kurulan derneklere yabancı dil bilenlerin çok az oluşu Alman resmi makamlarıyla ya da benzeri çalışma yürüten Alman kuruluşlarıyla sağlıklı iletişime geçememe problemini ortaya

çıkarmıştır. Zira kurulacak derneklerin tüzüklerinin Alman kanunlarına göre hazırlanması ve bunların Almanca'ya çevrilmesi gerekmektedir. ATB içerisinde bu konuda Ahmet Rüştü Banaz, Mehmet Şener Yüçetürk gibi üniversite tahsili yapan kişiler önemli işlev görmüştür. Bunların hazırladığı tüzükler kopya edilerek yalnızca dernek ismi değiştirilmek suretiyle kullanılmıştır (Banaz, Kişisel Görüşme, Mayıs 2016). Resmi prosedürler takip edilerek kurulan ATB'nin Almanya ve Avrupa geneline yayılma sürecinde dernekleşme tecrübesine sahip kadro ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Türkiye'de buldukları dönemde sendika, dernek faaliyetlerine katılan neredeyse hiç kimse olmaması 1969 yılında kurulan ATB açısından ilk dönemlerde önemli dezavantajlara neden olmuştur. Türkiye'de bulunduğu dönemde aktif sendikal faaliyetler yürütmüş olan Hasan Damar'ın 1971 yılında Almanya'ya gelmesi ATB'nin bu tarihten itibaren Almanya ve Avrupa geneline yaygınlaşmasını sağlamıştır (Algan, Kişisel Görüşme, Mayıs 2016).

Kuruluş itibariyle farklı dünya görüşüne sahip insanların ortak kaygılarla bir araya gelerek kurduğu ATB'nin karşılaştığı zorluklardan birisi de; avantaj olarak görülen bu parçalı yapısı olmuştur. ATB kuruluş gereği üyelerinin Türkiye'de aktif çalışma yürüten çeşitli dini cemaat ve tarikatlar ile iletişim halinde olmasını sorun olarak algılamamaktadır. Ancak bazı üyelerin bu bağlılıklarını ATB'nin politikası haline getirmeye çalışması ATB içinde var olan birliktelik yapısının bozulmasına neden olmuştur. Damar'ın (Kişisel Görüşme, Ocak 2017) verdiği bilgilere göre, ATB içinde bunun ilk örneği Köln Türk Birliği şubesinde yaşanmıştır. ATB Genel Merkezi tarafından 1973 yılında görevlendirilen yönetimin o yıl Türkiye'de yapılan seçimlerde Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi'ni destekleme kararı alması dernek içinde anlaşmazlığa neden olmuştur. Yönetimin bu tutumunun sebebi ise, Süleymancılar olarak bilinen grup ile bağlantılı olmaları ve Türkiye'deki Süleymancılar merkezince alınan karar çerçevesinde tutum belirlemeleri gösterilmiştir. Nitekim bu gelişmenin ardından ilgili yönetim görevden ayrılarak 1973 yılında Süleymancılar cemaatinin ilk Avrupa örgütlenmesi olan İslam Kültür Merkezi'ni kurmuşlardır. ATB'nin ilk genel başkanı olan Rüştü Banaz (Kişisel Görüşme, Mayıs 2016) da, ilgili yönetimin kendi isteğiyle ayrılış sürecini şu sözlerle anlatmaktadır: *“Köln'deki bu kardeşlerimiz, dediler ki; ‘Abi biz sizden ayrılacağız’. Ya niye ayrılıyorsunuz, bir yanlışıımızı mı gördünüz, bir kötülüğümüzü mü gördünüz dedik. ‘Hayır, biz sizden*

memnunuz' dediler, 'ama bizim ağabeylerimiz bize emrediyor biz ayrılacağız' dediler ve ayrıldılar. İleriye doğru gidince, Erbakan Hocamızın Odalar Birliği'nden gelişini, parti kuruluşunu biz de desteklediğimiz için bunlar bu siyasi havanın içerisinde kendilerine başka bir yön bulduklarından biz sizden ayrılacağız diye kendileri ayrıldılar. Esasında hem Süleymancı kardeşlerimiz hem Nurcu kardeşlerimiz ya da başka yerlere bağlı kardeşlerimiz, hepimiz hep beraberdik, aramızda bir fark yoktu." Çatı kuruluş niteliğinde çalışmalarını yürüten ATB açısından Süleymancılara ayrılması gibi gelişmeler önemli bir zorluğu da beraberinde getirmiştir. Zira bu gelişmelerin ardından Avrupa genelinde Türk işçilerin kurduğu ve tek bir çatı altında hizmet veren camiler, gruplar arasında bölünmelerin mekanı olmaya başlamıştır. Bu durum, camiler ve cemaatler arası bölünmelerin yaşanmasına, gerilim alanlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

4.2.1.5.2.Fırsatlar

Avrupa Milli Görüş açısından ATB döneminde belirtilmesi gereken en önemli fırsat alanı; Türkiye'de dönemin Milli Görüş partisi olan MSP'nin 1973-1978 arası dönemde koalisyon ortağı olarak iktidarda bulunmasıdır. MSP'nin Türkiye siyasetinde öne çıkması, üyelerinin MSP'ye açıktan destek verdiği ATB açısından önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Zira Türk hükümetinde görev alan MSP'li bakan ve milletvekillerinin yurtdışı ziyaretlerinde ATB'yi ziyaret ederek resmi temaslarda bulunması, ATB'nin gerek Türk toplumunda ve elçilikler düzeyinde gerekse Alman resmi makamlarında etkili aktör konumuna yükselmesini ve muhatap olarak kabul edilmesini sağlamıştır (Özdemir, 2014: 129). Yurtdışında Çalışma Ataşelerinin atanması ve diğer sosyal haklarının kazanımı⁴⁶ gibi konularda ilgili bakanlığı elinde bulunduran MSP'nin aktif politika yürütmesi, Almanya'daki Türk toplumunda dolaylı olarak ATB'nin başarısı olarak algılanmıştır (Damar, 2013: 112). ATB'nin Avrupa geneli şube sayısında artışın bu döneme denk gelmesi bunun göstergesi sayılabilmektedir.

---

⁴⁶ MSP'li Çalışma Bakanı Şevket Kazan döneminde yurtdışındaki işçiler için; gümrük muafiyeti getirilmesi, pasaport harçlarında indirim, pasaport süresinin 2 yıldan 5 yıla çıkarılması, Türkiye'deki hizmetlerinin birleştirilmesi, çocuklarının yurtdışında aldıkları diplomalarının Türkiye'de kabulü, askerliklerinin 29 yaşına kadar tecil edilmesi konularında düzenlemeler yapılmıştır (Emre, 2015: 44-5).

Avrupa’da İslam ve Müslümanların varlığı, Milli Görüş Teşkilatı gibi konularda alan araştırmaları yapan Alman akademisyen Werner Schiffauer (1997: 158), Türklerin Almanya’ya yaptığı işgücü göçünün aynı zamanda Müslümanların gayrimüslim bir ülkeye İslam’ı taşıması işlevine sahip olduğunu öne sürmektedir. Schiffauer’in bu yaklaşımının işgücü göçünün başlamasıyla birlikte aradan geçen yarım asırlık süreçte Avrupa’da Müslüman nüfusun ciddi düzeyde artış gösterdiği dikkate alındığında önemli bir gerçeği ifade ettiği görülmektedir. 2010 yılı itibariyle Avrupa genelinde Müslümanların sayısı yaklaşık elli milyon olarak ifade edilirken (Aktaş, 2014: 33), İslam Avrupa’nın üçüncü büyük dini haline gelmiştir (Kaya, 2015: 64). Bu perspektiften değerlendirildiğinde ATB için fırsat alanlarından birisinin, İslam’ın Avrupa’daki durumu olduğunu belirtmek gerekmektedir. Sayıca azınlıkta olan Müslümanların görünür olmamasından ötürü 1970’li yıllara kadar Avrupa’nın gündeminde olmayan İslam yoğun göç dalgasıyla birlikte Avrupalıların da dikkatini çekmeye başlamıştır. Zira İslam’ın yapısı Müslümanların inançlarını görünür kılmalarını gerektiren çeşitli kuralları (günlük 5 vakit namaz, başörtüsü vs.) içermektedir. Bu yönüyle İslam bir taraftan içe dönük kültürel ve dini değerlerin çeşitli ibadetlerle yeniden üretilmesini sağlarken diğer yandan da Müslümanların Almanya’da ve diğer ülkelerde Müslüman olmayanların gündemine İslam’ı getirmeleri fırsatını vermektedir. Bu nedenle ATB’nin faaliyetleri, Müslüman topluluklarla ev sahibi toplum arasındaki ilişkiler açısından önemli bir işlev görmüştür. Şenay’a (2002: 143) göre, Batı Avrupa hükümetlerinin 1973 sonrası dönemde ailelerin birleşmelerini sağlayıcı uygulamaları bu süreçte önemli rol oynamıştır. Eşlerin ve çocukların gelmesiyle Müslümanlar sadece işçi bireyler toplamı olmakla kalmayıp tam anlamıyla bir sosyal grup oluşturmaya başlamış, ‘din’ faktörü önemli hale gelmiştir. Görünürleşen Müslüman imgesi, İslam’ın Avrupa’da araştırılması ve tartışılması sürecini beraberinde getirirken ATB’nin faaliyet ve fikirlerinin de kitlelere ulaşımını kolaylaştırmıştır.

4.2.2.Rafinerizasyon ve Kurumsal Aksiyon Dönemi (1985-1995): Avrupa Milli Görüş Teşkilatları (AMGT)

Resmiyette Avrupa İslam Birliği’nin genel başkanlığını yürüten Dr. Yusuf Zeynelabidin, bu görevini 1984 yılına kadar sürdürmüştür. Bu süreç içerisinde önemli bir genişleme ve büyüme trendi gösteren teşkilat aynı zamanda yapısal niteliğiyle ilintili görülen çeşitli zorlukları da yaşamak durumunda kalarak “rafinerizasyon” ve

“kurumsallaşma” dönemine yönelmiştir. Almanya Türk Birliği ile başlayan ve her bölgede farklı isimler altında yürütülen teşkilatlanma sürecinde ikinci önemli aşama Avrupa Milli Görüş Teşkilatları (AMGT) ismiyle bir araya gelinmesi olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde AMGT’nin kuruluşunu hazırlayan etkenler, faaliyet alanları, etki düzeyleri ile karşılaşılan zorluk ve fırsatlar ele alınacaktır.

4.2.2.1.Kuruluş Süreci

Avrupa Milli Görüş’ün yaşadığı ilk ayrışmanın, kozmopolit yapıya sahip Almanya Türk Birliği ve benzeri dernekler döneminde Süleymancılar olarak bilinen grubun bünyeden kopmasıyla yaşandığı bilinmektedir. Bunu takip eden dönemde bir diğer ayrışma süreci, Avrupa Milli Görüş Fetva Komisyonu başkanlığını yürüten eski Tekirdağ müftüsü Ali Arslan ile ilgili olmuştur. Dönemin Genel Merkez yöneticileri ile anlaşmazlık yaşayan ve cemaat içerisinden bazı hocaların da desteğini alan Arslan Genel Merkez yönetiminin meşruiyetini kaybettiğini öne süren bir fetva yayımlamıştır. Ali Arslan’ın etkili ve bilgili bir ilim adamı olmasından ötürü bu durum teşkilat içerisinde ciddi ayrılıkların çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁷ Bu nedenle Genel Merkez yöneticileri yeniden birliğin sağlanması amacıyla Türkiye’den eski Adana müftüsü Cemalettin Kaplan başta olmak üzere bir heyeti (Ahmet Polat ve Hüseyin Kani Büyüközer) görevlendirmiştir. Ancak bu karar çok daha büyük sorunlara yol açan yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Zira Ali Arslan grubuna karşı sert bir tutum sergileyen Cemalettin Kaplan bir takım ilmi kaynaklara dayanarak ‘*kim başkanlık sevdasıyla müminler arasında tefrika (fitne, ayrılık) çıkarır, onları birbirine düşürürse katli vaciptir*’ şeklinde keskin bir fetva bile çıkartmıştır. Ne var ki, çok uzun süre geçmeden aynı pozisyona kendisinin düşmesi gibi bir durum oluşmuştur⁴⁸ (Yüksel, Kişisel

---

⁴⁷ Dönemin genel merkez yöneticilerinden olan Hasan Damar, Ali Arslan’ın Genel Başkan Dr. Yusuf Zeynelabidin’e bir mektup göndererek sert tutumundan ötürü cemaat içerisinde huzursuzluğa neden olduğu konusunda uyarıda bulunduğunu, Zeynelabidin’in bu mektuba cevap vermemesi üzerine ise onu Genel Başkanlıktan azlettiğini duyurduğunu söylemektedir. Böylece Arslan Genel Merkez düzeyinde ayrılıkçı bir hareket başlatmış olmaktadır. Damar’ın verdiği bilgilere göre, Ali Arslan ilerleyen yıllarda, cezaevinden çıktıktan sonra, önce telefon yoluyla irtibata geçip Zeynelabidin ve kendisinden samimi bir şekilde özür dileyip helallik istemiş, sonra da Köln Fatih Cami cemaati huzurunda bunu açıkça dile getirmiştir (2013: 9-10)

⁴⁸ Kendisiyle yapılan görüşmede Milli Görüş teşkilatlarının şiddetten her zaman uzak kaldığını hatırlatan Ali Yüksel, Kaplan’ın ayet ve hadisleri kendi istediği şekliyle anlayarak bu fetvayı verdiğini ve bunun kendilerini de rahatsız ettiğini söylemiştir. Yüksel ayrıca ayrışma sürecinde Cemalettin Kaplan ile kişisel bir görüşme gerçekleştirdiğini ancak kendisini tatmin edecek hiçbir açıklama yapmadığını dile getirmiştir.

Görüşme, 2016). Bu arada Ali Arslan iznini geçirmek için gittiği Türkiye’de laikliğe aykırı beyanatları nedeniyle tutuklanmış, kısa bir süre cezaevinde kalmıştır.

Bir süre Avrupa Milli Görüş Teşkilatları Fetva Komisyonu Başkanlığı yapan ve Ali Arslan hareketinin büyümeden etkisizleşmesini sağlayan Cemalettin Kaplan’ın, 1979 yılında yaşanan İran devriminden önemli derecede etkilendiği bilinmektedir. Almanya’ya gelmesini takip eden yıllarda sıklıkla İran’a gitmeye başlayan Kaplan’a göre ideal İslami sistem, İran Devriminde kurulan sisteme benzer şekilde Türkiye’de de kurulmalıdır⁴⁹. Ancak Türkiye’de özellikle Erbakan tarafından Milli Görüş hareketi kapsamında yürütülen çalışmalar bunun önüne engel teşkil etmektedir (Williams, 2012: 256). İlk dönemde Erbakan’ın da kendisini desteklediğini ileri süren ve Milli Görüş’te öze dönüşü amaçladığını söyleyen Kaplan sonrasında Erbakan’ı da karşısına almıştır. Batıl sistemlerle İslam’a hizmet edilemeyeceğini savunan Kaplan bu nedenle 13 Ağustos 1983’de Köln Barbaros Camiinde "Devlete Gidiş Yolu Parti mi Tebliğ mi" başlıklı bildirin dağıtılmasını sağlamıştır. Bu durum Kaplan taraftarları ile Milli Görüş taraftarları şeklinde bir ayrışmaya neden olmuş ve taraflar arasında ihtilaf çıkmasıyla neticelenmiştir. Bunun üzerine Cemalettin Kaplan kendisine uyanlarla beraber Milli Görüş’ten ayrılarak İslami Cemaatler ve Cemiyetler Birliği’ni (İCCB) kurmuştur (Schiffauer, 2010: 85). Barbaros hareketi olarak bilinen bu olaydan sonra Cemalettin Kaplan giderek sertleşen radikal bir örgütlenmeye yönelmiştir. İran devrimi sonrası İmam Humeyni’nin Şii siyaset anlayışından esinlenerek ortaya koyduğu “velayet-i fakih”⁵⁰ düşüncesinden etkilenen Kaplan “parti mi, tebliğ mi” sorusuyla aslında Erbakan’ın liderliğini sorgulamaya başlamıştır. Zira Cemalettin Kaplan, Müslümanların lideri olacak kişinin fakih sayılabilecek düzeyde hukuk bilgisine sahip İslam alimi olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu durumda ise makine mühendisi olan Necmeddin Erbakan yerine eski müftü olan Cemalettin Kaplan’ın liderliği gündeme gelmektedir. Nitekim kendisine bağlılığını bildirenlerin dışında kalanları dinden çıkmakla itham eden Kaplan, 18 Nisan 1992’de Almanya’da Anadolu Federe İslam

---

⁴⁹İGMG Genel Başkanı Kemal Ergün, o dönemde yaşanan gelişmelerin uluslararası dengeler göz ardı edilmeden değerlendirilmesi gerektiğini söylerken iç istihbarat örgütlerinin payına da dikkat çekmektedir. Ergün’e göre İran devriminin ardından Avrupa’da Müslüman nüfusun İran’a hizmet ettirilmesi gayretleri dahi gündeme gelebilmiştir (Kişisel Görüşme, Mayıs 2016).

⁵⁰İran devrimi sonrası hazırlanan yeni anayasada yer alan ifadeyle Velayet-i Fakih anlayışı, İmam Mehdi kayıp olduğu sürece, iş ve ümmetin velayetinin (devlet ve ümmetin yönetimi) halkın çoğunun tanıdığı ve liderliğini kabul ettiği adil, takva sahibi, çağrı bilen, cesur, tedbirli ve yönetici fakihe (müctehid derecesindeki hukuk alimine) ait olmasını içermektedir (Arpacı, 2015: 23).

Devleti'ni kurduklarını açıklamış, 8 Mart 1994 yılında ise kendisini İslam halifesi olarak ilan ederek hareketini Hilafet Devleti olarak nitelemiştir. Ancak Kaplan'ın 1995 yılında ölmesinden sonra yerine oğlu Metin Kaplan geçmişse de, cemaatinin ömrü kısa sürmüş ve etkisini yitirmiştir. Türkiye'de hilafet devleti kurmayı amaçlayan İCCB, radikal eğilimleri öne sürülerek Almanya'da 2001 yılında yasaklı hale gelmiş ve kısa sürede de taban desteğini tamamen kaybetmiştir.

Bununla birlikte, "Hocalar hareketi" olarak da isimlendirilen bu ayrışma Avrupa Milli Görüş'ün üzerinde oldukça tesir bırakmıştır. Genel Merkez düzeyinde bu tesir görülme de (Damar, 2017) cami cemaatlerinde hocalara karşı duyulan güven ve sevgiden ötürü önemli oranda bir kitlenin Kaplan'ın etkisinde kaldığı düşünülmektedir. Öyle ki, bazı bölgelerde bu oranın, üçte iki düzeyinde seyrettiği söylenilmektedir (Schiffauer, 2010: 85). Ali Yüksel'in verdiği bilgilere göre, ayrışma sürecinde Kaplan taraftarlarının camileri yoğun ilgi görürken örneğin Milli Görüş'e bağlı kalan Köln Fatih Camii'nde Cuma namazı kılacak cemaat dahi bulunamıyor, yakın bölgelerden Cuma namazı için cemaat toplanmak zorunda kalınıyordu (Kişisel Görüşme, 2016).

Yaşanan bu ayrışma sürecinde Türkiye'de siyasi yasaklı konumda bulunan Erbakan'ın konuya müdahalesi ise Almanya'dan gelen heyetler ve verdikleri bilgiler aracılığıyla mümkün olmuştur. Ara dönemde, aynı zamanda Dr. Yusuf Zeynelabidin'in damadı olan Avrupa Mili Görüş bölge başkanlarından Haldun Algan⁵¹ altı ayı aşkın bir süre genel başkanlık görevini üstlenirken Kaplancıların hedefindeki isimler olan Zeynelabidin ve Hasan Damar'ın talebi üzerine Erbakan'ın Avrupa'daki gelişmeleri yönlendirmeleri için bazı isimleri görevlendirdiği bilinmektedir⁵².

İlk olarak Cemalettin Kaplan ve ekibinin sonradan genel başkanlık yapacak olan Osman Yumakoğulları liderliğinde belirlenen heyete tabi olmalarını isteyen Erbakan, olumlu karşılık alamayınca, daha önce de planladığı gibi, Genel Merkez yöneticilerine çatı kuruluş çalışmalarının başlatılmasını tavsiye etmiştir. Nitekim Erbakan'ın

---

⁵¹ "Osman Yumakoğulları bey gelene kadar idareciliği ben yaptım. (Cemalettin Kaplan'ı esas yönlendirdiği iddia edilen) Hüseyin Kani Büyükozer zannetti ki, beni istediği gibi yönlendirebilecek, beni Erbakan Hoca'ya teklif etmiş, Haldun idareci olsun diye. Böylelikle altı ay gibi bir süre idareciliği yürüttüm. İş bıraktım, her hafta sonu toplantılara katıldım. O zaman Cemalettin Kaplan bütün toplantılara katılırdı" (Algan, Kişisel Görüşme, 2016).

⁵²Osman Yumakoğulları'nın bu talep üzerine Erbakan tarafından tavsiye edildiğini söyleyen Damar, Yumakoğulları'nın oturum alabilmesi için kendisinin üzerindeki Hicret Verlag isimli şirketi ona kendi isteğiyle devrettiğini, Dr. Yusuf Zeynelabidin'in ise resmi işlemleri bizzat takip ederek sürecin hızlanmasını sağladığını dile getirmektedir (Damar, 2017).

hapishanede olduğu dönemde, o yıllarda hayatta olan küçük kardeşi Akgün Erbakan ile telefonlaştığı ve teşkilatı Milli G6r6ř ismi altında kurumsallaştırması için tavsiye ve y6nlendirmelerde bulunduğu tahmin edilmektedir (Amina Erbakan, Kişisel G6r6şme, 30 Mart 2017).

Sonuç olarak, bu g6r6şmelerin ardından 20 Mayıs 1985 yılında Avrupa Milli G6r6ř Teşkilatları –AMGT- (Vereinigung der neuenWeltsicht in Europa e. V.) Osman Yumakoğullarının genel başkanlığında resmen kurulmuş, b6ylece 1970’li yıllardan itibaren fiilen kullanılan ‘‘Milli G6r6ř’’ ismi Avrupa’da resmiyet kazanmıştır.

ATB d6neminde hilal içerisinden çıkan minare amblemini kullanan Avrupa Milli G6r6ř, AMGT’nin kuruluşunda belirlediği yeni logosuyla Avrupa merkezli bir konumlanmaya doğru evrildiği mesajını vermiştir. Aşağıda g6r6len AMGT amblemi, hilal içerisinde Avrupa haritasını resmetmektedir. Ancak g6r6ld6đü kadarıyla İskandinav 6lkeleri, İngiltere ve İrlanda’nın haritada yer almadığı dikkat çekmektedir. Bunun sebebinin, o d6nemde AMGT’nin bu b6lgelerde 6rg6tl6 olmamasından kaynaklandığı d6ř6n6lmektedir. Buna karşın bu yeni amblem Avrupa Milli G6r6ř açısından Avrupalılaşma hamlesinin ilk somut g6stergesi sayılabilmektedir.

Resim 3: Avrupa Milli G6r6ř Teşkilatları (AMGT) Amblemi

AMGT

Teşkilatın kuruluş amacını açıklayan Yumakoğulları, işçi olarak Avrupa’ya gelen T6rk g6menlerin yıllarca çaresiz kaldığını, ağıranların (Avrupa) ve g6nderenlerin (T6rkiye) ilgisiz yaklaşımlarından sonra işçilerin bir araya gelme ihtiyacını kendi imkanlarıyla karşılamak için harekete geçtiklerini s6ylemiştir. Yumakoğulları AMGT’nin ortaya çıkışının ve kurulmasının da bundan sonra g6ndeme geldiğine dikkat çekmiştir. *İnsanca yaşamak için gerekli hakları almak ve muhafaza etmek 6zere kurulan bu organizasyonlar giderek yaygınlaştı. Sonuçta, Avrupa’daki*

insanlarımızın haklarını koruyacak, milletimizin tüm fertlerini bir büyük şemsiye altına toplayacak Avrupa Milli Görüş Teşkilatları (AMGT) teşekkül etti. AMGT tek cümleyle insanlığa faydalı olmak, insanlara hizmet etmek maksadıyla kuruldu.(Milli Gazete, 1993).

4.2.2.2.Taban ve Örgütlenme

AMGT'nin taban bağlamında; Almanya Türk Birliği ve ardılı derneklerin kartopu sistemi (snowballsystem) örgütlenme modeliyle oluşan cami cemaatlerinden beslendiği görülmektedir. Kaplancılar hareketine eğilim göstermeyen teşkilat mensupları üzerinden kurumsallaşma yolunu tercih eden AMGT, örgütlenme sürecini ise Erbakan'ın yönlendirmesiyle şekillendirmiştir. AMGT'nin kuruluş sürecinde Erbakan Hoca'yla bir program için gittikleri Bursa'da görüşme fırsatı bulduklarını aktaran Yüksel, Erbakan'ın Kaplancıları hiçbir şekilde muhatap almamaları yönünde kendilerine nasihatte bulunduğunu aktarmaktadır. O güne kadar Kaplancıların çeşitli söylem ve ithamlarına karşılık vermeyi tercih ettiklerini söyleyen Yüksel, Erbakan'ın bu tavsiyesinden sonra hiçbir surette o gruba karşı bir politika geliştirmediklerini ve yalnızca teşkilat çalışmalarına ve birebir görüşmelere ağırlık verdiklerini dile getirmektedir. Yüksel bu duruma örnek olarak kendi görev alanında bulunan Ruhr bölgesini göstermektedir. Buna göre, bölge sınırlarında kurulan 40 civarında camiden neredeyse tamamı ilk yıllarda Kaplancılara destek vermesine karşın, süreç içerisinde Kaplancıların öteleyici ve dışlayıcı tavrına karşılık AMGT'nin yürüttüğü orta yolcu tutum cemaatin fikir değişikliğine yönelmesini tetiklemiş ve camilerin tamamının yeniden AMGT'ye bağlanması sağlanmıştır. Yüksel'e göre bu değişim süreç içerisinde neredeyse tüm bölgelerde benzeri şekilde yaşanmıştır (Kişisel Görüşme, 2016). Ergün (Kişisel Görüşme, 2016) ise, Kaplancılara ait camilerde başta Cemalettin Kaplan olmak üzere hatiplerin diğer İslami gruplar hakkında sert ve kırıncı söylemlerde bulunmasının, bunun yanında Şia propagandasının açıkça yapılmasının cemaat üzerinde hoş karşılanmadığını ve süreç içerisinde bu huzursuzluğun Kaplancılar içerisinde ayrılıkları pekiştirdiğini hatırlatmaktadır.

Ayrışma sürecini izlediği ılımlı stratejiyle lehine çeviren AMGT, örgütlenmesini camiler üzerinden şekillendirmektedir. Teşkilat organizasyonu incelendiğinde AMGT'nin, daha önce aktif olarak kullanılmayan birçok birimi bu dönemde kurduğu ve

buna yönelik bir örgütlenmeye yöneldiği görülmektedir. Yeni kurulan ve/veya aktifleştirilen bu birimler; Gençlik Teşkilatı, Üniversiteliler Başkanlığı ve Kadınlar Teşkilatı'dır.

Gençlik Teşkilatı her ne kadar AMGT döneminde bir birim haline getirilse de, esasında 1971 yılından itibaren Avrupa Milli Görüş örgütlenmesinde farklı isimler altında faaliyetlerini yürütmüştür. İlk olarak 1976 yılında Köln'de Akıncılar Teşkilatı ismiyle Zihni Edis ve arkadaşlarınca kurulan Gençlik Teşkilatı, Türkiye'de bulunan Akıncılar Teşkilatı'nın bir takım şiddet yanlısı tutumlara yönelmesi nedeniyle kendisini feshetme kararı almış, 1978 yılında ise Gençlik Teşkilatı Avrupa İslamcı Gençlik Teşkilatı ismiyle örgütlenmeye yönelmiştir. 1984 yılına kadar bu isimle faaliyetlerini devam ettiren gençlik örgütlenmesi AMGT'nin kurulmasıyla birlikte Milli Görüş Gençlik Teşkilatı olarak genel merkez bünyesine dahil edilmiştir. Genel Merkez teşkilatına paralel olacak şekilde tüm bölge ve şubelerde teşkilatlanması öngörülen Gençlik Teşkilatı, AMGT bünyesinde açılan gençlik lokallerinde ve camilerde faaliyetlerini yürütmüştür (Damar, 2013: 120-4).

Kadınlar Teşkilatı'nın resmi örgütlenmesi ise, AMGT dönemiyle birlikte başlamıştır. 1970-1990 arası dönemde teşkilat faaliyetlerine aktif katılan kadın üyeler resmi bir örgütlenme olmaksızın çalışmalarını yürütürken kadınların da organize bir yapıya evrilme ihtiyacı süreç içerisinde oluşmuştur. Öncesinde Bremen, Hamburg, Viyana gibi bazı bölgelerde resmi olarak kurulan Kadınlar Teşkilatı, 1990 yılında yapılan AMGT Genel Kurulu'nda Güleser Topuz, Zehra Dizman ve Amina Erbakan'ın talebiyle Genel Merkez bünyesinde de kurulmuştur⁵³ (Şahin, 2016). Necmeddin Erbakan'ın küçük kardeşi Akgün Erbakan'ın eşi olan Alman asıllı Müslüman Amina Erbakan'ın aktardığı bilgilere göre, AMGT döneminde kadınların da tıpkı erkekler gibi organize olma ihtiyacı hissetmesinden ötürü örgütlenme zorunluluk halini almıştır. Bu bağlamda, teşkilat kurulacak bölge ya da şubelerde ilk olarak erkekler teşkilatlanmış, akabinde AMGT Kadın Kolları Genel Başkanı Güleser Topuz ve Amina Erbakan hafta sonları bu yeni kurulan teşkilatlara ziyaretler düzenleyerek kadınları örgütlemeye çalışmıştır. Bu ziyaretlerde kadınların dini bilgiye duydukları ihtiyaçtan ötürü yoğun ilgi ile karşılaştıklarını söyleyen Amina Erbakan, Alman asıllı olmasının kadınların

---

⁵³Halen IGMG Kadınlar Teşkilatı Genel Başkanlığı'nı yürüten Hatice Şahin, AMGT Genel Kurulu'nda bu isimlerin "Bu Dava da Biz de Varız" yazılı bir buket çiçekle Kadınlar Teşkilatı'nın kuruluşunu başlattığını söylemektedir.

dikkatini çektiğini ve “*bir Alman kadın, nasıl ve neden Müslüman olur*” şeklinde meraka sebebiyet verdiğiinden ilgi ve katılımın daha da arttığını aktarmaktadır. Yeni Müslüman olan kadınlara destek verilmesi ve din eğitiminin esaslarının belirlenmesi kapsamında Almanca Konuşan Müslüman Kadınlar Cemiyeti şeklinde resmiyete bürünmeyen bir oluşuma yöneldiklerini de aktaran Erbakan, o dönemde Müslümanlara yönelik ayrımcılıklar ile mücadelenin kendilerinin ana gündem maddelerinden birisi olduğunu aktarmaktadır (Amina Erbakan, Kişisel Görüşme, 2017).

Üniversiteliler Başkanlığı da yine AMGT döneminde aktifleştirilen birimler arasındadır. İlk olarak 1970’li yılların ortalarından itibaren Hannover’de teşkilatlandırılan Üniversiteliler Başkanlığı, 1991 yılına kadar Gençlik Teşkilatı bünyesinde faaliyetlerini sürdürmüş, 1991 yılında ise Asım Genç (Abdullah Gencer) başkanlığında ayrı bir birim haline getirilmiştir. 1996 yılına kadar ayrı bir birim olarak çalışan Üniversiteliler Başkanlığı bu tarihten itibaren tekrar Gençlik Teşkilatı bünyesine dahil edilmiştir. Üniversite öğrencilerinin örgütlenmesi konusunda faaliyet yürüten birim bünyesinde, 1970’lerden itibaren çok çeşitli etkinliklerin ele alındığı görülmektedir. Almanya’nın Aachen şehrinde 1979 yılında açan ilk Üniversite yurdu, AMGT döneminde Frankfurt’ta Hessen Akademikler Birliği’nin kurulması ve bu bağlamda icra edilen geniş kapsamlı faaliyetler (konferans, seminer vb.) buna örnek olarak gösterilebilir (Damar, 2013a: 42-4).

AMGT’nin taban ve örgütlenmesi genel olarak ele alındığında üç grubun bir araya getirildiği görülmektedir. Bunlardan birincisi; Almanya’ya işçi olarak gelen ve Almanya Türk Birliği’nden bu yana çalışmaların içerisinde yer alan “kurucu kadrolar”dır. Bu grubun ana motivasyon kaynağı, dini gereksinimlerin karşılanması yönündeki hizmetleri vermekle birlikte, Türkiye’deki Milli Görüşçü siyasal bilinci Avrupa’ya taşıma kararlılığıdır. İkinci grup; bölge ve şubelerde açılan camilerde görev yapmak üzere Türkiye’den getirilen “hocalar”dır. Bunların önemli bir kısmının, istisnaları olmakla birlikte, Türkiye’de emekli olduktan sonra Avrupa’nın sunduğu görece konforlu yaşam fırsatını göz önüne alarak geldiği ve bu nedenle salt dini pratiklere yönelik vazifelerle yetindikleri görülmektedir. Üçüncü grup ise; sahip olduğu değerler ve inançlar bütünü açısından AMGT’nin ortaya koyduğu tutumdan etkilenecek faaliyetlere katılan “dış çevre”dir. Ancak bu dış çevre, ATB döneminden gelen çevre değildir, zira bu kitlenin önemli bir kısmı yaşanan çeşitli ayrışma hareketleri neticesinde

Milli Görüş'ten ayrılmıştır. Dolayısıyla dış çevre, AMGT'nin kartopu sistemiyle ulaştığı yeni kitleyi içermektedir. Bununla birlikte, Kaplancılardan tüm sert ve kışkırtıcı tutumunun aksine AMGT'nin izlediği ılımlı politika neticesinde, ilerleyen yıllarda Kaplancılardan geriye dönüşlerin yaşandığı tahmin edilmektedir. 1993 yılında verilen rakamlara göre AMGT; Avrupa'da 25, ABD, Kanada ve Avustralya'da birer olmak üzere toplam 28 bölgede çalışan, 15 bin dolayında Genel Merkeze ve 60 bin dolayında şubelere kayıtlı üyesi bulunan bir organizasyon seviyesine ulaşmıştır (Gümrah, 1993: 23).

4.2.2.3. Faaliyetlerinin Kapsam ve Boyutu

Ayrışma döneminin sonrasında zorunlu kurumsallaşma ihtiyacıyla kurulan Avrupa Milli Görüş Teşkilatları'nın (AMGT) faaliyetlerinin kapsam ve boyutu da benzeri zorunluluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bir taraftan üyelerinin dini ihtiyaçlarına cevap vermeye devam eden AMGT, diğer yandan ise siyasi yönünü daha da belirginleştirme ihtiyacı hissetmiştir. Zira kuruluş öncesinde yaşanan ayrışma sürecinde Erbakan'ın verdiği yoğun destek sayesinde AMGT'nin kurumsallaşma başarısı gösterebildiği görülmektedir. 1980 sonrası dönemde Türkiye'de siyasi yasaklı hale gelen Erbakan'ın Avrupa'da yaşanan gelişmelere daha fazla vakit ayırdığı ve karizmatik liderliğiyle kitleleri ikna etmeyi başararak ayrışma sürecine etki ettiği bilinmektedir. Bununla birlikte Schiffauer'in de (2010: 95) belirttiği gibi, AMGT bu dönemde yürüttüğü faaliyetler ile dini organizasyon yönünü üyelerinin ihtiyaçları doğrultusunda kurumsal niteliğe büründürme ihtiyacı hissetmiş, bu durum "dini cemaat" statüsüne giden yolu açmıştır. Bu nedenle faaliyetlerin kapsam ve boyutu ele alınırken AMGT'nin yalnızca resmi işlemlerde değil faaliyetler bütününde de bir kurumsallaşmaya yöneldiğini belirtmek gerekmektedir.

Yapılan faaliyetlere değinmeden evvel AMGT Genel Başkanı Osman Yumakoğulları'nın 1993 yılında Belçika'da düzenlenen 9. Olağan Genel Kurul'da yapmış olduğu konuşmaya değinmek yararlı görülmektedir. Zira Yumakoğulları'nın dile getirdiği hususlar AMGT'nin faaliyetlerini yönlendiren bir niteliğe sahiptir. Avrupa'da yaşayan Müslümanların günlük yaşamda olağanüstü problem, baskı ve zulümlerle karşı karşıya kaldığını belirten Yumakoğulları'na (Milli Gazete, 1993c) göre bu sorunlar şunlardır: 1-) İslam dini derslerinin her yerde doğru verilememesi, 2-) İslam

dini derslerinin bazı yerlerde Kilise tarafından hazırlanması, 3-) Müslüman çocuklarına kıyafet, helal gıda ve mahremiyet gibi konularda zorluk çıkartılması, 4-) Müslüman çocukların sınıflarda dışlanması, 5-) Öğretmenlerin de buna destek vermesi, 6-) Müslüman çocuklarının geri zekalılar okullarına (Sonderschule) gönderilmesi, 7-) Müslüman kızların çıraklık eğitimine alınmayışı, 8-) İş dünyasının Müslümanlar açısından daraltılması, 9-) Helal et kesimine izin verilmemesi, 10-) Bu yasağa uymayanların ağır şekilde cezalandırılması, 11-) Kurban bayramında Müslümanların polislerce takip edilmesi, 12-) Yanlış İslami bilgilere dayanarak İslami hakların verilmemesi, 13-) Araba sigortalarının Müslümanlara yüksek ve özel tarife uygulaması, 14-) Vergi kanununda eşit muamele edilmemesi, 15-) İşyerlerinde dini vecibeler için imkan sağlanmaması, 16-) Mesleki yükselmenin engellenmesi, 17-) En kötü işyeri ve konutların Türklere verilmesi, 18-) İş bulmada kanun gereği üçüncü sıraya konması, 19-) Yabancılar Kanunu'nun neden olduğu sıkıntılar, 20-) Dini cemaat statüsünün Müslümanlara verilmemesi, 21-) Müslüman kuruluşlarına resmi makamlar ve siyasi partilerce yapılan engellemeler, 22-) İmar planlarında Müslümanların dikkate alınmaması, 23-) Bütün medyalarda ve okul kitaplarında İslam'ın kasten yanlış olarak bir terör dini şeklinde gösterilmesi. Bütün bu sorunları kuruluşundan itibaren sıklıkla gündeme taşıdığı görülen AMGT'nin faaliyetlerini de bu yönde geliştirdiği görülmektedir.

4.2.2.3.1.Dini Faaliyetler

İlk kuruluş süreci itibariyle dini cemaat hizmetlerini karşılama motivasyonu ile öne çıkan Avrupa Milli Görüş, AMGT döneminde bu amaca dönük faaliyetlerini çeşitlendirmeye yönelmiştir. İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen gençlerin (hafızların) yetiştirilmesi ve eğitimi bunun örnekleri arasındadır. Bu kapsamda AMGT döneminde ilk olarak Hannover bölgesinde Ali Akcan tarafından, Hamburg bölgesinde ise Halit Tanrıverdi tarafından hafızlık eğitimi verildiği, bu eğitimler aracılığıyla Avrupa Milli Görüş'ün kadro hareketine yöneldiği görülmektedir. Zira bu eğitimlerde yetiştirilen gençlerin önemli bir kısmı ilerleyen yıllarda teşkilat kademelerinde önemli görevler üstlenmiştir⁵⁴.

⁵⁴ Hannover'de Ali Arslan'ın yetiştirdiği hafızlardan birisi olan Şerafettin Gedikli ile tanışılmış, kendisinden sürece ilişkin bilgi alınmıştır. Halen Hannover'de yaşayan ve serbest ticaretle uğraşan Gedikli, aynı zamanda IGMG Hannover bölge teşkilatının önemli isimleri arasında yer almaktadır. Aynı

Dini faaliyetler arasında önemli yer tutan Hac-Umre Organizasyonu AMGT döneminde kitleleştirilmeye başlanmıştır. ATB döneminde 9 kişilik bir kabileyle başlatılan Hac-Umre Organizasyonu binlerce kişinin katılımıyla icra edilmeye başlanmıştır. Bu anlamda AMGT dönemi Hac-Umre organizasyonunun kurumsallaşmaya başladığı dönem olarak nitelendirilmektedir. Örneğin 1992 yılı verilerine göre AMGT 4850 kişiyi Hacc'a, 580 kişiyi de Umre'ye götürmüştür. Organizasyon başarısı nedeniyle Suudi Arabistan Hac ve Evkaf Bakanlığı'nca da ödüllendirilen AMGT, özellikle Arafat programıyla dikkatleri çekmiştir (Milli Gazete, 1993d).

AMGT döneminde, Kurban bayramı öncesinde fakir ve ihtiyaç sahibi ülkelere götürülmek üzere Kurban Kampanyası başlatılmıştır. Bu kampanya, Avrupa'da gerek kurban kesiminin bir problem olarak görülmesi gerekse kesilen kurbanların etlerinin gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması endişesi gibi etkenler nedeniyle üyeler arasında bir fikir olarak gelişmiştir. İlk olarak IGMG yöneticilerinden Sefer Ahmedoğlu tarafından yalnızca 3 kurban ile başlatılan bu uygulama; katılmak isteyenlerin belirlenen kurban bedeli ve masraf tutarını AMGT adına açılan hesap numaralarına yatırmaları şeklinde gerçekleştirilmektedir. Toplanan kurban bedelleri ile Türkiye, Azerbaycan, Bosna-Hersek, Mısır, Filistin, Afganistan, Cezayir, Pakistan, Sudan, Suriye, Abhazya gibi daha önce belirlenen ülkelerde hisse sahipleri adına "vekalet" yoluyla kurban kesimleri gerçekleştirilmekte, etleri ihtiyaç sahiplerine birinci elden ulaştırılmaktadır. AMGT üyeleri arasında genel kabul gördüğü düşünülen bu kampanyaya katılım kısa sürede yaygınlaşmış, ilerleyen yıllarda on binlerle ifade edilen oranda hissenin kesimi yapılmaya başlanmıştır (Günaydın, 1993). Nitekim 1992 yılında 8 bin kurban toplanırken bu rakam 1993 yılında 13 bini aşmıştır (Milli Gazete, 1993d).

AMGT'nin 1985 yılında kurulmasıyla birlikte başlattığı kitlesele dini faaliyetlerden birisi de Avrupa geneli Kur'an-ı Kerim Tilavet (güzel okuma) Yarışması'dır. Özellikle gençleri Kur'an okumaya teşvik etmek, Kur'an eğitiminin yaygınlaşmasını temin etmek gibi maksatlarla başlatıldığı açıklanan ve üyeler arasında da ilgi gören bu yarışmalar üç aşamalı gerçekleştirilmektedir. İlk önce şubelerde yapılan elemelerde belirlenen isimler ikinci aşama olarak bölge yarışmasına dahil edilmekte,

---

şekilde Hamburg'ta Halit Tanrıverdi'nin yetiştirdiği gençlerden Ramazan Uçar, Ali Bozkurt, Mustafa Özcan Güneşdoğdu gibi isimlerin birçoğu Avrupa teşkilatlarınca tanınan ve halen aktif görevler yürüten isimlerdir.

burada dereceye giren bölge birincileri de Avrupa finaline katılmaktadır. Yarışma sonunda dereceye girenlere çeşitli ödüller verilmektedir. Örneğin 1992 yılında Castrop'ta düzenlenen 7. Avrupa Kur'an-ı Kerim Tilavet Yarışması'na 17 bölgeden 32 yarışmacı katılmış, dereceye giren gençlere ise çeşitli türlerde bisikletler hediye edilmiştir. 1992 yılında, bu yarışmalarda birinci seçilen gençlerin ezan ve Kur'an okumaları bir bütün haline getirilerek "AMGT Kur'an-ı Kerim Kaseti" oluşturulmuştur (Milli Gazete, 1992b). Bu örnek, video ve kaset kullanımının yaygın olduğu bu yıllarda AMGT'nin üyelerine yönelik yürüttüğü dini faaliyetlerinde teknolojik imkanlardan yararlandığını da göstermektedir.

4.2.2.3.2.Siyasi-Hukuki Faaliyetler

Örgütlenmesini camiler üzerinden şekillendiren AMGT, ATB döneminde olduğu gibi, aksiyoner tutumunu da devam ettirmiştir. Bunun somut örnekleri Avrupa genelinde düzenlenen yürüyüş, miting ve basın açıklamalarıdır. 1990 yılında Rusya'nın Azerbaycan'ı işgal etmesinden ötürü "Azerbaycan'a Destek Mitingi", 1992 yılında Bosna'da yaşanan katliamlardan ötürü "Sırp Zulmünü Tel'in Mitingi", yine aynı yıl siyasi kaosun şiddete yönelmesinden ötürü "Cezayir'e Destek Mitingi" gibi Avrupa genelinde düzenlenen miting ve yürüyüşler bu aksiyoner tutumun öne çıkan örnekleridir. Aynı şekilde Bosna, Azerbaycan, Afganistan gibi ülkelere insani yardım kampanyaları da düzenlenerek yardımlar toplanmıştır. AMGT'nin bu yardımları kuru gıda, yiyecek, giyecek, sağlık malzemeleri, ambulans gibi temel ihtiyaçların karşılanması ve nakdi yardımların sağlanması şeklinde organize edilmiştir (Damar, 2013a: 176).

AMGT'nin öncelikli gündemi 1995 yılına kadar Türkiye ve Türkiye'deki gelişmeler olmuştur. Bu nedenle siyasi faaliyetler Türkiye merkezli olmuştur. Örneğin 1994 yılında Almanya'nın Kamen şehrinde bir caminin açılışında konuşan AMGT Genel Başkanı Osman Yumakoğulları, İstanbul ile ilgili karanlık oyunların döndüğünü hatta İstanbul'un ikinci Vatikan yapılmaya çalışıldığını ancak kendilerinin teşkilat olarak buna izin vermeyeceğini söylemektedir (Türkiye, 1994): "*Fatih'in bize hediye ettiği İstanbul'da ikinci bir Vatikan kurulmasına asla müsaade etmeyeceğiz. 21 milyon kilometrekareyi elimizden alanlar 780 bin kilometrekareyi de bize çok görüyorlar. İstanbul'umuza göz dikenler hüsrana uğrayacaklardır*". Danimarka'da katıldığı bir

programda Yumakoğulları, Bosna'nın başına gelen hadiselerden tüm dünya Müslümanlarının ders çıkarması gerektiğini, bunun için de acilen kendi Savunma Paktlarını, Birleşmiş Milletleri'ni kurlmalarının zorunluluk olduğunu savunmaktadır (Milli Gazete, 1994). ATB döneminde MSP'ye verilen destek, AMGT döneminde Refah Partisi'ne de aynı tempoda verilmeye devam edilmiştir. Siyasal propaganda aracı olarak Türkiye'ye "VHS video kaset ve videolar" ile "yüzlerce araçlık konvoylar" şeklinde destekte bulunan AMGT, Türkiye'nin her ilinden ve bölgesinden gelen gurbetçileri etkilemiş, onlar da Türkiye'deki yakınlarını ikna ederek Refah Partisi'ne yöneltmiştir. RP'nin Avrupa'dan aldığı bu destek ve motivasyon sayesinde önemli atılımlar yaptığı görülmüştür. AMGT-RP ilişkisi, Türkiye'de yapılan seçimlerde sınır kapılarında açılan sandıklarda Necmeddin Erbakan liderliğindeki Refah Partisi'nin birinci çıkması nedeniyle sıklıkla gündeme gelmiştir. AMGT yetkililerinin bu iddialar karşısındaki tutumu ise, organik bağ olmadığından hareketle iddiaları kabul etmemek ve herhangi bir partiye hizmet etmek için kurulmadıklarını ancak üyelerinin RP'ye sempati duymasını da normal karşıladıklarını ifade etmek şeklinde olmuştur (Tercüman, 1992a).

Özellikle 1990 sonrasında kalıcılık yönünde eğilimlerin başladığı Avrupa'da, AMGT her ne kadar Türkiye merkezli bir siyaset yürütse de Almanya'ya dönük siyasi faaliyetlerini de çeşitlendirmeye başlamıştır. Üyelerini çifte vatandaşlık alma yolunda teşvik eden AMGT siyasi ve sosyal kazanımlar için arayışlara yönelmiştir. Bu kapsamda AMGT'nin işçi sendikası kurma, siyasi parti hazırlıklarına yönelme gibi çeşitli denemeler yaptığı iddia edilmektedir. Buna göre AMGT, kendine bağlı çalışan Müslümanların sosyal haklarını savunmak için önce İG Metal bünyesinde sendikal mücadeleye başlamış, sonrasında Gurbet-iş Sendikası'nı kurmuştur. Bu örgütlenmeyi Avrupa geneline yaymak için ise son olarak Avrupa Müslüman Çalışanlar Sendikası'nı - Müslimisches Sozialwerk in Europa (MSWE) kurmuştur. (Siverekli, 2000: 25). IGMG dönemine ait bir "Üye Bilgilendirme Broşürü"nde bu konuya değinildiği görülmektedir. Ancak bu broşürde yer alan ifadelere bakıldığında, bir oluşum kurulduğu ancak bunun sendikalaşmaya gitmediği anlaşılmaktadır (IGMG, tarihsiz):

"Sendikaların birçok yerde Müslüman üyelerinin işyerlerindeki sorunlarıyla yeterince ilgilenmediği hepimizin bildiği bir gerçektir. Bu gerçek örnekleriyle ve dokümanlarıyla Sendika yöneticilerine uzun uzun anlatılmıştır. Sendikaların yapması gerekip de yapamadıkları birçok hizmet ve faaliyetleri, Teşkilatımızın kurduğu "İşçi Bürosu" vasıtasıyla hal ettiği ortaya konulmuştur. Sendikaların bu ilgisizliği devam ettiği takdirde, Müslümanların mevcut Sendikalardan ayrılıp kendi haklarını savunan bir Sendika kuracakları ve Teşkilatımızın böyle bir

hareketi destekleyeceği ortaya konmuştur. Bu tutumumuz üzerine Sendikalar bugüne kadarki icraatlarının aksine Müslümanların işyerlerindeki meseleleriyle daha yakından ilgileneceklerini taahhüt etmişler, Sendika açısından müdahale edilmesini gerektiren her durumun kendilerine bildirilmesini rica ederek gerekenin yapılacağını belirtmişlerdir.

Bu sahadaki çalışmalara katkıda bulunmak ve Müslüman işçileri Teşkilatlandırmak üzere diğer Türk kuruluşlar ile de işbirliği yapılarak "Müslimisches Sozialwerk – Müslüman Çalışanlar" kurulmuştur. Sendikalar verdikleri sözde durmadıkları takdirde bu kurum bir Sendikaya dönüştürülebilecektir."

Siyasi parti olarak da Almanya İslam Partisi – Islamische Partei Deutschlands (IPD) isminde bir partinin AMGT tarafından kurulduğu iddia edilmektedir. Siverekli'nin (2000: 26) iddiasına göre, IPD 1989 yılında Berlin'de Mohy Eldin Louden başkanlığında kurulmuş, ancak AMGT tarafından yönlendirilmiştir. IPD'nin amacı; Almanya'da örgütlü Müslümanların Alman Parlamentosu'nda temsil edilmesini sağlayarak, Hıristiyan partilerin isteksiz davranışlarıyla vakit kaybetmek yerine kendi sorunlarını kendilerinin çözmesini sağlayabilmek olarak belirlenmiştir. Ancak Almanya'da bulunan süre içerisinde dönemin yetkili isimleriyle yapılan derinlemesine görüşmelerde yazarın siyasi oluşumla ilgili iddiasını doğrulayan herhangi bir kaynağa ulaşamamıştır. Bununla birlikte 1990'lı yıllarda İslam dünyasında siyasallaşma sürecinin hakim olması ve aynı dönemde AMGT'nin İslam dünyasından isimlerin katılımıyla kitlesel etkinlikler gerçekleştiriyor olması göz önüne alındığında böylesi bir kurumsallaşma niyetinin en azından gündeme getirilmiş olmasının olağan dışı bir gelişme sayılmayacağı düşünülmektedir.

AMGT döneminde hukuki sorunlara yönelik olarak da aktif bir politika yürütüldüğü görülmektedir. İşçilerin işyerlerinde ibadet konusunda karşılaştıkları sorunlar, kadınların tesettüre ilişkin karşılaştıkları sorunlar, okul ve eğitim kurumlarında yaşanan sorunlar konusunda üyelerini sıklıkla bilgilendiren, ayrıca mahkeme süreçlerini işleten AMGT bu konuda birçok davayı da kazanmıştır. Bununla birlikte, Avrupa Türk Toplumu Konseyi, İslam Konseyi gibi oluşumların kurulmasına da öncülük eden AMGT, Türkiye'den gelen işçilerin sorunlarının çözümünde sosyal sözcülük yapmak üzere Almanya'da Yaşayan Türk Vatandaşları Konseyi'ni de – RTS- kurmuştur. Alman yetkilileri ile yabancı düşmanlığı başta olmak üzere Türk toplumunun yaşadığı sorunları görüşen bu konsey, somut kazanımlar da elde etmiştir (Milli Gazete, 1993d).

4.2.2.3.3.Eğitim Faaliyetleri

ATB döneminin aksine eğitim faaliyetleri AMGT döneminde önemli bir alan olarak ele alınmış, çeşitli yaş gruplarına göre farklı eğitim faaliyetleri düzenlenmiştir. Bunlardan ilki; yaz tatili değerlendirme programları olmuştur. Camilerde verilen eğitimlerin yanında modern eğitim metotlarına yönelimin yaşandığı 1992 yılında, Gençlik Eğitim Merkezleri (Bildungszentrum für Jugendliche) ilk kez faaliyete sokulmuştur. Milli Görüş üyesi olmayan ailelerin çocuklarının da dahil edildiği ve özel eğitimciler eliyle yürütülen bu eğitimler ilerleyen yıllara örneklik teşkil etmiştir. Bir diğer eğitim faaliyeti; paskalya tatillerinde 12 ayrı eğitim merkezinde eş zamanlı yürütülen “Tatil Değerlendirme Programları”dır. Almanya-Bergkamen, Belçika-Hensies, Heusden-Zolder, Fransa-Strausbourg gibi yerlerde de yapılan bu etkinliklerde üç binin üzerinde çocuk eğitime tabi tutulmuştur. AMGT devamlılık arz eden eğitim kurumları kurarak faaliyetlerini kurumsallaştırmaya yönelmiştir. Bu kurumsallaşma örnekleri;

- a) Bergkamen Kız İslam Akademisi,
- b) Arnheim Kız Kur’an Kursu,
- c) Duisburg Mevlana Kızlar Hafta Sonu Gündüzlü Kursu,
- d) Duisburg Mevlana Erkekler Hafta Sonu Gündüzlü Kursu,
- e) Berlin İslami İlimler Okulu,
- f) Hamburg Gündüzlü Kursu,
- g) Belçika Hensies İbn-i Sina Enstitüsü’dür.

Zehra Dizman’ın Kadın Kolları Başkanlığına getirilmesinden sonra Kadın Kolları bünyesinde “Çocuk Kulübü” kurulmuştur. Gençlik çağına henüz girmemiş çocukların üye yapıldığı bu kulüp bünyesinde Gökkuşuğı dergisi çıkartılarak üye yapılan çocukların adreslerine gönderilmiştir. Aynı zamanda çocukların doğum günleri takip edilerek evlerine hediye paketleri gönderilmiştir. Dini bayramlarda da aynı metodu takip eden Çocuk Kulübü, çeşitli aralıklarla resim, şiir yarışmaları düzenleyerek çocukların AMGT ile bağlarını sıcak tutmaya ve teşkilata kazandırılmasına çalışmıştır (Damar, 2013a: 41).

Yönetici ve üyelerin eğitimini de önceleyen AMGT, İslam Arşivi ile koordineli bir şekilde imamların ve cemiyet idarecilerinin eğitimlerini gerçekleştirmiştir. Ayrıca Üniversite öğrencilerine yönelik eğitimler çeşitli konferans, panel gibi etkinlikler aracılığıyla gerçekleştirilirken bu etkinliklerden birisi olan 1993 yılındaki Üniversiteliler Eğitim Toplantısı'na RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan da katılmıştır (Türkiye, 1993).

4.2.2.3.4.Ekonomik Faaliyetler

AMGT'nin izlediği proaktif stratejinin çeşitli kurumsallaşma adımlarını tetiklediği dile getirilmiştir. Sosyo-ekonomik etkileşim süreçlerini içinde barındıran bu dönemde AMGT üyeleri aynı zamanda ekonomik birlikteliklere yönelmiş, tanıtım ve reklam açısından bunun bir devamı sayılacak şekilde medya sektörü ile de yakın iletişime geçmiştir. İşçi olarak geldikleri Avrupa'da işveren konumuna gelmeye başlayan Türk göçmenler sosyo-ekonomik birlikteliklere ihtiyaç hissetmiştir. Bu büyüyen ekonomik potansiyele ilişkin AMGT Genel Başkanı Osman Yumakoğulları'nın yaptığı bir konuşma oldukça dikkat çekicidir. Mölln ve Solingen'de Türk vatandaşlarına yönelik kundaklama ve ölüm kastıyla yapılan saldırıları eleştiren Yumakoğulları Almanya'da devam eden ırkçı saldırıların önlenmemesi halinde Türk vatandaşlarını büyük ve toplu eylemlere çağıracaklarını açıklamıştır. İş yavaşlatma, bankalardaki paraları çekme ve genel grev türü eylemlerden bahseden Yumakoğulları'na göre yılda 6 milyar DM (Mark) vergi ödeyen Türk vatandaşlarının bankalardaki mevduat miktarı 30 milyar DM düzeyindedir ve bu paranın bankalardan çekilmesi Alman ekonomisine büyük darbe indirecektir (Türkiye, 1993a). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Türk işverenler Almanya'da önemli bir potansiyel haline gelmiştir. Oluşan bu güçlü potansiyeli aktifleştirmek için çeşitli çevrelerce birliktelikler kurulurken AMGT de sürece dahil olmuş, Türkiye'de kurulan Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) Almanya'da da aynı adla kurulması kararlaştırılmıştır. MÜSİAD'ın kuruluş sürecinde yapılan bir toplantıya katılan ve konuşma yapan RP Genel Başkanı Erbakan, *“Müslüman dünyası hammadde bakımından oldukça zengindir. İrtibat halinde bulunduğumuz birçok devlet güvenilir, ticari ahlakı olan müteşebbisler beklemektedir. Sermaye olarak da yeterli olan Müslüman dünyası İslami ticaret ahlakına sahip işadamlarını bekliyor. 25 yıldır*

hizmetlerini sürdüren AMGT, Avrupa'daki Türk işadamlarını bir araya getirerek onlardan bütün Müslüman aleminin hatta insanlığın beklediği önemli görevleri hatırlatmak istemiştir" sözleriyle AMGT'nin hedefini de işaret etmiştir (Türkiye, 1993). Ancak bu toplantıdan kısa süre sonra MÜSİAD Almanya'nın kurulmasına karşın hedeflenen başarıya ulaşamadığı görülmüştür.

Teşkilata kalıcı gelir sağlamak ve birikimleri değerlendirmek şeklinde yürütülen ekonomik faaliyetler AMGT döneminde yoğunluk kazanmıştır. ATB döneminde kurulan ancak Kaplıncılar ayrışmasında el değiştiren Kar-Bir Şirketi'nin yerine AMGT döneminde Selam Şirketi kurulmuştur. Yumakoğulları'nın teşvik ettiği ve çeşitli üyelerin de ortaklık yoluyla iştirak ettiği bu şirket helal kesim ile et ve et mamulleri üretimi yapmak için kurulmuştur. Bir diğer girişim örneği, Görüş Holding'in kurulmasıdır. Yine Yumakoğulları'nın öncülük ettiği bu şirket ise Kazakistan'da bazı işletmeleri harekete geçirmek amacıyla kurulmuş, belirli bir süre çalıştıktan sonra çeşitli nedenlerle başka bir şirkete devredilmiştir.

Özetlemek gerekirse, AMGT döneminde Türk işçilerin sosyo-ekonomik durumunun görece iyi olması, birikimlerin yatırıma dönüştürülmesi fikrinin ana gündem olmasını sağlamıştır. Bu nedenle Türk işçilere yönelik birçok yatırımlar başlatılmış, şirketler kurulmuştur. Öyle ki, AMGT yöneticileri Avrupa'da büyüyen Türk girişimcilerin finans gücünü kamuoyu oluşturmada da kullanılmasını salık vermiştir. AMGT üyelerinin bir kısmının ortaklığıyla kurulan Selam Şirketi ve Görüş Holding dışında başka yatırımların da AMGT üyeleri arasında var olduğu bilinmekle birlikte bunların isimleri ve iş alanları hakkında bilgilere ulaşılamamıştır.

4.2.2.3.5.Sosyal, Kültürel Faaliyetler ve Tanıtma

AMGT'nin öne çıkan önemli faaliyetlerinden birisi de Avrupa genelinde düzenlenmiş olduğu uluslararası konferanslar serisidir. "İslam'ın Avrupa'ya Tanıtılması", "İslam ve Diaspora", "Avrupa Müslümanları Meseleleri Konferansı" ve "Avrupa İslam Birliği Toplantısı" gibi çeşitli isimlerle Almanya, Avusturya, İsviçre ve Hollanda gibi ülkelerde düzenlenen bu konferanslardan en çok öne çıkanları belirtilen son iki konferans olmuştur.

İlki 1987 yılında Necmeddin Erbakan'ın tavsiyesi ve yönlendirmesiyle Hollanda'da yapılan Avrupa Müslümanları Meseleleri Konferansı takip eden yıllarda

aynı isimle yedi kez daha düzenlenmiştir. Avrupalı bilim adamları, siyasetçiler ve medya mensuplarının yoğun ilgi gösterdiği bu konferansların konuşmacıları ve davetlilerinin Avrupa’da yaşayan ve birçoğu Avrupalı olan Müslüman isimlerden oluştuğu gözlemlenmektedir. Erbakan konferansın amacını ise ana hatlarıyla şöyle açıklamaktadır (1991): “(...) *Bu konferans Avrupa’nın batısında yaşayan 25 milyon Müslümanın bir nevi yıllık parlamento toplantısına benzeyen bir konferanstır. Avrupa’daki Müslümanların insan haklarını temin maksadını gütmektedir. Avrupa’daki 25 milyon Müslümanın teşkilatlanmasını, arasındaki dayanışmayı kuvvetlendirmesini hedef alan bir konferanstır. Avrupa’da Müslümanlığı tanıtmak için yapılması lazım gelen çalışmaları planlayan bir konferanstır.*” Bu amaçlar doğrultusunda gündemi belirlenen Avrupa Müslümanları Meseleleri Konferansları aracılığıyla; çifte vatandaşlık hakkının verilmesi, İslam’ın resmi din olarak tanınması, eğitim-örgütlenme ve hukuk seçebilme haklarının kazanılması, yabancı ve İslam düşmanlığının önüne geçilmesi ve İslam dünyasında yaşanan katliam ve haksızlıklara karşı Avrupa ülkelerinin inisiyatif alması gibi konuların öne çıkartıldığı görülmektedir.

Diğer ikinci konferans ise, İsviçre/Davos’ta yapılan Avrupa İslam Birliği konferansıdır. “Avrupa İslam Birliği Merkezi”nin kurulmasının amaçlandığı bu konferans öne çıkartan iki özellik bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; konferans aracılığıyla İslam Birliği’nin bir nüvesi olarak Avrupa’da yaşayan Müslümanları tek bir çatı altında toplayan Avrupa İslam Birliği Merkezi’nin kurulma kararı, hedeflerin somutlaşması anlamında önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Bu nedenle Necmeddin Erbakan’ın bu konferansa ayrı bir önem verdiği görülmektedir. İkincisi ise, 1994 yılında İsviçre/Basel’de yapılan konferansın Siyonizm’in fikir babası olarak kabul edilen Theodor Herzl’in adının verildiği salonda yapılmasıdır. Siyasi mücadelesini Hak-Batıl mücadelesiyle tanımlayan ve Milli Görüş’ün karşısında Batılın temsilcisi olarak Siyonizm ideolojisine vurgu yapan Erbakan, 1897 yılında Herzl tarafından toplanan ilk kongrenin gerçekleştirildiği salonda bu konferansı düzenleyerek açıkça Siyonizm’e mesaj vermeyi tercih etmiştir. Siyonizm’in 1897 yılındaki kongrede, İsrail’in kurulması, vaat edilmiş topraklar üzerinde Büyük İsrail’in kurulması, dünya hakimiyetinin sağlanması ve buna engel olma potansiyeli olan İslam’ın gelişmesinin önüne geçilmesi yönünde kararlar aldığını belirten Erbakan, buna karşın kendilerinin 100 yıl sonra aynı

konferans salonunda İslam Birliği toplantısı yaptıklarına dikkat çekmiştir (Erbakan, 1994):

“Bu görmüş olduğunuz salonda bundan tam yüz sene evvel bir başka toplantıya sahne olmuştur. O toplantı bu salona adını veren Theodor Herzl başkanlığında yapılmış bir toplantıydı. Dünyanın tanınmış Siyonistleri bu toplantıya davet edilmiş ve bu salonun içerisinde 1897 yılında, yüz yıllık bir plan ve programın esasları tespit edilmiştir. Evet bu salonda alınmış olan karar 100 yıllık plan idi. 100 yıl sonra Müslümanlık ortadan kaldırılacaktı. Ama Allah'ın lütfuyla 100 yıl sonra Müslümanlığın ortadan kaldırılması şöyle dursun, bugün yeryüzünde 1,5 milyar Müslüman var ve bir ucu Kazakistan'dan öbür ucu Fas'a gidiyor. (...) Hepimiz bu akşam ve şu anda fevkalade heyecanlı bir an yaşıyoruz. Hepimiz Allah'ın lütfuyla bugün burada yaşadığımız bu tarihi olayı unutmayacağız ve hepimizin hatırında inşallah hayatımızın sonuna kadar şu salonda 100 sene evvel alınan karardan sonra 100 sene sonra bu salonun altına Kelime-i Tevhid bayrağının çekilmiş olduğunu, bu bayrağı hayatımızın sonuna kadar unutmayacağız!”

Erbakan'ın takipçilerince ilgi gören bu konuşması, konferansın görece öne çıkmasına da zemin oluşturmuştur⁵⁵. Bununla birlikte, konu edilen bu iki konferans serisinin 1994 sonrasında devam ettirilmediği görülürken, bunun sebebi olarak ise Erbakan'ın Türkiye'de iktidara gelmesi, sonrasında 28 Şubat post modern darbe sürecinin yaşanması ve siyasi yasaklanması gibi gelişmelere yoğunlaşılmasının önemli etkisi olduğu tahmin edilmektedir.

Avrupa'da yaşayan Müslüman toplulukları sıklıkla bir araya getirmeye çalışan Erbakan'ın Avrupa ülkeleriyle de resmi temaslarla iletişime geçme politikası yürüttüğü görülmektedir. Daha önce ABD ve BM yetkilileri ile Müslümanların meseleleri üzerine görüşen Erbakan başkanlığındaki İslam Ülkeleri Parlamenterler heyeti, 1992 yılında da Alman hükümet yetkilileri ve sivil toplum kuruluşlarıyla görüşmek üzere Almanya'ya ziyarette bulunmuştur. Heyet üyeleri arasında; Pakistan'dan Liakat Beluç, Malezya'dan Abdulhadi Avang, Bangladeş'ten Mutirrahman Nizami, Mısır'dan Cemalettin Kutup gibi tanınan isimler yer almıştır (Tercüman, 1992b).

İslam ülkeleriyle ve topluluklarıyla kurulan bu yakın ilişki ağı çeşitli kurumsal birliktelikleri de beraberinde getirmiştir. İlk olarak Berlin'de 21 Kasım 1986 yılında Almanya İslam Konseyi (AİK) kurulmuştur. Başlangıçta AMGT'nin içinde yer

---

⁵⁵Dönemin AMGT Genel Sekreteri Ali Yüksel, Erbakan Hoca'nın bu tür sembolik mesajlara önem verdiğini hatırlatarak Basel'deki TheodorHerzl salonunun ayarlanmasını kendilerinden bizzat Erbakan'ın talep ettiğini aktarmaktadır (Kişisel Görüşme, 2016).

almadığı konseyin üyeleri; İslam Kültür Merkezleri Birliği (VIKZ), Cemaati-Nur Köln e.V, İslam Dostları Derneği ve Dünya İslam Kongresi'nin Almanya koludur. Almanya İslam Arşivi müdürü Muhammed Salim Abdullah'ın⁵⁶ kontrolünde olan bu yapıdan 1988 yılında VIKZ ayrılırken, 1990 yılında AMGT Konsey'e üye olmuş, bu sayede örgütün önemini kaybetmesi önlenmiştir (Lemmen, 2000: 108). AMGT'nin Konsey'e dahil olma sebebi ise Müslümanlar arasında birlik arayışından gelmektedir (Yüksel, Kişisel Görüşme, 2016): *“Almanya’da dinleri temsil eden kuruluşlar var. Mesela Katoliklerin “Gemeinde” dedikleri kuruluşları var, Protestanların var, Yahudilerin var, Yunanlıların var ama Müslümanların yok. Bunun üzerine biz İslam Konseyi’ne üye olduk. Çünkü İslam Konseyi Bonn’da bulunan Temsilci Kuruluşlar kütüğünde kayıtlı. Bu da bizim açımızdan önemli bir özellikti”*. Örgütlenme gücüne sahip olan AMGT'nin katılımıyla güç kazanan AİK'te, M. Salim Abdullah'ın teklifiyle daha önce ihdas edilen ancak işlevi olmayan bazı birimlerin aktifleştirilmesi gündeme gelmiştir. Bu birimlerden birisi de Din Kurulu'dur. Müslümanların sorunlarını kamuoyunun gündemine getirmeyi amaçlayan Kurul'un yönetiminin belirlenmesi için 1991 yılında Arap, Türk ve Boşnak temsilcilerden oluşan 26 üye kuruluşun katılımıyla Hamburg'ta bir araya gelinmiş, Kurul'un başkanlığına oy birliğiyle AMGT Genel Sekreteri Ali Yüksel seçilmiştir. Akabinde ise M. Salim Abdullah'ın teklifiyle Din Kurulu Başkanı'na “Şeyhülislam” unvanı verilmiştir⁵⁷. Kısa sürede tüm ilgili resmi makamlarla yazışmalar yaparak kuruluşunu ilan eden Şeyhülislamlık makamı, Alman resmi makamlarınca tanınmış, diğer dinlerin olduğu gibi *“Müslümanları temsil edecek muhatap kurum”* şeklinde genel kabul görmüştür. 27 Şubat 1993 tarihinde düzenlenen “cübbe giyme” merasimiyle görevine başlayan Şeyhülislam Ali Yüksel *“Sayın Bayanlar, Baylar. Bugün yapılan bu merasimle 18.asırda Postdam’da başlayan Almanya’daki Müslüman varlığı yeni bir safhaya girmiş bulunuyor. Biz Almanya’da yaşayan Müslümanlar olarak bütün insanlık için huzur ve saadet istiyoruz. Bu ülkenin*

---

⁵⁶2016 yılında araştırma kapsamında gidilen Almanya’da Boşnak asıllı Alman Müslüman Muhammed Salim Abdullah ile irtibata geçilmiş, belirlenen randevu tarihinde mecburi gerekçeyle Türkiye’ye dönmek durumunda kaldığından görüşme gerçekleştirilememiştir. Başta Almanya olmak üzere Avrupa’da İslam ve Müslümanlara yönelik ciddi bir arşiv çalışması yapan Abdullah, gazete-dergi-tebliğ-yazışma-mektup-fotoğraf gibi eserleri bir araya getirerek Almanya İslam Arşivi kurumunu kurmuştur. Muhammed Salim Abdullah 26 Ekim 2016 yılında Almanya’da vefat etmiştir.

⁵⁷Şeyhülislam unvanını, yanlış anlaşılma ihtimalinden ötürü, kabul etmek istemediğini söyleyen Yüksel, Kurul üyelerinin Alman makamlarıyla muhataplık açısından yararlı görmeleri ve yapılan oylamada kendisi ve Risale-i Nur cemaatinden Rüştu Bulut dışında tamamının lehte oy vermelerinden ötürü kabullenmek durumunda kaldığını söylemektedir (Kişisel Görüşme, 2016).

kanunlarına saygılı olarak İslam'ın prensipleri doğrultusunda cemaatimize yardımcı olmayı amaçlıyoruz. Sonlarına yaklaştığımız bu asırda maddi ve manevi kirlilik had safhaya ulaşmış bulunuyor. Hep beraber el ele, insanlığın dertlerine çare bulmak için gayret sarf ediyoruz” sözleriyle amaçlarını açıklamıştır (Milli Gazete, 1993). Yüksel'in (1993: 17) belirttiğine göre, Şeyhülislamlık makamı, Alman Anayasası'nın 4. Maddesine dayanarak Almanya'da yaşayan Müslümanların dini, kültürel ve sosyal hizmetlerinde karşılaştığı sorunlarda yetkili konumdur. “*Misal olarak bir Müslüman çocuğu okula gittiği vakit, orada karşılaştığı inançlarına ters düşen bir durumda zorlanmaması için bizden götürdüğü bir belge kafi geliyor. Mesela bir spor, yüzme dersi ve biyoloji dersinin bazı bölümlerinin görülmesi için zorlanması konusunda verdiğimiz belgeler kafi geliyor”*. Şeyhülislamlık makamının İslam'ı değil Müslümanları temsil eden bir makam olduğuna işaret eden Yüksel, muhataplık açısından da, devletin Müslümanlar nezdindeki temsilcisi konumunda olmadıklarına, aksine Müslümanların üçüncü şahıslar nezdindeki temsilcisi olduklarına dikkat çekmektedir (Milli Gazete, 1993a). 1995 yılına kadar Yüksel'in devam ettirdiği Şeyhülislamlık makamına sonradan kurul üyelerinden Şükrü Bulut seçilmiştir.

Yüksel'in Şeyhülislam olması nedeniyle Avrupa'da yaşayan Müslümanlar ile kurulan yoğun ilişki ve iletişim, AMGT döneminin belirleyici farklılığı olmaktadır. Nitekim AMGT, belirlenen strateji kapsamında, İslam'a yönelen Almanlar ve/veya diğer yabancıların da içinde olduğu oluşumlarla yakın ilişkide bulunmuştur. Bunlardan birisi de Almanca Konuşan Müslümanlar Derneği (AKMD)'dir. AKMD tarafından geleneksel olarak yılda iki kez düzenlenen toplantılara katılım gösterdiği görülen AMGT bu sayede Avrupa'da yaşayan Müslümanlar üzerinde etki düzeyini canlı tutmaya çalışmıştır. 1992 yılında icra edilen ve 150 Alman Müslüman'ın katıldığı “*Sonbahar Toplantısı*”nda, ilk olarak ilerleyen yıllarda genel başkanlık yapacak olan Mehmet Sabri Erbakan ve Alman Müslüman Erika Moumen İslam ve Batı demokrasisi üzerine katılımcılara hitap ederken, ardından ise AMGT Genel Başkanı Osman Yumakoğulları konuşma yapmıştır. AMGT'yi Avrupa'daki Müslümanların ocağı olarak niteleyen Yumakoğulları, teşkilat olarak Almanya'da İslam'ın tanınması ve Alman Müslümanların sayılarının artması için sistemli bir çalışma yaptıklarını belirtmiştir (Milli Gazete, 1992). Bu kapsamda, isteğe bağlı olarak, AMGT Genel Merkezi başta olmak üzere bağlı kurumlarda İslam ve Müslümanlar hakkında bilgi almak isteyen

Almanlara yönelik bilgilendirme toplantıları da sıklıkla yapılmıştır. Örneğin, 1992 yılında gerçekleştirilen bu ziyaretlerden birisinde Köln Troisdorf Gesamtschule’den bir grup Alman öğrenci AMGT Genel Merkezi’ni ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında öğrencilerin isteği üzerine Kur’an okunmuş, ardından “kız öğrencilerin çeşitli gezilere ya da yüzme derslerine katılmama nedenleri ve başörtüsü sorunu” gibi konular da dahil olmak üzere merak edilen konulara ilişkin bilgiler verilmiş, aynı zamanda AMGT’nin çalışma yöntemleri, faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Ziyaret sırasında öğrencilere AMGT Genel Merkezince hazırlanan “Was ist Islam (İslam Nedir)” isimli eserde hediye edilmiştir (Milli Gazete, 1992a).

1990’lı yılların ilk dönemlerinde tüm dünyanın gözü önünde Sırpların katliamına maruz kalan Bosna Hersek, AMGT döneminde ele alınan en önemli konulardan birisidir. Avrupalı Müslümanlar arasında Bosna’nın gündem olmasını sağlayan AMGT, bu sayede kamuoyunda da dikkatlerin Bosna üzerinde toplanmasını sağlamıştır. AMGT Genel Başkan Yardımcısı Sefer Ahmetoğlu başkanlığında bir heyet, Avrupa’da toplanan aynı ve nakdi yardımları iki haftada bir Bosna’ya götürürken, aynı dönemde Avrupa ülkelerine iltica eden Bosnalı Müslümanların ihtiyaçları da AMGT cemiyetlerince karşılanmıştır. 1992 yılının Temmuz ayında Bosna’ya 8 ambulans ve diğer ekipmanlarla birlikte doktorlar gönderen AMGT, aynı zamanda tonlarca gıda yardımı, giyecek yardımı ve ilaçların sevkiyatını tırlarla sağlamıştır (İntertürk, 1992). Yine Ekim ayında ise Köln’de Dom Katedralinin önünde on binlerce kişinin katıldığı büyük bir miting organize edilmiş, bu mitinge erkek üyeler kadar kadın üyelerin de yoğunlukla katıldığı görülmüştür (Türkiye, 1992).

Medyanın yaygınlaşmaya ve toplum üzerindeki etkisini artırmaya başladığı 1980 sonrası dönem AMGT’nin de medyaya yöneldiği dönem olmuştur. İlk olarak 1989 yılında Berlin’de Almanya Türk Televizyonu - TFD (Türkisches Fernseh in Deutschland) faaliyete geçirilmiştir. Yayınlarını “Spree Kanal” olarak adlandırılan bir Alman televizyon kanalı üzerinden gerçekleştiren ve günde bir saat yayın yapan TFD, ekonomik gerekçelerle 2001 yılında kapanmıştır. Aynı şekilde 1991 yılında Amsterdam ve çevresine kablolu yayın yapan Amsterdam Türk Televizyonu – TTA (Turkische Television Amsterdam) da kurulmuş, TFD’ye benzer yayın politikası yürütmüştür (Süleyman Yılmaz, Kişisel Görüşme, 2017).

AMGT döneminde başlatılan ve geleneksel hale getirilen faaliyetlerinden birisi de Avrupa geneli yapılan kitap fuarlarıdır. İlki 1989 yılında Köln’de yapılan kitap fuarları, 2017 yılı itibariyle Avrupa genelinde birçok ülke ve bölgede geniş katılım ile kapsamlı programlar şeklinde icra edilmektedir. On binlerce kitabın yer aldığı bu fuarlarda Türkiye ve Avrupa’dan tanınmış isimlerin katılımıyla kültürel etkinlikler düzenlenmektedir. Dönemin AMGT yetkililerine göre; kitap fuarları ticari bir girişim değil, Avrupa’da yaşayan Türklere bir kültür hizmeti vermek ve Müslümanlar arasında kaynaşmayı sağlamak gayesini hedeflemektedir (Tercüman, 1992a).

4.2.2.3.6.Sportif Faaliyetler

1989’dan sonra sportif faaliyetlere yönelen AMGT güreş, karate, futbol gibi çeşitli spor dalları ile gençlik çalışmalarını örgütlemeye çalışmıştır. Türklerin kurduğu ve Alman liginde de başarı kazanan Sancakspor, Çağrıspor, Selamspor gibi kulüpler bunlardan bazılarıdır (Sivrekli, 2000: 36). Hatta AMGT sportif faaliyetlere gösterdiği yakın ilgiden ötürü dönemin Köln Çalışma Ataşesi Rıza Basa tarafından “(...) laik devlet sistemini kabul etmiyorlar ve spor aracılığıyla dini ve politik hedeflerine ulaşmaya çalışıyorlar. Ve futbolda bir gelecek olduğunu gördükleri için genel olarak futbol potansiyelini istismar etmek istiyorlar” şeklinde suçlanmıştır (Milli Gazete, 1993b). Bununla birlikte AMGT’nin sportif faaliyetler aracılığıyla etkinliğini artırdığı da bilinmektedir. Örneğin Beziirkliga’da mücadele veren Köln Anadolu Wesseling Spor’un transfer ettiği iki Afrikalı sporcu, AMGT üyelerinin kendilerine gösterdikleri yakın ilgiden etkilenerek İslam hakkında bilgi edinmeye yönelmiş, kısa süre sonra da törenle Müslüman olduklarını ilan etmiştir (Milli Gazete, 1994). Sportif faaliyetlerin tüm AMGT teşkilatlarında önemsendiğinin bir başka örneği Avustralya’da kurulan “Avustralya Milli Görüş Gücü” isimli futbol takımıdır. Ankaralı bir antrenörü de olan futbol takımının yanı sıra masa tenisi, voleybol, basketbol, idoor soccer ve bilardo sporları da Avustralya gençlik çalışmalarının faaliyetleri arasında yer almıştır (Damar, 2013a: 53)

4.2.2.4. Etkileme ve Etkilenme Alanları

Avrupa’da Milli Görüş’ün ilk resmi kurumu olan AMGT, dönemin şartları da göz önüne alındığında, gerek Avrupa’da gerekse Türkiye ve İslam dünyasında yaşanan

gelişmelerden ziyadesiyle etkilenmiş ve bunun doğal bir sonucu olarak da çevresine çeşitli düzeylerde etkilerde bulunmuştur. Bu hususlar etkileme ve etkilenme alanları başlıkları altında değerlendirilecektir.

4.2.2.4.1. Etkileme Alanları

AMGT'nin etkileme alanları ele alınmak istendiğinde; Türkiye'ye yönelik etkisi, Avrupa ülkelerine etkisi, Türk göçmenler üzerine etkisi ve diğer Müslüman toplumlar üzerine etkisi şeklinde iç ve dış etmenler göz önüne alınarak geniş bir değerlendirme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi, AMGT'nin faaliyetler bütününe proaktif niteliğe sahip olmasıdır.

AMGT'nin Türkiye ve Türk göçmenler üzerinde etkisine bakıldığında; sosyo-ekonomik ve siyasal etkilerin görece öne çıktığı görülmektedir. 1980 sonrası dönemde Türkiye'de uygulamaya konan neoliberal politikaların neticesinde sosyo-ekonomik değişimler yaşanırken, Avrupa'da AMGT'nin yürüttüğü aktif faaliyetler gurbetçiler ve onların Türkiye'deki yakınları, aileleri arasında etkileşim düzeyini artırmıştır. Kalıcılığın henüz kesinleşmediği bu dönemde, gurbetçilerin Türkiye'de yatırım ve ortaklıklara yönelmesinde, her ne kadar resmi bir yönü olmasa da, AMGT'nin Türkiye merkezli politikaları ve *“bir gün geri dönecek Türkiye’de şuurlu Müslümanların iktisaden güçlü olması”* yönündeki telkinleri, Avrupa'daki geniş yoksul halk kitlelerini oluşturan gurbetçileri etkilemiştir. İlerleyen bölümlerde de değerlendirileceği gibi, bu etki neticesinde ilerleyen yıllarda Türkiye’de ve Avrupa’da sosyo-ekonomik gelişmeler yaşayanlar olduğu gibi, aksi yönde sonuçlarla karşılaşan bir kitle de oluşmuştur.

Yapılan araştırmalara da yansıtıldığı şekliyle büyük çoğunluğu kırsaldan gelen ilk dönem Türk işçi göçmenlerin İslam dünyasını tanıması ve o ülkelerde yaşanan gelişmelerden haberdar olması bağlamında AMGT Türk göçmenler üzerinde önemli etkilere neden olmuştur. On binlerce insanın katıldığı büyük miting organizeleriyle Avrupa’da İslam dünyasının sorunlarının gündeme getirilmesi, AMGT'nin faaliyetlerine muhatap olan kitlelerin dini duyarlılık düzeylerinde artışa neden olmuştur. Bunun sosyal etkisi; yapılan yardım kampanyalarına ve halka açık etkinliklere katılım şeklinde kendini gösterirken siyasal etkisi ise göçmenlerin Türkiye’deki seçimler için sandığa yönelmesi ve ilgili siyasal partinin desteklenmesi şeklinde kendini göstermektedir. Bu anlamda AMGT'nin Türkiye siyasetine etkisi çok daha görünür ve

bilinir niteliktedir. Türkiye’de dönemin Milli Görüş partisi olan Refah Partisi (RP) ile yakın iletişim halinde olan AMGT, seçim dönemlerinde verdiği yoğun destek ile Türkiye’de RP’nin kitlesel motivasyonunu derinden etkilemiştir. Yurtdışında çalıştığı fabrikadan aldığı yıllık izinle Türkiye’ye gelen ve kendisine verilen görev çerçevesinde hiç bilmediği illerde haftalarca kalarak ev ev dolaşan ve bütün ihtiyaçlarını kendisi karşılayan insanların bunu bir beklentiden değil sevgi ve bağlılığından yapıyor olduğu yönünde oluşan algı, özellikle kırsalda yaşayan Türk seçmenin bundan olumlu yönde etkilenmesini sağlamıştır. Bunun neticesinde ise yerel ve merkezi yönetimlerde Avrupa’da yaşayan gurbetçiler arasından adayların çıkması gündeme gelmiş ve bu adaylar aracılığıyla RP Türkiye’de başarı sağlamıştır. Ağrı’da belediye başkanı seçilen Zeki Başaran, Batman’da belediye başkanı seçilen Salih Gök, Rize’de belediye başkanı seçilen Şevki Yılmaz, milletvekili seçilen Osman Yumakoğulları, Eyüp Fatsa gibi Avrupa Milli Görüş teşkilatlarında yer alan isimler o dönemde RP listelerinden seçilmişlerdir.

Avrupa’da Türk göçmenler dışında diğer Müslüman toplulukların da AMGT’nin faaliyetlerinden etkilendiği düşünülmektedir. Nitekim ATB döneminde İhvan-ı Müslimin kökenli Dr. Yusuf Zeynelabidin’in genel başkanlık yapmasıyla birlikte diğer Müslüman topluluklarla kurulan yakın ilişki AMGT döneminde uluslararası konferanslar ve etkinliklerle daha da pekiştirilmiştir. Avrupa’nın farklı ülkelerinde yaşayan Müslüman önderler ve temsilcilerle “İslam Birliği” temalı yürütülen bu faaliyetlerde AMGT’nin sıklıkla “ümmetçi” bakışı vurgulaması AMGT bölge ve şubelerine bağlı camilerde diğer Müslüman toplulukların da yer almasını kolaylaştırmıştır. Bunun neticesinde birlikteliğin siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda çeşitli işbirliği arayışlarını gündeme getirdiği yönünde gündem oluşmuştur. Bazı kaynaklarda bu kapsamda AMGT’nin öncülüğünde Almanya İslam Partisi ve Avrupa Müslüman Çalışanlar Sendikası (MSWE) gibi çeşitli oluşumlara gidildiği dile getirilmiştir.

AMGT’nin Avrupa’da İslam’ın tanıtılması yönünde gerçekleştirdiği etkinliklerin Avrupa ülkeleri üzerinde de farklı etkilere neden olduğu düşünülmektedir. Zira bu sayede bir taraftan İslam ve Müslümanlar Avrupa’da gündem haline gelip, araştırmalara konu olurken diğer yandan ise İslam karşıtı politikaların gelişmesine de neden olmaktadır. Örneğin AMGT Genel Başkanı Ali Yüksel 1993 yılında bir dergiye verdiği

röportajda yalnızca Almanya’da İslam’a girenlerin sayısının 100 bin dolaylarında olduğunu söylerken, aynı dönemde Alman makamlarınca yayımlanan raporlarda ise İslam bir tehdit unsuru olarak ele alınmakta ve Alman halkının yüzde sekseninin İslam ülkelerinden endişe ettiği dile getirilmektedir (Yüksel, 1993: 19-25).

4.2.2.4.2. Etkilenme Alanları

AMGT’nin etkilenme alanlarında da iç ve dış etmenler üzerine yoğunlaşılması yararlı görülmektedir. Zira dönemin ulusal ve uluslararası konjonktürü AMGT üzerinde önemli oranda etkiye neden olmuştur.

Bu etkilerden ilki, Cemalettin Kaplan’ın başını çektiği ayrılıkçı hareketin teşkilat içerisinde oluşturduğu huzursuzluklar olmuştur. Uzunca bir süre birlikte aynı çatı altında çalışan insanların bu şekilde bir ayrışma yaşaması travmalara neden olmuş, kişilerarası ilişkiler cemaatsel hukuk bağlamında yara almıştır. Ayrışma sürecini yaşayan kişilerin anlattıklarına göre, Kaplancılar hareketinin teşkilat yönetimi bünyesinde “hocalar” ve daha ziyade işçi kesiminden oluşan “kurucu kadrolar” gibi bir ayrışmayı gündeme getirmesi ve kurucu kadroları “*sizin ne kadar ilmi ya da İslami bilginiz var da konuşuyorsunuz*” türünden suçlayıcı, aşağılayıcı tavrı tepkisel tutumlara neden olmuştur. Bu durum aynı zamanda kurumsal güvenilirliği zedeleyen bir nitelik de kazanmıştır. Zira yıllardır birlikte çalıştıkları insanlardan ayrılan grup, ayrışma sonrası muhalefeti kesintisiz sürdürmeyi tercih etmiş, bu sayede Milli Görüş’ün içinden çıkan muhalif bir yapı olarak Milli Görüş’ün karşısında kurumsallaşmıştır. AMGT açısından bu süreç, kendi içinden çıkan “hocalar”ın teşkilat hakkında ileri sürdüğü iddialar nedeniyle “kurumsal itibarı koruma” çabasına yönelimi beraberinde getirmiştir⁵⁸.

Milli Görüş’ün Avrupa’da AMGT ismiyle kurumsallaşmaya başladığı dönemde kaçınılmaz şekilde etkilendiği bir diğer gelişme Türkiye’de yaşanan 1980 darbesi sonrası darbe yönetiminin Avrupa’da örgütlenme kararı alması olmuştur. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç’ın teklifiyle Avrupa ülkelerinde Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) dernekleri kurulmuş ve Türk göçmenlere yönelik dini hizmetler yarı resmi sivil örgütlenme (GONGO – Governmental Non Governmental Organisation) niteliğinde sayılabilecek bu dernek tarafından karşılanmaya

---

⁵⁸Daha önce de değinildiği gibi, Necmeddin Erbakan’ın tavsiyesiyle aşamalı olarak Kaplancılar hareketine karşı “nötr kalma” politikası güden AMGT, bu sayede toparlanma sürecine girmiş, 1990 sonrasında ise büyüme ve genişleme yönünde ivme kazanmıştır.

başlanmıştır⁵⁹. Altıkulaç, DİTİB'in kuruluş amacını; "...niçin bu kuruluşlara ihtiyaç duymuştum meselesine gelince; bildiğiniz gibi yurt dışında din hizmetleri açısından çok ciddi bir karmaşa yaşıyordu. Din hizmeti ihtiyacının devlet tarafından karşılanmaması yüzünden meydana gelen boşluk bazı sivil oluşumlarla karşılanmaya çalışılmış, bu arada bazı yerlerde ehil olmayan kimseler tarafından bu hizmet yürütülürken vatandaşın huzurunu bozan tefrikacı unsurlar da devreye girmekte gecikmedi. Bir siyasi parti Avrupa ülkelerinde din işine el attı" sözleriyle açıklamaktadır (www.tayyaraltikulac.com). Altıkulaç'ın isim vermeden dile getirdiği bu suçlamanın muhatabının, çeşitli tarikat ve cemaatlere nazaran, özellikle Milli Görüş teşkilatları olduğu bilinmektedir.

Buna mukabil DİTİB'in kuruluşu ile ilgili öne sürülen çeşitli iddialar ise çok daha farklı boyutları barındırmaktadır. Buna göre, DİTİB'in kuruluşunun hemen öncesinde Milli Görüş teşkilatlarında Kaplancılar ayrışmasının yaşanması çeşitli istihbarat örgütleri tarafından planlı bir şekilde organize edilmiş ve bu sayede Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Avrupa'da örgütlenebilmesinin yolu açılmıştır. Zira Türklerin yaşadığı tüm bölgelerde Milli Görüş'e bağlı camiler açılmışken Diyanet'in geçerli bir sebebe dayanmadan yeni bir cami açmasının Müslümanlar arasında fitne olarak kabul görüleceği düşünülmektedir. Milli Görüş'ün yaşadığı ayrışma sürecinde DİTİB'in Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil yönü ön plana çıkarılmış, bu sayede Türk göçmenlere "*cemaatlerin değil devletin camisine yönelin*" şeklinde üstü örtülü bir mesaj verilmiştir. Araştırma kapsamında Almanya'da görüşülen birçok ismin dile getirdiği bu durum, DİTİB'in kurucusu Tayyar Altıkulaç tarafından doğrulanmamaktadır. Ancak kendilerinin resmi görevleri nedeniyle istihbarat kurumlarıyla da istişarelerde bulduklarını kabul eden Altıkulaç, DİTİB'in kuruluşu öncesinde Milli Görüş'ün camilerinden yararlandıklarını ve Milli Görüş'ün kendilerine yardımcı olduğunu da kabul etmektedir. "*Ben ilk Başkan olduğum yıl Ramazan ayında Avrupa ülkelerine düzenlediğim seyahat günlerinde gidebileceğim, teravih kılabilceğim cami yoktu. Cami çoktu da, Diyanet İşleri Başkanı'na vaaz etmesi için izin verilecek cami mevcut değildi.*"

---

⁵⁹DİTİB'in fiilen yarı resmi sayılmasının sebebi; kuruluşundan bu yana Berlin Büyükelçiliği Din İşleri Müşaviri'nin başkanlığını yapması nedeniyledir. Diyanet İşleri Türk İslam Birliği; dini, sosyal, kültürel ve sportif faaliyetleri gerçekleştirmek ve Almanya genelindeki kendisine bağlı derneklerin bu tür faaliyetlerini koordine etmek amacıyla, 05.07.1984 tarihinde 135 dernekle kurulmuştur. 2017 yılı itibarıyla 930 bağlı derneğe ulaşan DİTİB, Alman dernekler yasalarına göre kuruluşunu tamamlamış, yapılan kamuoyu yoklamaları ve istatistiklerine göre Almanya'daki Müslümanların %70'inin teveccühünü kazanmış alanındaki en büyük sivil toplum örgütüdür (<http://www.ditib.de>), Erişim Tarihi: 15.04.2017.

Tesadüfen o yıl Milli Selamet Partisi senatörlerinden (veya milletvekili) Ali Oğuz Avrupa'daydı, o hazırlıyordu camiyi Milli görüşçülerden, ben de gidiyordum, orada halka hitap ediyordum" (www.tayyaraltikulac.com). Dönemin Avrupa Milli Görüş yöneticilerinden Hasan Damar ise Altıkulaç'ın bu ziyaretlerinde MSP'li Ali Oğuz ile birlikte hareket ettiklerini hatta ikilinin Genel Başkan Dr. Yusuf Zeynelabidin'i Huckeswagen'deki muayenehanesinde ziyaret ettiklerini dile getirmektedir. Damar'a (2013: 171) göre, Diyanet'in ne yönde bir teşkilatlanmaya gideceğini belirlemeye çalışan 12 Eylül darbesini yapan Kenan Evren yönetimi, Altıkulaç'ı Avrupa'ya göndererek kendisinden bir rapor yazmasını istemiştir. Altıkulaç'ın raporu neticesinde DİTİB'in örgütlenme sürecinin başladığını düşündüğünü söyleyen Damar, Diyanet'in örgütlenmesine Milli Görüş olarak karşı olmadıklarını ancak DİTİB'in kendisi dışındakileri dışlayıcı bir politika gütmemesinin Avrupa'da kampaşmaya sebebiyet verdiğini dile getirmektedir.

1993 yılında yayımladığı Rabıta isimli eserinde Uğur Mumcu'nun dile getirdiği bir iddia, DİTİB'in örgütlenmesine ilişkin ilginç detaylar sunmaktadır. Diyanet'in Avrupa'da örgütlenmesinde Suudi kökenli Rabıtat-al Alemi al İslami isimli örgütün ciddi düzeyde katkısı olduğunu iddia eden Mumcu, yeterli mali gücü bulunmadığı için Diyanet'in Avrupa'da görevlendirdiği din görevlilerinin maaşlarını Rabıta örgütünden karşıladığı yönündeki bir bilgiyi kabinde görevli eski bir siyasetçiye dayandırarak öne sürmektedir⁶⁰. Mumcu'nun öne sürdüğü bu iddianın da işareti ettiği nokta, Diyanet'in Avrupa örgütlenmesinde uluslararası bir etkileşim söz konusu olduğudur. Aynı yıllarda Türkiye'den çok büyük bir kitlenin 1980 darbesi nedeniyle Almanya'ya geldiğini hatırlatan Karahan'a (Kişisel Görüşme, 2017) göre, bunun üzerine Diyanet Avrupa'da örgütlenme ihtiyacı hissetmiştir. DİTİB'in kurulması üzerinden yürütülen bu strateji, Avrupa Milli Görüş açısından bakıldığında, Süleymancı ve Kaplancı cemaatleri haricinde yeni bir rekabet alanının daha ortaya çıkması anlamı taşımıştır. Zira Diyanet'in de camiler üzerinden örgütleniyor olması ve DİTİB'in yarı resmi nitelik arz

---

⁶⁰Mumcu'nun Rabıta isimli eserinden (1993: 170): "Desem ki: "Bir süre bu imamların aylığı "Rabıtat-al-Alam al-İslami" adlı şeriat örgütü tarafından ödenmiştir. 'Olmaz, olamaz' dersiniz. Olmuş. Hem de 12 Eylül döneminde. Hem de Atatürkçülükten en çok söz edilen bir dönemde. 12 Eylül döneminde görev almış - adının açıklanmamasını isteyen- bir bakandan dinlemiştim bu konuyu." *Sayın Mumcu, Diyanet İşleri yurt dışına din hizmeti götürmekte çok geç kaldı. Kalınca da yurt dışında Süleymancılık, Milli Görüşçülük gibi akımlar at oynattı. Hemen yurt dışına din adamı gönderelim dedik. Baktık mevzuat yok ortada, tabii para da. Suudilerle anlaştık. Bir mutabakat gereğince Türk imamlarının aylıkları bir süre, 1982 yılından 1984 yılına kadar Rabıta örgütüne ödendi". Ödenen aylık 1100 dolar. Bu paralar Rabıta örgütüne, Türkiye büyükelçiliklerine ödeniyor, büyükelçilikler de aylıkları imamlara ödüyorlarmış."*

etmesi Türk göçmenlerin dini tutum konumlanmasında belirleyici faktör haline gelmiştir.

AMGT'yi etkileyen hususlardan bir diğeri de İslam dünyasında yaşanan siyasal gelişmelerdir. 1980'li yılların ortalarından itibaren bir taraftan İslami yönelimli partilerin birçok ülkede (Cezayir, Mısır, Pakistan, Türkiye) iktidar adayı haline gelmesi, diğer yandan bazı ülkelerde yaşanan savaş ve çatışmaların (Bosna, Afganistan, Azerbaycan vs.) öncelikli gündem haline gelmesi AMGT'nin bu gelişmelere kayıtsız kalamamasını sağlamıştır. 1987 yılından itibaren AMGT'nin İslam ülkelerinin geniş katılımıyla düzenlediği "İslam Birliği" temalı çalışmaları bunun somut göstergeleri sayılmaktadır.

4.2.2.5. Zorluklar ve Fırsatlar

Avrupa'da Milli Görüş'ün örgütlenme süreci, ATB'nin son dönemlerinden itibaren AMGT kurulana değin önemli değişim ve dönüşümlere sahne olmuştur. Aynı şekilde AMGT'nin kurulmasının ardından da çeşitli zorluklar ve fırsatlar gündeme gelmiştir. Bir önceki bölümde ATB dönemi aktarılırken, Milli Görüş'ün siyasal konumlanmasının örgütlenme sürecinin daha hızlı gelişimi açısından fırsat oluşturduğu dile getirilmiştir. AMGT dönemi ise bu fırsatın neticesinde ortaya çıkan çeşitli zorluklarla şekillenmiştir. Bu noktada siyasal konumlanmanın gerek zorluk anlamında gerekse fırsat anlamında olmak üzere iki yönlü etkide bulunduğu görülmüştür.

Türkiye'de MSP'nin 1973-1978 arası dönemde iktidar ortağı olması, iktidarda olmadığı dönemlerde de Meclis'te temsil ediliyor olması nedeniyle ATB açısından genel olarak olumlu bir süreç yaşandığı görülmüştür. Ne var ki, 1980 darbesi sonrası partinin kapatılması, Erbakan'ın tutuklanması ve siyasi yasaklı hale gelmesi, bu esnada da İran devriminin alternatif arayışları hızlandırması nedeniyle Avrupa'da mevcut yapı ve takip edilen yöntemin sorgulanması gibi problemler oluşmaya başlamıştır. Bir önceki başlıklarda detayları ile aktarılan bu problemler (parti mi-tebliğ mi), zorunlu kurumsallaşmaya yönelen AMGT'nin özellikle ilk dönemini derinden etkilemiş ve kuruluş sürecini şekillendirmiştir. Zira siyasallaşmanın İslami hedefler açısından engelleyici yönü olduğu yönünde oluşan kanaatin tabanda destek bulması cami örgütlenmelerinde bölünme ve tartışmalara neden olmuştur. Dolayısıyla ATB'nin yükseliş trendine önemli katkı sağlayan siyasal konumlanma 1980 darbesiyle teşkilat içi

bölünmeye zemin oluşturmuştur. Ancak ilerleyen dönemde yaşanan gelişmeler incelendiğinde siyasal konumlanma tercihinin sürecin yeniden AMGT lehine dönmesini sağladığı görülmüştür. Nitekim RP lideri Erbakan'ın sık sık Avrupa programlarına katılım göstermesi ve bir önceki başlıkta örnekleri verilen bu programlarda İslam dünyasının önemli isimleriyle ilgi çekici çalışmalara yönelmesi AMGT'nin tabanını yeniden toparlamasında ve örgütlenme gücünü artırmasında önemli etkide bulunmuştur.

Siyasal konumlanmanın bir diğer etkisi, AMGT'nin ana gündemine ilişkindir. Odak noktasını Türkiye'deki gelişmelere göre ayarlayan AMGT açısından Avrupa henüz kalıcı olarak düşünülen bir mekan özelliği taşımamaktadır. O dönemde AMGT üyeleri, İslami dönüşüme uğramış bir Türkiye'nin oluşumuna katkı sunarak yeniden güçlü bir şekilde Türkiye'ye dönme arzusundadır. Vielhaber'e (2012: 54) göre, Türkiye'de 1997 yılında yaşanan 28 Şubat postmodern darbe sürecinde Erbakan'ın başbakanlıktan uzaklaştırılması ve RP'nin yasaklanması, Milli Görüşçülerin Türkiye'nin İslami dönüşümüne yönelik inancını kaybetmesine ve Avrupa'da kalıcı olduğunun kabullenilmeye başlanmasına neden olmuştur. Teşkilat faaliyetlerinin yeniden şekillenmesine zemin hazırlayan bu durum bir sonraki IGMG başlığında ele alınacaktır. Sonuç olarak, siyasal konumlanma tercihi bir taraftan AMGT'nin Kaplancılar ayrışmasından güçlü bir şekilde sıyrılmasını sağlarken diğer yandan ise odak noktaya Türkiye'nin alınmasından ötürü Avrupa gündemine daha az yoğunlaşılmasına neden olmuştur.

Bir diğer önemli faktör, Türk toplumunda sosyo-ekonomik düzeyde olumlu anlamda yaşanan artıştır. Türk toplumunun işçi konumundan işveren konumuna doğru evrilmesi AMGT bünyesinde yer alan üyeler arasında ekonomik ilişkiler kurulmasına zemin hazırlamıştır. Kurulan bu yeni ilişki ağları bir yandan AMGT'nin ekonomik altyapısını güçlendirirken diğer yandan ise teşkilat yapısında ekonomik etmenlerin önemli bir faktör olarak öne çıkmasını beraberinde getirmiştir. Ekonomik gelişmelerin yönlendirmesine açık hale gelmeyi ifade eden bu durum, her ne kadar ilk dönemde bir fırsat olarak görülse de, ilerleyen yıllarda ciddi zorluklara neden olmuştur. Bunun nedeni ise, kurulan ilişkiler sonucunda ortaya çıkan ortaklıkların genel olarak beklenen neticeyi verememesidir. Zira bu başarısız örnekler bir taraftan ekonomik girişimcilik niyetlerini olumsuz etkileyerek engelleyici rol oynarken, diğer yandan da taraflar

arasında yaşanan kırınglık ve ayrışmaların sorumlusu olarak teşkilatın öne çıkartılmasıyla itibar kaybına neden olmuştur.

ATB döneminde değerlendirilemeyen İslam'ın Avrupa'ya taşınması işlevi, AMGT döneminin fırsat alanları arasında en çok öne çıkan faktör olmuştur. Kaplancılar ayrışmasının neticesinde “Milli Görüş” ismi altında resmiyet kazanan ve kurumsallaşan AMGT, İslam'ın Avrupa'ya tanıtılması yönünde kurumsal etkinlikler ortaya koymaya başlamıştır. Bu sayede ev sahibi toplum ile yakın ilişki kurmaya başlayan AMGT, aynı zamanda da İslam'ın tanınması yönünde politikalar üretmeye başlamıştır. AMGT dönemiyle birlikte İslam, Avrupa'da gündem haline gelmeye başlamıştır. Bunun en önemli sebebi, diğer İslami cemaat ya da toplulukların aksine, AMGT'nin Avrupa ülkelerinde on binlerin katılımıyla etkinlikler düzenlemesi ve bu etkinlikleri yerel ve federal yöneticiler de dahil olmak üzere halka açık yapmasıdır. Avrupa'nın büyük şehirlerinde düzenlenen bu kitlesel etkinlikler kamuoyunun dikkatini çekmeyi başarmış ve Avrupa medyasına da yansımıştır. Avrupa medyasında İslam ve Müslümanlar hakkında sıkça yayınlar yapılmaya başlanması kamuoyunda İslam'ın merak edilmesine yol açmış ve Avrupa'da İslam'ın yaygınlaşması süreci hız kazanmıştır.

4.2.3.Yerelleşmeci ve Savunmacı Dönem (1995-2017): İslam Toplumu Milli Görüş Teşkilatları (IGMG)

Kuruluşundan itibaren 10 yıl süreyle Osman Yumakoğulları'nın genel başkanlığını yürüttüğü AMGT, 1995 yılında alınan bir kararla yeniden yapılanmaya yönelmiştir. Almanya Türk Birliği ile başlayan, Avrupa Milli Görüş Teşkilatları (AMGT) ismiyle kurumsallaşan yapı, yeni dönemde İslam Toplumu Milli Görüş – Islamische Gemeinschaft Milli Görüş - (Almanca kısaltmasıyla IGMG) ismiyle yola devam etme kararı almıştır. Organizasyon yapısında değişimi içeren bu karar ile birlikte başlayan yeni süreç, aşağıda değinilecek gelişmeler nedeniyle “yerelleşme” ve “savunma” kavramlarıyla açıklanabilecek bir nitelik arz etmiştir. Çalışmanın bu bölümünde IGMG'nin kuruluşunu hazırlayan etkenler, faaliyet alanları, etki düzeyleri ile karşılaşılan zorluk ve fırsatlar ele alınacaktır.

4.2.3.1.Kuruluş Süreci

3 Haziran 1995 tarihinde Frankfurt'ta gerçekleştirilen AMGT 11. Genel Kurulu'nda, tüzel kişilik ve hukuki yapı ile ilgili bir takım değişikliklere gidildiği

açıklanmıştır. Bu kapsamda birliğin taşınmaz varlığının sorumluluğu yeni kurulan Avrupa Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği'ne (Europäische Moscheebauund – unterstützungs Gemeinschaft e.V. / EMUG) verilirken, dini, sosyal ve kültürel faaliyetler için de İslam Toplumu Milli Görüş (Islamische Gemeinschaft Milli Görüş e.V. / IGMG) isminde yeni bir teşkilat kurulmuştur. Böylece AMGT ismi tarihe karışırken EMUG ve IGMG şeklinde ikili bir organizasyon modeliyle görev paylaşımı yapılmıştır (Perspektif, 1995). İsim değişikliğinin gerekçesi olarak ise yanlış anlaşılmalara gösterilmiştir. Dönemin genel merkez yöneticilerinden Y. Çelik Karahan, AMGT'nin içinde geçen “milli” kelimesinin özellikle tercümelemede nasyonal (ırkçı) çağrışım yapması nedeniyle, resmi kayıtlarda da İslami bir sivil kuruluş olarak yer alabilme isteğiyle değişikliğe karar verdiklerini açıklamaktadır. Karahan, kalıcılığın da belirginleşmesiyle dini cemaat olma vasfını elde etmek isteyen teşkilat açısından “İslam Toplumu” nitelemesini bilinçli olarak belirlediklerini söylemektedir (Karahan, 2011). IGMG döneminde amblemde de bir değişikliğe gidildiği, AMGT dönemindeki sınırlı Avrupa haritasına karşın, İskandinav ülkeleri, İngiltere, İrlanda, Doğu Avrupa ve Balkanların da içinde olduğu tüm Avrupa haritasının hilal içerisine yerleştirildiği görülmektedir. Bu değişim, kalıcılığın adeta resmileştiği IGMG döneminde Avrupa merkezli planlamanın işareti olarak değerlendirilebilmektedir.

Resim 4: İslam Toplumu Milli Görüş Amblemi

IGMG'nin kuruluş süreci, AMGT'den IGMG'ye geçişin bir zorunluluk yerine organizasyonel ihtiyaçtan kaynaklanması nedeniyle öncülünden ayrılmaktadır. AMGT, Kaplancılar hareketinin neden olduğu ayrışma karşısında tutum belirleme ve kurumsallaşma ihtiyacıyla şekillendirilmiş ve kurulmuştur. IGMG'nin kuruluşu ise, dışarıdan bir müdahale ya da iç bünyede yaşanan bir ayrışmadan ziyade, büyüyen

teşkilat yapısı ve kalıcılık perspektifli yerelleşmeye uygun görev dağılımına gidilmesini içermektedir.

IGMG, esas ve ilkelerini ise altı ayrı başlıkta ele almaktadır. Buna göre IGMG;

1- İslami bir cemaattir.

2- Ümmetçi bir harekettir. Hangi ırk, millet kavim ve dünyanın neresinde yaşarsa yaşasın, “Eşhedü en lailaheillallah ve eşhedüenne Muhammeden abduhü ve resuluhü” diyen herkesi dinde kardeş kabul eder, kimseyi tekfir etmez.

3- Veda Hutbesindeki ölçülerle hareket eder. Kur’an ve Sünneti hareket temelinde oturtan bir teşkilattır.

4- Cihadı insanlara doğru anlatmaya çalışır. Savaş ve terörün cihad olmadığını, aksine herkesin saadet ve huzuru için çalışmanın cihad olduğunu anlatır.

5- Filtresiz İslam anlayışına sahiptir.

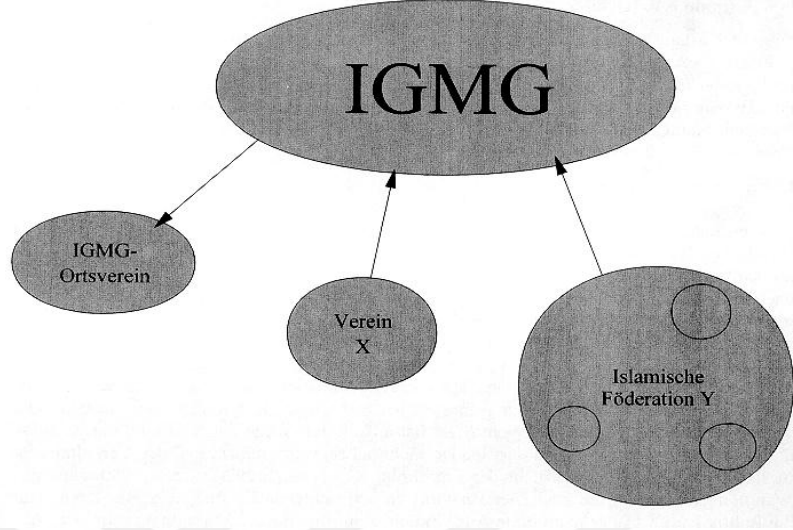
6- Bir parti ya da siyasi bir teşkilat değildir. Ama toplumsal ve siyasi şura da sahiptir. Olayları tahlil eder, yanlışa ve zulme karşı tavır alır (Karahana, 2011: 9).

4.2.3.2. Taban ve Örgütlenme

Almanya özelinde ve Avrupa genelinde örgütlenen İslami derneklerin organizasyon yapılarının belirgin farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Bu farklılıkların temelinde ise şubeler ile genel merkez arasındaki ilişkinin türü ve şekli ile organizasyonun üyelerine etki etme olanakları ve/veya denetim mekanizmaları yatmaktadır. Bu farklı organizasyon türlerini dört ana gruba ayıran Lemmen’e (2000: 30-33) göre bu modeller; Süleymancılar olarak bilinen grupta örneği görülen *merkeziyetçi organizasyon* modeli, DİTİB’in örnek olarak gösterildiği *adem-i merkeziyetçi organizasyon* modeli, Avrupa Türk-İslam Kültür Dernekleri Birliği ATİB’in uyguladığı *federal yapılandırılmış organizasyon* modeli ve IGMG’nin uyguladığı *karma organizasyon* modelidir. Organizasyon yapısında merkezi, adem-i merkezi ve federatif modelleri barındıran IGMG’nin bünyesinde çok sayıda IGMG bölge derneğinin yanı sıra IGMG Genel Merkezi’ne bağlı ancak kendi içinde bağımsız dernekler ve değişik eyaletlerde IGMG bünyesindeki dernekleri eyalet birlikleri çatısı altında birleştiren İslami Federasyonlar bulunmaktadır.

Resim 5: IGMG Organizasyon Modeli

Abbildung 4: Organisationsmodell der Islamischen Gemeinschaft Milli Görüş e.V.

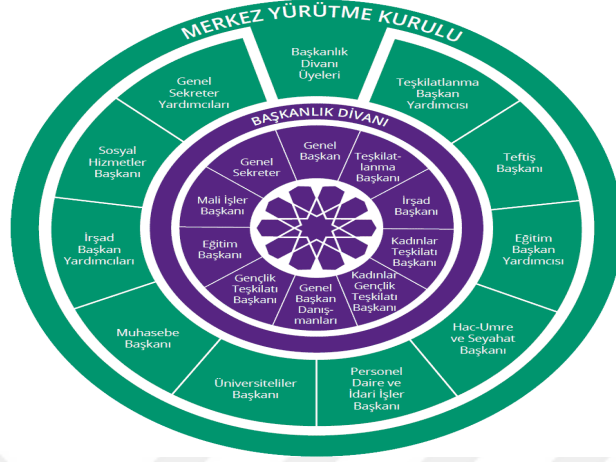
Kaynak: Lemmen Thomas (2000), *Islamische Organisationen in Deutschland*, Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung FES Library, s. 33'den alınmıştır.

IGMG'nin son yıllarda bütün bu farklılıkları ortadan kaldıracak şekilde yeni bir yapılanmaya yöneldiği ve nihayetinde merkeziyetçi organizasyon modeline benzer şekilde bir örgütlenmeyi hedeflediği bilinmektedir. Buna göre tüm Federasyon, birlik ve şubeler tek bir tüzük altında Genel Merkeze bağlı olacak şekilde yeniden yapılandırılacaktır. Ancak bunun muhtevası ve olabirliğinin ilerleyen yıllarda netlik kazanması beklenmektedir.

IGMG Genel Merkez yapılanması incelendiğinde Başkanlık Divanı ve Merkez Yürütme Kurulu şeklinde ikili bir yapılanma olduğu dikkat çekmektedir. Genel Başkan başkanlığında toplanan Başkanlık Divanı; Genel Sekreter, Teşkilatlanma Başkanı, Mali İşler Başkanı, İrşad Başkanı, Eğitim Başkanı, Kadınlar Teşkilatı Başkanı, Gençlik Teşkilatı Başkanı ve Kadınlar Gençlik Teşkilatı Başkanı olmak üzere sekiz ayrı birim başkanından ve Genel Başkan Danışmanlarından oluşmaktadır. Organizasyon yapısında Başkanlık Divanı, IGMG'nin en üst karar ve yönetim organıdır. Başkanlık Divanı'nda alınan kararları tüzük ve yönetmelikler çerçevesinde icraatla görevli birim ise Merkez Yürütme Kurulu'dur. Bu kurul ise; Başkanlık Divanı'nda bulunan birim başkanlarının yanı sıra, Genel Sekreterlik, İrşad ve Teşkilatlanma birimlerinin başkan yardımcıları, Sosyal Hizmetler Başkanı, Hac-Umre ve Seyahat Başkanı, Muhasebe Başkanı, Personel

Daire ve İdari İşler Başkanı, Teftiş Başkanı ve Üniversiteliler Başkanı'ndan oluşmaktadır (www.igmg.org).

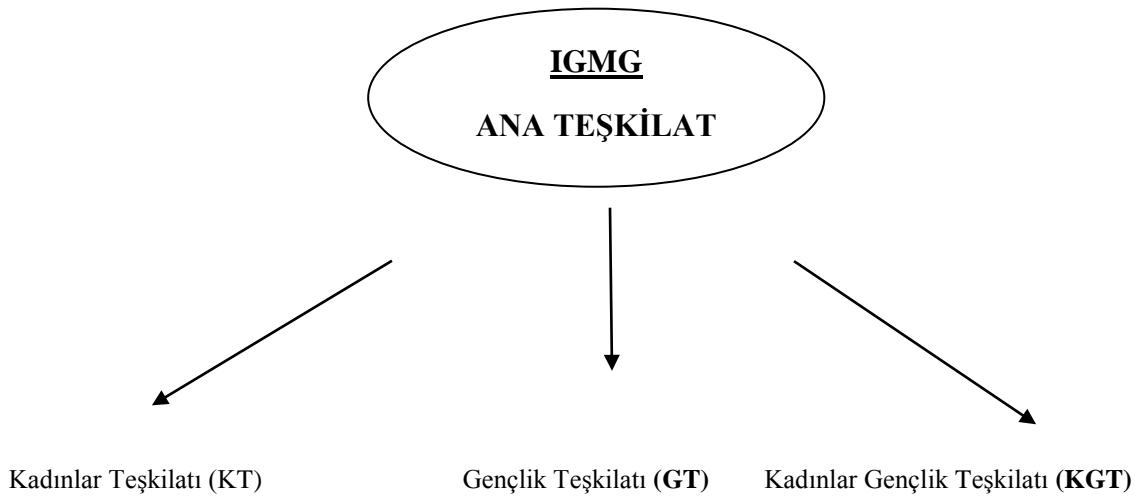
Resim 6: IGMG Genel Merkez Yapılanması

Kaynak: <https://www.igmg.org/tr/hakkimizda/2/>, Erişim Tarihi: 02.05.2016

Divan'da bulunan birimler ele alındığında, üç birimin öne çıktığı görülmektedir. Bunlar; Kadınlar Teşkilatı (KT), Kadınlar Gençlik Teşkilatı (KGT) ve Gençlik Teşkilatı (GT) birimleridir. Bu birimler aynı zamanda tıpkı Genel Merkez yapılanmasında olduğu gibi kendi yönetim birimlerini de kurarak teşkilatlanmaktadır. Bu nedenle IGMG Genel Merkez yapılanması; Ana Teşkilat (AT), Kadınlar Teşkilatı (KT), Kadınlar Gençlik Teşkilatı (KGT) ve Gençlik Teşkilatı (GT) şeklinde dördü bir görünüme sahiptir.

Şekil 1: Temel Örgütlenme Birimleri

Bu dört ayrı teşkilat biriminin örgütlenmesiyle oluşan organizasyon yapısında Genel Merkez, bölgeler ve şubeler şeklinde bir hiyerarşi söz konusudur. Yapısal olarak

şubeler, bölge teşkilatlarına bağlı olarak çalışır. IGMG 15'i Almanya'da olmak üzere toplam 36 bölge teşkilatı ile hizmet verir. Almanya'daki bölgeler; Hamburg, Bremen, Berlin, Hannover, Kuzey Ruhr, Ruhr-A, Düsseldorf, Köln, Hessen, Württemberg, Rhein-Neckar-Saar, Schwaben, Freiburg-Donau, Güney ve Kuzey Bavyera'dır. Fransa'da; Paris, Lyon, Alpes⁶¹, Doğu Fransa, Güney Fransa ve Güney Batı Fransa olmak üzere altı bölge ile hizmet veren IGMG, Avusturya'da; Viyana, Arlberg, Linz şeklinde üç bölge ile, Hollanda'da ise Güney ve Kuzey Hollanda olmak üzere iki bölge ile hizmet sunar. IGMG'nin İsviçre, İtalya⁶², Norveç, İsveç, Danimarka, Belçika, İngiltere, Kanada, Avustralya⁶³ ve Balkanlarda⁶⁴ da bölge teşkilatları mevcuttur. Kendi tüzel kişilikleri bulunan Bölge teşkilatları, bir taraftan Genel Merkez ile şubeler (yerel dernekler) arasında irtibatı sağlarken, eş zamanlı olarak kendilerine bağlı şubelerin çalışmalarını koordine eder. Bunun yanı sıra bölge teşkilatları, özellikle irşad ve eğitim hizmetlerinin koordinesinden ve kültürel programların sunulmasından sorumludur. Genel Merkez teşkilatın gerek yerel gerekse bölgesel tüm hizmetlerinin koordine edilmesini sağlar ve genel çalışma programları hazırlayarak, temel konularda stratejiler belirler. IGMG, 304'ü Almanya'da olmak üzere 518 cami ile faaliyet göstermektedir. Bu şubelere, ülke ve bölgelere göre farklılık arz eden sayıda kadın, gençlik, öğrenci,

---

⁶¹ "Bizim bölgemizde 3 bine yakın üyemiz, 10 camimiz, cemiyetimiz 1 tane de yaz kursları ve ara dönem kampları yaptığımız bir eğitim kurumumuz bulunmaktadır. Kız ve erkek öğrencilere okul tatillerine göre dini, kültürel eğitimler veriyoruz bu merkezimizde." (IGMG Alpes Bölge Başkan Vekili Yusuf Çakır, Kişisel Görüşme, 15.05.2016)

⁶² "İtalya'da ilk kez cemaat hizmeti anlamında Milli Görüş yapılanmaya girdi 1991 yılında. Diğer cemaatler Milli Görüş'ten sonra geldiler. Bizim 4 cemiyetimiz bulunmakta olup bölge merkezimiz Milano'dadır. Milano dışında Roma, Camodo, Interrita'da cemiyetlerimiz var. Roma yakınlarında yeni bir cemiyet açmak için müteşebbis çalışmamızda sürmektedir." (IGMG İtalya Bölge Başkanı Osman Duran, Kişisel Görüşme, 14.05.2016).

⁶³ Damar'ın (2013a: 49) verdiği bilgiye göre, 1970'li yıllarda Türk televizyonlarının henüz Avrupa ülkelerinde izlenmediği dönemlerde Almanya'da çoğaltılan vaaz ve konferans kasetleri Avrupa geneline yayılıyordu. Bu kasetlerden haberdar olan iki kişi Damar'a ulaşarak Avustralya'ya bunlardan gönderilmesini istemiş, o da göndermiştir. Akabinde kendilerine evlendirmek üzere Türkiye'den ilahiyat kökenli gençlerin bulunması konusunda da yardım isteyen bu kişiler aracılığıyla AMGT çalışmaları başlatılmıştır. Avustralya'da genel olarak okul hizmetleri üzerinden teşkilatlanan, bununla birlikte cami cemiyetlerine de sahiptir (Avustralya IGMG Bölge Başkanı Hasan Güreşen, Kişisel Görüşme, 14.05.2016).

⁶⁴ "IGMG, Balkanlar bölgesini 35. Bölge olarak kurmuştur. 12 ülkeyi (Bosna-Hersek, Karadağ, Slovenya, Sırbistan, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Hırvatistan, Kosova, Arnavutluk, Makedonya, Sancar-Peşova) içinde barındıran ve bölge merkezi Saraybosna'da bulunan Balkanlar bölgesi, camilerin bağlı olduğu resmi kurumlardan ötürü camiler üzerinden teşkilatlanmamaktadır. İnsani yardım faaliyetleri, gençlik ve kadın örgütlenmeleri konularına yoğunlaşan IGMG Balkanlar Bölgesi, Türkiyeli Müslümanlardan yerine Balkanlı Müslümanlardan oluşmaktadır. Bu yönüyle Avrupa örgütlenmesinden ayrılan Balkanlar Bölgesi, IGMG'nin yerelleşmeci ve ümmetçi tutumuna örneklik teşkil etmektedir" (IGMG Balkanlar Bölge Başkanı Edin Salkoviç, Kişisel Görüşme, 15.05.2016).

eğitim, kültür ve spor dernekleri de eklenince, IGMG, toplam olarak 2330 Şube ve 127.000 yesi ile hizmet vermektedir. Cuma namazına katılan cemaat hesaba katıldığında IGMG, 350 bin kişilik bir cemaate sahiptir⁶⁵. IGMG ulaştığı bu rakamsal pozisyonla, DİTİB'in yarı resmi yapısından ötürü, AMGT döneminde de olduğu Şekliyle Avrupa'nın en büyük sivil İslami rgtlenmesi olma özelliğini devam ettirmektedir.⁶⁶

Çalışmalarını yeler üzerinden belirleyen ve organizasyon yapısını üyelerin desteğine dayandıran IGMG, Genel Merkez yeliğine ise ayrı bir önem vermektedir. Genel Merkez yeliğinin aidiyeti temsil ettiğini düşünen IGMG yetkilileri, sık sık üyelik kampanyaları organize ederek yalnızca Cenaze Fonu, cami cemiyeti üyeliğiyle kalınmayıp Genel Merkez'e de ye olunmasını teşvik etmektedir. IGMG, kampanyalar aracılığıyla çeşitli kazanımlar sunarak insanları ikna etmeye çalışmaktadır. Örneğin son yapılan Genel Merkez yelik Kampanyası'nda; ilk on yıl için IGMG yelik Kartı sahibi olmak, IGMG Kitap Kulübü alıŐveriŐlerinde %5 indirim, IGMG Hac-Umre organizesi ile yapılan Hac ziyaretinde %2 indirim, IGMG Hac-Umre organizesi ile yapılan umre ziyaretinde %1 indirim avantajı sunulmaktadır. 10. yıl sonrasında üyelere Gümüş Kart uygulaması baŐlatılırken Kitap Kulübü ve Hac-Umre indirimleri artırılmaktadır. Üyeliğin 20.yılından itibaren Altın Kart kullanımı, görece daha fazla indirim içeriğiyle birlikte verilmektedir (www.igmg.org.tr, 10.11.2016).

4.2.3.3. Faaliyetlerinin Kapsam ve Boyutu

IGMG dönemi faaliyetler genel olarak ele alındığında, eğitim ve irşat içerikli çalışmalar ile sosyal hizmet alanlarında belirli bir yoğunlaşma olduğu göze çarpılmaktadır. Faaliyetlerini toplumun ihtiyaçlarını gözetecek Şekilde belirlemeye çalıŐtıklarını söyleyen IGMG Genel Başkan Yardımcısı Murat İleri'ye (Kişisel Görüşme, 2016) göre, yaptıkları araştırmalarda toplumun; *eğitim, maneviyat, kurumsallaşma ve tanıtma* alanlarında ihtiyaçları olduğu tespit edilmiştir. Avrupa'da yaşamanın gereği olarak eğitim ve kurumsallaşma ihtiyacının kendiliğinden doğduğunu aktaran İleri, Avrupa'da yaşayan Müslümanların manevi rehberliğe ve desteğe görece daha fazla ihtiyaç hissettiğini aktarmaktadır. Tanıtım ihtiyacı ise, bir arada yaşam

---

⁶⁵ Bu bilgiler, IGMG'nin TeŐkilatlanmadan Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Murat İleri ile 20.04.2016 tarihinde yapılan görüşmelerde alınmıştır.

⁶⁶ Konuyla ilgili resmi veriye, s.214'te yer verilen Resim 7'de ulaŐılabilir.

şartlarının sağlıklı kurulabilmesi için farklı toplumların birbirlerini tanımalarının bir sonucu olurken, diğer yandan ise son dönemde medyada sıkça gündeme gelen İslam düşmanlığı içerikli propagandanın etkisini azaltma amacı taşımaktadır. Bu nedenle IGMG, faaliyetlerini belirtilen ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendirmektedir. Bu faaliyetlerin önemli bir kısmının AMGT döneminde başlatılan faaliyetler olmakla birlikte IGMG döneminde daha kurumsal hale getirildiğini belirtmek gerekmektedir⁶⁷.

4.2.3.3.1.Dini Faaliyetler

Maneviyat kavramı genel bir içeriğe sahip olmakla birlikte, konu açısından IGMG İrşat biriminin yürüttüğü faaliyetler etrafında şekillenen bir nitelik arz etmektedir. Camiler, lokaller ve evlerde sohbet halkalarının oluşturulması ve buralarda sohbet verecek kişilerin belirlenmesi, 1985 yılında başlatılan ve gelenek halini alan (erkek ve kadınlara ayrı) Avrupa geneli Kur'an-ı Kerim Tilavet Yarışmaları, Müslümanların meselelerinin konuşulduğu panel-seminer ve konferanslar, hafızlık kursları IGMG'nin manevi hizmetleri kapsamındadır. Aynı şekilde bu hizmetlerde görev alacak imam ve hatiplerin yetiştirilmesi, bu bağlamda Tekamül Kursları verilmesi, gelecekte teşkilatın imam-hatip ihtiyacını karşılamak üzere Avrupa'da ikameti olan İlahiyat öğrencilerinin yetiştirilmesi de yürütülen faaliyetler arasındadır. Müslümanların günlük yaşamlarında karşılaştıkları ya da karşılaşılabilecekleri meselelerin fıkhi açıdan cevaplandırılmasını da ele alan IGMG, kurmuş olduğu Fetva Komisyonu ve Din İstişare Kurulu ile bu ihtiyaca cevap vermeye çalışırken bu tür dini karar ve fetvaları yazılı materyal haline de getirmektedir.

Dini faaliyetler bağlamında IGMG'nin özellikle üzerinde durduğu etkinliklerden birisi sohbet halkalarıdır. Bu halkalar vasıtasıyla bir araya gelen kişilerin aynı ruh, aynı duygu ve aynı düşünce etrafında şekillendiği düşünülmektedir. Ev ve camilerde gerçekleştirilen bu sohbetlerde, Kur'an okumanın yanı sıra, dinî açıdan bilgilendirici dersler de verilmektedir. Sohbetler imam-hatipler veya alanında uzman kişilerin katılımıyla ev ve cami haftalık sohbetleri, gençlik lokal sohbetleri, İhsan sohbetleri⁶⁸,

---

⁶⁷IGMG'ye bağlı birimlerin yürüttüğü genel faaliyetlere ilişkin metinde belirtilen ifadeler, Nisan-Temmuz 2016 ve Mart-Nisan 2017 dönemlerinde Almanya'da yapılan birebir görüşmeler, gözlemler ve basılı tanıtım materyallerinden elde edilen bilgileri içermektedir.

⁶⁸ IGMG Teşkilat Başkanı Murat İleri'nin (2017) verdiği bilgilere göre, büyük ilgi gören İhsan sohbetleri, kurulan 91 sohbet halkasına katılan 1395 kişiyle icra edilmektedir. İleri, hedeflerinin bu sayıyı tedricen artırmak olduğunu belirtmektedir. Almanya'da bulunan dönemde IGMG İrşad Başkanlığı

gençlik şube sohbetleri gibi çeşitli isimler altında yetişkin erkek ve kadınlara, gençlere ve genç kızlara yönelik olarak yapılmaktadır. Camilerde ve diğer sohbet ortamlarında yapılan evrâd-ı şerîf okumaları⁶⁹ da, sohbet halkasında yer alan uygulamalardandır (IGMG, 2016: 23).

Aynı şekilde Avrupa Milli Görüş'ün İslam dünyasında tanınmasını sağlayan Hac ve Umre organizasyonları da IGMG'nin dini faaliyetlerinde önemli yer tutmaktadır. 2009 yılı itibariyle kurumsallaştırılarak IGMG Hac-Umre ve Seyahat Şirketi bünyesine dahil edilen bu faaliyet kapsamında; hacı adaylarına hac seminerlerinin verilmesinden hac esnasında konaklama, yemek, transfer, rehberlik ve sağlık hizmetlerine kadar profesyonel bir politika yürütülmektedir. Bayanların da eşgüdümlü olarak yararlandığı bu faaliyetlerin yanında Hac süresince Maide-i Kur'an programları, tanınmış din ve ilim adamlarının sohbetlerinin yer aldığı irşat çadırı etkinlikleri de dikkat çekmektedir. Yıllık farklı dönemlerinde düzenlenen umre organizeleri ise, özellikle gençlerin katılımı hedeflenerek yürütülmektedir. Bu nedenle Avrupa'daki okul tatillerine göre ayarlanan organizasyonlarda üniversitelilere özel indirimler sağlanırken, genç hatiplerin görev almalarına da özen gösterilmektedir (IGMG, 2016: 74). Gerek Türkiye'de gerekse Avrupa'da IGMG'nin etkinlikleri arasında en bilineninin Hac-Umre faaliyeti olduğu görülmektedir. Yapılan görüşme ve gözlemlerde, IGMG'nin kutsal mekanlara (Mekke ve Medine'de) görece yakın binaları otel olarak kiraladığı, buralara götürdüğü kişilere iyi organize olunmuş profesyonel hizmet verdiği yönündeki bilgilerle sıklıkla karşılaşmıştır. Organizasyona katılan bireylere memnuniyet odaklı hizmet verilmesi nedeniyle dönüş sonrası cami üyeliklerinde artış yaşandığı, Hac-Umre'de kurulan ilişkilerin sohbet halkalarıyla devam ettirilmesinden ötürü ilişkilerin süreklilik kazandığı düşünülmektedir. 2015 verilerine göre; IGMG Hac-Umre ve Seyahat Şirketi 7487 kişiyi Umre'ye, 4283 kişiyi ise Hacc'a götürmüştür. Aynı yıl Türkiye'de de Hennes Tour isimindeki şirketle işbirliği yapılarak 2858 umreci ve 191 hacı adayına ulaşılmıştır (Altaş, 2016: 12).

---

yöneticilerinden Ali Bozkurt ile birlikte Aachen ve Belçika'nın Almanya sınırındaki Vervies şehrinde yapılan İhsan Sohbetlerine katılan araştırmacı, bu ortamları gözleme imkanı bulmuştur.

⁶⁹ Çalışma esnasında sıklıkla karşılaşılan bu uygulama, IGMG Genel Merkezi'nin önem verdiği uygulamalar arasındadır. Çeşitli ayet ve hadisler ile duaların derlenmesiyle oluşturulan evrad-ı şerif, günlük ders mahiyetinde olup IGMG üyelerinin okuması tavsiye edilmektedir. Bununla birlikte bu uygulamanın tarikat veya cemaatlerde olduğu gibi zorunluluk yönü bulunmamaktadır. Bir diğer ifadeyle, gönül bağının devam etmesi için öne sürülen bir şart değildir (B.G.)

Zekat ve fitre çalışmaları da IGMG'nin dini faaliyetleri arasında ele alınabilecek öneme sahiptir. Zekat ve fitrelerin toplanması, doğru yerlere aktarılması sürecini Müslümanlar açısından önemli bir sorumluluk olarak niteleyen IGMG, düzenli olarak her yıl “Zekât-Fitre Organizasyonu” gerçekleştirmektedir. Bu organizasyon sayesinde toplanan fitre ve zekâtların üniversite öğrencilerine eğitim bursu olarak verildiği ve Avrupa'daki eğitim kurumlarına destek sağlandığı ifade edilmektedir. Aynı şekilde farklı ülkelerdeki mazlum, mağdur, mülteci ve muhacirlere yönelik yardımların gönderilmesi, yetim yardımları, Ramazan ayında farklı ülkelerde kumanya ve giyim dağıtımları, iftar ve sahur ikramları bu kapsamda değerlendirilmektedir. İnfak çalışmaları ile toplanan bağışlar, özellikle Avrupa'da planlanan ve bir kısmı devreye giren eğitim faaliyetlerine ve eğitime lojistik destek sağlayan kurumlara aktarılmaktadır (IGMG, 2016: 80). Altaş'ın (2016: 12) verdiği bilgilere göre, 2015 yılı Zekât-Fitre Kampanyası'nda 5 milyon Euro'ya yakın bir rakam elde edilmiş, “Mağdur ve Mazlumlar Gecesi” olarak isimlendirilen Kadir Gecesi'nde ise beş yüz bin Euro'yu aşkın yardım toplanmıştır. Burada toplanan bağışların bir kısmı işbirliği yapılan kurum ve kuruluşlara kurumsal destek olarak değerlendirilmiş, geri kalan kısmı ise yardım komisyonuna yapılan müracaatlar içerisinde belirlenen ihtiyaç sahiplerine nakdi ve aynı yardım şeklinde ulaştırılmıştır. Yine İnfak Kampanyası'nda 2015 yılında 2,5 milyon Euro'ya yakın infak toplanarak 6 farklı projeye destek verilmiştir. IGMG'nin 2017 yılı için destek olunacağını açıkladığı projeler ise; Linz Bölge Merkezi ve İmam Hatip Lisesi, Doğu Fransa Strazburg Eyyüp Sultan Külliyesi ve İlkokulu, Berlin Bölge ve Eğitim Merkezi, İsveç Stockholm Külliyesi, Schwaben Bölge ve Eğitim Merkezi, Bremen İmam Hatip Meslek Yüksek Okulu, Paris Sevrin İlkokulu, Viyana Mescidi Aksa Külliyesi ve İlkokulu ile Norveç Stavanger Anaokulu ve Eğitim Merkezi olmak üzere toplam dokuz proje olduğu açıklanmıştır (www.igmg.org.tr, 25.05.2017).

4.2.3.3.2.Siyasi-Hukuki Faaliyetler

“Doğumdan ölüme” sloganıyla üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetlerde bulunan IGMG, aynı zamanda Avrupa'da Müslümanların genel haklarının kazanımı konusunda da politika yürütmektedir. IGMG'nin kurulduğu 1995 Kongresi'nde Genel Başkan Osman Yumakoğulları'nın bunu özellikle vurguladığı görülmektedir (Perspektif, 1995): “(...) *Nimet-külfet dengesinin tam olarak*

sağlanabilmesi için, yerleşik olmamızdan doğan şu haklarımızın bize verilmesi gerekir: Belçika, Avusturya ve İspanya’da olduğu gibi diğer Avrupa ülkelerinde de İslam’ın resmi din olarak tanınması, iki dilde eğitim hakkının verilmesi, kapsamlı bir seçme ve seçilme hakkının verilmesi, çifte vatandaşlık hakkının verilmesi.”

IGMG, genel politikasını ‘kalıcı’lık üzerine inşa etmektedir. Avrupa’da Müslüman nüfus üzerinden sıklıkla gündeme getirilen “paralel toplum” tartışmalarının aksine Milli Görüş’ün üyelerini yaşadıkları ülke ile bütünleştirme yönünde bir politika yürüttüğü görülmektedir. Nitekim IGMG Genel Sekreteri Bekir Altaş’a (Kişisel Görüşme, 2016) göre, kuruluşundan itibaren yaşanan ülkelerin vatandaşlığına geçilmesi konusunda olumlu yaklaşım sergilediği bilinen IGMG, özellikle 2000’li yılların başından itibaren bunu daha yoğun bir şekilde teşvik etmeye yönelmiştir. Bu durum aynı zamanda IGMG’nin köken ülke gündemi yerine yaşanan ülkelerin gündemine dönmesinin yolunu açmış, Avrupa’da yaşayan Müslümanların sorunlarına ve bunların çözüm yollarına dönük politikalar geliştirmesine zemin oluşturmuştur. Sahada yapılan gözlemlerde, Milli Görüş’ün Avrupa’da politikalarını kalıcılık üzerine yoğunlaştırması nedeniyle üyeleri arasında da Avrupa’nın kendi gündemine karşı ilginin arttığı gözlemlenmiştir. Bu ilginin düzeyi, Avrupa’da gayrimenkul satın almaktan iş kurmaya, yurtdışından bir kişiyle evlenmekten siyasi partilerde ve çalışma hayatında görev almaya kadar geniş bir yelpazeyi içermektedir. Öyle ki, saha araştırması sırasında sıklıkla, yerel ya da merkezi seçimlere yoğun ilgi gösterdiğini söyleyen, çeşitli siyasi partilerde aktif üye olan ya da yerel yönetimlerde görev alan IGMG üyeleri ile karşılaşmak mümkün olmuştur. AMGT döneminin aksine Türkiye siyasetine olan ilgisini kademeli olarak azaltan IGMG’nin, özellikle 2010 sonrası itibariyle siyasi faaliyet gündemini Avrupa seçimlerine aktardığı görülmektedir. Vatandaşlık ikilemine bırakılmadan siyasal katılım hakkının herkese verilmesi konusu bu çerçevede sıklıkla gündeme taşınmaktadır. IGMG, “entegrasyon-uyum ya da asimilasyon” kavramları yerine “değerleriyle var olmak kaydıyla katılım” kavramına vurgu yapmaktadır. IGMG çalışma hayatından siyasete, eğitimden kültür-sanat ya da spora kadar hayatın tüm alanlarında eşit düzeyde katılımın gerçek anlamda bütünleşmeyi sağlayacağını savunarak katılım konusu üzerinde ısrarla durmaktadır (İnam ve Gündoğmuş, 2016: 14).

IGMG döneminde siyasi faaliyetlerden ziyade hukuki faaliyetlerin görece öne çıktığı görülmektedir. Ayrımcılık, ırkçılık ve İslam düşmanlığı ile mücadele çalışmaları ve Müslümanlara karşı yapılan ayrımcılığın takibi için özel birimler oluşturulmuştur. Bu alanda Müslümanların inançlarından dolayı uğradıkları ayrımcılık vakaları ile ilgilenilirken, Müslümanlara yönelik ayrımcılıklar belgelenmekte ve başta insan hakları kuruluşları olmak üzere kamuoyunun dikkatine sunulmaktadır (IGMG, 2016: 70). IGMG dinî cemaatler, resmî kurum ve kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, medya ve tüm kamuoyu ile ilişkilerin sistematik bir şekilde yürütülmesini, kurumsal iletişimin geliştirilmesi amacıyla toplumun bütün katmanlarına ulaşılmasını gerekli görmektedir. Avrupa'daki Müslümanların tüm alanlarda hayata katılımını teşvik eden IGMG, eşit hakların elde edilebilmesi ve ayrımcılıkla mücadele için çeşitli çalışmalar yürütmektedir (IGMG, 2016: 60).

Bununla birlikte IGMG'nin hukuki faaliyetleri salt dış çevreyle ve üyelerinin haklarının korunması ile ilgili değil aynı zamanda, özellikle Almanya'da, teşkilat hakkında yürütülen yargı süreçleri ile ilgili takipleri de içermektedir. IGMG'nin Türkiye'de Saadet Partisi'yle var olduğu iddia edilen ilişkileri başta olmak üzere çeşitli konulardaki tutumlarından ötürü istihbarat raporlarında terör ile ilişkilendirilerek anayasal tehdit olarak nitelenmesi hukuki mücadeleyi IGMG açısından zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle medya organlarında IGMG hakkında çıkan olumsuz yayınlar başta olmak üzere kamuoyunda IGMG hakkında yer alan tüm iddialar ele alınarak hukuki mücadele yürütülmektedir. Özellikle mezkur istihbarat raporları ile ilgili bilgiler bir sonraki etkileme ve etkilenme bölümünde (4.2.3.4.2.) işlenmiştir.

4.2.3.3.3.Eğitim Faaliyetleri

Eğitim faaliyetleri ele alındığında, IGMG'nin; ana sınıfı hizmetleri, temel eğitim hizmetleri, yetişkinler eğitimi, hizmet içi eğitim, eğitim kurumları, ev ödevleri yardım kursları, aile eğitimi ve veli çalışmaları şeklinde sekiz ayrı başlıkta eğitim çalışmalarını şekillendirdiği görülmektedir (bkz. Tablo 10). Yaptığı bu sınıflandırma ile hedef kitlesini belirleyen IGMG Eğitim Birimi, kurumsallaşmayı da ön plana çıkarmaktadır. Camilerden sonra kalıcılığın somut göstergelerinden birisi olan eğitim kurumları bu kurumsallaşmanın örnekleridir. Bu doğrultuda eğitim alanındaki mevcut kapasitenin artırılması ile resmî okul ve anaokulu açma çalışmaları sürekli gündemde tutulmaktadır.

Hedeflenen bu eğitim kurumları; anaokulu, ilköğretim, lise eğitiminin yanı sıra İslami ilimlerin örgün eğitim içinde verildiği enstitü, kolej ve İmam-Hatip Liseleri gibi kurumları da içermektedir. Aynı şekilde Avrupa’da yaşamın bir gereği olarak, çocukların gerek anadillerine gerekse buldukları ülkelerin dillerine küçük yaşlardan itibaren hakim olabilmeleri ve her iki dili de doğru ve etkin bir şekilde kullanabilmeleri amacıyla, bazı bölgelerde anaokulları çift dilli eğitim modeli üzerine kurulmaktadır. Eğitim merkezlerine yönelik başlatılan veri bankası sistemi olan“Okul Sis” projesi ve eğitim konusundaki çalışmaların takip edilmesi, eğitimde birliğin sağlanması, eğitim birimleri arasındaki koordinasyon ve sağlıklı bilgi akışının temin edilmesi gibi alanlardaki çalışmaların düzenli bir şekilde sürdürülmesi adına “Eğitim-Öğretim Kurulu”nun kurulması da benzer şekilde kurumsallaşma örnekleridir. Bu bağlamda, ilki 1996 yılında gerçekleştirilen ve o günden bu yana Avrupa’da yaşayan uzman eğitimcilerin davet edildiği, komisyonlar halinde çalışmaların gerçekleştirildiği Eğitim Şuraları da önemli faaliyetler arasındadır (IGMG, 2016: 38-9).

Tablo 10: IGMG Eğitim Faaliyet Alanları

<p>ANA SINIFI HİZMETLERİ</p> <ul style="list-style-type: none"> • 3-6 yaş grubu • “Minikler İçin Temel Bilgiler” • Elif-Be boyama kitapları • Hikâye ve boyama kitapları • Afişler • Hafıza oyunları ve yapbozlar 	<p>TEMEL EĞİTİM HİZMETLERİ</p> <p>1. Hazırlık Sınıfları</p> <ul style="list-style-type: none"> • 7-8 yaş grubu • Elif-Be Cüzü • Elif-Be Çalışma Kitabı • Temel Bilgiler Hazırlık 1-2 • Türkçe Hazırlık 1-2 <p>2. Temel Eğitim I. Kademe</p> <ul style="list-style-type: none"> • 9-12 yaş grubu • Temel Bilgiler 1-2 • Temel Eğitim Türkçe 1-2 <p>3. Temel Eğitim II. Kademe</p> <ul style="list-style-type: none"> • 13-15 yaş grubu • Temel Bilgiler 3 	<p>YETİŞKİNLER EĞİTİMİ</p> <ul style="list-style-type: none"> • İslami İlimler Kursları • Eğitimci, hatibe ve vaize kursları • Tatil kursları • Aile eğitim seminerleri • Anne-babalık konferansları • Evlilik öncesi eğitim seminerleri 	<p>HİZMET İÇİ EĞİTİM</p> <ul style="list-style-type: none"> • Aile Eğitimcileri Kursu • Eğitimcilerin Eğitimi • Özel Eğitim Kursları
<p>EĞİTİM KURUMLARI</p> <ul style="list-style-type: none"> • “Okul Sis” projesi • Anaokul çalışmaları • Enstitü ve kolejler, idare akademisi • Lise ve imam-hatip lisesi çalışmaları 	<p>EV ÖDEVLERİ YARDIM VE TATİL KURSLARI</p> <ul style="list-style-type: none"> • İlk ve ortaöğretime devam eden çocuklar • Okul derslerine yardım kursları • Ders Yardım Enstitüleri • Yaz Okulları 	<p>AİLE EĞİTİMİ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Danışmanlık ve rehberlik hizmetleri • Aile danışmanlığı • Evlilik danışmanlığı • Bireysel danışmanlık • Engelli danışmanlığı • Eğitim danışmanlığı 	<p>VELİLER İÇİN ÇALIŞMALAR</p> <ul style="list-style-type: none"> • Okul Aile Birliği üyelikleri • Veli Dernekleri

Kaynak: IGMG Tanıtım Katalogu’nda yer alan tablodan elde edilen bilgilerin derlenmesiyle oluşturulmuştur (IGMG, 2016: 36-7).

51'i bayanlara 21'i de erkeklere olmak üzere 72 İslami İlimler Kursu'yla hizmet veren IGMG, yasal statülere uygun olarak resmen kurulan kurs ve okullara da sahiptir. Belçika'da İbn-i Sina Kız Koleji, Almanya'daki Bergkamen Kız Koleji, Mainz İlahiyat Meslek Okulu, Danimarka'da İskandinavya İmam Hatip Lisesi başta olmak üzere toplamda 9 okul, Avusturya'da kız ve erkek öğrenciler için Islamische Gymnasium bu kurumlara örnek gösterilebilir. Aynı şekilde Hollanda'da da ilk-orta ve lise seviyesine denk gelecek şekilde 30'un üzerinde okul bulunmaktadır. Mesleki eğitim konusuyla da ilgilenen IGMG Eğitim Başkanlığı, Almanya'da "Ausbildung" verme yetkisi almıştır. Bu yetki sayesinde resmi olarak mesleki eğitim verilmektedir. IGMG bu imkanı özellikle büro-ofis hizmetlerinde yardımcı eleman temini şeklinde kullanmaktadır. Okul öncesinden başlayarak ilkokul, ortaokul, lise yaş gruplarına yönelik eğitim imkanlarını elinde bulunduran IGMG'nin kurumsal anlamda yalnızca üniversite imkanına sahip olmadığı görülmektedir. IGMG bu eksikliği, Uluslararası İlahiyat Programı kapsamında Avrupa'dan Türkiye'ye öğrenci göndererek aşmaya çalışmaktadır.

Eğitim faaliyetlerinde engellilere yönelik etkinlikler de gerçekleştiren IGMG, ilk olarak Hollanda'da yürüme engelli öğrencilere yönelik özel sınıf açmıştır. Akabinde görme engellilere yönelik iki hafta süren din eğitimi programı başlatılmış, bu programın kamuoyunda ilgi görmesi üzerine çalışmalar bu alanda yoğunlaştırılarak görme, işitme ve yürüme engelli olanlara yönelik faaliyetleri sürekli hale getirme kararı alınmıştır. Bu kapsamda son yıllarda önemli etkinliklerin düzenlendiği, yeni açılan camilerin buna uygun hazırlandığı görülmektedir. Yapılan faaliyetlere bakıldığında; işitme engelliler için "İşaret dilinde İslami terimler" başlıklı mentor eğitimi, Açık Cami Günü'nde işitme engelli Alman misafirlere işaret diliyle cami tanıtımı, görme engelli Alman, Arap ve Türkiye kökenli öğrenciler için kamp düzenlenmesi, özel Braille alfabesinden Elif-Ba ve Kur'ân-ı Kerim'in temini ve hediye edilmesi gibi faaliyetlerin öne çıktığı görülmektedir (İnam, 2017).

4.2.3.3.4. Ekonomik Faaliyetler

IGMG'nin ekonomik faaliyetler bağlamında ele alınabilecek mevcut yapılanması, diğer faaliyet alanları üzerinden değerlendirildiğinde anlaşılır olmaktadır. Kuruluşunun ilk yıllarında IGMG tarafından üyelerini bilgilendirmek üzere hazırlanan bir broşürde bu veriyi destekleyecek doneler görmek mümkündür. Gelir ve gider

kalemlerini aşağıda görülen tablodaki gibi açıklayan IGMG, aynı zamanda hangi gelirlerle hangi faaliyetlerin yapıldığını da göstermiş olmaktadır.

Tablo 11: IGMG Gelir-Gider Tablosu

GELİRLER	GİDERLER
Lastschrift⁷⁰ “ye” Gelirleri	Dini, sosyal ve kültürel faaliyetler ile araştırma giderleri, Seminer, konferans, vaaz, kurs ve Genel Merkez cari giderleri, Kamu ilişkileri ve Genel İdare ile ilgili giderler, Hukuki alışmalar, Gençlik, Kadınlar, niversiteliler birimleriyle ilgili giderler.
Zekat-Fitre Gelirleri	Başta ğrencilere burs olmak üzere Kur’an da belirtilen yerlere.
Kurban Paraları	Dünyanın çeşitli bölgelerinde kesilip dağıtılan Kurbanlara.
Hac gelirleri	Hac vd. hizmetler için.
Kitap Satışı Gelirleri	Yeni kitapların üretimi, temini ve Kitap Fuarlarının düzenlenmesi.
Yardımlı Fonu Gelirleri	çeşitli ülkelerde zulme uğramış mağdur ve mazlumlara.

Bu ekonomik yapılanma, IGMG’nin hizmet verdiği konuların resmi statüde yürütülmesini içermektedir. Hac ve umre hizmetlerini yürütmek üzere kurulan Hac-Umre şirketi, cenaze hizmetlerinin çatı rgt olarak UKBA e.V, teşkilat bünyesinde çıkarılan yayınlar için kurulan yayınevi ve kitap kulübü bunun örnekleri arasındadır. Aynı şekilde cami yaptırma ve yaşatma faaliyetlerini yürüten EMUG e.V de kar amacı gütmeksizin çalışmalarını sürdürmektedir. Dolayısıyla ekonomik faaliyetler

⁷⁰ Almanya’daki bankalarda; havale (uberweisung), sürekli (otomatik havale - dauerauftrag) ve ykmlenme (lastschrift) şeklinde üç ayrı ödeme şekli bulunmaktadır. Havale ve sürekli ödeme şekillerinde ödemeyi yapmak isteyen kişinin bankaya kadar gidip formu teslim etmesi gerekmektedir. Bu durum, ye olmak isteyenlerin bu bürokratik süreç nedeniyle yeliği ertelemesine ya da aksatmasına neden olmaktadır. Ykmlenme deme şeklinde ise, bu işlemler Genel Merkez tarafından yürütülmektedir. yenin yalnızca ye formunu vermesi yeterli olmaktadır.

denildiğinde zihinlere kar amaçlı faaliyetler bütününün getirilmesi yerinde olmayacaktır. Ancak bu şirketleşmenin olmaması durumunda, bir kısmının dışarıdan alınacak hizmet kalemleri olmasından ötürü, teşkilat bünyesindeki finans kaynağının dışarıya aktarımı söz konusu olacağından, kaynağı içerde tutmak gibi bir işlevin dikkate alınmış olabileceğini ve bundan yararlanılarak faaliyetlerin masraflarının karşılandığını söylemek mümkündür.

4.2.3.3.5.Sosyal Yardımlaşma, Kültürel Faaliyetler ve Tanıtma

Sosyal faaliyetler açısından IGMG, AMGT döneminde kazanılan tecrübe sayesinde Avrupa genelinde en yaygın etkinlik kapasitesine sahip örgütlenmedir. Yardım faaliyetlerini Hasene Derneği üzerinden yürüten IGMG, yardımlarını yalnızca İslam ülkelerine ya da topluluklarına değil tüm kesimlere yönelik gerçekleştirdiklerini açıklamaktadır. Buna göre IGMG; tüm insanlığa karşı yapılan haksızlık ve her türlü zulme karşı çıkmayı, mazlum ve mağdurların yanında yer almayı savunmaktadır. Bu kapsamda düzenlenen yardım kampanyaları ile bir yandan savaş, açlık ve doğal afet gibi ani gelişen olaylar karşısında harekete geçen IGMG diğer yandan da ev, okul ve aşevi inşa edilmesi gibi kalıcı projelere de yönelmektedir. Afrika’da su kuyusu açılmasının sürdürülmesi, 2010 yılında Pakistan’da yaşanan sel felaketinin ardından yetim çocuklar için Charsadda şehrinde IGMG Sosyal Yardım Derneği Hasene iş birliğiyle okul (School of Excellence) yaptırılması, 2014 yılında Somali’de açılan Denizcilik ve Balıkçılık Enstitüsü yürütülen dikkat çekici projeler olarak öne çıkmaktadır.

Avrupa’da bulunan Müslümanların kültürel birikimlerini artırmak maksadıyla farklı yaş ve kitlelere yönelik olarak IGMG Genel Merkezi ve bölge teşkilatları tarafından kültürel çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Tarihte iz bırakmış ve örnek alınabilecek şahsiyetlerin tanıtıldığı anma günleri, ebru, hat, tezhip gibi çeşitli İslam sanatlarının tanıtıldığı sergiler ve yine ebru ve hat sanatının öğretildiği kurslar, İslam büyüklerinin ve bilim adamlarının çalışmalarının anlatıldığı sergiler, aile ve gençlik şöenleri IGMG’nin kültür ve sanat çalışmaları kapsamında yürütülmektedir. Bilgi, ezan, makale, şiir, kısa film, fotoğraf ve hitabet yarışmaları gibi özellikle gençlerin değişik kabiliyet alanlarına hitap eden hem eğitici hem de kültürel bilgi birikimini artırıcı yarışmalar düzenli olarak tertiplenmektedir. Son yıllarda İslam tarih ve kültürünün yakından tanınmasını amaçlayan kültür gezileri de büyük ilgi görmektedir.

Özellikle gençlerin ve çocukların kişilik gelişimlerini olumlu anlamda etkileyecek yerleri görmeleri ve bunlar üzerine düşünmeleri amacıyla farklı şehir ve mekânlara yönelik düzenlenen kültürel gezilerde Bosna, Endülüs, Mısır ve İstanbul gibi İslam coğrafyaları tercih edildiği görülürken, Avrupa'nın tarih ve kültürünün tanınması amacıyla da farklı Avrupa ülkelerine, müzelere, şehirlere seyahatler düzenlenmektedir.

Avrupa'da yaşayan Müslümanların genel sorunlarından birisi olan cenaze hizmetleri AMGT döneminde bölgelerde kurulan özel şirketler aracılığıyla kurumsallaşırken, IGMG döneminde ise 2012 yılı itibariyle genel bir çerçeveye oturtulmuştur. Genel merkez bünyesinde kurulan Cenaze Hizmetleri UKBA e. V aracılığıyla Avrupa geneli cenaze hizmetleri tek bir merkezden yürütülmekte, bölgelerde partner şirketler ile işbirliğine gidilmektedir. 31 Aralık 2015 tarihi itibariyle IGMG Cenaze Yardımlaşma Derneği UKBA'ya kayıtlı aile sayısı 56.520'dir. Yıl boyunca 3.860 yeni üye kazanan UKBA'nın 2015 yılı vefat eden üye sayısı ise 485'tir (Altaş, 2016: 13).

Yayıncılık alanında da diğer dönemlere göre yoğun bir kurumsallaşmaya yönelen IGMG; iki haftada bir Camia gazetesini, aylık periyotta 20.yılı geride bırakan Perspektif dergisini, üç aylık periyotta da Sabah Ülkesi dergisini çıkarmaktadır. Yayın birliğini sağlama hedefiyle Plural Publications isimli yayınevini kuran IGMG, tercüme hizmetinin yanında, Kitap Kulübü aracılığıyla da üyelerine kitap temini hizmeti sunmaktadır. Hicret Takvimi, IGMG Duvar Takvimi, İslam Tanıtım Broşürleri Serisi Almanca, Fransızca, Hollandaca ve İngilizce olarak basılmaktadır. İnternet siteleri ve App uygulamaları da (Türkçe ve Almanca) IGMG'nin yeni dönem tanıtım faaliyetleri kapsamına girmektedir. Özellikle Avrupalı Müslümanları yakından ilgilendiren konuların ele alındığı, Almanca internet sitesi olan IslamiQ bu anlamda yeni uygulamalardan birisidir (Altaş, 2016: 10-12).

Tanıtım faaliyetleri IGMG'nin özellikle 2000 sonrası dönemde yoğunlaştırmak durumunda kaldığı önemli bir alan oluşturmaktadır. ABD'de gerçekleşen 9/11'in ardından Avrupa'da artış gösteren İslam düşmanlığı içerikli yaklaşımlar ve tüm Müslümanları potansiyel tehdit olarak gösteren tutumlar ile bazı ülkelerde IGMG üzerinde yoğunlaşan çeşitli şüpheler IGMG'nin faaliyetlerinde tanıtım odaklı bir stratejinin yürütülmesi zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda öne çıkan örnek çalışmalardan birisi "Buyrun Ben Müslüman'ım" etkinliğidir. 2015 yılında ilk

kez gerçekleştirilen etkinliğin amacı; Müslümanlara karşı oluşan ön yargıları hafifletmek, İslam'la ve Müslümanlarla ilgi merak edilenleri Batı toplumu ile paylaşmak şeklinde açıklanmıştır. IGMG'nin bu etkinliğinin, Ocak 2015'te Fransa'da yaşanan Charlie Hebdo saldırısının hemen ardından başlaması, etkinliğin önemini görece artırmıştır. Etkinlik kapsamında Avrupa'nın birçok ülkesinde alışveriş merkezleri, cadde, çarşı ve şehir merkezleri gibi kamuya açık alanlarda binlerce kişi ile stantlar kuran IGMG, bir taraftan karşılaştıkları insanlara üzerinde tanıtım kartlarının bulunduğu çiçekler hediye ederken diğer yandan ise İslam ve Müslümanlıkla ilgili merak edilenleri cevaplamaktadır. Sayısal veriler incelendiğinde bu etkinliğin toplumda bir karşılık gördüğü varsayılmaktadır. Buna göre, 2015 yılında 110 noktada 70 bin kişi ile birebir görüşme gerçekleştirilirken, 2016 yılında 8 ülkede kurulan 132 stantta 130 bin kişiyle görüşülmüş, 2017 yılında ise 12 ülkede 200'ü aşkın noktada 200 bin kişiyle İslam hakkında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Sonuçları itibariyle ele alındığında bu etkinliğin diyalog imkanı oluşturmasının yanında İslam'ın tanıtılması ve yayılması açısından da önemli bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Nitekim etkinlik kapsamında karşılaştığı kişilerden ya da dinlediklerinden etkilenen kişilerin İslam dinini seçmeye yöneldiği bilinmektedir.

Ev sahibi toplum ile ilişkileri geliştirmenin ve birbirini doğru tanımanın yolu olarak karşılıklı diyalog zeminini kurma stratejisini yürüten IGMG'nin tanıtma faaliyetlerinden bir diğeri Almanya genelinde 1997 yılından bu yana düzenlenen "Açık Cami Günü" etkinliğidir. İki Almanya'nın resmi birleşme günü olan 3 Ekim'de Avrupa Müslümanlar Koordinasyon Merkezi (KRM) koordinesinde gerçekleştirilen bu etkinliğe IGMG, Almanya genelinde yaklaşık 150 camisiyle destek vermektedir. "Komşularla İftar" programları, İslam'ın ve Müslümanların tanıtılmasına yönelik bir diğer etkinlik örneğidir. Ramazan ayında önceden belirlenen camilerin çevresinde yaşayan gayrimüslim komşuların, yerel ve merkezi yöneticilerin davet edildiği programlarda ilişkilerin geliştirilmesi, önyargıların giderilmesi gibi konular işlenmektedir.

4.2.3.3.6.Sportif Faaliyetler

IGMG döneminin en zayıf olduğu alanlardan birisi sportif faaliyetlerdir. Genel Merkez bünyesinde gündeme alınmadığı görülen sportif faaliyetler, cami cemiyetlerinde/şubelerde dar kapsamlı ve işlevsel olmayan bir şekilde yürütülmektedir.

Daha ziyade mevcut üyelerin yararlandığı lokallerde vakit geçirmeye yarayan masa tenisinin yaygın olduğu görülürken, GT birimlerinde görevli gençlerin kendi aralarında çeşitli sportif turnuvalar düzenlediği de bilinmektedir. Ancak bütün bu faaliyetler, belirli bir program dahilinde takip edilen teşkilat görevleri olarak değil cemiyetlerin/şubelerin durumuna göre şekillenen ve önceliği belirlenen yapıdadır.

4.2.3.4. Etkileme ve Etkilenme Alanları

IGMG'nin etkileme ve etkilenme alanları ile zorluklar ve fırsatlar bölümünün işleneceği kısma geçmeden evvel IGMG'nin halen aktif olarak çalışan faal bir kuruluş olması nedeniyle yapılacak tespit ve tahlillerin mevcut durumlar göz önüne alınarak yapıldığını belirtmek gerekmektedir. Bu kapsamda, çalışmanın bu ilk başlığı altında IGMG'nin etki ve etkilenme alanları işlenecektir.

4.2.3.4.1. Etkileme Alanları

IGMG'nin kurulduğu 1995 yılında Avrupa'da yaşayan Türk toplumunun mevcut yapısı düşünüldüğünde o yıllarda IGMG'nin özellikle muhafazakar-dini kesim üzerinde önemli temsil oranına sahip bir kuruluş olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla IGMG'nin etkileme alanları irdelenmek istendiğinde; Türk göçmenler başta olmak üzere Avrupa ülkeleri, Türkiye ve Avrupa'da yaşayan diğer Müslüman topluluklara yönelik etkilerini ele almak gerekmektedir.

Avrupa'da özellikle 11 Eylül sonrası İslam düşmanlığının yükselişe geçtiği dönemde IGMG'nin faaliyetleri ve izlediği strateji Avrupa ülkelerini etkilemiştir. Süreç içerisinde diyalog kanallarını aktifleştirme stratejisi izleyen IGMG'nin, Avrupa genelinde Müslümanların yaşadığı eğitim ve çalışma hayatındaki sorunlar, ırkçılık ve ayrımcılık içerikli hadiseler gibi problemlere yönelik oldukça reaksiyoner bir tutum sergilediği görülmektedir. Hatta bu yönüyle IGMG, diğer İslami yapı ve gruplardan belirgin şekilde ayrılmaktadır. Yükleyen'e (2014: 107) göre IGMG; İslami eğitim sağlamada, Müslümanlar ve devlet arasında bir temsil organı oluşturmada ve devlet okullarında başörtüsüne izin verilmesi gibi temel hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik konularda İslami teşkilatlar arasında en faal yapılanma olma özelliğine sahiptir. Benzer şekilde IGMG, yükselen İslam düşmanlığı karşısında konumlandığı pozisyon ile de bu özelliğini devam ettirmektedir. Bu çerçevede, Müslümanların haklarının

korunmasına yönelik konularda hukuki mücadele yöntemini tercih eden IGMG'nin, İslam'ın tanıtılması konusunda da yoğun çalışmalar yaptığı görülmektedir. Saldırıların yaşandığı ülke makamları ile hukuki zeminde doğrudan iletişime geçen IGMG, bu sayede saldırıların ülke yönetimlerince ciddiye alınmasını ve cezai yaptırımlar getirilmesini hedeflemektedir. Bünyesinde "İrkçılık ve Ayrımcılıkla Mücadele Derneği (FAIR)" isimli bir yapılanma kuran IGMG, hukuki mücadelelerini bu yapı üzerinden yürütmektedir. Özellikle polis kayıtlarında yer verilmeyen cami saldırıları konusunda farkındalık oluşturmaya çalışan FAIR'in çabaları sonucunda, Almanya'nın 2017 yılından itibaren cami saldırılarını ayrı bir başlıkta ele alma kararı alması bu anlamda dikkat çekici özelliğe sahiptir. IGMG'nin Avrupa ülkelerinde aktif olarak yürüttüğü bu strateji, Avrupa'da farkındalık oluşturularak, Müslümanlara yapılan saldırılara yönelik Avrupa kamuoyunun harekete geçirilebilmesini sağlamaktadır. Sözgelimi, Müslüman nüfusun yaşamadığı Almanya/Dresden'de ortaya çıkan ve kendisine taraftar bulan PEGİDA hareketi, Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Köln'de düzenlediği yürüyüşte ancak 250 kişiyi toplayabilirken, 25 bini aşkın PEGİDA karşıtı ise kendi iradeleriyle Müslümanlara destek için Köln sokaklarına çıkmıştır. Bu durumu salt IGMG'nin faaliyetlerine bağlamak doğru olmamakla birlikte, IGMG'nin görünür faaliyette bulunan en büyük teşkilatlardan birisi olmasından ötürü, bu tavrının Avrupa'daki Müslüman imajına olumlu yönde katkı sunduğu düşünülmektedir. Aynı şekilde bu durum Avrupalıların İslamlaşması sürecine de doğrudan katkı sunabilmektedir. Düzenlediği etkinlikler ile Avrupa toplumuyla sıklıkla bir araya gelme fırsatı yakalayan IGMG, bu sayede İslam hakkında da birinci elden doğru bilgiler verme imkanını kazanmaktadır. Öyle ki, IGMG'nin tertiplelediği etkinlikler sonrasında çok sayıda Avrupalının İslam'ı araştırmaya yöneldiği ve sonrasında bir kısmının İslam dinini seçtiği bilinmektedir (İnam ve Gündoğmuş, 2016: 15-17).

Kuruluş yılı itibariyle "kalıcılık" vurgusunu netleştirmeye başlayan IGMG'nin bu vurgusunu faaliyetler eliyle pratiğe yöneltmesi, Türk göçmenlerin vatandaşlığa geçiş başta olmak üzere birçok konuda kalıcılık odaklı tutum belirlemesini tetiklemiştir. Aynı şekilde yaşanan ülkeye entegrasyon sürecini destekleyen bir politika yürütülmesi de IGMG'nin Türk göçmenler üzerinde etkide bulunduğunu göstermektedir. Zira yapılan araştırmalarda Türk göçmenlerin uyum konusunda belirgin şekilde olumlu bir seyir izlediği bilinmektedir. Bu süreçte ne düzeyde bir etkide bulunulduğunun tespiti ancak

alan araştırmalarıyla sınırlı düzeyde yapılabilir. Ne ki, 2017 yılı itibariyle cami cemaati sayısını 350 bin dolaylarında açıklayan IGMG'nin, kadın ve çocuklar da dahil edildiğinde totalde 1 milyonu aşkın bir kitlenin tutum belirlemesine etki etme potansiyeli olduğu varsayılmaktadır.

Kuruluşundan bu yana şiddete ve aşırılığa karşı duruşuyla öne çıkan bir yapı arz etmesi de IGMG'nin uyum politikasına olumlu yönde etki ettiğini düşündürmektedir. Nitekim 1969 yılından itibaren teşkilatlanma sürecine giren ve önemli oranda üye potansiyeline ulaşan IGMG'nin, hiçbir dönemde şiddet eğilimi göstermediği, geniş katılımlı etkinlikler düzenlemesine karşın yaralama, ölüm, taciz, kundaklama gibi herhangi bir taşkınlık ya da saldırıya yönelmediği bilinmektedir. IGMG Genel Başkanı Kemal Ergün'e (2016: 32) göre, son dönemde kendisine Avrupa'dan taraftar bulabilen çeşitli radikal örgütlerin IGMG üyelerinden destek bulamaması, aksine ciddi düzeyde tepki görmesi de bunu doğrulamaktadır. İlkesel olarak şiddete ve her türlü aşırılığa karşı olduklarını belirten Ergün, *“bebek mevlidinden cenaze namazına kadar, camide yetişmiş ve cemaate katılmış bir Müslüman aşırılığa karşı aşılanmıştır”* diyerek şiddete meyil gösteren gençlerin büyük çoğunluğunun cami ortamlarından, dini yaşantıdan uzak bir çevreye sahip olduğuna dikkat çekmekte ve IGMG'nin çalışmalarına katılan kişilerin şiddet ile arasına mesafe koymaya yöneldiğini söylemektedir.

IGMG'nin etkilediği varsayılan bir diğer alan Avrupa'da yaşayan diğer Müslüman topluluklardır. Zira içe dönük etkinlikler ile yetinilmeyip Avrupa toplumuna hitap eden etkinliklerin de düzenlenmesi, salt Avrupa toplumuna değil diğer Müslüman grup ve yapılara da önemli bir mesaj özelliği taşımakta ve benzeri etkinliklerin tüm yapılara taşınmasına neden olmaktadır. Böylece bir taraftan Müslüman kimliğiyle birlikte Avrupa toplumuyla iletişime geçilirken diğer yandan da Müslümanlar arasında, Açık Cami Günü etkinliğinde olduğu gibi, işbirlikleri gündeme gelmektedir (İnam ve Gündoğmuş, 2016: 17). Bu yönde çalışmaları bilinçli olarak başlattıklarını söyleyen Yüksel'e (Kişisel Görüşme, 2016) göre, kapalı bir kutu gibi içe dönük faaliyet yaptıkları dönemde IGMG hakkında öne sürülen iddiaların önüne geçilemezken, çevre ile iletişim kurulmasıyla birlikte ön yargılar büyük ölçüde sona ermiştir. En azından IGMG kendisini anlatma ve tanıtmaya imkanına kavuşmuştur.

4.2.3.4.2. Etkilenme Alanları

Kalıcılık fikrinin desteklenmesi aynı zamanda bir arada yaşanan toplum ile irtibat ve ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır. IGMG faaliyetlerini bu yeni duruma göre şekillendirmeye başlamıştır. Özellikle Necmettin Erbakan'ın yeğeni olan Mehmet Sabri Erbakan'ın genel başkanlığı döneminde (2001-2002), faaliyetlerin bu yönde biçimlendirilmeye başlandığı görülmektedir: “Mehmet Sabri Erbakan çok önemli bir isimdi. Ben kendisiyle en yakın çalışan kişilerdenim. Gerçekten çok ileri görüşlü zeki bir şahsiyetti. 2001 yılında düzenlediği İstişare Meclisi çok önemliydi. 11 Eylül öncesinde biz zaten göçmenler olarak kalıcı hale geldiğimize göre neler yapmalıyız diye tartışıyorduk. Yani Almanya’da çamurda oturup Türkiye’de villa yapmaya çalışmak artık makul gelmiyordu. Artık yerleşik olduğumuzun idrakine varmıştık. Misafir gibi durmaktansa ve devamlı gitmeyi düşünmektense buralarda kalıp İslam medeniyetinin güzelliklerini birer numune olarak ortaya koymak gerekmekteydi. Hatta Mehmet bey (Erbakan) idareciler okulu açmayı bile planlıyordu” (Ali Kızılkaya, Kişisel Görüşme, 2016).

IGMG dönemini Avrupa Milli Görüş’te “ikinci neslin dönemi” olarak niteleyen Schiffauer’e (akt. Williams, 2012: 258) göre, Sabri Erbakan dönemiyle birlikte IGMG önemli bir kırılma yaşamıştır. İkinci neslin iki gruptan oluştuğunu söyleyen Schiffauer, bunlardan birisinin yarı Türk yarı Alman kültürüyle yetiştiğini diğerinin ise ilk yaşlarından itibaren Almanya’da yetiştiğini öne sürmektedir. Bu iki grubun ortak özelliği ise kendi ailelerine ve büyüklerine göre farklı düşünce tarzlarına sahip olmalarıdır ve Almanya’da refah devletinin imkanlarından yararlanarak din özgürlüğünü elde etmeyi arzu etmeleridir (Schiffauer, 2006: 99). IGMG’de özellikle 2000 sonrası dönem teşkilatlanmasında bu özelliğe sahip neslin görevlere gelmeye başladığını söyleyen Schiffauer’e göre Avrupa İslam’ı oluşturmak, Türkiye ve İslam ülkeleriyle ilişkileri yeniden ele almak ve Almanya’da yeniden pozisyon almak gibi bir bakışa sahip olan Sabri Erbakan dönemi bu sürecin başlamasına sebep olmuştur. Bu dönem aynı zamanda 11 Eylül sonrasında Müslüman nüfus üzerinde genel olarak artış gösteren potansiyel tehdit algısının zirve yaptığı bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle IGMG gerek teşkilat yapısını gerekse faaliyet kapsamını bu yeni duruma göre biçimlendirmek durumunda kalmıştır.

Avrupa’da IGMG’yi etkisi altına bir diğer husus, Alman iç istihbarat örgütü Anayasayı Koruma Teşkilatı’nın (Bunderverfassungsschutz - BfV) sıkı takibi ve hazırladığı raporlardır. BfV, ülkenin iç güvenliğinin sağlanmasında istihbarat faaliyetlerinin yanı sıra, konuya ilişkin analizlerde bulunarak İçişleri Bakanlıklarını bilgilendiren bir kuruluş olarak tanınmaktadır (Cantürk, 2000: 7).

Resim 7: Alman Anayasayı Koruma Teşkilatı'nın İslamcılık Başlıklı Raporu

Islamismuspotenzial ¹			
Organisationen ²	2012	2013	2014
Kern-„al-Qaida“ „al-Qaida im islamischen Maghreb“ (AQM) „al-Qaida auf der Arabischen Halbinsel“ (AQAH) „al-Shabab“	keine gesicherten Zahlen	keine gesicherten Zahlen	keine gesicherten Zahlen
„Islamischer Staat“ (IS)	noch nicht aufgeführt	noch nicht aufgeführt	keine gesicherten Zahlen
„Jabhat al-Nusra“ (JaN)	noch nicht aufgeführt	noch nicht aufgeführt	keine gesicherten Zahlen
Salafistische Bestrebungen	4.500	5.500	7.000
„Hizb Allah“	950	950	950
„Harakat al-Muqawama al-Islamiya“ (HAMAS)	300	300	300
„Nordkaukasische Separatistenbewegung“ (NKSB)	500	250	220
„Türkische Hizbullah“ (TH)	350	350	360
„Hizb ut-Tahrir“ (HuT)	300	300	300
„Muslimbruderschaft“ (MB)/„Islamische Gemeinschaft in Deutschland e.V.“ (IGD)	1.300	1.300	1.000
„Tablighi Jama’at“ (TJ)	700	700	700
„Islamisches Zentrum Hamburg e.V.“ (IZH)	keine gesicherten Zahlen	keine gesicherten Zahlen	keine gesicherten Zahlen
„Millî Görüş“-Bewegung und zugeordnete Vereinigungen	(IGMG) 31.000	(IGMG) 31.000	31.000 ³
Sonstige⁴	2.650	2.540	2.060
Summe	42.550	43.190	43.890

¹ Die Zahlenangaben beziehen sich auf Deutschland und sind zum Teil geschätzt und gerundet.
² Die Reihenfolge der Auflistung ist geordnet von terroristischen Organisationen bis zu Organisationen, die auf Gewalt verzichten.
³ Die Zahlenangabe zur „Millî Görüş“-Bewegung enthält die Mitglieder der „Islamischen Gemeinschaft Millî Görüş e.V.“ (IGMG). Aufgrund des anhaltenden Veränderungsprozesses in der IGMG können derzeit keine verlässlichen Zahlenangaben zum aktuellen Personenpotenzial ausgewiesen werden. Daher wurden die Zahlenangaben aus dem VSB 2013 übernommen. Nicht alle Mitglieder/Anhänger der IGMG verfolgen oder unterstützen jedoch islamistische Ziele. Zu den übrigen Teilobjekten der „Millî Görüş“-Bewegung liegen noch keine verlässlichen Zahlen vor.
⁴ Weitere Organisationen, deren Mitglieder- und Anhängerzahlen im Islamismuspotenzial zu berücksichtigen sind.

Kaynak: Bu resim BfV’nin 2014 raporundan alınmıştır.

Almanya’da İslami organizasyonlar hakkında güncel raporlar yayımlayan BfV’nin raporlarında IGMG, İslami kuruluşlar arasında bariz bir şekilde öne çıkan en örgütlü ve faal yapı olarak gösterilmektedir. IGMG’yi İslami terörizm ve ekstremizm başlığı altında değerlendirmeye alan BfV raporları incelendiğinde, IGMG’nin Türkiye

ile ilişkilerinin sıklıkla gündeme getirildiği ve Necmettin Erbakan'ın Batı tarzı demokrasiyi reddetmesi örnek gösterilerek IGMG'nin demokrasi ve hukuk devleti söylemlerinin samimiyetinin sorgulanması gerektiği tezinin işlendiği görülmektedir (Kalkan, 2017: 4). Erbakan-IGMG-Milli Gazete ilişkisinin irdelendiği raporlarda, IGMG'nin şiddete yönelik herhangi bir ipucu olmasa da, radikalizmi besleyen bir yönü olduğu varsayılmaktadır (Vielhaber, 2012: 62). Örneğin raporun 2010 baskısına göre⁷¹ IGMG; Şeriat hukukunun Almanya'da nihai olarak tanıtılmasını amaçlayan uzun vadeli ve aşamalı bir strateji yürütmektedir (Verfassungsschutzbericht 2010: 204). Kalkan'a (2017: 9-10) göre, bu raporlar aracılığıyla BfV, IGMG'nin Türkiye'deki Milli Görüş hareketi ile ilişkilerini zayıflatmasını, reformist olarak nitelenen yeni kuşağın gelenekçilere karşın IGMG'de söz sahibi olmasını, radikalizm ile arasına mesafe koymasını amaçlamaktadır. Zira bahsedilen bu özellikler, demokratik Alman devleti açısından, Müslümanların radikalleşmesine ve paralel toplum oluşumuna sebep olma bağlamında tehlike arz etmektedir (Vielhaber, 2012: 60). Bu raporların, IGMG'nin 2000 sonrası perspektifini belirleyen önemli bir parametre olduğu görülmektedir. Kamu kurumlarıyla iletişimi kesintiye uğratma potansiyeli, IGMG'nin raporları dikkate alarak planlama yapmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim IGMG'nin de buradan hareketle “ne olduğunu ve/veya ne olmadığını” anlatmak için bir strateji yürüttüğü görülmektedir. Bu durum IGMG açısından “savunmacı” bir dönemin yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

IGMG açısından BfV raporları Almanya ile sınırlı gündem olmasına karşın, IGMG konuyu merkeze alarak oldukça önemsemiştir. Bunun muhtemel sebebi; olası bir yasaklama ya da kapatılmanın diğer Avrupa ülkelerine de örneklik olmasından endişe duyulmasıdır. Zira Avrupa ülkelerinin birbirlerinden etkilenecek karar aldığı örnekler geçmişte yaşanmıştır. Bununla birlikte IGMG Genel Merkezi'nin Almanya'da olması da yine önemli bir etken olarak görülebilir. Bu nedenle savunmacı reflekse bürünen IGMG, kendisi hakkında temelsiz iddialar karşısında öncelikle yargı sürecini işletme yolunu tercih etmiştir. Yükleyen'e (2014: 109-115) göre, bu tutum IGMG ile Alman otoritelerinin arasındaki var olan güvensizliği ve iletişimsizliği çok daha da güçlendirse de, IGMG mücadelesinden vazgeçmemiştir. Milli Görüş'ün “Türk göçmenlerle avlanan piramit şemasından beslendiğini” iddia eden Alman gazetesine dava açarak sözünü geri aldırın IGMG, Bavyera'daki Anayasa Koruma Teşkilatı raporunda Hıristiyanlarla ilgili

---

⁷¹ İlgili rapor örnekleri ekte sunulmuştur.

düşmanlık içeren konuşma yaptığı ileri sürülen kişinin Milli Görüş mensubu olmadığı yönünde dava açmış ve kazanmıştır. Yaşanan müdahaleleri “dik duruşun bedeli” olarak yorumlayan IGMG, Alman makamlarının bu tavrının altında Müslüman toplumunu hizaya çekme gayreti olduğunu düşünmektedir (Kızılkaya, Kişisel Görüşme, 2016): “Biz en bilinçli teşkilat olduğumuz için diğerlerine sözümona örnek teşkil etsin, ona göre hizaya geçsinler diye haksız yere yükleniliyor. Biz duruşumuzdan hiç taviz vermedik, dün ne ise bugünde aynı şeyi söylüyoruz. Onun için bu kadar baskı.”. Teşkilatın geçmiş dönem yöneticilerinden Üçüncü’ye (2011: 11) göre, bir şeyler yanlış yapıldığından değil, Müslümanların nesneleştirilmesine ve İslam düşmanlığına karşı sessiz kalmamasından ötürü IGMG cezalandırılmak istenmektedir. Zira entegrasyon adı altında Müslümanların “ehlileştirilmeye” çalışılmasına ve hatta İslam dininin içeriklerinin belirlenmesi hevesine karşı IGMG’nin takındığı eleştirel tutum kamuoyunda etkili olmaktadır.

IGMG, BfV’nin raporlama yönteminde hukuki kavramlar yerine kavram kurgularının, somut tehlikeler yerine tehlike senaryolarının öne çıkartıldığı yönünde sert eleştiriler getirmektedir. “Şeriat”, “cihat”, “Selefilik” gibi İslami kavramların siyasi bir ajandayla yorumlanmasını buna örnek gösteren Altaş’a (2015: 11) göre, “selefilik” gibi İslami bir kavramın tamamen şiddet yanlısı bir hareket olarak tanımlanması, dinî kimliğin hayatın her alanına nüfuz etmesi gibi meşru bir isteğin “İslamcılık” olarak nitelendirilmesi, dindarlığın görece olumsuz ve marjinal bir şekilde gösterilmesi kamuoyunu olumsuz etkilemektedir. Siyasi karar alıcıların Anayasayı Koruma Teşkilatı raporlarında geçen kurum ve kişilerle iletişim kurmaması, raporlarda adı geçen kurumlara üye olanların vatandaşlık ya da iş başvurularının zorlaştırılması, cemiyetlerin içinde buldukları mahallî yapılardan dışlanmaları ise bunun yansıması olmaktadır.

Bununla birlikte, IGMG 2015 yılından bu yana eyaletler bazında Anayasayı Koruma Teşkilatı raporlarından çıkartılmaya başlanmıştır. Altaş’ın (2015: 12) verdiği bilgilere göre; Brandenburg, Bremen, Mecklenburg-Vorpommern, Saarland, Sachsen, Sachsen-Anhalt ve Thüringen gibi toplamda 7 eyalette IGMG Anayasayı Koruma raporlarında yer almamaktadır. Hamburg Anayasayı Koruma Teşkilatı 2014 raporunda “anayasa düşmanı” düşüncelerden uzak olunması nedeniyle kurumun izlenmesinin durdurulduğunu belirtmiş, Kuzey Ren Vestfalya eyaleti ise yine 2014 raporuna IGMG’yi dâhil etmemiştir. Schleswig-Holstein’da ise IGMG içerisindeki yenilenme

sürecine dikkat çekilerek teşkilatın “anayasa düşmanı” olarak tanımlanamayacağı belirtilmiştir. Aşağı Saksonya’daki gelişmeleri inceleyen Anayasayı Koruma Teşkilatı IGMG’de ekstremist eğilimlerin bulunmadığını belirtmiştir.

BfV’nin 2010 ve 2015 yılı raporlarını karşılaştıran Kalkan’a (2017: 10) göre BfV raporlarından çıkartılmaya başlanan IGMG, hakkında duyulan şüpheleri ortadan kaldırmayı başarmıştır⁷². Nitekim BfV’nin 2015 raporunda, IGMG’nin Genel Başkanı Kemal Ergün’ün, teşkilatı Türkiye’deki Milli Görüş hareketinden bağımsız hale getirme ve IGMG’ye bağımsız bir profil çizme yönünde bir çaba ortaya koyduğu izlenimi yansıtılmıştır. Ayrıca faaliyetlerin ağırlık noktasının dini alana kaydırıldığı, özellikle eğitim alanına yoğunlaştırıldığı bilgisi verilmiştir. Bu nedenle yakın gelecekte IGMG’nin tüm eyaletlerle birlikte BfV raporlarından çıkmasına kesin gözüyle bakılmaktadır. Ancak IGMG yöneticileri, değişim geçiren yapının kendileri değil BfV yetkilileri ve diğer Alman makamları olduğunu düşünmektedir (Altaş, 2015: 13): *“IGMG, dinî kimliğin ve dindarlığın aşırılık olarak nitelendirilmesi, Müslüman cemaatlerin güvenlik iş birliklerine dâhil edilerek onların “sorunun” bir parçası olarak görülmesi gibi konulardaki ilkelerinde bir değişiklik yaşamamıştır. Burada IGMG’den ziyade Anayasayı Koruma Dairelerinin bakışında bir değişimin meydana geldiğini gözlemlemek gerekir. IGMG’nin Anayasayı Koruma Dairelerinden çıkmasının en net sebeplerinden biri, daha önceden de ciddi dayanakları olmayan iddiaların artık tutunulacak bir tarafının kalmamasıdır. Anayasayı Koruma Daireleri tarafından oluşturulan algının toplum nezdinde bir karşılığı olmadığı nihayet anlaşılmıştır. Umulur ki diğer eyaletler de bu damgalayıcı ve sorunlu yaklaşımdan bir an önce vazgeçerler.”*

Alman devletinin kısmen dışlayıcı olarak da kabul edilen bu tutumu, IGMG’yi eğitim alanına yoğunlaşmaya yönlendirmiştir. Dini cemaat olarak tanınarak kamu tüzel kişiliğini kazanmaya çalışan IGMG, Almanya’nın dışlayıcı tavrından ötürü bu imkana kavuşamazken, bu sayede İslam’ın kamuda tanınması hedefine daha fazla bağlanma ihtiyacı hissetmektedir. Bu konuda yararlanılan araçlardan birisi dini eğitimidir. Milli Görüş devlet okullarına din eğitimi eklenmesi yönünde sıkı bir mücadele yürüterek hem öğrencilerin haftada iki saat de olsa din eğitimi almasına katkı sunarken hem de Müslüman cemaatin kamuda tanınmasına yol bulmaya çalışmaktadır. Örneğin Berlin’de

---

⁷² Mukayese yapılabilmesi için IGMG hakkındaki bu iki raporun Almanca asılları ekte sunulmuştur.

faaliyet yürüten ve IGMG ile bağı olduğu iddia edilen İslam Federasyonu devlet okullarında İslam öğretim izni almayı başarmıştır (Yükleyen, 2014: 114).

Bir diğer etkilenme örneği anlamında IGMG'nin özellikle 1998-2002 arası dönemde en yoğun etkisinde olduğu gelişme, holdingler meselesi olmuştur. Geçici olarak gittikleri Avrupa'da yıllar içerisinde topladıkları birikimleri yatırıma dönüştürmeye yönelik Türk göçmenler, 1990'lı yıllarda Türkiye'de kurulan holdinglere ortak olmaya başlamıştır. Oldukça yüksek oranda kar vadeden bu holdingler, tanıtımlarını yapmak üzere Avrupa'ya geldiklerinde camilerdeki insanlarla da buluşmuşlardır. Genel Merkez olarak yayımladıkları genelgeleri örnek göstererek net bir şekilde teşkilat görevlilerini uyardıklarını vurgulayan Damar'a (2013: 85) göre, buna karşın süreç kontrol edilememiş ve holdinglerin etkisi çok hızlı bir şekilde yayılmıştır. Türkiye'de 28 Şubat 1997 tarihli post modern darbe sürecinin ardından ise bu holdingler hızlı bir şekilde iflas etmeye başlamış, Avrupa'da birçok kişi bu holdinglerin mağduru haline gelmiştir. Avrupa'daki en örgütlü yapı konumundaki IGMG, bu süreçte üyeleri en çok mağduriyet yaşayan sivil toplum kuruluşu olmuştur. Bu gelişme, IGMG içerisinde çeşitli huzursuzlukların baş göstermesine neden olmuştur. Süreci holdingler faciası olarak niteleyen Perşembe'ye (2005: 146) göre, derin maddi ve manevi gerilimlere yol açan süreçte birçok üye yaşadığı kayıptan ötürü psikolojik açıdan umutsuzluk içine düşmüştür.

4.2.3.5. Zorluklar ve Fırsatlar

Kalıcılığın etkisiyle şekillenen IGMG döneminde, aynı zamanda siyasi hareketten dini cemaat olmaya yönelimin deklare edilmeye başlandığı bilinmektedir. IGMG'nin yaşadığı bu yapısal dönüşüm bir yandan çeşitli zorlukları beraberinde getirirken diğer yandan ise yeni fırsat alanlarının açılmasına katkı sunmuştur.

Bu süreçte IGMG açısından en önemli zorluk hiç kuşkusuz, 11 Eylül sonrası Avrupa'da İslam'a ve Müslümanlara yönelik olumsuz yaklaşımların sıradanlaşmasıdır. Almanya ve Avrupa'da yaşayan milyonlarca Müslüman için 11 Eylül tarihi, karalama ve reddedilmenin başladığı bir döneme işaret etmektedir. İslam ve Müslüman kavramlarının terör ile özdeşleştirildiği güvenlik paketleri, sürekli baskınlar, şüphe dahi olmaksızın cami önlerinde yapılan aramalar huzursuz bir ortam oluşturarak devamlı artan bir İslam düşmanlığına neden olmuştur (Ergün, 2011). Avrupa toplumunda

Müslümanlara karşı korkunun temelinde medya ve siyasetçiler eliyle oluşturulan kamuoyu algısının bulunduğunu düşünen İleri'ye (Kişisel Görüşme, 2016) göre, mültecilerin durumu ve sosyo-ekonomik dengeler, 11 Eylül sonrası oluşan güvenlik endişeleri ile birleşince huzursuzluklar baş göstermiştir. Avrupa medyasının rolünün önemsenmesi gerektiğini vurgulayan Koyuncu (2007: 20), Alman devlet kanalları ARD ve ZDF'nin yayınlarına ilişkin bir araştırmayı örnek göstererek, bu kanallarda İslam bağlamında ele alınan konuların "çatışmacı İslam" imgesini canlı tutan konular olduğunu aktarmaktadır. Buna göre, yayınların %81'i İslam'ı; terörizm/ekstremizm, uluslararası çatışmalar, dini hoşgörüsüzlük ve entegrasyon sorunları gibi negatif alanlarla birlikte ele almaktadır. Sorun ve çatışma eksenli bilgi ve resimlerin ekranlarda yer almasıyla İslam, medyanın gündeminde gerginlik ve şiddet kavramıyla özdeş bir şekilde sunulmaktadır. 11 Eylül'ün hemen ardından büyük bir mahalle baskısına maruz kaldıklarını söyleyen Kızılkaya'ya (Kişisel Görüşme, 2016) göre, 11 Eylül'den çok önce Mısır'ın Luxor şehrinde yaşanan patlamayla ilgili dönemin IGMG Genel Başkanı Sabri Erbakan'ın ısrarla basın açıklaması yaptırması sayesinde IGMG kendini savunabilecek bir pozisyon kazanabilmiştir. Zira 11 Eylül'ü kınamalarına karşın bu karşı duruş inandırıcı bulunmazken, mezkur basın açıklaması gösterildiğinde kamuoyunda IGMG'yi destekleyen yayınlar ve açıklamalar gelmeye başlamıştır. Erbakan'ın yerel otoritelerle kurduğu açık diyalog IGMG açısından sürecin daha yumuşak geçmesini sağlamıştır. Bununla birlikte genel olarak Müslümanlar üzerinde oluşan potansiyel tehdit durumu IGMG'yi de bir şekilde etkisi altına almıştır. Cami yapımlarının durdurulması, camilere yönelik saldırılar, özellikle okullarda Müslüman çocuklarının dışlanması, kamuya açık alanlarda başörtülü kadınlara sözlü ve fiili saldırılar gibi olaylar IGMG'yi tutum belirlemeye yöneltmiştir. Ancak bu durum bir taraftan yerelleşme için resmi makamlarla iletişime geçmeyi, diğer yandan resmi makamların Müslümanlara yönelik iş ve eylemlerine karşı aktif mücadele yürütmeyi ve hatta gerekirse karşı durmayı içeren bir dikotomi barındırmaktadır. Yönetimi oldukça sıkıntılı olan bu süreçte IGMG'nin belirlediği mücadele yöntemi "hukuki mücadele" olurken diğer yandan da üyelerinin şiddet ve marjinalleşmeden uzak durmasına özen göstermiştir. Özellikle 2010 sonrası dönemde Avrupa'da terör örgütlerine katılımın artış gösterdiği düşünüldüğünde, IGMG'nin bu tercihinin oldukça önem taşıdığı görülmektedir. Avrupa'nın en örgütlü İslami yapısı olmasına karşın üyeleri arasından

hiç kimsenin bu terör örgütlerine katılım göstermemesi IGMG'yi anlamlandırma açısından önemli bir veri olmaktadır.

Zorluklar bağlamında ele alındığında özellikle Almanya'da resmi otoritelerin IGMG'ye yönelik tutumu da önemli satır başlarından birisi olmaktadır. Özellikle 11 Eylül sonrasında İslamcı terör şüphesiyle potansiyel tehditler arasında ismi anılmaya başlanan IGMG, 2008 ve 2009 yıllarında vergi kaçırma ve dolandırıcılık gibi suçlamalarla yapılan mali baskınlara maruz kalmış, yüksek miktarda para cezaları ödemeye mahkum edilmiştir. Teşkilat bünyesinde mali açıdan ciddi zorluklar yaşanmasına neden olan bu durum aynı zamanda IGMG'yi savunmacı bir niteliğe de büründürmüştür. Bu süreçte, yapılacak her faaliyetin, her konuşmanın iyiden iyiye süzgeçten geçirildiği, her türlü olumsuz duruma göre hazırlık yapıldığı bir psikoloji ile hareket edilmeye başlanmıştır.

Yine IGMG'nin buna bağlı olarak yaşadığı bir diğer zorluk; Türkiye'de 2001 yılında Fazilet Partisi'nin kapatılmasının ardından siyasi mücadelesine Saadet Partisi ile devam eden Milli Görüş hareketinden bir grubun kopmasıyla yaşanmıştır. Siyasi yasaklı hale gelen Necmettin Erbakan'dan ayrılan grubun Adalet ve Kalkınma Partisi ismiyle bir parti kurması ve kısa süre sonra da iktidara gelmesi Avrupa'da da siyasi ayrışmaları beraberinde getirmiştir. Ancak IGMG açısından bu durum, çok daha karmaşık bir süreç anlamı taşımıştır. Zira bir tarafta siyasi kırılmaların Avrupa'ya yansımalarının getirdiği tartışmalar yaşanırken diğer tarafta ise özellikle Almanya'nın Saadet Partisi-Milli Görüş ile siyasi ilişkilerin kesilmesine dönük talepleri ve yaptırımları gündeme gelmiştir. Bu arada da ayrışma nedeniyle geçmişlerini sorgulamak durumunda kalan üyelerin yaşadığı duygusal kopukluğun teşkilat aidiyetini etkilemesi, IGMG'yi çok daha zora sokmuştur. Bu kopukluk iki durumda ortaya çıkmıştır. Birincisi; Necmettin Erbakan liderliğinde hedeflenen ve inanılan ideallerin gerçekliğine duyulan inancın kaybolmasıyla oluşmuştur. Yıllar boyunca peşinde gidilen hedefler artık ulaşılamaz veya önemsiz görülmeye başlanmış ya da mevcut kadro ile bunun başarılamayacağı varsayılmıştır. İkincisi ise; Türkiye ile ilişkilerin somut göstergesi olan teşkilat içi alışkanlıkların (Milli Gazete aboneliği, parti faaliyetlerine destek, siyasi içerikli toplantılar vb.) bırakılmaya başlanmasıdır. Farklılığı siyasete bakışı ve ona yüklediği misyonla tanımlanan Milli Görüş ideolojisinden etkilenen IGMG üyeleri, kalıcılık durumuyla birlikte kendi gündemlerine yoğunlaşma zorunluluğunun yanında,

özellikle Alman makamlarının Türkiye ile ilişkilerin kesilmesi yönündeki ısrarı nedeniyle bir kırılma yaşamıştır. Tam da “ne orada ne burada” şeklindeki göçmenlik psikolojisini hatırlatan bu durum, IGMG üyelerinin bağlarını tamamen kopartmadığı ama aynı zamanda bağlarını da geliştiremediği yeni bir ilişki durumu ortaya çıkarmıştır. Nitekim bu yeni ilişki durumu, yapılan alan araştırması ve gözlemlere de büyük ölçüde yansımıştır. Bunun IGMG açısından yaşattığı zorluk ise, kurumsal aidiyet bilincinin zayıflamasıdır. Zira üyesi olduğu cemiyet ile siyasi tercihi arasında kalan bireylerin kurumsal aidiyetinin yıpranması olağan bir gelişme halini almaktadır. Ancak ortaya çıkan zorluklar, yalnızca duygusal yöne sahip değildir. Bu aynı zamanda IGMG'nin eylemsel yapısına da etki etmektedir. AMGT döneminden itibaren kitlesel organizasyonlar ile Avrupa'da ilgi uyandıran IGMG, dini cemaat statüsüne uygun görmediği faaliyetleri sınırlama yoluna gitmektedir. Örneğin Avrupa'nın en örgütlü organizasyonu olmasına karşın IGMG, 2013 yılından itibaren, stadyum programları gibi geniş katılımlı organizeleri düzenlememeye özen göstermektedir. Bunun muhtemel sebebi ise, kitlesel etkinliklerin kontrolünün görece zorluğudur. IGMG dini cemaat statüsü elde etme mücadelesinde yol kazası yaşamamak için, kontrol edemeyişinden kaynaklı problemlerle karşılaşmak istememektedir.

IGMG'nin elde ettiği en önemli fırsatlardan birisi, siyaset ağırlıklı yapısını dini cemaat statüsüne döndürme kararıdır. Zira bu kararla birlikte IGMG'nin eğitim faaliyetlerinin diğer faaliyetlere oranla hissedilir şekilde artırıldığı ve kurumsallaştırıldığı görülmektedir. Eğitim faaliyetlerinin içeriği itibariyle 3-36 arası yaş gruplarına yönelik kapsamlı bir boyuta sahip olmasından ötürü, bu karardan sonra teşkilat bünyesinde gençlik ve kadın örgütlenmeleri görece öne çıkmaya başlamıştır. Zira teşkilat bünyesinde Çocuk Kulübü'nün kurulması, temel eğitim kurslarının açılması, okul-kolejlerin yaygınlaştırılması, gençlik teşkilatlarının profesyonelce yönetimi, evlilik-aile okulu gibi projelerin geliştirilmesi bu dönemde olmuştur. Bir diğer ifadeyle, teşkilatla tanışan bir kişinin (örneğin çocuğun) sonraki yaşamında karşılaşılabileceği tüm alanlara yönelik kurumsallaşmaya gidilmiştir. Bu durumun, IGMG'nin örgütsel devamlılığına ve toplumsal tabanını canlı tutmasına önemli etki yaptığı düşünülmektedir.

Eğitim önceliğiyle elde edilen bu fırsat, IGMG'nin değişen toplumsal yapısı açısından da önem arz etmektedir. Zira kendisinden önceki kuşaklara göre yaşanan

ülkeye uyumu kolay olan yeni nesillere teşkilat geleneğinin aktarımı, en az çift dile sahip, eğitim ve meslek düzeyi görece yüksek nitelikteki teşkilat yöneticilerine sahip olunmasının yolunu açmaktadır. Aynı zamanda geçmişe göre göçmenlerin kalıcılığa büyük ölçüde yöneldiğinin göstergesi olarak evliliklerin Avrupa içinden olması, cenazelerin bulunulan ülkelere defnedilmesi, tatil dönemlerinde Türkiye yerine başka ülkelere gzmeye gidilmesi gibi henüz yeni sayılabilecek gelişmelere şahitlik eden bu genç yöneticiler teşkilatın muhtemel rotasının belirlenmesi konusunda tecrübe kazanmaktadır.

Bir başka açıdan değerlendirildiğinde, 2001 yılında Türkiye’de Milli Görüş hareketinin yaşadığı siyasi bölünmenin Avrupa’yı da etkilemesi beklenirken yapısal olarak etkilenmemesine en önemli gerekçe olarak IGMG’nin dini cemaat niteliğini öne çıkartması gösterilmektedir. Dini ve eğitim ağırlıklı faaliyetlerini ön plana çıkaran IGMG, yaşanan bölünmeyi bir fırsata dönüştürerek, siyasi tartışmalara eklenmek yerine dini cemaat statüsünü kazanma hedefine ağırlık vermiştir.

4.2.4.Dönemsel Karşılaştırmalı Değerlendirme

Avrupa Milli Görüş’ün tarihsel süreçteki üç kurumsal yapısı olan ATB, AMGT ve IGMG dönemlerinin öne çıkan özellikleri, yaptıkları faaliyetler üzerinden değerlendirildiğinde kolaylıkla anlaşılmaktadır. Reel tespit yapılabilmesi ve farklılıkların ortaya çıkarılması için bu değerlendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Zira Avrupa Milli Görüş’ün tarihsel süreç içerisinde bir değişim yaşayıp yaşamadığı bu sayede anlaşılabilir. Her kesimden insanın yurtdışında bir araya gelme ve değerlerine sahip çıkma dürtüsüyle ve kozmopolit bir yapıda kurulan ATB dönemi, Avrupa Milli Görüş’ün henüz hayat bulduğu ve kendisine şekil vermeye çalıştığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Kuruluş gayesi dini faaliyetlerin icrası olduğundan bu alanda yoğunlaşan ATB, teşkilatlanma sürecine denk gelen yıllarda gerek Türkiye’de Erbakan liderliğindeki MSP’nin iktidara gelmesinden ötürü gerekse İslam dünyasında görülen düşünsel ve eylemsel hareketliliklerden etkilenerek siyasi faaliyetlere de yönelmiştir. Ekonomik faaliyetler, sportif faaliyetler ve eğitim faaliyetlerinin genel bir konseptte alınmadığı bu dönemde sosyal ve kültürel faaliyetler cemaatin niteliğine göre değişkenlik arz etmiştir. Tanıtım anlamında ev sahibi toplumla irtibatlar 1980

sonrasında tedricen gelişirken teşkilat içi haberleşme ağı Milli Gazete Avrupa, Hicret Takvimi, Hicret Dergisi gibi yayımlar aracılığıyla kurulmuştur.

Oldukça tesirli bir ayrışmanın (Kaplancılar hareketi) neticesinde kurulan AMGT dönemi ise, Milli Görüş ideolojisinin hakim unsur olarak belirlendiği bir dönem olma özelliğine sahiptir. Aynı zamanda proaktif bir niteliğe sahip olan AMGT, ayrışma sürecinde ciddi yara almasına ve zayıflamasına karşın kısa sürede toparlanarak hemen hemen tüm alanlarda faaliyet yürüten bir yapıya dönüşmüştür. AMGT'nin faaliyetlerinin kapsam ve boyutu incelendiğinde ATB dönemine kıyasla oldukça çeşitlendiği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi ise, işçi göçü ile şekillenen süreçten yakinen etkilenmesidir. Aile birleşimleriyle nüfus yoğunluğunun ve çeşitliliğinin artışı, faaliyetlerin çeşitlenmesini de zorunlu kılmıştır. Sunnet şölenleri, cenaze hizmetleri, Müslüman mezarlıklarının kurulması ve korunması yönünde politika geliştirilmesi, özellikle 1990'lı yıllarla birlikte ihtiyaç olarak hissedilen çifte vatandaşlık kampanyaları, kurban kampanyaları, hac ve umre organizasyonları gibi etkinlikler AMGT'nin aşamalı olarak yaygınlaştırmak durumunda kaldığı genel faaliyetler arasında girmiştir. Eğitim alanında yürütülen faaliyetler de benzeri şekilde canlanmıştır. Bu faaliyetleri kurumsal yapıya büründüren AMGT, oluşturduğu gençlik ve kadın birimlerine yönelik sosyal, kültürel, sportif faaliyetleri de devreye koymuştur. Aynı zamanda İslam'ın tanıtılması konusunu öncelikli gündemleri arasına alan AMGT, bir yandan Avrupa genelinde yaşayan Müslümanların bir araya getirilmesi ve işbirliklerinin güçlendirilmesi ile ilgili diğer yandan da gayrimüslim topluluklara İslam'ın anlatılması ile ilgili oldukça aktif bir politika yürütmüştür. Bütün bu faaliyetlere başta Necmettin Erbakan olmak üzere Türkiye'den RP yetkilileri sıklıkla katılarak destek vermiştir.

Tablo 12:Dönemsel Karşılaştırmalı Faaliyetler Tablosu

	Dini Faaliyetler	Siyasi-Hukuki Faaliyetler	Ekonomik Faaliyetler	Sosyal Hizmetler ve Sosyo-Kültürel Faaliyetler	Eğitim Faaliyetleri	Sportif Faaliyetler
Kozmopolit Dönem (Almanya Türk Birliği, Avrupa Türk Birliği, Avrupa İslam Birliği)	5	3	1	2	1	1
Rafinerizasyon ve Kurumsal Aksiyon Dönemi (AMGT - Avrupa Milli Görüş Teşkilatları)	5	5	4	4	4	3
Yerleşmeci ve Savunmacı Dönem (IGMG – İslam Toplumu Milli Görüş)	5	2	3	5	5	1

Not: Faaliyetlere verilen öncelik sırası 1'den 5'e doğru numaralandırılacaktır. 1- En düşük, 2- Kısmen, 3- Orta, 4- Çok, 5- Çok yoğun.

1995 yılında kurulan IGMG döneminin başat özelliği ise kalıcılık odaklı bir dönem olmasıdır. Kalıcılığın belirginleşmesiyle yerel gündeme yoğunlaşmanın ihtiyaç haline geldiği bu dönemde, üyelerin dini faaliyet taleplerine verilen önem kadar aynı zamanda eğitim faaliyetleri de öncelikli gündem haline getirilmiştir. Eğitim kurumlarının sayısı artırılırken ana okul seviyesinden yetişkinlere yönelik ev sohbetlerine kadar çerçeve müfredat çalışmaları yapılmıştır. Çift dilli eğitim modelleri geliştirilmiş, cami ve cemiyetlerde ihtiyaç duyulan profesyonel kadroların yerelden yetiştirilmesine yönelik stratejiler belirlenmiştir. Sportif faaliyetleri, teşkilat bünyesinde en küçük birimler olan şubelerin inisiyatifine bırakan IGMG, ekonomik faaliyetlere yönelmemiştir. Cenaze hizmetleri, yardımlaşma, Hac-Umre gibi faaliyetleri

kurumsallaştıran IGMG, Türkiye ile ilişkiler konusunda ise görece sınırlama yoluna girmiştir. Türkiye’de RP ile var olan yakın ilişkiler Saadet Partisi (SP) döneminde görülmemektedir. Üyelerini siyasi tercihler konusunda yönlendirmeyen IGMG, Avrupa ülkelerinin seçimlerine katılımı ise teşvik etmektedir. IGMG, köken ülke ile bağların devam etmesini ancak yaşanan ülkenin sorunlarına yoğunlaşılmasını salık vermektedir. IGMG’nin bu tutumuna iki gelişmenin neden olduğu düşünülmektedir. Birincisi; Türkiye’de Saadet Partisi eski gücünü kaybederken, Erbakan’dan ayrılarak partileşen Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) iktidara gelmesi ve IGMG tabanının AKP’ye yönelmesidir. Tabanını kaybetmek istemeyen IGMG Saadet-AKP ayrışmasını Avrupa’ya taşımak istememiştir. İkincisi ise; IGMG hakkında Erbakan ve Milli Görüş ile ilişkilerden ötürü Almanya’da açılan ve yüksek miktarda mali cezalara neden olan yargı süreçleri ve kamuoyuna açıklanan istihbarat raporlarıdır. Bu raporlar nedeniyle yerelde ciddi problemler yaşayan IGMG, siyasi faaliyetlerden uzak durmakta, aynı zamanda da hukuki mücadeleye yoğunlaşmaktadır.

5. İSLAM TOPLUMU MİLLİ GÖRÜŞ'ÜN SOSYO-POLİTİK ETKİLERİ

Araştırmanın bu bölümünde, Almanya'da 2016-2017 yılları arasında yapılan anket uygulaması, derinlemesine mülakatlar ve gözlemlerden elde edilen bilgilere yer verilecektir. Bu veriler ışığı altında IGMG üyelerinin demografik yapısı ve siyasi tutumları ortaya konulmaya çalışılırken, bu süreçte IGMG'nin üyelerine etki düzeyi de incelenmiş olacaktır. Aynı zamanda IGMG'nin hem köken ülke Türkiye ile hem de yaşanılan ülke Almanya ile ilişki düzeylerine etkisi de irdelenecektir.

Algılar ve dönüşümler başlığıyla ele alınacak bu bölümde; siyasi tutum konusunda IGMG'nin sınırlı etkisinin olduğu, IGMG'ye aidiyeti artan üyelerin Almanya'ya uyumunun arttığı, IGMG'nin kimliğin korunmasını teşvik ettiği şeklinde var olan algılar temel alınmış, katılımcıların verdikleri yanıtlar kapsamında algılarda dönüşüm durumu test edilmiştir. Katılımcılara yöneltilen ölçek soruları; IGMG'ye Aidiyet, Uyum Sürecine Katkı, Kimliğin Korunması ve Siyasi Tutum alt boyutlarına ayrılmıştır.

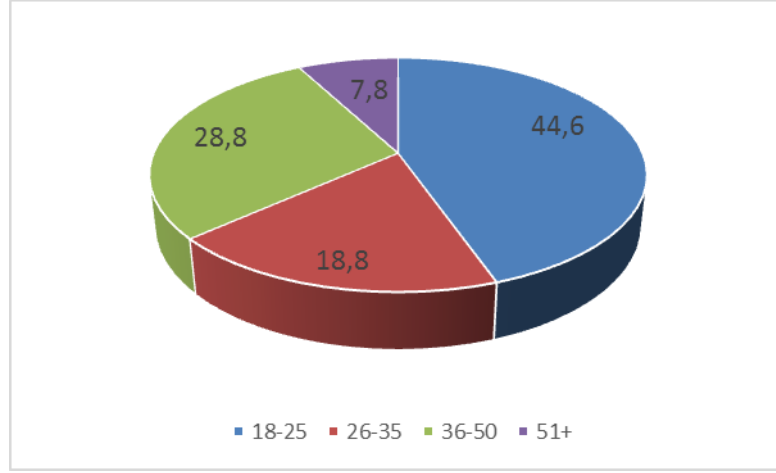
5.1. IGMG ve Aidiyet Düzeyi: Algılar ve Dönüşümler

Araştırma kapsamında anket uygulaması toplamda 555 kişiye uygulanmış, ancak eksik veri yoğunluğundan ötürü bunlardan 151'i değerlendirme dışında tutulmuştur. Aşağıda gösterilecek veriler 399 denek hakkında bilgi vermektedir. Bu kapsamda sunulacak veriler demografik yapı, siyasi ilgi ve tutumlar ile IGMG'ye aidiyet başlıkları hakkında bilgi verecektir.

5.1.1. Demografik Veriler

Araştırma kapsamında; katılımcıların yaş, cinsiyet, doğum yeri, Almanya'da bulunma süresi, eğitim ve gelir düzeyi, vatandaşlık durumu hakkında bilgi elde edilmiştir.

Grafik 1:Yaş Dağılımı

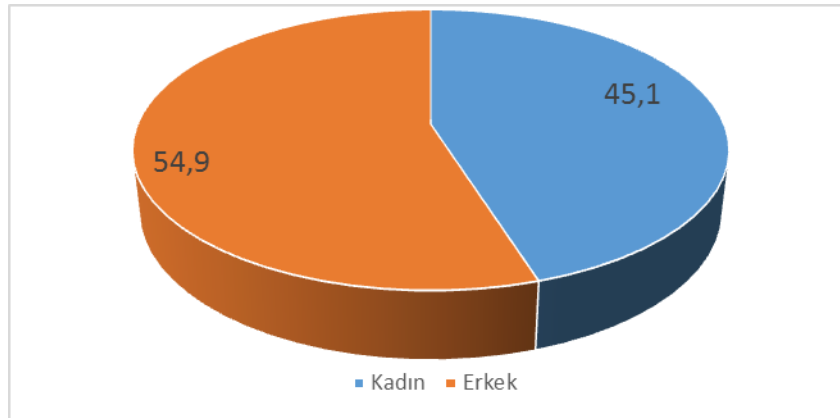

Araştırmaya katılanların; %44,6'sı 18-25 yaş grubunda, %28,8'i 36- 50 yaş grubunda, % 18,8'i 26-35 yaş grubunda, %7,8'i de 51 yaş ve üzeri gruptadır.

Avrupa'da yaşayan Türklere yönelik alan araştırmalarında demografik verilerde ilk dikkat edilen husus, kuşak farklılıklarını barındırmasıdır. IGMG'nin demografik yapısını ölçen bu araştırmada da, deneklerin yaş aralığı kuşak farklılıklarını dikkate alarak hazırlanmıştır. Buna göre, 51 yaş ve üzeri yaş grubu; birinci kuşağı, 36-50 yaş grubu; ikinci kuşağı, 26-35 yaş grubu; üçüncü kuşağı, 18-25 ise dördüncü kuşağı temsil etmektedir.

Yaş dağılımı ile ilgili ortaya çıkan bu sonuç, Avrupa'nın en örgütlü yapısı olarak nitelenen IGMG'nin dinamik bir yapıya sahip olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Zira genel programlarda ve lokallerde yürütülen bu anket çalışmasına katılan IGMG üyelerinin üçte ikisine yakınının genç yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Grafik 2:Cinsiyet Dağılımı

Araştırmaya katılanların % 54,9'u erkek, %45,1'i ise kadındır. Gerek yaş dağılımı gerekse cinsiyet dağılımı açısından bakıldığında alan araştırmasının, Almanya'daki Türk toplumu (bkz. Tablo 9) ve IGMG üyeleri ile ilgili belirli bir ortalamayı verebildiği düşünülmektedir.

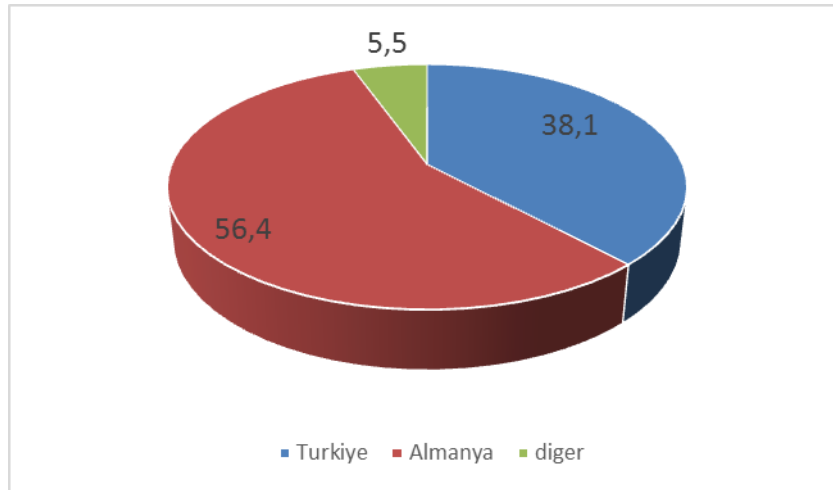
145 bin üyeye sahip IGMG'nin üye profili erkek ağırlıklı olduğu, kadın üye sayısının 30 bin dolaylarında seyrettiği bilinmektedir. Ancak sahada yapılan gözlemlerde erkeklerin üye oluş nedenleri ile kadınlarınki karşılaştırıldığında kadın üyelerin genelinenin aktif üye oldukları, dolayısıyla gerçek ortalamayı alabilmek için eşit oranda bir dağılımın gerekli olduğu kanısına varılmıştır.

Tablo 13:Almanya'da Yaşayan Türk Vatandaşlarının Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

	0-15	16-35	36-65	65 ve yukarı
Erkek	23.569	246.758	386.342	119.841
Kadın	22.217	229.595	361.482	116.309
Toplam	45.786	476.353	747.824	236.150

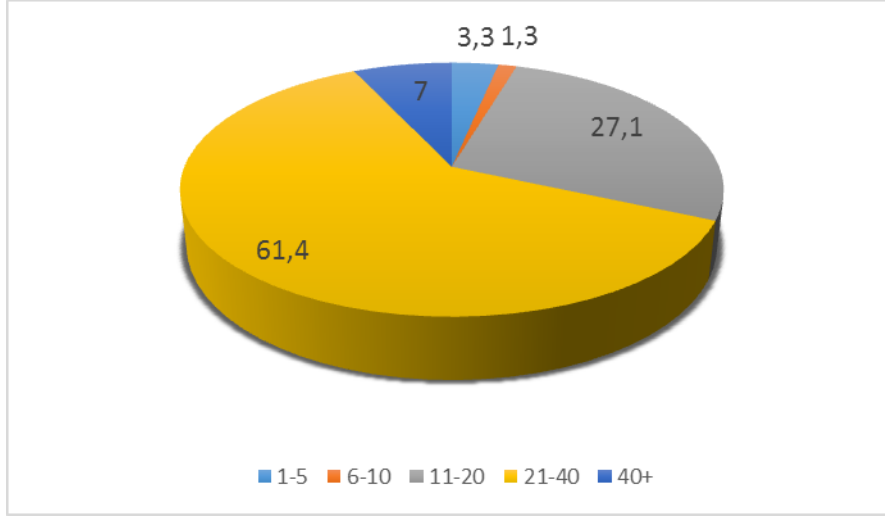
Kaynak: Federal İstatistik Dairesi'nden aktaran Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2015 Yılı Raporu.

Grafik 3:Doğum Yeri

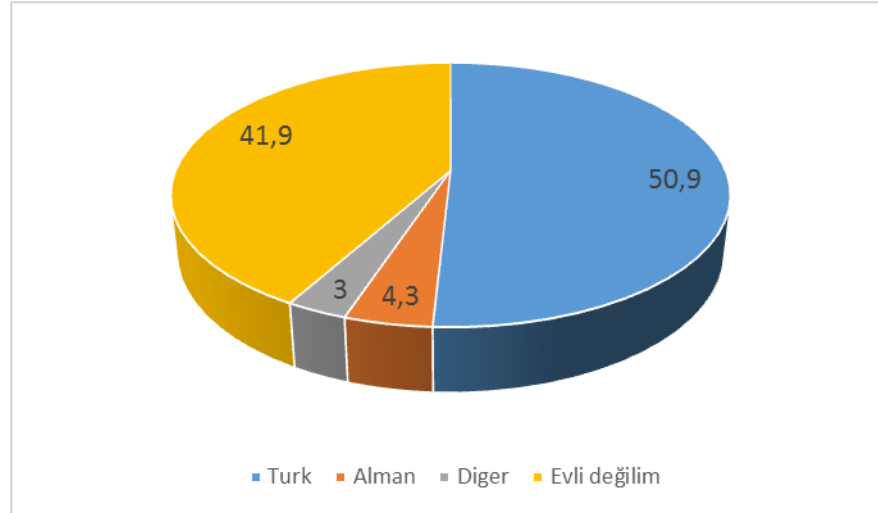
Deneklerin %56,4'ü Almanya'da, % 38,1'i ise Türkiye'de doğmuştur. Başka ülkelerde doğanların sayısı ise % 5,5 dolayındadır. Üçüncü ve dördüncü kuşak yaş aralığında olan deneklerin doğum yerinin Almanya ağırlıklı olması beklenen bir sonuçtur.

Grafik 4:Kaç Yıldır Almanya’da Yaşıyorsunuz?

Kalıcılık dönemi olarak isimlendirilen IGMG döneminde üyelerin de buna uygun olarak uzun süredir Almanya’da ikamet ettiği varsayılmıştır. Nitekim anket uygulaması sonuçları da bunu doğrulamaktadır. Deneklerin % 61,4’ü 21-40 yıl arası süredir, % 7’si de 40 yılı aşkın süredir Almanya’da yaşadığını belirtmiştir. Geriye kalan kısmın % 27,1’i 11-20 yıl, % 3,3’ü ise 1-5 yıl, % 1,3’ü de 6-10 yıldır Almanya’da yaşamaktadır.

Grafik 5: Medeni Durum ve Eşinizin Uyruğu

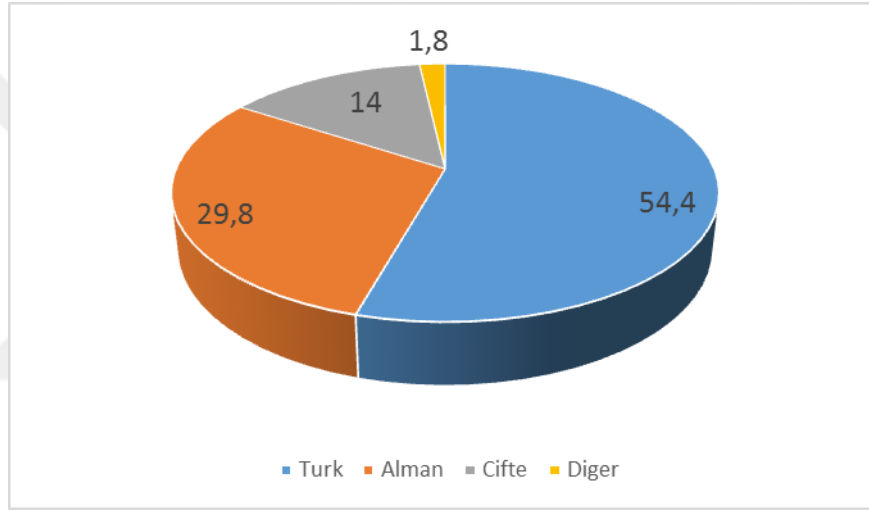

Almanya’da Türklerin demografik verileri arasında önem arz eden konu başlıklarından birisi de evlenilen kişilerin ülke kökenidir. İki toplum arasında evlilik olup olmadığı konusu entegrasyon-uyum tartışmalarında önemli bir parametre olarak görülmektedir.

Araştırmaya katılan deneklerin yarıya yakınının (% 41,9) evli olmadığı tespit edilmiş olmakla birlikte geriye kalan kısmın neredeyse tamamının (% 50,9) eşinin Türk kökenli olduğu görülmüştür. Deneklerin % 4,3'ü eşinin Alman olduğunu ifade ederken % 3'lük bir kesim ise eşinin diğer uyruklardan olduğunu belirtmiştir. Evli olmayan deneklerin 18-25 yaş arasında yoğunlaşması nedeniyle mümkün olanlarıyla kısa görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Evlilik planları yapıp yapmadıkları, Alman uyruklu bir eş düşünüp düşünmedikleri sorulmuştur. Görüşmelerde deneklerin evliliği önemsedikleri ancak din ve kültür uyumsuzluğundan kaynaklı olarak kesinlikle Türk uyruklu olan ancak Almanya'da yetişmiş eş düşündükleri tespit edilmiştir.

Grafik 6: Vatandaşlık Durumunuz

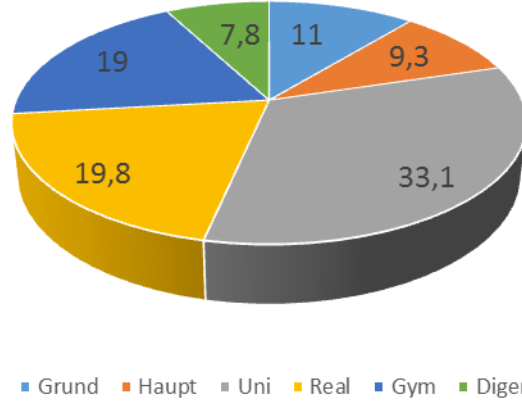

Araştırma konusu açısından önem teşkil eden verilerden birisi de vatandaşlık oranlarıdır. Bir önceki bölümde (Bölüm-4) tablo şeklinde de sunulduğu gibi (Tablo 7), Almanya vatandaşlığına geçişte 2000'li yıllarda tedricen düşüş yaşanmıştır. Almanya'nın dışlayıcı tutumu ve Türkiye'nin cazip gelmesi kaynaklı görülen bu yönelim, IGMG üyeleri ve sempatanlarında da etkisini göstermektedir. Deneklerin % 54,4'ü Türk vatandaşı olduğunu söylerken % 29,8'i ise Alman vatandaşı olduğunu açıklamıştır. Deneklerin % 14'ü çifte vatandaşlığa sahipken % 1,8'i ise başka ülkelerin vatandaşı olduklarını belirtmişlerdir.

Yapılan ikili görüşmelerde, özellikle gençlerin, Alman vatandaşlığına geçiş konusunda oldukça tereddüt yaşadığı tespit edilmiştir. Buna gerekçe olarak öne çıkartılan en önemli düşünce ise Almanya'nın geleceğini kendileri açısından parlak görmemeleri durumudur. Özelde Almanya'nın genelde ise Avrupa'nın İslam ve

Müslümanlar hakkındaki olumsuz tutumlarının tarihsel kökleri olduğuna inanan gençler, bu tutumların gelecekte azalmayacağını hatta artacağını düşünmektedir.

Grafik 7: Eğitim Düzeyi

Ankete katılan deneklerin eğitim düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre, deneklerin % 33,1 eğitim düzeyini üniversite olarak açıklarken, % 19,8'i orta düzey ortaokul (realschule), % 19'u lise (gymnasium), % 11'i ilkököl (grundschule), yüzde 9,3'ü temel düzey ortaokul (hauptschule) olarak belirtmiştir. Katılımcıların yaş durumuyla eğitim düzeylerinin karşılaştırması demografik yapı hakkında daha detaylı bilgi alınmasını sağlamaktadır.

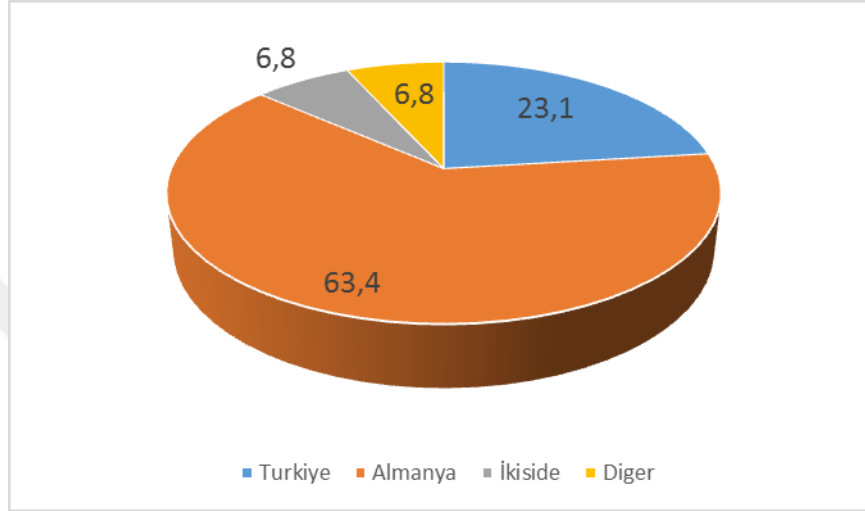
Tablo 14: Yaş- Eğitim İlişkisi

		Grund	Haupt	Uni	Real	Gym	Diğer	Toplam
18-25	N	2	12	61	39	45	19	178
	Satır yüzdesi	1,10%	6,70%	34,30%	21,90%	25,30%	10,70%	100,00%
26-35	N	6	5	37	13	10	4	75
	Satır yüzdesi	8,00%	6,70%	49,30%	17,30%	13,30%	5,30%	100,00%
36-50	N	26	16	27	23	16	7	115
	Satır yüzdesi	22,60%	13,90%	23,50%	20,00%	13,90%	6,10%	100,00%
51+	N	10	4	7	4	5	1	31
	Satır yüzdesi	32,30%	12,90%	22,60%	12,90%	16,10%	3,20%	100,00%
Toplam	N	44	37	132	79	76	31	399
	Genel Yüzde	11,00%	9,30%	33,10%	19,80%	19,00%	7,80%	100,00%

Ki kare bağımsızlık testi sonuçlarına göre, katılımcıların yaşının eğitim durumu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi vardır. 18-25 yaş aralığında eğitim düzeyinin

yüksek olduğu net olarak görülebilmektedir. Genç bir yapılanmaya sahip olan IGMG açısından bu veriler doğrulanabilir niteliktedir. Faaliyet önceliğini “eğitim” olarak belirlediğini vurgulayan IGMG’nin üyeleri ve cemaatini eğitime teşvik ettiği düşünülmektedir. IGMG gençliğinin eğitilmiş olması kalıcılık ve yerleşme hedefiyle örtüşürken Alman devleti açısından da uyum göstergesi sayılabilecektir.

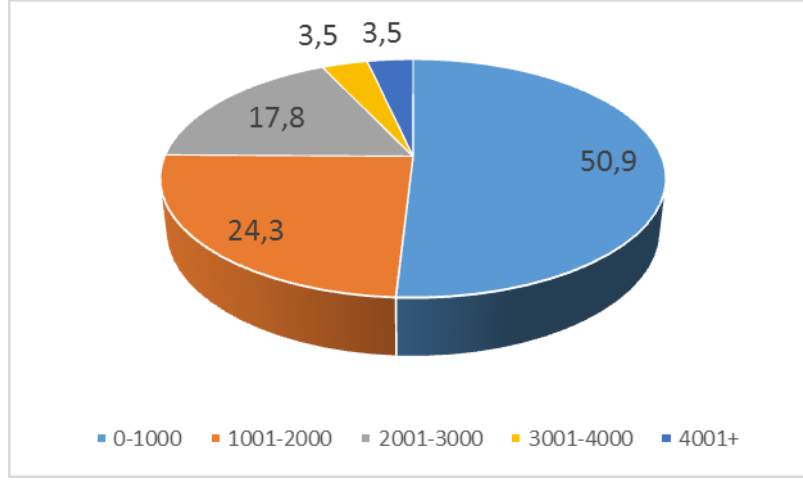
Grafik 8:Eğitim Aldığınız Ülke

Katılımcıların %63,4’ü Almanya’da öğrenim görürken, % 23,1’i de Türkiye’de eğitim almıştır. % 6,8’i eğitiminin bir kısmını Almanya’da diğer kısmını Türkiye’de aldığını belirtirken % 6,8’i ise başka ülkelerde eğitim aldıklarını ifade etmiştir.

Erder’e (2006: 98) göre, nitelikli işlere göçmen çocuklarının girme ihtimallerinin az olmasından ötürü, göçmenlerin yeni kuşakları zorunlu eğitimden sonra eğitimlerini sürdürme eğilimi göstermektedir. Erder’in bu tespiti, IGMG’liler arasında eğitime verilen önemin gerekçesini de açıklamaktadır. Ancak bu eğilimin salt iş bulma ya da daha iyi şartlarda yaşam kaygısıyla değil aynı zamanda psikolojik etmenlerle de ilgisi olduğu düşünülmektedir. Zira yeni nesil gençler arasında Gymnasium’a (lise) gitmenin, abitur yapmanın (lise bitirme sınavı) veya yükseköğrenime geçmenin yaşanılan çevrede kendini kanıtama aracı olarak görüldüğü gözlemlenmiştir. Çocukları bu düzeyde olan aileler de benzeri bir dürtüyle bunu bir övünç nedeni olarak görmektedir. Bu durum IGMG üyelerinin eğitim düzeyinin yükselmesini sağlarken diğer yandan da nitelikli iş kollarında görevlere yükselmenin önünü açmaktadır.

Grafik 9:Gelir Düzeyi

Araştırmada gelir düzeyine ilişkin elde edilen sonuçlar, genel yapıya orantılandığında, tahmin edilen değerlerin altında çıkmıştır. Buna göre araştırmada; katılımcıların % 50,9'u 0-1000 Euro arasında gelire sahip olduğunu belirtirken, % 24,3'ü 1000-2000 Euro, % 17,8'i de 2000-3000 Euro mertebesinde geliri olduğunu ifade etmiştir. 3000-4000 Euro geliri olan katılımcılar % 3,5 olurken, 4000 Euro üzeri geliri olanlar yalnızca % 3,5'te kalmıştır.

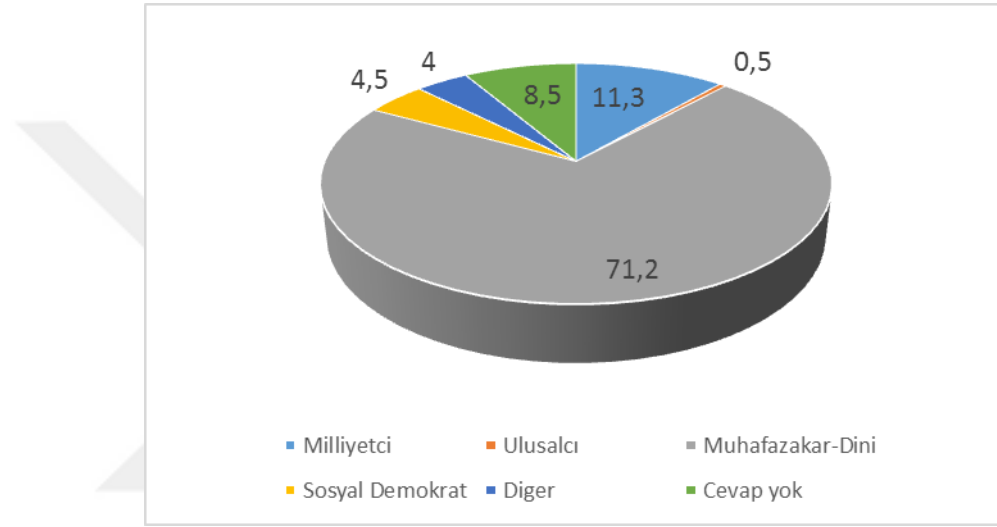
Özellikle 2000'li yılların sonuna doğru Avrupa'da ekonomik daralmanın yaşandığı, bu daralmadan Türklerin de ziyadesiyle etkilendiği bilinmektedir. Ancak yarım asra yakın süredir Almanya'da ikamet eden Türk nüfusu, ulaştığı gelir seviyesiyle orta düzeyde bir yaşam sürmektedir. Katılımcıların dörtte üçünün gelir seviyesini 0-2000 Euro arası olarak açıklamasının, kendi içinde doğru olmakla birlikte, kişisel gelir seviyesini yansıttığı düşünülmektedir. Zira evli olmayan katılımcıların büyük çoğunluğu araştırmaya hane halkı geliri bilgisi vermemiş olmaktadır. Gözlemler neticesinde elde edilen veri, IGMG üyelerinin gelir düzeyi skalasında 1000-3000 arasına yoğunlaştığı yönündedir.

5.1.2. Siyasal İlgi ve Tutumlar

Alan araştırmasının uygulanması öncesinde katılımcılara yöneltilecek sorular belirlenirken çeşitli nedenlerle siyasi tutumlara yönelik sorularda kısıtlamaya gidilmiş, doğrudan sorular çıkartılmak zorunda kalmıştır. Bunun birinci sebebi; anket uygulamasının 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu tartışmalarının Türk-Alman ilişkilerini gerginleştirdiği bir döneme denk gelmesidir. Katılımcıların

konjonktürel gelişmeden rahatsız olup, net cevaplar vermekten kaçınması söz konusu olmuştur. Bir diğer sebep; IGMG'nin bu süreçten etkilenmemek için sorularda değişim yapılması talebidir. Üyeleri arasında var olan AKP-Saadet ayrışmasında taraf olmamaya çalıştığı görülen IGMG, tam da seçim döneminde böylesi bir anketin tartışmalara sebebiyet vermesinden ve cemiyetler de huzursuzluğa neden olmasından çekinmiştir. Bu nedenle dolaylı sorular üzerinden değerlendirmeler yapılacak, elde edilen veriler yapılan gözlemlerle yorumlanacaktır.

Grafik 10: Türkiye’de Hangi Tür Parti Tercihi

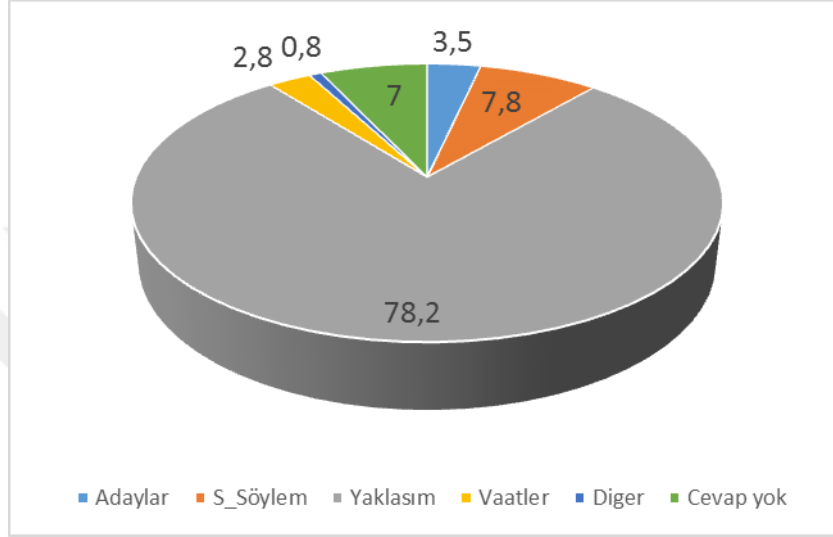

Bu kapsamda katılımcılara yöneltilen ilk soru; Türkiye’de yapılan seçimlerde hangi tür partileri tercih ettikleri olmuştur. Muhtemel yanıtlara ise; milliyetçi, ulusalcı, muhafazakar-dini, sosyal demokrat ve diğer seçenekleri konmuştur. Diğerlerine nazaran önemine binaen rahatlıkla anlaşılabilir, muhafazakar-dini seçeneği hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Zira şayet soru doğrudan sorulabilseydi, parti isimleri üzerinden muhafazakarlığı temsilen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), dini duyarlılığı temsilen de Saadet Partisi (SP) sorulacaktı. Ancak süreç kapsamında soru dolaylı olarak yöneltilmiş ve muhafazakar-dini seçeneği birlikte sunulmuştur.

Katılımcıların % 71,2’si muhafazakar-dini partilere, % 11,3’ü milliyetçi partilere, % 4,5’u sosyal demokrat partilere, % 4’ü de diğer seçeneğine oy verdiğini ifade etmiştir. % 8,5 gibi önemli bir kesim bu soruya hiç yanıt vermezken % 0,5’lik bir grup da ulusalcı partileri destekleyeceğini belirtmiştir. Kuruluşundan itibaren Milli Görüş geleneğine yakınlığıyla bilinen bir yapının üyelerinin, muhafazakar-dini partilere yönelmesi beklenen bir durumdur. Ancak bu kişilerin muhafazakar-dini parti olarak

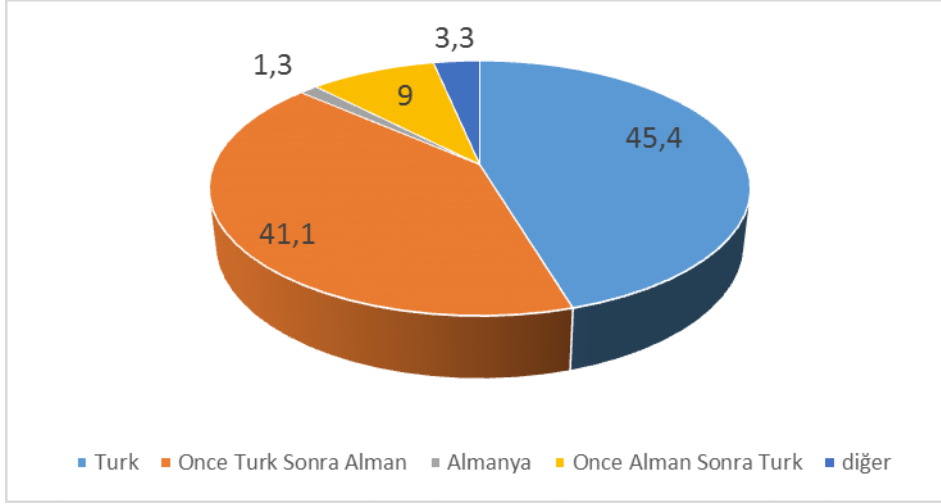
hangi partiyi kast ettikleri bilinmemektedir. Yapılan gözlemlerde net olarak anlaşılmaktadır ki, muhafazakar-dini seçeneğini işaretleyen IGMG üyeleri arasında iki parti öne çıkmaktadır: Adalet ve Kalkınma Partisi ve Saadet Partisi. Bununla birlikte IGMG üyeleri arasında HDP, MHP gibi partileri destekleyenlerin olduğu da anket uygulamasında gözlemlenmiştir.

Grafik 11: Almanya’da Oy Vermede Öncelikli Tercih

Katılımcılara, Almanya’da yapılan seçimlerde oy verecekleri partide neye öncelik verdikleri sorulmuş, seçenek olarak ise; adayları, siyasi söylemi, Türklere/Müslümanlara yaklaşımı, sosyo-ekonomik vaatleri sunulmuştur. Katılımcıların % 78, 2 gibi büyük bir çoğunluğu partilerin Türklere/Müslümanlara yaklaşımını önemseydiğini belirtmiştir. % 7,8 gibi azımsanmayacak bir kesim siyasi söylemlere dikkat ettiğini ifade ederken, % 3,5’i başka sebeplere göre oy verdiğini, % 2,8’i vaatleri, % 0,8’i adayları öncelediğini belirtmiştir. % 7’lik kesimin cevap vermediği bu soru, ortaya çıkan sonuçla birlikte IGMG üyelerinin siyasal tercihlerinde tepkisel bir tutum izlediğini göstermektedir. Nitekim bu sonuç, Almanya’daki seçimler incelendiğinde de görülebilmektedir. Mevcut Alman partilerinden herhangi birisi arasında seçim yapmak durumunda kalan Türklerin siyasal tercihlerini belirleyen en önemli etkenin; Türklere yakın durulması ve günlük hayatta karşılaştıkları sorunların gündeme getirilmesi olduğu bilinmektedir.

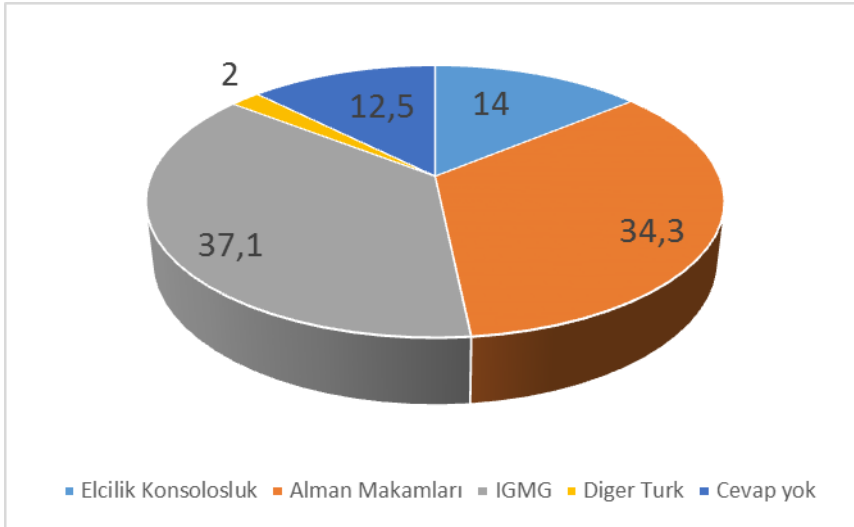
Grafik 12: Kendinizi Nasıl Tanımlarsınız?

Kendinizi nasıl tanımlarsınız sorusuna; katılımcıların % 45,4'i Türk, % 41,1'i önce Türk sonra Alman, % 9'u önce Alman sonra Türk, % 3,3'ü diğ er, % 1,3'ü de Alman olarak cevap vermişlerdir.

Bu sonuç, IGMG üyelerinin kendisini nasıl tanımladığını göstermesi açısından önemli olmakla birlikte, vatandaşlık durumuyla birlikte ele alındığında orantılı bir netice sunmaktadır. Alman vatandaşı ya da çifte vatandaş olanların kendisini tanımlarken Alman kimliğini de yok saymadığı anlaşılmaktadır. Bir diğ er ifadeyle, bu şartlara sahip IGMG üyeleri Almanya'da Almanlarla birlikte ancak Türk kimliğini muhafaza ederek yaşama arzusu göstermektedir. Ancak geriye kalan yaklaşık % 50'lik kesimin kendisini Türk olarak ifade etmesi önemli bir veri olarak değerlendirilmelidir.

Grafik 13: Başvuru Mercii Tercih

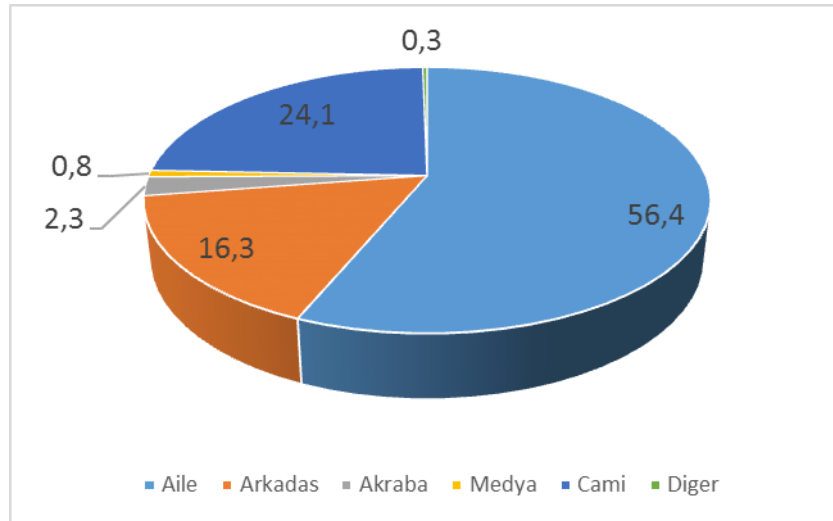
Katılımcılara, “herhangi bir ayrımcılığa uğradığınızda nereye başvurursunuz?” sorusu yöneltilmiş, cevap olarak da; Türk elçiliği-konsoloslugu, Alman makamları (polis, savcı vb.), IGMG Genel Merkezi ve diğer Türk kökenli kuruluşlar şeklinde dört seçenek sunulmuştur. Sonuç olarak, % 37,1’i IGMG Genel Merkezi’ni, % 34,3’ü Alman makamlarını, % 14’ü Türk elçiliğini/konsolosluğunu, % 2’si diğer Türk kökenli kuruluşları başvuru merci olarak gösterirken % 12,5’luk bir kesim ise yanıt vermemeyi tercih etmiştir.

Ortaya çıkan bu sonuç, IGMG üyeliği ile uyum arasındaki ilişkiye veri teşkil edebilecek niteliktedir. Zira bir kişinin en sıkıntılı anında güvenmediği bir yere başvurması mümkün değildir. Gidilen yer aynı zamanda duygusal yakınlık düzeyini de işaret etmektedir.

5.1.3. IGMG’ye Aidiyet Düzeyi

IGMG’nin sosyo-politik etki düzeyini ölçebilmek için, katılımcıların IGMG ile ilişki düzeyinin ve IGMG’ye aidiyetinin ortaya konması gerekmektedir. Bu kapsamda, katılımcıların Milli Görüş ile irtibat düzeyi, hizmetlerinden yararlanma ve bunları takip düzeyi gibi hususlar araştırmaya konu edilmiştir.

Grafik 14: Milli Görüş’le ilk Temasınız Hangisi Aracılığıyla Oldu?

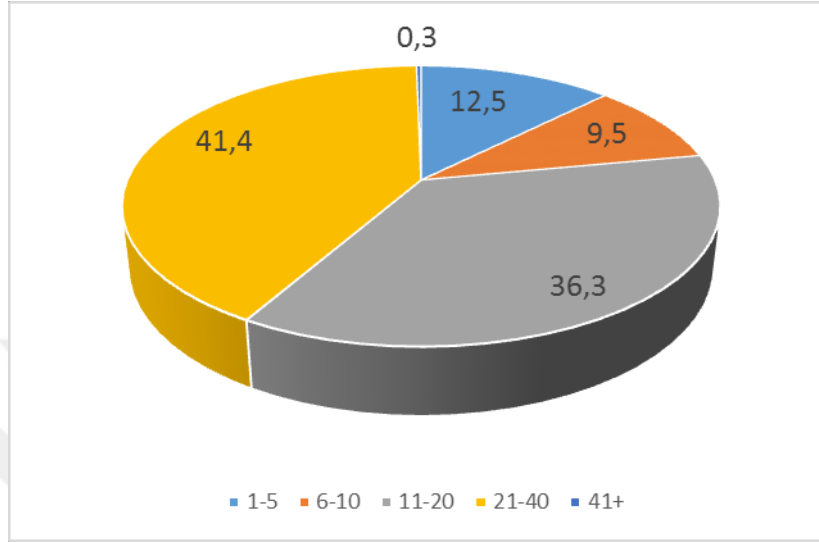

Katılımcıların % 56, 4’ü ailesi aracılığıyla Milli Görüş ile temas kurduğunu söylerken, % 24,1’i cami, % 16,3’ü arkadaşı, % 2,3’ü akrabası aracılığıyla Milli Görüş’ü tanıdığını belirtmiştir. Bu sonuç göstermektedir ki, IGMG açısından örgütsel devamlılığı sağlayan ilk adres; aile olmaktadır. Aile üzerinden değerler yeni nesillere

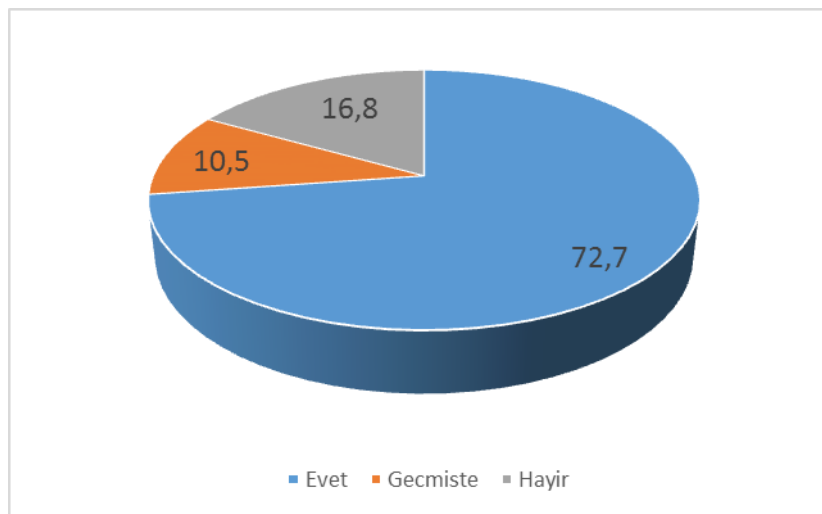
aktarılmaktadır. Diğer önemli etkenler cami ve arkadaş seçenekleridir. Arkadaş ortamlarının Avrupa şartlarında cami çevresinde kurulduğu düşünüldüğünde caminin IGMG açısından önemli bir işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 15: Kaç Yıldır Milli Görüş Teşkilatındasınız?

Milli Görüş ile irtibat süresiyle ilgili soruya, katılımcıların % 41,4'ü, 21-40 yıl, % 36,3'ü 11-20 yıl, % 12,5'i 1-5 yıl, % 9,5'i 6-10 yıl cevabını vermiştir. % 0,3 gibi çok az bir kısmı ise 40 yılın üzerinde yanıtını vermiştir. Bu sonuca göre; IGMG'ye üye olan kişilerin irtibatlarının uzun yıllar devam ettiği, IGMG üyeliğinin devamlılık arz ettiği söylenebilmektedir.

Grafik 16: IGMG'de İdarecilik Görevi

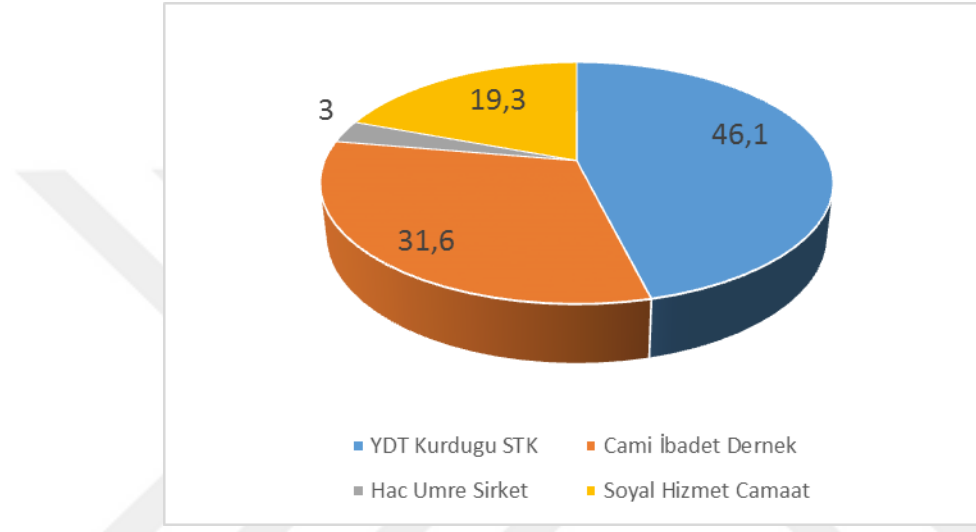

Katılımcıların IGMG bünyesindeki temsil oranı açısından önemli olan bu soruya katılımcıların dörtte üçe yakın bir kesimi (% 72,7) idareci olduğu yönünde bilgi vermiş,

% 10,5'i de geçmişte görev aldığını dile getirmiştir. Katılımcılardan % 16,8'lik bir grup ise IGMG'de idarecilik yapmadığını belirtmiştir.

Bu sonuç; alan araştırmasının yorumlanması sürecinde, elde edilen verilerin IGMG'yi anlamlandırma açısından katkı sunacağını işaret etmektedir. Aynı zamanda IGMG üyelerinin salt üye olarak kalmayıp idareci olarak yönetimlerde görev aldığını da ortaya koymaktadır.

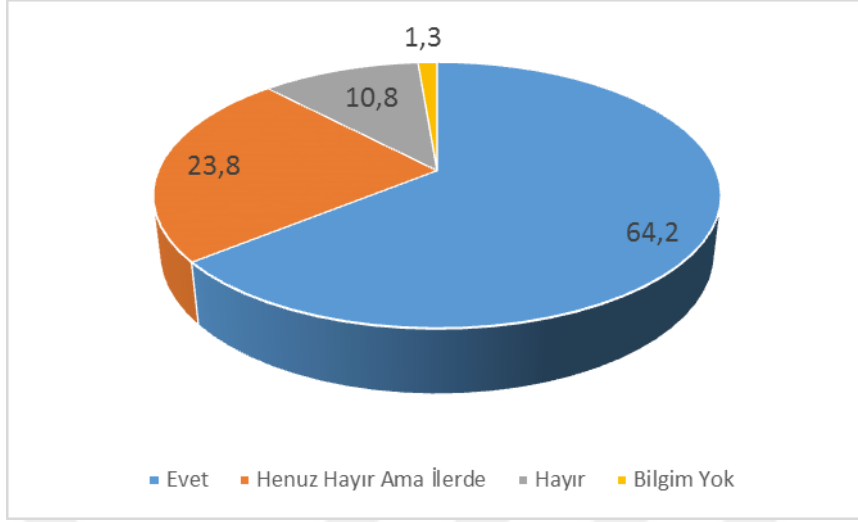
Grafik 17: IGMG'yi Öncelikli Olarak Nasıl Tanımlarsınız?

Katılımcıların % 46,1'i IGMG'yi yurtdışında yaşayan Türklerin kurduğu bir sivil toplum kuruluşu olarak tanımlarken, % 31,6'sı cami hizmetleri veren bir dernek, % 19,3'ü sosyal hizmetler veren bir cemaat, % 3'ü ise hac-umre hizmetleri veren bir şirket olarak tanımlamıştır.

Ortaya çıkan bu sonuç, IGMG açısından doğrulanabilir veriler sunmaktadır. IGMG, her ne kadar cami hizmetleri verse de, Türkler arasındaki konumlandığı statü, salt bir dini tarikat ya da cemaat statüsü değildir. Nitekim herhangi bir tasavvufi yönü, geçmişi bulunmamaktadır. Buna karşın IGMG, dini cemaat statüsüne uygun gelecek şekilde faaliyetler yürüten bir yapı arz etmektedir. Bu nedenle yukarıdaki nitelendirmeler doğru kabul edilebilir düzeydedir.

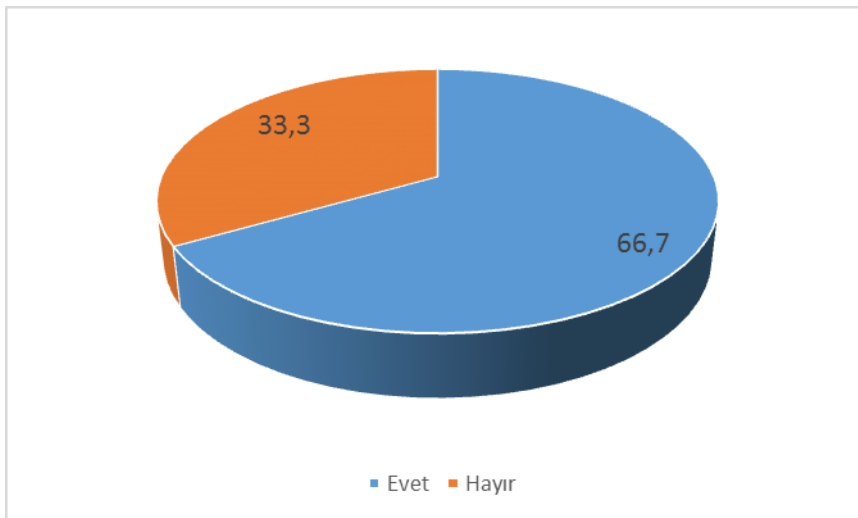
Grafik 18: IGMG Hizmetlerinden Yararlanma Durumu

Cenaze fonu ve hac-umre hizmetleri tüm kesimlerin ortak ihtiyacı konumundaki hizmetler olup birçok yapı tarafından bu alanda hizmet verilmektedir. Üyelerin IGMG'nin bu hizmetlerinden yararlanma düzeyi, aidiyet ilişkisini gösteren nitelikte olacağından incelenmesi yararlı görülmüştür. % 64,2'si bu hizmetlerden yararlandığını ifade ederken, % 23,8'i henüz yararlanmadığını ancak ileride yararlanmayı düşündüğünü belirtmiştir. % 10,8'lik bir kesim yararlanmadığını söylerken, % 1,3'ü ise bu hizmetlerden haberdar olmadığını dile getirmiştir.

Araştırma sonucu, IGMG üyelerinin hizmetlerden haberdar olduğunu ve IGMG'yi tercih ettiğini göstermektedir.

Grafik 19: IGMG Yayınlarının Takibi

Bir diğ er aidiyet belirtisi, IGMG yayınlarının takibi konusudur. Teşkilat bünyesinde söylem birliğini sağlamayı hedefleyen yayınlar etkisini ancak üyeler tarafından takip edildiğinde gösterebilecektir. Bu anlamda katılımcılara yayınları takip düzeyleri sorulmuştur.

Katılımcılar arasında IGMG yayınlarını takip edenlerin oranı % 66,7 olurken, geriye kalan % 33,3 ise takip etmediğini belirtmiştir. Bu sonuçlara göre IGMG yayınlarının takip edildiği söylenebilmektedir. Ancak yapılan gözlemlerde tüm camilere ve şubelere gönderilen yayınların yaygın düzeyde okunmadığı, ilgi gösterilmediği izlenimi oluşmuştur. Camia gazetesi ve Perspektif dergisinin bilinirliği diğ er yayınlara göre yüksek çıkarken, IGMG yayınları arasında olmadığı halde Milli Gazeteyi takip ettiğini dile getiren katılımcılar olmuştur. Bununla birlikte yayınların dini ve sosyo-kültürel konularda genel bir algı oluşturduğu, etkinliklerin tanıtımı açısından örgüt içi haberleşmeyi sağladığı tespit edilmiştir.

IGMG ile aidiyeti ölçmek için ölçek kısmında da çeşitli yargılar katılımcılara iletilmiştir. Bu kapsamda; zekat-fitre-kurban gibi mali ibadetlerde IGMG'yi tercih ettikleri, çocuklarını IGMG'nin ilgilendiği eğitim kurumlarına gönderdikleri ve çocuklarının büyüdüğünde IGMG üyesi olmasını istedikleri varsayılmıştır. Bu ifadelere yönelik tepkileri sorulan katılımcıların mali ibadetler konusuna yarı oranda destek verdikleri görülmektedir.

Tablo 15: Mali İbadetlerde (Zekat-Fitre-Kurban) IGMG Tercihi

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	32	8
Katılmıyorum	72	18
Kararsızım	80	20,1
Katılıyorum	139	34,8
Kesinlikle Katılıyorum	76	19
Toplam	399	100

Düşük sayılabilecek bu oran, katılımcıların çocuklarını IGMG'nin ilgilendiği eğitim kurumlarına gönderme konusunda çok daha aşağı seviyelerde görünmektedir.

Tablo 16: IGMG Eğitim Kurumları Tercihi

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	86	21,6
Katılmıyorum	122	30,6
Kararsızım	94	23,6
Katılıyorum	54	13,5
Kesinlikle Katılıyorum	43	10,8
Toplam	399	100

Katılımcıların çocuklarını eğitim kurumlarına göndermeye çok fazla istekli olmadıkları görülmektedir. Faaliyetlerini eğitim alanında yoğunlaştıran IGMG açısından bu veri ilginç bir sonuç yansıtırken, alan araştırması süresince eğitim kurumlarıyla ilgili herhangi bir olumsuz tutuma rastlanılmamasından ötürü katılımcıların soruyu yanlış anlama ihtimali üzerinde durulmaktadır. Katılımcıların “Çocuğumu IGMG’nin ilgilendiği eğitim kurumlarına gönderirim” ifadesini çocukların Alman okullarına gönderilmeyip yalnızca IGMG eğitim kurumlarına gönderilmesi şeklinde anladıkları varsayılmaktadır. Ancak bununla birlikte üyelerinin IGMG eğitim kurumlarına, çeşitli nedenlerle sıcak bakmama ihtimali de göz önünde tutulmalıdır. Bu nedenler arasında; eğitimci kadrosunun ya da fiziki imkanların yetersiz oluşu, takip edilen müfredat ya da eğitim metodunun beğenilmeyişi, ilerleyen süreçte denklik verilmemesi gibi seçeneklerin var olduğu düşünülmektedir.

Tablo 17: Çocukların Gelecekte IGMG Üyesi Olmasına Bakış

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	39	9,8
Katılmıyorum	73	18,3
Kararsızım	101	25,3
Katılıyorum	113	28,3
Kesinlikle Katılıyorum	73	18,3
Toplam	399	100

Görüldüğü gibi, katılımcılar çocuklarının büyüdüğüde IGMG üyesi olması konusunda da, diğer iki soruda olduğu gibi, destekleyici bir tutum ortaya koymamaktadır. Dörtte birinin kararsız kalması ve yine dörtte birinden biraz daha fazlasının da olumsuz sayılabilecek yanıtlar vermesi, katılımcıların yarısının IGMG aidiyet düzeyi ile ilgili ilginç bir dikotomi sunmaktadır.

Ancak katılımcıların IGMG'ye aidiyet düzeyinin genel olarak yüksek oranlarda olduğu düşünülmektedir. Yapılan gözlem ve görüşmelerde de net olarak tespit edilebilen bu durum, IGMG'nin iç bünyeye yönelik kapsamlı örgütlenmesi ve faaliyet çeşitliliğiyle ilişkili görülmektedir.

5.2. Siyasal Tutuma İlişkin Algılar ve Dönüşümler

Bu konu iki ayrı açıdan ele alınacaktır. Birincisi; IGMG üyeleri ve yöneticilerinin Türk ve Alman siyaseti ile ilgili tutumları önem arz etmektedir. Zira hem Türkiye hem de Almanya'daki seçimlere ilişkin yaklaşımlarının tespiti gereklidir. İkinci konu ise diğer Müslüman gruplar ile ilişkiye etki düzeyinin irdelenmesini içermektedir. Müslüman gruplarla ilişki kurulması siyasal bir tutum olarak kabul edilmektedir.

5.2.1. Yurtdışı Türklerin Siyasal Katılımına Etkisi

Almanya genelinde yaşayan 3 milyonu aşkın Türkiyeli göçmenin siyasal tutumu, gerek Türk gerekse Alman siyasi sisteminin dikkate almasını gerektirecek bir niteliğe sahiptir. Önceki bölümlerde de işlendiği üzere, Almanya'da yaşayan seçmenlerin Türkiye seçimlerine etkisi özellikle kritik süreçlerde belirginleşirken Almanya'da da Türklerin yoğun yaşadığı bölgelerde kıl payı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu seçmen kitlesi içerisinde örgütlenen en büyük sivil oluşum ise IGMG'dir. Bu nedenle IGMG'nin siyasal tutumunun, yurtdışı Türklerin oy verme davranışında önemli bir parametre olduğu ve sonuçları etkilediği bilinmektedir. Fakat bu etki düzeyinin ne oranda olduğu hususu araştırılmaya muhtaç bir konudur.

IGMG'nin siyasal tutuma etki düzeyini ölçebilmek için katılımcıların IGMG'ye aidiyetini ölçen bazı anket sorularına verdikleri yanıtların ortalamalarının karşılaştırılması işlemi (örneklem T testi) gerçekleştirilmiştir. Bu karşılaştırma; IGMG'ye aidiyet düzeyi ile siyasal tutum arasında bir ilişkinin var olup olmadığını görebilme imkanı sunmaktadır.

Tablo 18: Siyasi Tutum ve IGMG'ye Aidiyet Faktör Ortalamalarının Karşılaştırılması

Değişkenler	Farkların Ortalaması	t	P
- Siyasal Tutum - IGMG Aidiyeti	-0,9792	-15,944	0,000

İki faktör ortalamasının karşılaştırılması amacıyla yapılan eşleştirilmiş örneklem t testi sonuçlarına göre $p = 0.000 < 0,05$ olduğu için siyasi tutum ve IGMG'ye aidiyet faktörleri ortalamaları arasındaki 0.9792'lik fark istatistiksel olarak anlamlıdır. Karşılaştırma sonucuna göre, IGMG'ye aidiyet faktörü daha yüksek ortalamaya sahiptir.

Tablo 19: Siyasi Tutum ve IGMG'ye Aidiyet Faktör Ortalamaları

Boyutlar	Ortalama
Siyasi Tutum	3,1867
IGMG Aidiyet	4,1659

Elde edilen bu verilere göre, üyelerine aidiyet duygusu kazandırmakta sorun yaşamayan IGMG'nin, siyasi tutumlara etki konusunda daha az belirleyici olduğu görülmektedir. IGMG'ye aidiyet hisseden katılımcılar, siyasi konularda IGMG'nin yönlendirmesine göre hareket etmedikleri yönünde tavır göstermişlerdir. 2016 ve 2017 yıllarında Almanya'da yapılan iki ayrı alan araştırması süresince, yukarıda ifade edilen bu sonucu teyit eden çeşitli argümanlarla karşılaşmıştır.

Bu argümanlardan birincisiyle; Türkiye'de yapılan 16 Nisan 2017 referandumunda hangi kararın verileceği konusunda karşılaşmıştır. IGMG üyeleri arasında siyasi tercihini AKP'den yana kullananlar, referandum sürecinde IGMG'nin kurumsal bir karar açıklamayarak kararı üyelere bırakmasına karşı çıkmış ve bunu referandumun kabul edilmesine destek vermemek olarak algılamıştır. Halbuki IGMG destek vermeme gibi bir tutum göstermemiş, cami cemaati arasında farklı oy tercihinde bulunanlar olabileceği, bunun da cemaat içerisinde huzursuzluğa sebebiyet vereceği gerekçesiyle şöyle bir çağrıda bulunmuştur:

“Camilerimizde siyasi tercihler üzerinden ayrışma ve münakaşalara yer yoktur. Bizler her koşulda birbiriyle ünsiyetini muhafaza eden, tartışma adabına sahip bir geleneğin temsilcileri olmalıyız. Bilhassa referandum öncesinde ve seçim sürecinde aklımızda tutmamız

gereken en önemli husus, 17 Nisan sabahı yüz yüze bakacağımız olmalıdır. Kardeşlerimizi inciten, kıran, dışlayan bir dil kullanmak teşkilatımızın mensuplarına yakışmayacağı gibi, demokratik seçimlerin kendi ruhuna da aykırı olacaktır. Referandum sürecinde kardeşliğimizi bozacak her türlü yaklaşımdan şiddetle kaçınalım ve teşkilatımızın kardeşlik ruhuna yakışmayan söz ve eylemlerden bilhassa uzak duralım. Sevgi, kardeşlik ve muhabbeti temel esas kabul eden teşkilatımızın mensuplarının bu minvalde hareket edeceğine inancımız tamdır.”(Ergün, 2017a).

Bizzat IGMG Genel Başkanı Kemal Ergün tarafından yapılan bu açıklamanın IGMG üyelerinin bir kısmını memnun etmediği görülmüş, anket uygulanan kişilerle yapılan ikili görüşmelerde de, IGMG'nin bu tavrının referanduma destek vermeme şeklinde yansıtıldığı gözlemlenmiştir.

Bir diğer argüman ise, IGMG'nin Türkiye'deki Milli Görüş ideolojisine sahip kuruluşlarla ilişkisini zayıflatmasıyla ilgilidir. IGMG üyeleri arasında siyasi tercihini Saadet Partisi'nden yana kullananların dile getirdiği bu argümana göre, IGMG kendi geçmişinden soyutlanmaya çalışmaktadır. Avrupa ülkelerinin baskısından ötürü bu soyutlanmanın yapıldığı düşünülürken, IGMG Türkiye'de iktidarda bulunan AKP ile ideolojik yakınlaşmaya girdiği iddiasıyla eleştirilmektedir. Bu eleştirilere rağmen IGMG'ye olan aidiyetini devam ettiren bu kesimler aynı zamanda Saadet Partisi'nin yurtdışı temsilciliklerinin etkinliklerine de katılmaktadır.

Bu iki örnekte de görüldüğü gibi, siyasal olarak IGMG'nin kendisini temsil etmediğini düşünen ve bu yüzden eleştiriler getirerek siyasal tutumlarını kendi kararlarına göre şekillendiren AKP'li ya da SP'li üyeler, bununla birlikte IGMG'ye aidiyetlerini de devam ettirmektedirler. Ancak bu durum, IGMG'nin siyasal tutuma etkisinin tamamen kaybolduğu şeklinde de anlaşılmalıdır. Zira IGMG teşkilatlarında genç nesillere örnek olarak gösterilen en önemli isimlerden birisi Necmettin Erbakan'dır. Bu nedenle, her ne kadar IGMG siyasal tutum kapsamında oy verme davranışına müdahale etmese de, IGMG üyelerinin muhafazakar-dini partiler dışında başka bir partiye yönelmesi beklenmemektedir. Ancak bu noktada bir gözleme yer verilmesi gerekmektedir. Özellikle IGMG'li gençlerle yapılan kısa görüşmelerde, belirli bir siyasal formasyona sahip olmadıkları, güncel gelişmelerden etkilenecek medya aracılığıyla tutum belirledikleri görülmüştür. Bunun sonucunda genç IGMG üyelerinin gösterdiği oy verme davranışının irdelenmesi gerekmektedir.

Tablo 20: Yaş - Desteklenen Parti Türü İlişkisi

		Milliyetçi	Ulusalıcı	Muhafazakar-Dini	Sosyal Demokrat	Diğer	Cevap yok	Toplam
18-25	N	32	2	104	12	9	19	178
	Satır yüzdesi	18,00%	1,10%	58,40%	6,70%	5,10%	10,70%	100,00%
26-35	N	5	0	59	4	2	5	75
	Satır yüzdesi	6,70%	0,00%	78,70%	5,30%	2,70%	6,70%	100,00%
36-50	N	7	0	92	1	5	10	115
	Satır yüzdesi	6,10%	0,00%	80,00%	0,90%	4,30%	8,70%	100,00%
51+	N	1	0	29	1	0	0	31
	Satır yüzdesi	3,20%	0,00%	93,50%	3,20%	0,00%	0,00%	100,00%
Toplam	N	45	2	284	18	16	34	399
	Genel Yüzde	11,30%	0,50%	71,20%	4,50%	4,00%	8,50%	100,00%

(Ki kare bağımsızlık testi sonuçlarına göre $\chi^2 = 35.190$ olarak bulunmuştur. Test ilişkin $p = 0.002 < 0,05$ olduğu için katılımcıların yaşları Türkiye’de destek verdikleri parti türü tercihlerine istatistiksel olarak anlamlı etkisi vardır.)

Yukarıdaki tabloda da (tablo 11) görüldüğü gibi, IGMG üyeleri arasında milliyetçi partilere destek vereceğini söyleyenlerin yaklaşık dörtte üçü 18-25 yaş aralığındaki genç erkek ve kadınlardır. Milliyetçi seçeneğini işaretleyen genç katılımcıların bir kısmıyla ayrıyeten görüşmeler de yapılmıştır. Bu görüşmelerde milliyetçilikten ne anladıkları, hangi partiyi kastettikleri açıkça sorulmuş, gençlerin verdiği cevaplar oldukça dikkat çekici bulunmuştur. Milliyetçilik ile Türk milliyetçiliğini değil Türkiye’ye duyulan sevginin ve bağlılığın kastedildiğini düşünen gençler, siyasi parti olarak da Türk milliyetçisi parti olarak bilinen MHP’yi değil AKP’yi desteklediklerini dile getirmiştir. Bu kişiler, muhafazakar-dini parti olarak ise Saadet Partisi’ni görmektedir. Tablo 11’in verdiği bir başka veri, muhafazakar-dini partilere destek oranının yaş ile doğru orantılı olmasıdır. Yaş oranı düştükçe muhafazakar-dini partilere yönelim de düşüş görülmektedir. Nitekim parti tercihini muhafazakar-dini olarak belirtenlerle yapılan görüşmelerde de benzer şekilde milliyetçi söylemler tespit edilmiştir. Dolayısıyla siyasal formasyonun verilmemesi durumunda özellikle genç IGMG üyelerinin yakın gelecekte Türkiye’de milliyetçi-muhafazakar çizgi olarak bilinen merkez partilere yönelimi beklenilebilecek bir durumdur. Görüşülen

bir katılımcı bu durumu, cemaat mensuplarının kozmopolit yapısından ötürü “DİTİB Camisi’ne dönme” şeklinde nitelemektedir.

Alan araştırmasında gözlemlenen bir diğer husus, siyasal propaganda süreçlerine müdahil olunmamasıdır. Geçmiş dönemlerde yurtdışında yaşayan seçmenleri Türkiye’deki seçimlere katılmak üzere yönlendiren, hatta bunun için ücretsiz olarak seçmenleri sınır kapılarına kadar götürüp oy vermelerini sağladığı bilinen Avrupa Milli Görüş’ün, IGMG döneminde bu yönde politikalara yönelmediği görülmektedir. IGMG son yıllardaki seçimler öncesinde yalnızca seçmenlerini siyasal katılıma teşvik eden ve kamplaşmadan kaçınmaya davet eden basın açıklamalarıyla yetinmektedir. Bu durum, IGMG’nin son yıllarda dini cemaate dönüşme politikasının bir yansıması olarak değerlendirilmekle birlikte, Türkiye’de yaşanan siyasi ayrışmanın genel yapıyı etkilememesine dönük korumacı yaklaşımı da hatırlatmaktadır.

Almanya’da eyalet ve federal düzeyinde yapılan seçimlere katılım konusunda da benzeri bir süreç yaşanmaktadır. Siyasal katılımı açıktan teşvik eden IGMG, son olarak Fransa’da gerçekleşecek Cumhurbaşkanlığı seçimi, Almanya’da Schleswig-Holstein ve Kuzey Ren-Vestfalya’da gerçekleşecek Eyalet Parlamentosu seçimleri münasebetiyle üyelerine oy verme çağrısı yapmıştır. Fransa’da ve Almanya’da açıktan İslam düşmanlığı yapan kişi ve partilerin varlığını hatırlatan IGMG, bu partilerin meclise girmelerinin önüne geçilmesini dini vecibe olarak ifade etmiştir:

“Bunların politik anlayışları ırkçılıkla, etnik ve dinî unsurları dışlama ile yoğurulmuştur. Oy hakkı bulunan herkesin bu seçimlere katılıp vatandaşlık görevini yerine getirmesi gerekmektedir. Müslümanların yaşadıkları toplumun huzuruna katkı sağlamaları ayrıca dini bir vecibedir. Böylesine önemli bir süreçte taşınan sorumluluğu yerine getirmek de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Fransa’da Le Pen’in seçilmesine, Kuzey Ren-Vestfalya’da AfD’nin meclise girmesine engel olmak hepimizin sorumluluğudur. Bu seçimler aynı zamanda ana akım partilerde baş gösteren azınlıklar üzerinden popülizm yapma eğilimine dur demek açısından önemli bir fırsattır. Avrupa’da İslam düşmanı motivasyonlarla gerçekleştirilen saldırılarda yıllardır artış görülmektedir. Hemen hemen her gün Müslümanlara ve İslami müesseselere korkunç saldırılar yapılmaktadır. Le Pen’in ve AfD’nin bu seçimlerden zaferle ayrılması aşırı sağcı kesimin güçlenmesine sebep olacaktır. Buna müsaade etmemeliyiz.” (Ergün, 2017b).

Görüldüğü gibi, IGMG aşırı sağ partiler dışındaki partilere oy verilmesini açıkça teklif etmektedir. Ancak yalnızca oy verilmesini değil bu partilerde aktif görev alınmasını ve siyaset yapım sürecinde rol oynanmasını da tavsiye etmektedir.

IGMG'nin üyelerini bu konuda ne kadar etkileyebildiği konusu ise belirsiz bir niteliktedir. Birebir yapılan görüşmelerde bu konuyla ilgili bazı tespitlerin yapılması mümkün olmuştur. Buna göre, ilk olarak; üyelerin tamamının aşırı sağ partilerin yabancı ve İslam düşmanlığı içeren tavırlarından rahatsız olduğu hususu net olarak ifade edilebilmektedir. İkinci tespit olarak, hangi Alman partisine oy verileceği veya Alman partilerine oy verilip verilmeyeceği hususu öne çıkmaktadır. Bu konuda bazı IGMG'liler Hıristiyan Birlik partilerini desteklerken bir kısmı ise Sosyal Demokratlar'ı kendisine yakın görmektedir. Sol Parti ve Yeşiller Partisi gibi partileri destekleyenler de olduğu gibi, Alman partilerine oy vermenin vebal olacağını düşünenler de bulunmaktadır. Hatta bu kesim Alman partilerine üye olmanın ve buralarda görev almanın ciddi sorumluluklar yüklediğine inanmaktadır. Bununla birlikte Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerleşim yerlerinde yerel (belediye) seçimlerde belli adaylar üzerine yoğunlaşılmasının istisna olabileceği fikri bu kesimlerce ayrıca dillendirilmektedir. Kısacası, IGMG'nin siyasal katılımı teşvik etmesine karşın üyelerinin Almanya seçimlerinde de bir bütün halinde hareket etmediği görülmektedir.

Alan araştırmasının ölçek kısmında katılımcılara yöneltilen yargı cümleleri arasında yer alan "Almanya'da siyasi partilere üye olunmasının gerekliliğine inanırım" ifadesine katılımcıların verdiği cevaplar bu tespitleri doğrular niteliktedir.

Tablo 21: Alman Partilerine Üyelik

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	61	15,3
Katılmıyorum	77	19,3
Kararsızım	68	17
Katılıyorum	112	28,1
Kesinlikle Katılıyorum	81	20,3
Toplam	399	100

Katılımcıların yarısından biraz fazlası Alman partilerine üyelik düşüncesine katılmadığını ya da buna yönelik tutum belirlemede kararsız kaldığını belirtmiştir. Bununla birlikte katılımcıların yarısına yakını da net bir şekilde süreci desteklediğini ortaya koymuştur.

Katılımcılara siyasi partilere üyelik haricinde oy verme davranışlarına IGMG'nin etkisine ilişkin bir yargı cümlesi daha sunulmuştur. Buna göre, katılımcılara

Türkiye’de ya da Almanya’da oy kullanırken kararlarını belirlemede IGMG’nin bir belirleyiciliğinin olup olmadığı sorusu yargı cümlesi olarak aktarılmıştır.

Tablo 22: Oy Verme Davranışına IGMG’nin Etkisi

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	45	11,3
Katılmıyorum	78	19,5
Kararsızım	100	25,1
Katılıyorum	110	27,6
Kesinlikle Katılıyorum	66	16,5
Toplam	399	100

Katılımcıların verdikleri cevaplar incelendiğinde, yarıya yakın oranda katılımcının oy verirken IGMG’den etkilendiğini ifade ettiği görülmektedir. Ancak geriye kalan kesimin de azımsanmayacak bir oranda olduğunu, kararsızlarla birlikte değerlendirildiğinde yarıdan daha fazla bir çoğunluğun siyasal tercihinde IGMG’den etkilendiğini belirtmek gerekmektedir. Bu iki ölçek ifadesinin sunduğu ortak veri, IGMG’nin siyasal katılımında belirleyiciliğinin düzeyini de göstermektedir.

Dolayısıyla, özellikle AMGT döneminde üyelerini siyasallaşmaya yönelttiği bilinen Avrupa Milli Görüş’ün, IGMG döneminde, bir dönüşüm yaşadığı ve siyasal tutumlara etkisinin azaldığı söylenebilmektedir. Bu durum siyasi bir hareket olmaktan dini cemaat olmaya evrilen IGMG açısından beklenen bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

5.2.2. Diğer Müslüman Gruplar ile İlişkiye Etki Düzeyi

Avrupa’da kurulan Türk dernekleri arasında diğer Müslüman gruplarla yakın işbirliği içinde olduğu bilinen ve bu özelliğiyle öne çıkan oluşum; genel isimlendirilmesiyle ifade edilirse Avrupa Milli Görüş’tür. Necmettin Erbakan tarafından ortaya konan siyasal çözüm önerileri arasında önemli yer tutan İslam Birliği, Avrupa Milli Görüş’ün diğer Müslüman gruplarla iletişiminin güçlü olmasını tetikleyen bir motivasyon aracı olmuştur. AMGT döneminde bu ilişkilerin zirvede olduğu ile ilgili detaylı bilgiler bir önceki bölümde (4.2.2.3.) verilmiştir. Ancak hatırlatıcı mahiyette bilgi vermek gerekirse; diğer Müslüman gruplarla bir araya gelinerek Avrupa İslam

Birliği ismiyle bir oluşum AMGT öncülüğünde kurulmuş, dönemin AMGT Genel Sekreteri Ali Yüksel Almanya'daki Müslümanları temsilen şeyhülislam seçilmiştir. Müslüman topluluk temsilcilerinin katıldığı geniş katılımlı yıllık toplantılar düzenlenirken İslam dünyasıyla ilgili gelişmelere yönelik Avrupa'da kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. AMGT döneminde bu yönde bir seyir izlenirken IGMG döneminde ise ilişkilerin mahiyeti tedricen farklılaşmaya başlamıştır. 11 Eylül sonrasında İslami hareketlerin içerisinde radikal eğilimli kişilerin var olduğu yönündeki ön kabul üzerinden Avrupa'da İslam düşmanlığının artış göstermesi, Müslüman grupların kendi içerine yönelip terör ile ilişkileri olmadığı yönünde savunma geliştirmesini beraberinde getirmiştir.

Yaşanan bu süreç göz önüne alınarak, katılımcılara IGMG'nin faaliyetleri ve fikirlerinin çevrelerindeki ve dünyanın diğer ölkelerindeki Müslümanlara bakışlarını şekillendirmede ve ümmetçi bir bakış kazandırma da etkisi olup olmadığı sorusu olumlu bir aktarımla yargı cümlesi olarak sunulmuştur. Aşağıda da görüldüğu gibi, katılımcıların dörtte üçü bunu doğrulayan cevaplar vermiştir. Buna göre, katılımcıların % 54, 9'u ümmetçilik fikrini kazanma, diğer Müslümanlarla iletişim kurma, onlarla ilgili olma konularında IGMG'nin kendisi üzerinde etkisi olduğuna “kesinlikle katılıyorum” derken, % 26,3'ü “katılıyorum” diye olumlu yanıt vermiştir. Geriye kalan kısmın % 6,8'i kararsız olduğunu beyan ederken, IGMG'nin etkisi olmadığını belirtenler % 12 oranında kalmıştır. Bu sonuçlara göre, IGMG ile irtibatlı kişilerin ümmetçi bir yönelime sahip olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir.

Tablo 23: Ümmetçilik Fikrinin Kazanılmasına Etkisi

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	33	8,3
Katılmıyorum	15	3,8
Kararsızım	27	6,8
Katılıyorum	105	26,3
Kesinlikle Katılıyorum	219	54,9
Toplam	399	100

Alan araştırmasında çıkan sonuç sahada yapılan gözlemlerle doğrulanmaya çalışılırken bazı tespitlerin yapılma imkanı oluşmuştur. Bu bağlamda ilk olarak dikkatleri çeken husus, ziyaret için gidilen IGMG camileri ve şubelerinde Türk olmayan Müslümanların varlığıdır. Örneğin Osnabrück'te bulunan Merkez Camii'ne yapılan ziyarette⁷³ cami cemaatinin neredeyse yarısının Afrika kökenli olduğu görülmüştür. Kendileriyle görüşülen bu kişilerin çoğunun Nijer kökenli olduğu öğrenilirken bir kısmının iyi sayılabilecek derecede Türkçe öğrendiği dahi gözlemlenmiştir. Bu durum Türkiye kökenli cemaatin dış çevreye açık ve uyumlu olduğunu ve yoğun ilişki geliştirebildiklerini gösteren bir belirti sayılabilir. Benzeri veri Hamburg'ta bulunan Merkez Camii'ne⁷⁴ yapılan ziyarette de gözlemlenmiş, namaz kılan cemaatin önemli bir kısmının Kuzey Afrika kökenli Müslümanlardan oluştuğu tespit edilmiştir. IGMG dışındaki çeşitli gruplara ait olan bazı camilerde (genellikle Diyanet –DİTİB- camileri) cemaatle yapılan görüşmelerde diğer Müslüman toplulukların (Arap, Afrikalı, Alman, Asyalı vb) camiye gelip gelmediği ve gelenleri Türkiye kökenli cemaatin nasıl karşıladığı sorusu sorulmuştur. Çoğunluğun verdiği yanıt, Cuma ve Bayram namazı gibi geniş katılımlı namazlar dışında günlük namazlar için gelen yabancıların sınırlı olduğu, mevcut cemaatin farklılıkları kabullenmekte zorlandığı yönünde olmuştur. Ortaya çıkan bu farklılığın temelinde, cemaatin çoğunluğunun Milli Görüş'teki gibi aileden yetişme değil sonradan ve sınırlı oranda İslami bilgiye sahip kişilerden oluşmasının yattığı düşünülmektedir. Bu kişiler, mezhep farklılıklarını bilmediklerinden diğer Müslüman ülke kökenli olanların namazı yanlış kıldığını düşünmekte ve eleştirmektedir. Bunun karşısında kendisinin adeta göz hapsine alındığını fark eden kişiler ise alternatif imkanı varsa Türk kökenli camilere gitmemeyi tercih etmektedir. IGMG camilerinde bu konuda cemaatin daha duyarlı olduğu, gelen yabancılarla iletişim kurulmaya çalışıldığı görülmektedir. IGMG'nin bu tutumu, cemaate katılım konusunda diğer Müslümanları cesaretlendirmekte, bu nedenle IGMG camilerinde farklı milletlerden kişilere rastlanılmaktadır.

Bununla birlikte, yapılan gözlemlerde IGMG'nin farklı milletlerden Müslümanlarla iletişiminde çeşitli sınırlılıklar olduğu da görülmüştür. Sözgelimi, cemaate devam konusunda var olan rahatlığın, cami yönetimlerine dahil edilme veya

---

⁷³ 27 Nisan 2016 tarihinde yapılan ziyarette aynı zamanda Osnabrück İlahiyat Enstitüsü'ne gidilerek bir konferans izleyici olarak takip edilmiştir.

⁷⁴ Hamburg Merkez Camii'ne 06 Mayıs 2016 tarihinde gidilmiştir.

şubelerde görev verilme konularında aynı oranda olmadığı rahatlıkla gözlemlenmektedir. IGMG yönetimlerinde Türk kökenli olmayan kişilerin neredeyse hiç olmadığı, var olanların da Türkçe bilen kişiler olduğu görülmektedir. Aslında bu durum IGMG genelinde ortak dil Türkçe olduğundan olağan karşılanmaktadır. Benzer şekilde kültür farklılığının da önemli bir faktör olduğu, yalnızca IGMG'lilerin değil bu kişilerin de bundan ötürü görev alma talebinde olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle kendileri de Türkler gibi göçmen kökenli olan kişilerin kendilerini rahat hissedebildikleri IGMG ile irtibatları sorunsuz ancak sınırlı olmaktadır.

Bu anlamda dikkat çeken çok önemli bir husus, Alman kökenli Müslümanların IGMG camilerine gelmemesi durumudur. Almanya'da örgütleniliyor olmasına ve her yıl önemli oranda Alman Müslüman olmasına karşın yapılan cami ziyaretlerinde bu kişilerle hiç karşılaşmamıştır. İstisnalarının var olduğu düşüncesiyle birlikte, bu durumun Özyürek'in (2015: 70) belirttiği gibi, Alman Müslümanların kendilerini buralarda yalnız hissetmesiyle ilgili olduğu varsayılmaktadır. Mühtedi Almanlar bir yandan Almanlar tarafından dışlanılmaktan diğer yandan ise doğuştan Müslüman olan Türk ya da Araplar tarafından da kabullenilmemekten şikayetçidirler. Kendisi de Alman Müslüman olan Amina Erbakan'a (Kişisel Görüşme) göre, geleneklere bağlılığın dine bağlılık gibi anlaşılmasından ötürü, Türk geleneklerini kabullenemeyen Almanlar adapte sorunu yaşamaktadır: *“Avrupa'da geleneklerin bir bağlayıcılığı yok, ancak Müslümanlar da gelenekler çok güçlü. Kabileler halinde Müslüman olan Türkler, kültürlerini de beraberlerinde getirdiler. Geleneklerin dine bağlı olduğu düşünülüyor. Örneğin gelinlerin beyaz gelinlik giyip kırmızı kuşak bağlaması bir Yahudi geleneğidir. Halbuki bugünkü düğünlerin Hz. Fatma'nın düğünü ile ne ilgisi var! Bu bütün konularda böyle yaşanıyor. Buna adapte olamayanlar mecburen yalnızlaşıyor.”*

Bununla birlikte, IGMG'nin kimi faaliyetleriyle bu eksikliği fark ederek önlemler almaya çalıştığı düşünülmektedir. Buna örnek önlemlerden birisi, yaklaşık 50 yıldır Hac-Umre hizmeti veren IGMG'nin 2017 yılının Nisan ayında umrecilere Almanca ve Arapça hizmet vermeye başlaması olmuştur. Bu anlamda ilk olma özelliğine sahip olan bu umreye Alman ve Arap umreciler katılırken, kafilenin duyurusu “Almanca kafilesi” başlığıyla yapılmıştır.

IGMG için yapılabilecek bir diğer tespit; her ne kadar dış çevreye açıklık söz konusu olsa da, bu durum Türk kültürünün ve Türkçe'nin yapıya egemen oluşunu

engellememektedir. Bununla ilgili yapılan çeşitli gözlemlere IGMG'nin kimliğinin korunmasına yönelik etkisinin işlendiği son bölümde yer verilecektir.

5.3. Uyum-Entegrasyon Sürecine Etkisine İlişkin Algılar ve Dönüşümler

IGMG'nin sosyo-politik etkisinin gözlemlenebileceği bir diğer alan, yaşanan ülkeye uyum konusudur. Bu noktada IGMG'nin Alman devletiyle ve Alman halkıyla ilişkilere etkisi irdelenmeye çalışılacak, bunun Almanya'nın demokratik yaşamına etkisi de ayrıyeten başlıklandırılacaktır. Ana başlıkta da ifade edildiği gibi, uyum sürecine ilişkin ölçüt kabul edilen algı; IGMG'nin uyum sürecinde belirleyici olduğu yönündedir. Alan araştırmasında konuyla ilgili elde edilen veriler son kısımda (5.3.3) değerlendirilecektir.

5.3.1. Alman Devletiyle İlişkilere Etkisi

Almanya'daki göçmen Türk toplumu ile ilgili süregelen tartışmalardan en önemlisi entegrasyon sorunudur. Göçün üzerinden yarım asrı aşkın süre geçmesine karşın bu konunun halen gündeme geliyor olması, literatür kısmında (2.2.2.) Andrew Greeley'e atıfla yer verilen "Kültürel Entegrasyon" modeline aykırı bir durum arz etmektedir. Hatırlanacağı gibi entegrasyonu kaçınılmaz olarak gören Greeley entegrasyon sürecinin; *kültürel şok, organize olma ve kimlik bilincinin gelişimi, seçkinlerin asimilasyonu, militanlık, kendinden nefret ve anti-militanlık ve uyumun başlaması* şeklinde birbirini takip eden altı ayrı aşamadan oluştuğunu dile getirmekteydi. Süreç irdelendiğinde, Almanya'da Türk göçmenlerin son aşamaya kadar geldiğini söylemek mümkün görünmekle birlikte, araştırmalarda Türklerin halen kendilerini evlerindeymiş gibi hissedemedikleri görülmektedir. Tol'a (2012: 305-6) göre bu durum Almanya'nın kurumsal yaklaşımıyla ilgilidir. Dışlayıcı bir tavır takınan Almanya'nın etno-merkezci vatandaşlık politikası Türk göçmenlerin öğretim, yargı ve askeri-emniyet alanları gibi politik ve profesyonel pozisyonlara erişimini engellemektedir. Bu nedenle birçok Türk göçmen Almanlarla aynı vatandaşlık haklarına sahip olmadıklarından, entegrasyona ilgi göstermeyip Türkiye'deki siyasal mücadelelerle daha çok meşgul olmaktadır.

Alan araştırması sırasında öğrenilen bir olay konunun anlaşılması açısından çok önemli veriler sunmaktadır. Hannover'de doğup büyüyen, yüksek lisans mezunu olup

halen doktora eğitimi gören Türk vatandaşı Selçuk Çiçek, Alman okullarında memur öğretmen olma hedefinden ötürü 2009 yılında Alman vatandaşlığına geçiş için başvurur. Ancak kısa süre sonra Çiçek'in başvurusuna, IGMG'de idareci olması, Türkiye'deki Milli Görüş'e ve Necmettin Erbakan'a olan saygısı ve bağlılığı öne sürülerek olumsuz yanıt verilir. Aynı şekilde Çiçek'in babasına da bu olaydan birkaç yıl önce Milli Gazete'ye abone olmasından ötürü vatandaşlık verilmez. Bu süreçte gerek eyalet istihbarat birimleri gerekse federal istihbarat dairesiyle çeşitli görüşme ve irtibatlar kuran Çiçek'e, oturduğu Peine şehrinin sosyal demokrat kökenli belediye başkanı da olaydan haberdar olduğunda, kendisinin uyuma katkısından ötürü, vatandaşlık verilmesi için destek verir. Ancak çok ilginç bir gelişme yaşanır ve 2015 yılında görüşmeye çağrılan Çiçek'e, ilgili kişiler tarafından “ (...) eğer IGMG içerisinde Erbakan çizgisine bağlı olanlar var ve bunlar demokratik Almanya değerleriyle uyuşmayan insanlar, ama ben onlardan değilim dersen ret cevabı verip vermeme konusunu tekrar düşünürüz” şeklinde bir teklif yapılır. IGMG bünyesinde demokratik değerlere ilişkin herhangi bir tehdit unsuru olmadığını düşünen Çiçek, bu teklifi düşünmeksizin reddeder. Bunun üzerine iki gün gibi hızlı bir sürenin ardından Çiçek, vatandaşlık başvurusuna ret cevabı alır. Ancak hukuki mücadelesini devam ettirmek isteyen Çiçek, yetkili mahkemeye başvurur. Davayı ele alan Braunschweig Mahkemesi, ret cevabının somut delillere dayanmadığını ve hak ihlali yapıldığını kabul eder. Ve en sonunda, IGMG'nin istihbarat raporlarından çıkmasını da dikkate alan mahkeme, Çiçek'in Alman vatandaşlığını almasına karar verir. Böylesi uzun ve meşakkatli sürece şahitlik eden ve sonuçta hakkını kazanan Çiçek'e göre, doğup büyüdüğü ve kendi ülkesi olarak gördüğü Almanya'nın bu tarz tutumu, insanların Almanya ile ilgili aidiyet duygusuna büyük zarar vermektedir (Kişisel Görüşme, 15 Mart 2017).

Yıllarca süregelen yasal ayrımcılığın göçmen Türkleri refah, yasal hizmetler ve olumlu bir kimlik sağlayabilmek amacıyla, toplumun geniş kesiminden ayrılmış yerleşim bölgeleri ve minimize olmuş grup-dışı bağlantılarla kendi etnik kurumlarına yöneltmektedir. Kendini tehdit altında ve çaresiz olarak hissetme şeklinde nitelendirilebilecek bu durum aynı zamanda bir gereklilik olarak da görülmektedir. Çeşitli dönemlerde ırkçı saldırılara maruz kalan Türkler, Alman devletinin suçluları cezalandırmada isteksiz görüntüsü vermesi karşısında kendi önlemlerini almaya yönelebilmektedir.

Son olarak aşırı sağcı Nasyonal Sosyalist Yeraltı (NSU)⁷⁵ örgütünün işlediği suçların bir türlü aydınlatılmaması, mahkemelerde tanıklık yapacak kişilerin intihar etmesi, Almanya iç istihbarat servisi Anayasayı Koruma Teşkilatı'nda (BfV) aşırı sağcı gruplara ve kullanılan muhbirlerle ilişkin bazı belgelerin 4 Kasım 2011'den birkaç gün sonra imha edilmesi büyük kuşku yaratmıştır. Son beş yıl içerisinde NSU hakkında bilgilere sahip olan ve tanıklık yapması beklenen 5 kişinin esrarengiz şekilde ölümü kamuoyunda şüpheleri ciddi düzeyde artırmaktadır. Resmi makamlarca faillerin korunduğuna yönelik algıların oluşmasına neden olan bu olay, uyum sürecinde devlete duyulan güvenin önemli düzeyde zedelenmesine neden olmaktadır.

Türk toplumunun Alman devletiyle böylesi bir ilişki yapısına sahip olması IGMG açısından belirleyici faktörlerdendir. Zira üyelerinin neredeyse tamamına yakını Türklerden oluşan IGMG'nin Alman devletiyle ilişkisi bu durumdan ziyadesiyle etkilenmektedir. Kendileri de Alman devletinin dışlayıcı tutumundan etkilenen IGMG yetkililerinin üyelerini uyum sürecinde nasıl yönlendirdiği bu anlamda önem arz etmektedir. Bir önceki başlıkta (5.1.2.), alan araştırmasına katılan kişilerin siyasal ilgi ve tutumları arasında kendilerini tanımlama oranları verilerek, Almanya'da Almanlarla birlikte ancak Türk kimliğini muhafaza ederek yaşama eğiliminde oldukları dile getirilmişti. Yaş dağılımıyla karşılaştırıldığında bu konuda birinci kuşak ile dördüncü kuşak arasında belirgin fark olmadığı görülmektedir. Normalde Greeley'in (1971) belirttiği şekliyle altıncı aşamanın (uyumun başlaması) çoktan yaşanmış olması gerekirken, aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, anlamlı bir ilişki söz konusu

---

⁷⁵ Almanya'da 2000-2007 yılları arasında 8 Türk vatandaşının öldürüldüğü ve "döner cinayetleri" olarak nitelenen katliamlar uzun süre aydınlığa kavuşmamıştır. Ancak 4 Kasım 2011'de NSU terör örgütünün üyelerinden Uwe Böhnhard ve Uwe Mundlos'un, bir banka soygununun ardından saklandıkları karavanda ölü bulunması, NSU'nun üç üyesinden biri olduğu iddia edilen Beate Zschaepe'in soygununun ardından hücre evini ateşe verdikten sonra polise teslim olması, NSU'nun varlığı ve Türkleri hedef alan cinayetlerin arkasındaki yapı olduğu iddialarını gündeme getirmiştir. Zschaepe, halen Münih'te devam etmekte olan NSU davasında yargılanırken cinayetlerle ilgisi olmadığını iddia etmektedir. Uzun süre boyunca sessiz kalma hakkını kullanan sanık, davanın Eylül (2016) ayında görülen 313'üncü duruşmasında ilk kez sözlü ifade vermiş, ancak herhangi bir itirafta bulunmamıştır. Neonazi terör örgütünün uzun yıllar boyunca Alman güvenlik birimleri tarafından tespit edilememiş olması, NSU üyelerinin geçmişte bazı istihbarat muhbirleriyle ilişki kurduklarının ortaya çıkması, Almanya'da büyük tartışmalara yol açmıştır. Skandal nedeniyle geçmişte istihbarat servisinde bazı üst düzey isimler istifade ederken, bugüne kadar hiçbir resmi yetkili hakkında dava açılmamış olması eleştirilere neden olmaktadır.

olmamaktadır. Bu konuda kadın ve erkek katılımcılar arasında da bir fark olmadığı bilinmektedir.

Tablo 24: Katılımcıların Yaşının Kendilerini Tanımlama Şekline Etkisi

		Türk	Önce Türk Sonra Alman	Alman	Önce Alman Sonra Türk	Diğer	Toplam
18-25	N	74	72	4	21	7	178
	Satır yüzdesi	41,60%	40,40%	2,20%	11,80%	3,90%	100,00%
26-35	N	30	35	0	5	5	75
	Satır yüzdesi	40,00%	46,70%	0,00%	6,70%	6,70%	100,00%
36-50	N	57	47	1	9	1	115
	Satır yüzdesi	49,60%	40,90%	0,90%	7,80%	0,90%	100,00%
51+	N	20	10	0	1	0	31
	Satır yüzdesi	64,50%	32,30%	0,00%	3,20%	0,00%	100,00%
Toplam	N	181	164	5	36	13	399
	Genel Yüzde	45,40%	41,10%	1,30%	9,00%	3,30%	100,00%

IGMG üyelerinin ortaya konan bu genel durumu karşısında IGMG'nin etki düzeyi, çeşitli anket sorularıyla anlaşılmalı çalışılmıştır. Bu kapsamda önemli bir veri sayılabileceği kabulüyle katılımcılara Almanya'da karşılaştıkları herhangi bir sorunda ilk nereye başvuracakları sorusu yöneltilmiştir. Daha önce rakamsal verileri ortaya konan (bkz. 5.1.2.) bu soruya katılımcıların "IGMG" ve "Alman makamları" yanıtlarını birbirine yakın oranda belirttiği görülmüştür. Bu noktada, elde edilen bu verinin çeşitli demografik verilerle karşılaştırılması veriyi daha da anlaşılır kılmaktır.

Tablo 25: Kendini Tanımlama Şekli ile Bir Sorunla Karşılaştıklarında Müracaat Edecekleri Mercii Seçimi İlişkisi

		Elçilik Konsolosluk	Alman Makamları	IGMG	Diğer Türk	Cevap yok	Toplam
Türk	N	31	56	68	2	24	181
	Satır Yüzdesi	17,10%	30,90%	37,60%	1,10%	13,30%	100,00%
Önce Türk Sonra Alman	N	24	57	62	3	18	164
	Satır Yüzdesi	14,60%	34,80%	37,80%	1,80%	11,00%	100,00%
Alman	N	0	2	2	1	0	5
	Satır Yüzdesi	0,00%	40,00%	40,00%	20,00%	0,00%	100,00%
Önce Alman Sonra Türk	N	1	18	11	0	6	36
	Satır Yüzdesi	2,80%	50,00%	30,60%	0,00%	16,70%	100,00%
Diğer	N	0	4	5	2	2	13
	Satır Yüzdesi	0,00%	30,80%	38,50%	15,40%	15,40%	100,00%
Toplam	N	56	137	148	8	50	399
	Genel Yüzde	14,00%	34,30%	37,10%	2,00%	12,50%	100,00%

Tablodan da anlaşıldığı gibi, gerek kendini yalnızca Türk ya da Alman gerekse birisi öncelikli olmak koşuluyla hem Alman hem Türk olarak tanımlayan katılımcıların ilk başvuru mercii konusunda ortak tavrı, IGMG ve Alman makamları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte, IGMG'yi tercih eden katılımcılarla anket sonrasında yapılan kısa sohbetlerde Alman ya da Türk makamları yerine IGMG'ye başvuru sebebi sorulduğunda IGMG'nin kendilerini doğru yere yönlendireceğine inanmalarını gerekçe olarak aktarmışlardır. Bu durum aynı zamanda IGMG'ye duyulan aidiyeti başka bir açıdan göstermektedir. Öte yandan katılımcılar IGMG'nin kendilerini Alman makamlarıyla iletişime geçme konusunda yönlendireceğine de inanmaktadır. Ancak buna rağmen kendileri başvurmak yerine IGMG aracılığıyla hareket etme eğilimi göstermektedirler. Zira Alman makamlarına karşı güven sorunu yaşamakta, burada da başka bir ayrımcılığa uğramaktan çekinmektedirler. Yükleyen'e (2014: 117) göre bu karşılıklı güvensizlik ilişkilerin seyrini de belirlemektedir. Hollanda'nın çokkültürlü devlet politikasının Hollanda Milli Görüş'ün uyum sürecini hızlandırmasını örnek veren Yükleyen, karşılıklı güvensizlikte Alman devletinin dışlayıcı tavrının belirleyici olduğuna dikkat çekmektedir. Zira her ne kadar entegrasyonu sağlayan tek etmen

değilse de ev sahibi devletin politikaları entegrasyon sürecinin sınırlarını belirlemektedir.

Alman makamlarıyla olan ilişkiler bağlamında IGMG'nin faaliyetleri önceki bölümlerde (4.2.3.3.) aktarılmış, kalıcılığın bir işareti olarak özellikle vatandaşlığa geçiş ve siyasal katılım yönünde IGMG'nin ısrarlı bir politika yürüttüğü belirtilmiştir. IGMG'nin bu tutumuna üyelerinin verdiği tepki, anket uygulamasında ölçek soruları üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tablo 26: Yaş Dağılımı ile Almanya'ya Entegre Olunmasına IGMG'nin Etkisi İlişkisi

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
18-25	N	21	4	15	33	105	178
	Satır Yüzdesi	11,80%	2,20%	8,40%	18,50%	59,00%	100,00%
26-35	N	11	0	3	12	49	75
	Satır Yüzdesi	14,70%	0,00%	4,00%	16,00%	65,30%	100,00%
36-50	N	8	3	3	24	77	115
	Satır Yüzdesi	7,00%	2,60%	2,60%	20,90%	67,00%	100,00%
51+	N	1	0	1	6	23	31
	Satır Yüzdesi	3,20%	0,00%	3,20%	19,40%	74,20%	100,00%
Toplam	N	41	7	22	75	254	399
	Satır Yüzdesi	10,30%	1,80%	5,50%	18,80%	63,70%	100,00%

Katılımcılara ölçek kısmında, Almanya'ya entegre olmaları konusunda IGMG'nin önemli bir işleve sahip olduğu yönünde yargı cümlesi ifade edilmiştir. Katılımcıların bu ifadeye verdikleri tepki kayıt altına alınırken, ortaya çıkan sonuç kuşak farklılıklarını görmek adına yaş grupları açısından karşılaştırılmaya tabi tutulmuştur. Elde edilen veri, yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, kuşaklar arasında belirli düzeyde bir fark olmaksızın neredeyse yakın sonuçlarla IGMG'nin entegrasyon konusunda işlevi olduğunu ortaya koymuştur.

IGMG'nin dini cemaat refleksi etkisiyle Avrupa'da İslami eğitim sağlama, Müslümanlar ile Alman devleti arasında temsil organı oluşturmada aktif bir politika yürüttüğünü belirten Yükleyen (2014: 107), bu durumun devlet politikalarına en sağduyulu yaklaşan teşkilat olarak Milli Görüş'ün öne çıkmasını sağladığını

düşünmektedir. Alan araştırmasında elde edilen bazı veriler de, üyelerin bu konuda benzeri şekilde düşündüğünü göstermektedir.

5.3.2. Alman Halkıyla İlişkilere Etkisi

IGMG'nin dış çevreye dönük etkinlikleri arasında “Açık Cami Günü”, “Komşularla İftar” ve “Buyrun Ben Müslümanım” gibi etkinlikler bulunmaktadır (www.igmg.org). Geçen bölümlerde (4.2.3.3.5.) detayları aktarılan bu etkinlikler aracılığıyla Almanlarla bir araya gelmeye çalışan IGMG bir arada yaşam düşüncesini canlı tutmaya çalışmaktadır. Ancak uyum konusu tek taraflı olmadığından bu çabalara karşı Almanların nasıl bir tutum geliştirdikleri de önem arz etmektedir. Yapılan birçok araştırma, Alman halkının Müslümanları tehdit olarak gördüğü, Müslümanların Avrupa'ya uyum sağlayacaklarına dair bir inanç taşımadığı sonucunu vermektedir. Bertelsmann Vakfı'nın 2015 Din Mönitörü raporuna göre, Almanların % 61'i İslam'ın Batı dünyasına uygun bir din olmadığını düşünürken, % 57'si ise Müslümanları bir tehdit olarak görmektedir. Yaş ve ikamet yeri karşılaştırmalarının da yer verildiği araştırmada, 54 yaş üzerinde olan ve nüfus bakımından daha az Müslümanın yaşadığı yerlerde ikamet eden Almanların İslam'ı tehdit olarak gördüğüne dikkat çekilmektedir. Örneğin Almanya'daki Müslümanların en yoğun yaşadığı yerlerden olan Kuzey Ren Westfalya'da katılımcıların % 46'sı kendisini tehdit altında hissettiğini söylerken, Thüringen ve Saksonya eyaletlerinde ise bu oran % 70'i aşmaktadır (www.bertelsmann-stiftung.de).

Almanların Türklerin de içinde bulunduğu Müslüman nüfus hakkındaki bu genel algısı, kendilerine dönük algıyı da etkilemektedir. Alan araştırmasında çeşitli ortamlarda görüşülen birçok Türk'ün Almanlara karşı sitemkar ve kızgın oldukları gözlemlenmiştir. Örneğin Köln'de görüşülen bir genç, Ford fabrikasında yönetici asistanı olarak işe başvurduğunu ancak başarılı olmasına ve şartları taşımasına karşın işe alınmadığını ifade etmiştir. Bu gence göre bu tür idari kadrolara Türkler başvurursa da alınmamakta, çünkü Alman olmayanların yönetici olması istenmemektedir. Benzer şekilde Almanların Türklere hiçbir zaman dost olmak istemeyeceğini düşünen bir başka kişi ise, olası bir kaos durumunda çok büyük zorluklar yaşamaktan korktuğunu dile getirmiştir. Almanya Türk Toplumu Genel Başkanı Gökay Sofuoğlu'na (2016) göre, Alman toplumu kendilerini kabullenemediğini hissettirmekte, bu nedenle Türkler ikilem

yaşamaktadır. Bu ikilem; bir taraftan kendisini Almanya'ya ait hissetmek isterken diğer yandan günlük hayatta (ev ararken, işe başvururken) sık sık engellemelerle karşılaşmanın neticesidir. Aradan geçen 55 yıllık göç serüveninde Türklerin uyum konusunda önemli aşamalar kat ettiğini belirten Sofuoğlu'na göre, ekonomi ve eğitim alanında yaşanan hızlı gelişmeler bunun en önemli belirtileridir. Buna rağmen halen Türklerin uyum-entegrasyon tartışmalarına konu olması ise Türk toplumunu endişeye sevk etmektedir.

Alman toplumu ile Türk toplumu arasında var olan bu genel algılara karşın Türk toplumunun Almanya'da yaşama devam konusunda kararlı olduğu görülmektedir. Yukarıda değinilen 2015 Din Mönitörü raporunun ortaya koyduğu bir diğer sonuç bunu doğrular niteliktedir. Rapora göre, araştırmaya katılanların % 90'ı boş zamanlarında Müslüman olmayan Almanlarla iletişime geçtiğini ve bunu normal gördüğünü belirtirken, demokratik sistemle herhangi bir sorunu olmadığını da ifade etmiştir. Bu nedenle raporun sonuç cümlesi, Almanya'da yaşayan Müslümanların devlet ve toplum ile yakın bağları olduğu yönündedir (www.bertelsmann-stiftung.de).

Anket uygulaması sırasında katılımcıların Alman halkıyla iletişimi konusunda IGMG'nin yönlendirmelerinden ne düzeyde etkilendiği ölçek sorularıyla anlaşılmaya çalışılmıştır.

Tablo 27:Alman Komşularla İletişim Kurma Durumuna IGMG'nin Etkisi

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	17	4,3
Katılmıyorum	28	7
Kararsızım	77	19,3
Katılıyorum	145	36,3
Kesinlikle Katılıyorum	132	33,1
Toplam	399	100

Bu kapsamda katılımcılara, Alman komşularıyla iletişim kurmaları konusunda IGMG'nin teşvik edici etkisi olduğu yönünde yargı cümlesi sunulmuştur. Bu yargıya

katılıp katılmadıkları sorulan katılımcıların önemli kısmı IGMG'nin teşvik edici tutumunu doğrulamıştır.

Benzer şekilde, katılımcılara bir başka ölçek sorusu olarak, IGMG üyesi olmalarının Almanlar hakkındaki düşüncelerine olumlu etkide bulunduğu yönünde bir yargı bildirilmiştir. Vatandaşlık durumuyla karşılaştırılmalı bir şekilde aşağıda sunulan sonuca göre, katılımcıların toplamda % 70'i olumlu sayılabilecek yönde fikir belirtmiştir.

Tablo 28: Vatandaşlık Durumu – IGMG Üyesi Olmanın Almanlar Hakkındaki Düşünceye Olumlu Etkisi

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Toplam
Türk	N	20	18	25	94	60	217
	Satır Yüzdesi	9,20%	8,30%	11,50%	43,30%	27,60%	100,00%
Alman	N	7	14	15	47	36	119
	Satır Yüzdesi	5,90%	11,80%	12,60%	39,50%	30,30%	100,00%
Çifte	N	4	7	6	20	19	56
	Satır Yüzdesi	7,10%	12,50%	10,70%	35,70%	33,90%	100,00%
Diğer	N	0	1	1	4	1	7
	Satır Yüzdesi	0,00%	14,30%	14,30%	57,10%	14,30%	100,00%
Toplam	N	31	40	47	165	116	399
	Satır Yüzdesi	7,80%	10,00%	11,80%	41,40%	29,10%	100,00%

Katılımcılar arasında vatandaşlık durumunun belirgin bir fark oluşturmadığı görülmekle birlikte Türk vatandaşlarının IGMG'nin etkisini görece daha fazla vurguladığı dikkat çekmektedir. Gözlenen bu durum, IGMG'nin uyum sürecine yönelik katkısına işaret etmektedir. Zira IGMG, Alman toplumu ile Türk toplumu arasında adeta arabulucu rolü oynamaktadır.

5.3.3. Almanya'nın Demokratik Yaşamına Etkisi

Lipson'a (1984: 469) göre toplumda geçerli olan değerlerin biçimlendirilmesine katılmak, ortak çıkarları geliştirecek kümeleri örgütlemek, kamu görevinin emanet edileceği kişileri seçmek ve programlarının ana çizgilerini onaylamak her bir birey için hak olduğu kadar aynı zamanda görevdir. Yönetilenin bu duyarlılığına karşın demokratik devlete düşen ise adaleti tesis etmektir. Mevcut uluslararası sistemin sadece

devletlerin oluşturduğu bir yapı olmaktan çıkıp devlet dışı aktörlerin de önem kazandığı bir sisteme dönüştüğüne dikkat çeken Baharçipek'e (2008: 297-308) göre ise hükümet dışı örgütler nitelikleri gereği demokratiktirler. Halkın katılımının en üst düzeyde sağlanması ve halka çok yakın bulunmalarından dolayı bu örgütler aynı zamanda demokrasinin gelişmesine katkı sunmaktadırlar. Özellikle fakiri, zayıfı, marjinal kalını güçlendirmeyi hedeflemektedirler. Demokrasi anlayışının gelişmesinin bireylerin ve toplumların kendi kaderlerine daha fazla sahip çıkmasını sağlayacağını varsayan hükümet dışı örgütler nitelikleri gereği sivil toplumu güçlendirmekte, sivil toplumun güçlenmesi ise ülkede demokratikleşmeye katkı sunmaktadır.

İslam Toplumunu Milli Görüş (IGMG) teşkilatı sahip olduğu üye potansiyeli ve geniş örgütlenme ağı ile Avrupa'nın en büyük sivil organizasyonları arasında yer alırken ana örgütlenmesi de Almanya'dadır. Bu nedenle IGMG'nin ortaya koyduğu vizyonun etkilerinin ülkeler arasında en çok Almanya'da hissedilmesi beklenmektedir. Almanya'nın demokratik yaşamına etkisi bağlamında üç etmenin var olduğu varsayılmaktadır. Bunlardan birincisi; IGMG'nin şiddetten uzak politika yürütebilme ve üyelerini bu yönde mobilize edebilme kabiliyetidir. İkincisi; paralel toplum oluşturulması yerine bir arada yaşam vurgusuyla faaliyetlerini genele yayma çabası, üçüncüsü ise siyasal katılım konusunu gündemde tutarak üyelerini yerel gündeme yönlendirme politikasıdır. Bu konulara ilişkin bulgular alan araştırmasında IGMG üyeleriyle yapılan ikili görüşmeler ve gözlemler yoluyla elde edilmiştir. Anket uygulamasında konuyla ilgili elde edilen bazı veriler de Alman resmi makamları ve Alman toplumuyla ilişkiler başlıklarında yorumlanmıştır.

5.3.3.1. Şiddetten Uzak Politika Takibi

Alman akademisyenler arasında uyum tartışmalarına farklı yaklaşım sergileyen isimlerden birisi olan Klaus Bade'ye (2013) göre Almanya'da uyum süreci uzun süre önce tamamlandığı için uyum politikaları yerine "toplum politikaları" geliştirilmesi gerekmektedir. Bu sürece yalnızca göçmenler değil aynı zamanda uzun yıllardır birlikte yaşadığı insanları kabullenmekte zorlanan ve hatta dışlayan göçmen olmayan kişiler de katılmalıdır.

Klaus Bade, Almanya'da entegrasyon sorununun merkezinde göçmen nüfusun okul eğitiminde, çiraklık öğreniminde ve mesleki nitelik kazanımında ayrımcılık

yaşamının var olduğunu dile getirmektedir. Bu ayrımcılık çoklukla göçmenlerin hak etmedikleri ama ek sorunlar doğurarak yaşam boyu süren ayrımcılığın zeminini oluşturmaktadır. Göçmenlerin okul eğitimi ve mesleki eğitimi açısından maruz kaldıkları bu ayrımcılık, saldırgan bir öfkeye yol açmaktadır. Bu öfkeler toplumsal açıdan kaybedenlerin artışıyla yükselmekte ve bu artış da göçmen kökenli nüfusun artmasıyla birlikte büyümektedir. Bu ayrımcılığa maruz kalanlar toplumsal olarak kaybeden konumunda olduklarını anladıkça bu öfke de keskinleşmektedir. Öfke potansiyeli ulusal çoğunluk toplumlarında genelde çok az bilinen ve çok açık biçimde anlaşılabilen bir nedene sahiptir. Entegrasyon ilerledikçe her şeyden önce ikinci ve üçüncü kuşaklarda deneyime dayalı ruhsal kırılma ya da özellikle ekonomik ve toplumsal ayrımcılığa dayalı nedensel korku artmaktadır. Bu nedenle görece eğitilmiş olan Türkiye kökenli üniversite öğrencilerinin neredeyse %40'ı, Almanya'da yeni bir yurt bulamadıklarına inandıkları için ya da gösterdikleri eşdeğer başarıya rağmen iş piyasasında kendilerine yönelik ayrımcılığı hesaba kattıkları için okulu bitirdikten sonra ailesinin ülkesine yani Türkiye'ye dönmeyi ciddi biçimde düşündüklerini dile getirmektedir. Toplumsal piramidin tabanında bulunanlarda ise toplumsal olarak kazançlı oldukları varsayılan çoğunluk toplumu karşısındaki çaresizliğin ve toplumsal kıskançlığın belirlediği düş kırıklığı, öfke ve nefret büyümektedir (Bade, 2009).

Bade'nin dile getirdiği bu ruhsal gerçeklik IGMG üyeleri açısından da kolaylıkla gözlemlenebilir bir nitelik arz etmektedir. İçinde bulunduğu toplumda yaşadığı ayrımcılık kişileri rahatsız etmekte ve öfkeye yönlendirebilmektedir. Ancak görüşülen IGMG üyelerinin hemen hemen hepsinin ortak kanaatinin tüm bu yaşananlara karşın kırgınlıkların saldırganlığa çevrilmemesi yönünde olduğu gözlemlenmiştir.

İzlenen metot bakımından değerlendirildiğinde IGMG'nin öne çıkan en önemli özelliğinin şiddet içermeyen bir niteliğe sahip olduğu kolaylıkla söylenebilmektedir. Alman makamlarının dışlayıcı tutumu ve Alman toplumunda var olan ırkçı yaklaşımlara karşın IGMG'nin üyelerini şiddete yöneltmediği bilinmektedir. Nitekim bu durum Alman makamlarınca da dile getirilmektedir. Örneğin 2005 yılında Hamburg'ta İç İstihbarat Dairesi'nin "Hamburg'ta Türkler ve Almanlar: Birlikte Demokrasi İçin!" başlığıyla yayımladığı bilgilendirme broşüründe IGMG hakkında şu ifadeler yer almaktadır:

“Milli Görüş, şu anda Alman toplum düzenine saygı göstermekte ve kanunlara uyum sağlamaktadır. Milli Görüş militan değildir. Taraftarları terörü desteklemiyorlardır. Kendileri düşüncelerini şiddet kullanarak değil, bilakis yasal yollarla gerçekleştirmek istediklerini söylemektedirler. Buna rağmen bir çok sebepten ötürü “Verfassungsschutz (iç istihbarat)” onları izlemektedir” (www.verfassungsschutz.hamburg.de).

2014 yılında yayımlanan BfV raporunda da benzer şekilde IGMG üyelerinin aşırılık yanlısı olmadığı dile getirilmektedir. Ne var ki, kuruluşundan bu yana herhangi bir aşırılık ya da şiddet belirtisi göstermemesine karşın IGMG, her an şiddete meyledebileceği gerekçesiyle yakın zamana kadar Almanya için tehdit unsuru olarak kabul edilmiştir.

Alan araştırması süresince IGMG üyelerinin aşırılık konusunda ne düşündükleri, son dönemde artan çeşitli radikal örgütlere katılım konusuna nasıl baktıkları gibi hususları gözlemlene imkanı bulunmuştur. Resmi kayıtlara göre hiçbir IGMG üyesinin radikal örgütlere yöneldiği ile ilgili bir veri bulunmamaktadır. IGMG yetkililerinin açıklamalarına bakıldığında da şiddetle aralarına net bir mesafe koydukları görülmektedir. Örneğin IGMG Genel Başkanı Kemal Ergün’ün bir konuşması şu şekildedir (Ergün, 2015):

“Güya İslam adına devlet kurmuş ve İslam adına insan öldürüyor. Demir kafeslerin içine insanları koyuyor ve canlı canlı yakıyor. Allahü Ekber diyerek İslam’ın uygulayıcısı iddiasıyla bu uygulamaları yapıyor. Boğazlıyan adam öyle bir İngilizce konuşuyor ki, eski İngiltere başbakanı Tony Blair’den daha güzel. Ama yüzü gözüküyor. Allahü Ekber diyerek insan boğazlıyor. 30 yıldır yana yana oturduğumuz komşumuzu bir defa bile ziyaret etmemişsek, bu görüntülerden etkilenen komşuna kendini dinini tanıtmamışsak, caminde duyduğu her Allahü Ekber’de beni de boğazlayacaklar” diye düşünür. Bu toplumun merkezinde olacağız. Hz. Muhammed sadece Türklerin, Kürtlerin veya Arapların peygamberi değil, Hz. Muhammed insanlığın ortak mirasıdır. Almanların da, İspanyolların da ve İtalyanların da peygamberidir. Hz. Muhammed bütün insanlığın peygamberidir.”

IGMG’nin bu bilinen tutumuna karşın, görüşülen kişilere çevrelerinde tanıdıkları IGMG’li kişiler arasında radikal eğilim taşıyan veya bu tür oluşumlara katılım gösteren birilerini tanıyıp tanımadıkları sorulmuştur. Sorumuza böyle birileriyle hiç karşılaşmadıkları ve bilmedikleri şeklinde yanıt veren katılımcılar, IGMG teşkilatlarında yetişen hiç kimsenin bu tür radikal örgütlere yönelemeyeceğini düşünmektedir. Katılımcılardan birisi bu durumu “ (...) Avrupa’nın en büyük İslami teşkilatı olduğumuz için, camilerimize de her kesimden insan gelir elbette. Bunların

hepsinin düşüncelerine hâkim olmak mümkün olmayabilir. Ancak bizim duruşumuz gayet açık ve bizi tanıyan herkes bilir ki, Milli Görüş şiddeti hiçbir zaman kabul etmez” sözleriyle ifade etmektedir.

İslam’ın insan canını kutsal kabul ettiğini dile getiren katılımcılar bu nedenle de mecbur kalmadıkça hiçbir şekilde kimsenin canına kıyılmayacağını savunmaktadır. Kendilerine İslam’da var olan ve önemsenen cihat ibadetinin oluşturduğu algıları hatırlatıldığında ise, cihadın medyada bilerek yanlış aktarıldığını, cihadın salt savaş anlamı taşımadığını dile getirmektedir. Hatta bir IGMG üyesi *“aslında bu gerçeği Almanlar da, Avrupalılar da biliyor. Ancak hazır bir suçlu bulunmuşken, yani kolayca kaçmak varken kimse gerçek sebepleri ve sonuçları konuşmak istemiyor. Yoksa biz on yıllardır buralarda yaşıyoruz, İslam adına kime ne gibi bir zararımız dokunmuş ki, bizden korksunlar”* diyerek tepkisini ortaya koymaktadır.

Radikal oluşumların en çok IGMG’ye zararı olduğunu düşünen bir başka IGMG üyesi ise, IGMG’nin yaptığı iyi niyetli girişimlerin hak ettiği karşılığı bulamamasından yakınmaktadır. Devamlı olarak potansiyel şüpheli yaklaşımına maruz kaldıklarını söyleyen IGMG üyesi, Alman arkadaşlarının bile zaman zaman kendilerine *“siz gerçekten bizim yanımızda başka, kendi aranızda başka mı konuşuyorsunuz”* diyerek şaşkınlıklarını aktardıklarını belirtmektedir.

IGMG üyeleri arasında, Müslümanlara ve İslam’a karşı önyargılı davranan Avrupa ülkelerinin meselede payı olduğunu düşünenlere sıklıkla rastlanmaktadır. IGMG üyeleri, Milli Görüş gibi şiddetten uzak bir yapıya şüpheyle yaklaşılırken radikal örgütlerin denetimsiz bırakılmasını eleştirmektedir. Marjinal yaşamlara sahip, kendisini dışlanmış hisseden ve İslam’ı gerçek anlamda bilmeyen kişilerin şiddete temayül gösterdiğini belirten bir katılımcı, IGMG üyelerinin kadın ve gençlik birimleriyle birlikte sosyal yönü olan toplumsal bir hareket olduğuna dikkat çekerek aslında Avrupa toplumlarının kendilerine destek vermesi gerektiğini belirtmektedir.

Araştırma sırasında bazı katılımcılara Alman devletinin dışlayıcı politika yürütmesinin kendilerini şiddete yönlendirme ihtimali sorulmuştur. Buna gerekçe olarak da, diyalog ümidinin bitmesi gösterilmiştir. Ancak katılımcılar bu görüşün yanlış olduğunu ve buna katılmayacaklarını ifade etmişlerdir. Zaman zaman ırkçı ve aşırı sağcı söylemlerden etkilendiklerini söyleyen bir IGMG’li *“... tüm bunlara rağmen şiddeti bir araç olarak göremeyiz, biz yasal yollarla bir arada yaşam için mücadele*

edeceğiz. Mesela 11 Eylül'den sonra çok üstümüze geldiler, bizi adeta terör örgütü gibi gösterdiler. Ama biz hiç yılmadık, bildiğimiz doğruları söylemeye devam ettik. Çok zor bir süreci belki ama sonuçta bugün sıkıntıların çoğunu atlattık. Çünkü bizim samimiyetimizi gördüler. Yine de tüm sorunlar bitti diyemiyoruz, tam tersine daha çok gideceğimiz yol var.” demektedir.

5.3.3.2. Birlikte Yaşam Kurgusu

“Birçoğu uzun zamandır burada ikamet etmektedirler, fakat genel olarak Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinden geliyor olmanın etkisi hâlâ devam etmektedir: Eski göçmen işçiler genellikle okul ve meslek eğitimi olmayan bir kesimdir ve genç nesil de öğrenim motivasyonundan yoksundur [...] Bu grubun bir dezavantajı da büyüklüğüdür: Çünkü buldukları şehirlerde sayıca o kadar çokturlar ki, kendileri için kolay olanı, yani kendi aralarında kalmayı tercih ederler [...]. Yaşam tarzlarının bulunulan yere benzemesine engel olan paralel toplumlar da bunun sonucunda oluşur.” (akt. Yıldız, 2014: 26)

Almanya'da genel olarak Müslümanların özelde ise Türk toplumunun 2000'li yıllarda sıklıkla karşılaştığı kavramlardan birisi de “paralel toplum” kavramıdır. Yukarıda aktarılan ifade, Berlin Nüfus ve Gelişim Enstitüsü'nce yapılan “Kullanılmamış Potansiyel: Almanya'da Entegrasyonun Durumu” isimli araştırmadan alıntılanmıştır. Türklerin entegrasyona direnen göçmenler olarak odak noktasına konduğu bu ve benzeri araştırmalar göçmen işçilerin, ailelerinin ve sonradan gelen kuşakların oturduğu bölgeleri paralel toplumun yerleşim yerleri olarak tanımlamaktadır. Bu yerleşim alanlarının öne çıkan özellikleri olarak ise İslami köktendincilik, yüksek oranda suça yatkınlık ve güvenli olmayışları gösterilmektedir. Araştırma bu tür bir sosyal çevrede yaşamamanın, kimsenin tenezzül etmediği değersiz bir bölgede yaşamak anlamı taşıdığını vurgulamaktadır (Yıldız, 2014: 24).

Paralel toplum tartışmalarının odağında yer alan IGMG, Alman makamları tarafından (BfV raporları) entegrasyona engel olduğu gerekçesiyle paralel bir toplumun oluşmasına sebep olmakla suçlanmaktadır. IGMG ise suçlamaları kabul etmemekte ve tam aksine toplumsal uyuma katkı sunduğunu dile getirmektedir. Daha önceki bölümlerde değinilen sosyal içerikli etkinliklerini buna örnek gösteren IGMG'nin üyeleriyle yapılan görüşmelerde, onların da IGMG ile aynı düşünceye sahip olduğu görülmektedir. Bu görüşmelere geçmeden evvel, Konrad Adenauer Vakfı (Konrad Adenauer Stiftung –KAS) yöneticilerinden Wilhemm Staudacher'in dile getirdiği bir

hususla değinmek gerekmektedir. KAS'ın Almanya'daki Türkler arasında yaptığı bir anket hakkında bilgi veren Staudacher, ankete katılanların yarısının Almanya'ya güçlü ya da oldukça güçlü bağlarının olduğunu belirtmiş, Almanya'nın bu kişiler için adeta ikinci vatan haline geldiğine dikkat çekmiştir. Staudacher'in bunu desteklemek için verdiği bir başka bilgi ise çok daha ilgi çekicidir. Katılımcıların Almanya'yı tercih etmelerinin sadece lafta kalmadığını savunan Staudacher, Almanya'da yaşayan Türklerin herhangi bir yabancı ülkenin Almanya'ya saldırması halinde Almanya'nın savunmasına katkıda bulunmalarının gerekli olup olmadığı sorusuna verdiği cevapları buna örnek göstermektedir. Buna göre, ankete katılanların yaklaşık yarısı aktif bir savunmadan yana karar vermiş, %21'i ise böyle bir çatışmaya karışmamayı tercih etmiş ve dörtte biri ise bu soruya cevap verememiş veya cevap vermek istememiştir. Staudacher, Almanya'da yaşayan Türklerin ya da Türk kökenlilerin %50'sinin yeni vatanları olan Almanya'yı hayatlarını ortaya koyarak savunmaya hazır olmalarının, bir insanın vatani için yapabileceği en güçlü açıklama olduğunu vurgulamaktadır (Staudacher, 2004).

Görüşülen IGMG üyelerinin tamamı da, Staudacher'in tezini doğrulayacak şekilde, paralel toplum kavramını yanlış bulmakta ve kabullenmemektedir. Almanya'da yaşam ile ilgili bir sorunları olmadığını belirten katılımcılar, diğer tüm sosyal grupların olduğu gibi kendilerinin de bir çevreleri olduğunu, bu çevreyi paralel bir toplum oluşturma gibi algılamanın zorlamacı bir bakış olduğunu ifade etmektedir. Katılımcıların bu ifadesi, Türkiye Araştırmalar Merkezi'nden Prof. Dr. Hacı Halil Uslucan'ın şu açıklamalarıyla benzerlik arz etmektedir (2014: 33): *“Alman toplumu içinde de paralel toplumlar var ve çeşitli alanlarda kendilerini gösteriyorlar. Mesela Almanya'da yapılan bir araştırmada eğitilmişlerin kendi aralarında evlenmesi konusunda ciddi bir oluşum olduğu görülüyor. Yüksek eğitilmiş kişiler yüksek eğitilmişlerle evleniyor, yani belli sınıflar bir araya geliyor. Bu yüzden tamamıyla şeffaf ve heretojen bir toplum gerçekleşmiyor. Bu durumda göçmenlerin kendi aralarında kalması doğal bir olay... Göçmenlere ya da bilhassa Müslüman göçmenlere bu konuda ön yargılı bir tavırla yaklaşıyor.”*. Uslucan'a (2014: 35) göre, paralel toplum tartışmasının temelinde ekonomik kaygılar yer almaktadır. Devlete verdikleri vergilerden Türkler gibi göçmenlere sosyal yardım verilmesi, onlarında bu desteklerle kapalı devre yaşaması Alman toplumunda rahatsızlık oluşturmaktadır : *“Türkiye kökenli*

bir göçmen dil öğrenmiyor, topluma bir katkı sağlayamıyor ve yalnızca kendi grubu içerisinde duruyorsa bu kişinin sosyal yardımla geçinme ihtimali yüksektir. Bu yüzden bu kişi toplumun tamamına yük olmaktadır. Fakat aynı şey kendi aralarında (Almanlar) yaşayan elitlerde olduğunda bir sorun teşkil etmiyor, çünkü devlete herhangi bir yükleri yok. Dolayısıyla bu tartışmada “toplumsal yük” olgusunu göz önünde bulundurmamak gerekiyor”.

Köln’de görüşülen bir IGMG üyesi, en işlek caddelerden birisinde var olan işyerini örnek göstererek, ekonomik anlamda iç içe yaşadıkları bir toplumda, paralel toplum oluşturdukları iddiasını temelsiz bulmaktadır. Görüşme sırasında müşterilerinin çoğunun Alman kökenli olduğu müşahade edilen katılımcı, tartışmaların arka planında İslam’a karşı var olan önyargının yattığını düşünmektedir. Bu fikirlerine IGMG’nin etkisini sorduğumuzda ise, IGMG’nin kalıcılık eksenli politika yürüttüğüne dikkat çekerek, bunun doğal bir sonucu olarak birlikte yaşamı desteklediğini bildiğini belirtmektedir.

İslam hakkındaki önyargıları kırmak adına kamuya açık etkinliklere imza atan IGMG’nin 2015 yılından itibaren başlattığı ve 2017 yılında toplamda yaklaşık 200 bin kişinin iştirak ettiği “Buyurun Ben Müslümanım” etkinliği birlikte yaşam isteğini gösteren bir nitelik arz etmektedir. Daha önceki bölümlerde (4.2.3.3.5.) değinilen bu etkinliğe katılan IGMG üyelerine, etkinlik hakkındaki fikirleri ve aldıkları tepkiler sorulmuştur. Katılımcılar bu etkinliğe ilk kez katıldıklarında beklenmedik tepkiler almaktan korktuklarını söylerken sonrasında ise korkunun yerini heyecan duygusunun aldığını dile getirmektedir. Etkinlik kapsamında stantlara gelen kişilerin ya da yoldan geçerken kendilerine hediye takdim edilen insanların neredeyse tamamının olumlu tepkilerini aldıklarını söyleyen bir IGMG’li “ *bu etkinlik aynı zamanda bizim de Almanlarla ya da Müslüman olmayanlarla ilgili ön yargılarımız olduğunu gösterdi bana. Bizim kendimizi, dinimizi, değerlerimizi kırmadan dökmeden sabırla ve özgüvenle aktarmamız gerektiğini gördüm*” diyerek duygusunu dile getirmektedir.

5.3.3.3. Yerel Gündeme Yönlendirme Çabası

Uyum sürecinde IGMG’nin Alman makamlarından ve kendi üyelerinden taleplerinden birisi de, siyasal katılım hakkının koşulsuz olarak sağlanması ve en üst düzeyde bundan yararlanılmasıdır. Bunun olabilmesi için; Türk vatandaşları açısından

vatandaşlık politikasının gözden geçirilmesi, Alman vatandaşları açısından ise teşvik edici girişimlerin yapılması beklenmektedir.

Mevcut durumda siyasal katılım konusunda Türk toplumunun güçlü bir sinerjiye sahip olmadığı görülmektedir. Esasında eyalet ve federal parlamentolarında Türk kökenli siyasetçiler az da olsa bulunmaktadır. Ancak en son 2016 yılında Ermeni lobbiesince gündeme getirilen yasa tasarısına Türk kökenli milletvekillerinin de onay vermesi örneğinde olduğu gibi toplumsal bağların zayıf olmasına neden olan gelişmeler, sahip olunan seçmen nüfusunun bir bütün halinde lobi işlevi görmesine engel olmaktadır. Türk toplumu Almanya gündemine ilgisiz olmamakla birlikte, bu ilgisini güçlü bir şekilde pratize edecek çabaya yönelmemektedir.

Görüşmeler sırasında IGMG üyesi olup aynı zamanda buldukları eyaletlerin yerel meclislerinde görev alan çeşitli kişilerle karşılaşmıştır. IGMG'nin yerel gündeme öncelik vermede görece geç kaldığını düşünen bir katılımcı, yine de son dönemde bu konuda bir farkındalık oluşturma gayretini gözlemlediğini ifade etmiştir. Yabancılar Meclisi gibi belediyeler bünyesinde oluşturulan Kent Konseyleri'nde görev alan kişilerin kendi istekleriyle bu görevlere talip olduğuna dikkat çeken bir IGMG üyesi de, Almanya'nın hakim kültürel söylemleri nedeniyle bu sürecin önemli zorluklar barındırdığını vurgulamıştır. Buna göre, Almanya'nın dışlayıcı tutumu kendisini hissettirdiğinde çevrelerindeki insanlar *“siz de bunlarla beraber siyaset yapıyorsunuz, bunlara inanıyorsunuz öyle mi”* türü söylemlerle sıkıştırırken, herhangi bir yerde bir terör saldırı olduğunda ya da Türkiye ile ilişkilerde bir gerilim olduğunda *“içimizdeki hainler”* türü yakıştırma ve dışlamalara maruz kalınmaktadır. Dolayısıyla her iki durumda da kendinizi ispatlamanız beklenmektedir.

Yerel makamlarda görev alan, siyasal katılım gösteren kişilerin hangi konuları gündeme aldığı hususu, esasında konu hakkında fikir yürütülmesini kolaylaştırmaktadır. Zira yerelde genel olarak yabancı meclislerinde görev aldığı görülen IGMG üyeleri, imar-bayındırlık, ulaşım, eğitim ve sağlık gibi geneli ilgilendiren konularla ilgilenmekten çok üyesi olduğu azınlık toplumun haklarının savunulmasına yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Bu nedenle siyasal katılım ile elde edilmesi hedeflenen *“kendini topluma ait hissetme”* duygusu bir kez daha aşındırılmakta ve hatta bu sayede ayrışma noktaları belirginleşmektedir.

Bununla birlikte bu durum, lobi faaliyetlerinin yürütülmesinin de önünü açmakta, gerek yerel gerekse federal bağlamda önemli bir lobi gücünü ortaya çıkarmaktadır. Ne var ki, genelde Türk toplumunda olduğu gibi IGMG üyelerinin bu konularda konumlanmaya isteksiz oluşu lobi gücünün oluşumunu sekteye uğratmaktadır. Örneğin 2016 yılında Alman parlamentosunun sözde Ermeni soykırımının tanınmasına ilişkin yasa tasarısını onaylaması lobi oluşturma konusunda Türk toplumunun pasif niteliğini ortaya koymaktadır. Ekonomik çevre ve demografik büyüklük oranlarıyla Almanya’da bulunan en büyük yabancı nüfus olmasına karşın, Alman parlamentosunun Türk toplumunun kabullenmediği bir tasarımı kabullenebilmesi Türk toplumunun lobi gücüne sahip olamadığını göstermektedir. Dolayısıyla IGMG, üyelerini yerel gündeme yönlendirme konusunda bir politika yürütüyor olsa da, bunu ne oranda başardığı konusu ele alındığında, Almanya’nın dışlayıcı tutumu ve üyelerinin isteksiz oluşu gibi nedenlerden ötürü başarısız bir görünüme sahip olduğu görülmektedir.

Uyum süreciyle ilgili IGMG’nin etkisinin incelendiği bu bölümde dile getirilen hususlar genel olarak bu şekilde özetlenebilmektedir. Ancak uyum sürecine ilişkin resmi makamların IGMG hakkındaki olumsuz algıları göz önüne alındığında, alan araştırmasında katılımcıların dile getirdiği görüşler ile bir uyumsuzluk olduğu fark edilmektedir. Bu nedenle uyum süreci ile ilgili daha gerçekçi neticeler alınacağı düşüncesiyle farklı analiz teknikleri kullanılmıştır. Dört boyut üzerine temellendirilen araştırmada; kimliğin korunması, siyasi tutum ve IGMG’ye aidiyet faktörleri bağımsız değişken, uyum sürecine katkı faktörü bağımlı değişken olacak şekilde regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizinin varsayımları gereği değişkenlerin normal dağılım gösterme durumu analiz edilmiş, uygun olduğu tespit edilmiştir. Regresyon analizi yapmadan önce bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyinin belirlenmesi amacıyla ilk olarak korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 29: Boyutlar Arası Korelasyon Analizi

DEĞİŞKENLER	TEST İSTATİSTİKLERİ	Siyasi Tutum	Kimliğin Korunması	IGMG'ye Aidiyet	Uyum Sürecine Katkı
Siyasi Tutum	Korelasyon Katsayısı	1	,332**	,367**	,254**
	p		0,000	0,000	0,000
Kimliğin Korunması	Korelasyon Katsayısı		1	,756**	,433**
	p			0,000	0,000
IGMG'ye Aidiyet	Korelasyon Katsayısı			1	,382**
	p				0,000
Uyum Sürecine Katkı	Korelasyon Katsayısı				1
	p				0,000

Korelasyon analizi sonuçlarına göre tüm değişkenler arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Ancak değişkenler arasında oto korelasyon olarak ifade edilebilecek yüksek bir ilişki söz konusu olmadığından regresyon analizi yapılabilir. Regresyon analizi; bağımlı bir değişken ile bağımlı değişken üzerinde etkisi olduğu varsayılan bağımsız değişken(ler) arasındaki ilişkinin matematiksel bir model ile açıklandığı analiz tekniklerindedir. Uyum sürecine olan etkinin ölçülmesi hedeflendiği için uyum süreci bağımlı değişken olarak alınmış, diğer boyutlar bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir.

Tablo 30: Uyum Sürecine İlişkin Regresyon Analizi

Değişkenler	B	p
Sabit	1,576	0,000
Siyasi Tutum	0,085	0,023
Kimliğin Korunması	0,285	0,000
IGMG'ye Aidiyet	0,066	0,158
R	0,453	
R^2	0,205	

Regresyon analizi sonucuna göre korelasyon katsayısı $R = 0,453$ olarak bulunmuştur. Bağımlı değişkenle bağımsız değişkenlerin tümü arasında orta düzeyde bir ilişki vardır. Regresyon katsayısı $R^2 = 0,205$ olarak bulunmuştur. Bağımsız değişkenler bağımlı değişkende yaşanan değişimleri %20,5 oranında açıklamaktadır. Test sonucuna göre $p = 0,000$ olarak bulunmuştur ve regresyon ve korelasyon

katsayıları anlamlıdır. Regresyon modeli sonuçlarına göre sabit değişken, Siyasi Tutum ve Kimliğin Korunması değişkenlerine ilişkin “p” değeri 0,05’den küçük olduğu için söz konusu değişkenlerin etkisi söz konusudur ve modelde yer almaktadır. IGMG’ye bağlılık değişkeni için “p” değeri 0,05’den büyük olduğu için Uyum Sürecine Katkı değişkenine etkisi anlamlı değildir ve regresyon modelinde yer almayacaktır. Sonuçlara göre, Uyum Sürecine Katkı değişkeni için oluşturulan doğrusal regresyon modeli aşağıdaki şekilde oluşturulur.

$$\text{Uyum Sürecine Katkı} = 1.576 + 0,085 (\text{Siyasi Tutum}) + 0,285 (\text{Kimliğin Korunması})$$

Bu analiz neticesinde elde edilen veri, IGMG’nin uyum sürecine etkisinin hissedilir oranda olmadığını işaret etmektedir. Zira IGMG üyelerinin uyum eğilimi istatistiksel olarak oldukça düşük çıkarken diğer boyutların görece yüksek netice verdiği görülmektedir. Sonuç olarak IGMG’nin, genel politikalarında uyuma yönelik faaliyetler yapıyor olmasına karşın uyum sürecine yönelik etkisinin henüz oldukça düşük seviyede bulunduğu söylenebilmektedir.

5.3.4. Kimliğin Korunmasına Etkisine İlişkin Algılar ve Dönüşümler

Genel bir ifadeyle ele alındığında kimlik; “insanın kendisini kendi gözünde ve diğerlerinin aynasında nasıl gördüğünü ifade eden”, aynı zamanda “ben kimim?”, “nereye aitim?” ve “nasıl uyum sağlarım?” sorularına verilen cevaplarla oluşturulan bir kavramdır (Göktolga, 2013: 122). Yarım asrı aşkın bir süredir hatırı sayılır oranda bir nüfusla Almanya’da yaşayan Türk toplumunun kendini tanımlaması bağlamında kimlik konusu, araştırma konusu açısından da önem arz etmektedir. Genel olarak IGMG gibi Türklere ait derneklerin, kimliğin korunmasına katkı sunduğu varsayılmaktadır. Alan araştırmasında kimliğin korunması hakkındaki düşünceleri içeren anket sorularına verilen cevaplar da bu varsayımı doğrular nitelikte ortaya çıkmıştır.

Bu kapsamda ilk olarak, katılımcılara alt boyut olarak sunulan sorulara verilen cevapları ele almak gerekmektedir. Grafik 12’de de gösterildiği gibi, “kendinizi nasıl tanımlarsınız” sorusuna; katılımcıların % 45,4’i Türk, % 41,1’i önce Türk sonra Alman, % 9’u önce Alman sonra Türk, % 3,3’ü diğer, % 1,3’ü de Alman cevabını vermişlerdir. Bu sonuç; katılımcıların kendilerini kökenleriyle tanımladıklarını net bir şekilde

göstermektedir. Yine katılımcıların Türkiye'nin ülke gündemini takip düzeyleri de ölçek aracılığıyla ölçülmeye çalışılmıştır.

Tablo 31: Türkiye Gündemini Takip Düzeyi

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	37	9,3
Katılmıyorum	50	12,5
Kararsızım	59	14,8
Katılıyorum	134	33,6
Kesinlikle Katılıyorum	119	29,8
Toplam	399	100

“IGMG üyesi olduğum için Türkiye'nin ülke gündemini de yakından takip ederim” şeklinde sunulan yargı cümlesine katılımcıların önemli çoğunluğunun olumlu olarak nitelendirilebilecek yanıtlar verdiği görülmektedir. Buna göre katılımcıların % 33,6'sı “katılıyorum”, % 29,8'i “kesinlikle katılıyorum” cevaplarını vermiştir. Öte yandan katılımcıların % 14,8'i kararsız olduğunu belirtirken, % 12,5'i “katılmıyorum” ve % 9,3'ü de “kesinlikle katılmıyorum” yanıtlarını vermiştir.

Benzer şekilde katılımcılara; “ilerleyen yıllarda ya da imkan bulduğumda Türkiye'ye kesin dönüş yaparım”, “IGMG, Almanlara ya da başka yabancılara İslam'ı (tebliğ) anlatmaktadır” ve “IGMG, asimilasyon tehlikesi ve değerlerimizi korumamız gerektiği konusunda farkındalık kazanmamı sağlıyor” şeklinde üç ayrı yargı cümlesi daha verilmiştir. Katılımcıların önemli bir çoğunluğu bu sorulara, diğer sorularda olduğu gibi, olumlu sayılabilecek yanıtlar vermiştir.

Anket sorularının sınırlı olması nedeniyle uygulanan farklı testler yoluyla kimliğin korunması boyutuyla ilgili başka çıkarsamalar yapılmaya çalışılmıştır. Örneğin kimliğin korunması ve uyum sürecine katkı faktör ortalamalarının karşılaştırılması bunlardan birisidir.

Tablo 32: “Kimliğin Korunması” ve “Uyum Sürecine Katkı” Faktör Ortalamalarının Karşılaştırılması

Boyutlar	Ortalama
Kimliğin Korunması	3,6861
Uyum Sürecine Katkı	3,1719

Karşılaştırma sonucuna göre, IGMG üyeleri açısından kimliğin korunması, uyum sürecine göre çok daha ön planda olan bir nitelik arz etmektedir. Bu sonuç, Almanya özelinde düşünüldüğünde, oldukça sıradan ve beklenen bir sonuç olma özelliğine sahiptir. Zira Almanya’da yaşayan Türk toplumu ile ilgili yapılan tüm araştırmalar benzeri sonucu vermektedir. Brubaker, bunu Alman makamlarının etnik-kültürel tona sahip politikalarının bir sonucu olarak görmektedir. Zira hem Almanlara göre hem de Türklere göre Alman vatandaşlığını almak yalnızca bir pasaport almayı değil Almanlaşmayı içermektedir (Brubaker, 2009: 219). Bu durumda Türk toplumu savunmacı bir reflekse yönelmekte ve kendisini tanımladığı kimliğini öne çıkartmaktadır. Müslümanlara ve İslam’a yönelik yaklaşımlar da bu savunmacı tutumun belirginleşmesine katkı sunmaktadır. Schiffauer’e (2007: 15) göre, Müslümanlar “...Almanya’da yanlış yola sapmış Müslüman bir grup bir saldırı gerçekleştirirse ne olur?” sorusuyla meşgul olmakta ve bunun üzerine “*ondan sonra bu ülkede ne kadar güvendeziz, olaylar böyle devam ederse Türk vatandaşlığına belki de ihtiyacımız olacak*” diye düşünmektedir. Schiffauer, bu nedenle Türk toplumunun var olan (Türk) vatandaşlığını kimliği sorun ettiği için değil, aksine gelecekteki gelişmelerden endişe ettiği için bırakmak istemediğini ifade etmektedir. Bu durum yalnızca vatandaşlık alma gibi resmi politikalarda değil genel yaşamda da etkisini göstermektedir. Almanya’da yerleşik hale gelen Türk nüfusu, kültürel referans kaynakları itibarıyla hem Müslüman-Türk olmalarından hem de kendileri ve çocuklarına karşı uygulanan politikalardan ötürü kendine özgü bir yapılanmaya yönelme ihtiyacı hissetmiştir. Daha çok şehir merkezlerinin dışında, şehir merkezlerinde ise belirli bölgelerde ve hâkim kültürün hoşgörüsü alanları dışında ortaya çıkan bu yapılanmada camiler, dernekler ve alış-veriş yerleri gibi birimler yer almaktadır (Başkurt, 2009: 86).

Alan araştırması sırasında imkan dahilinde yapılan gözlem ve görüşmeler yukarıda ifade edilenlerle benzerlik göstermiştir. Nitekim cami lokalleri ve genel

programlarda yapılan görüşmelerde, Almanya'nın uyum adı altında kendilerini asimile etmeye çalıştığını düşünen IGMG üyelerine sıklıkla rastlanılmıştır. Birçok katılımcı “(...) *Bizim Müslümanlığımızı sorun olarak görüyorlar. Biliyorlar ki, bizim asimile olmamızı İslam oluşumuz engelliyor. Onun için İslam'a karşı mücadele ediyorlar*” fikrini dile getirmiştir.

Aynı şekilde IGMG üyelerinin kimliklerini kaybetmeyi büyük bir sorun olarak gördüğü, geçmişi reddetmek gibi bir anlam taşıdığı gerekçesiyle bunu ihanet olarak değerlendirdiği tespit edilmiştir. Kimliklerine sahip çıkmayı; geleneklerine, örf ve adetlerine bağlılık açısından önemseyen IGMG üyeleri, bunu soyundan geldikleri atalarına ve yurtlarına karşı bir vazife olarak da değerlendirmektedir. Öyle ki, görüşülen kişilere yöneltilen sözlü sorular arasında yer alan “*öldüğünüzde cenazenizin nereye defnedilmesini istersiniz*” şeklindeki soruya büyük bir çoğunluk Türkiye cevabını vermiştir. Sebep olarak ise, gayrimüslim bir ülkede ruhunun rahatsız olacağına inanmasını göstermiştir. Dolayısıyla söz konusu kitle, yalnızca yaşarken değil öldüğünde dahi kendisini gayrimüslim ülkede bulunmasının muhtemel kötü etkisinden korumaya çalışan bir reflekse sahip gözükmektedir.

Kimliğin korunması boyutuna ilişkin en net sonuç ise, regresyon analizi ile elde edilmiştir. IGMG'ye aidiyetin bağımlı değişken olarak kabul edildiği regresyon analizi, kimliğin korunmasının IGMG üyeleri üzerinde ne denli etkide bulunduğunu ortaya koymuştur.

Tablo 33: IGMG'ye Aidiyete İlişkin Regresyon Analizi

Değişkenler	B	P
Sabit	0,082	0,675
Siyasal Tutum	0,142	0
Kimliğin Korunması	0,919	0
Uyum Sürecine Katkı	0,076	0,158
R	0,768	
Belirlilik Katsayısı	0,589	

Regresyon analizi sonucuna göre korelasyon katsayısı $R = 0,768$ olarak bulunmuştur. Bağımlı değişkenle bağımsız değişkenlerin tümü arasında orta düzeyde bir ilişki vardır. Regresyon katsayısı $R^2 = 0,589$ olarak bulunmuştur. Bağımsız değişkenler, bağımlı değişkende yaşanan değişimleri %58,9 oranında açıklamaktadır. Test sonucuna göre $p = 0,000$ olarak bulunmuştur ve regresyon ve korelasyon katsayıları

anlamlıdır. Regresyon modeli sonuçlarına göre; “Siyasi Tutum” ve “Kimliğin Korunması” değişkenlerine ilişkin “p” değeri 0,05’den küçük olduğu için söz konusu değişkenler “IGMG’ye Aidiyet” değişkenine etki etmektedir ve modelde yer almaktadır. Sabit değişken ve “Uyum Sürecine Katkı” değişkenleri için “p” değeri 0,05’den büyük olduğu için “Uyum Sürecine Katkı” değişkenine etkisi anlamlı değildir ve regresyon modelinde yer almayacaktır. Sonuçlara göre “IGMG’ye Aidiyet” değişkeni için oluşturulan doğrusal regresyon modeli aşağıdaki şekilde oluşturulur.

$$\text{IGMG'ye Aidiyet} = 0,142 (\text{Siyasal Tutum}) + 0,919 (\text{Kimliğin Korunması})$$

Buna göre, bireylerin IGMG’ye aidiyeti, siyasal tutum ve kimliğin korunmasına ilişkin fikirleri hakkında da bilgi sunmaktadır. Kimliğin korunması konusunda ve siyasal tutum belirleme konusunda kaygısı olan bireyler IGMG’ye yönelmektedir. Bir diğer ifadeyle IGMG, kimliğin korunması ve siyasal tutum belirleme konularında çevreye mesaj verebilmektedir. Bu iki bağımsız değişken arasında öne çıkanı ise, bariz bir farkla kimliğin korunması değişkenidir. IGMG üyelerinin kimliğin korunmasına ilişkin oldukça duyarlılık gösterdiği görülmektedir.

SONUÇ

Kamuoyunda Avrupa Milli Görüş olarak bilinen İslam Toplumu Milli Görüş (IGMG) teşkilatının sosyo-politik etkilerinin konu edildiği bu araştırma, örgütlenmeyi şekillendirmesi açısından göç literatürünün ele alınmasıyla başlatılmaktadır. Zira 1961 yılında Ankara Anlaşması ile başlayan göç hareketliliğinin süreç içerisinde geçirdiği dönüşümler göç sonrası kurulan tüm örgütlenmeleri doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle IGMG'nin tarihsel sürecinin göç süreciyle birlikte şekillendiği hususu rahatlıkla ifade edilebilmektedir.

İlk dönemlerde sosyo-ekonomik çözümlerinin ağırlıkta olduğu göç literatüründe, son yıllarda göçü tek bir nedene bağlı kılmayıp karmaşık ilişkiler ağını dikkate alan yaklaşımlar öne çıkmaktadır. Göçmenlerin yalnızca mekan değiştirmedikleri, gittikleri ülkelere tüm değerleriyle birlikte gittikleri ve göçü kalıcı hale getirdikleri düşüncesi genel kabul görmektedir. Dolayısıyla süreklilik ve kalıcılık etkisiyle göçmenin kişiliği öne çıkmakta, göçmen nesne olmak yerine özneleşmektedir. Konu ile ilgili çeşitli teorilerin yer verildiği bu çalışmada Thomas Faist'in dile getirdiği "ulusaşırı toplumsal alan" teorisi, IGMG'nin yapısını ve muhtemel etkilerini anlamada kolaylık sağlamaktadır. Teoriye göre, uluslararası göçler hem göç alan hem de göç veren ülkede göç ağlarının kurulmasına zemin hazırlarken, aynı zamanda cemaat türü sivil oluşumların ortaya çıkmasına da imkan sunmaktadır. Ortaya çıkan bu alanlar farklı yerlerdeki insanlar, ağlar ve örgütler arasında, verili ülke sınırlarının ötesine geçen ilişkiler kurulmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda bu ilişkiler gerek göç veren ülkede gerekse göç alan ülkede sosyo-ekonomik ve/veya politik sonuçlara da neden olabilmektedir. IGMG'nin özellikle 1990'lı yıllarda (AMGT dönemi) Türkiye siyasetine olan yakın ilgisi, Bosna-Çeçenistan gibi ülkelerde yaşanan savaş ve katliamları Avrupa ülkelerinin gündemine getirmesi örnekleri, teoriyi doğrular niteliktedir.

Literatür bölümünde göç sonrasında yaşanan süreçlerin de ele alınmasının yararlı olacağı düşüncesiyle, göç alan ülkenin geliştirdiği politikalara değinilmiştir. Bu kapsamda asimilasyon, entegrasyon ve çokkültürcülük kavramlarına yönelik teorik

yaklaşımlara yer verilmiştir. IGMG üyelerinin ve sempatanlarının geçirdiği muhtemel evreleri anlamada yardımcı olması bağlamında özellikle entegrasyon teorileri araştırmada öne çıkartılmıştır. Esser'in sistem entegrasyonu ve sosyal entegrasyon ayrımı yaparak sosyal entegrasyon neticesinde ya asimilasyonun ya da ayrışmanın olacağını iddia ettiği teorisi, IGMG'ye yönelik yapılan bu araştırmada da test edilebilmiştir. Dil, kültür ve kimlik gibi konularda ev sahibi toplumla iletişime geçildiğinde asimilasyon ve segregasyon (ayrışma) seçeneklerinden birisinin öne çıkacağını savunan Esser'in belirttiği gibi, IGMG üyelerinde de asimilasyondan kaçınma refleksinin olduğu ve bu nedenle kendi etnik kültürüne yönelmenin tercih edildiği görülmüştür. Bir diğer önemli teori ise Andrew Greeley'e ait olan kültürel entegrasyon teorisidir. Altı ayrı aşamada entegrasyonun gerçekleştiğini savunan Greeley, göçmenlerin kendi kültürlerini unutmadan hakim kültürle uyum içerisinde yaşayabileceğini öne sürmektedir. IGMG üyelerinin alan araştırmasında ortaya koyduğu tutumlar da bunu doğrular nitelikte olmuştur.

IGMG teşkilatı (o dönemki adıyla ATB); Ankara Anlaşmasıyla birlikte Türkiye'den Almanya'ya göç eden, burada yaşadığı kısa süreli bocalamadan sonra dini ve kültürel değerlerine sahip çıkmak için bir araya gelen ilk dönem göçmen işçilerin ve eğitim amacıyla Almanya'da bulunan Türkiye kökenli üniversiteli öğrencilerin kurduğu bir örgütlenme olma özelliğine sahiptir. Kısa sürede örgütlenen Türk göçmenler geçici olarak kaldıkları Almanya'da ilk olarak manevi ihtiyaçlarını gidermek için cami ve mescitler kurarken, kalıcılığın başlamasıyla birlikte, kurulan bu camiler gıda, giyim, restaurant, spor salonu, kuaför gibi maddi ihtiyaçların da görüldüğü sosyal merkezlere dönüştürülmeye başlanmıştır. Kuruluş sürecinde henüz siyasete girmemiş olan Necmettin Erbakan ile doğrudan teması olmayan ATB, 1973 seçimleriyle birlikte siyasallaşma sürecine girmiş, Türkiye'de Milli Görüş hareketiyle yakın iletişime geçmiştir. Dolayısıyla kamuoyunda ve yazında sıklıkla Avrupa Milli Görüş'ün Erbakan'ın kurduğu örgütlenme olarak belirtilmesi doğrulanmaya muhtaç bir veri olmaktadır. Ancak bununla birlikte Erbakan ile Avrupa Milli Görüş arasında ilerleyen yıllarda bir yakınlaşmanın olduğu ve Erbakan'ın yakın ilgisinin örgütlenmeyi biçimlendirdiği görülmektedir. İlk yıllarda Almanya Türk Birliği, Avrupa Türk Birliği, Avrupa İslam Birliği gibi isimlere sahip yerel derneklerle örgütlenen teşkilat, 1985

yılında teşkilat ismini bünyesine uygun hale getirerek Avrupa Milli Görüş Teşkilatları ismini almış, 1995 yılında ise bunu İslam Toplumu Milli Görüş olarak değiştirmiştir.

IGMG, sahip olduğu üye potansiyeli ile Avrupa'nın en büyük İslami sivil örgütlenmesi olarak kabul edilmektedir. Hemen hemen yarım asırlık göç tecrübesiyle eş zamanlı yürüyen ve bu nedenle hatırı sayılır oranda örgütlenme tecrübesine sahip olan IGMG, bilimsel araştırmalar açısından önemli veriler sunmaktadır. Yapılan bu araştırma bu verileri elde etmeyi amaçlamıştır.

Bu kapsamda araştırma sonucunda sosyo-politik etkileri ortaya koyabilecek verilere yoğunlaşmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda IGMG'nin Avrupa'da İslam'ın görünürleşmesine etkisinin saptanması, toplumsal tabanının ve ideolojik niteliklerinin belirlenmesi, üyelerinin siyasal tercih ve davranışlarının ortaya konularak bu tercihlere zemin hazırlayan unsurların ele alınması, Almanya'da yerel ve ulusal siyasete etkilerinin belirlenmesi, Türkiye siyasetine etkileri ve güncel bakış açılarının ortaya konulması, üyelerinin buldukları ülkede entegrasyonunu sağlama ve asimilasyonlarını engellemeye yönelik faaliyetlerinin ve etkilerinin saptanması, özellikle 11 Eylül'den sonra gelişen İslamofobik yaklaşımın IGMG üyeleri üzerindeki etkilerinin ölçülmesi, uyum politikalarına bakışının ve tepkisinin belirlenmesi hedeflenmiştir.

Nicel ve nitel veri toplama yöntemlerinden yararlanılan araştırmada ilk olarak IGMG üyelerinin demografik yapısı ele alınmıştır. Genç yaş ortalamasıyla dikkat çeken (Grafik 1) IGMG, oldukça aktif faaliyette bulunan kadın örgütlenmesi sayesinde erkek-kadın üye dağılımında, görece erkek yoğunluğu olsa da, etkinlik bağlamında yakın oranlara sahip bulunmuştur. Orta gelir seviyesine sahip olduğu görülen IGMG üyelerinin genel olarak eğitilmiş oldukları, özellikle genç IGMG üyelerinin üniversite öğrenimine yöneldiği sonuçlara yansıyan bir başka veri olurken, genç bir yapılanmaya sahip olan IGMG açısından bu veriler doğrulanabilir niteliktedir. Faaliyet önceliğini "eğitim" olarak belirlediğini vurgulayan IGMG'nin üyelerini ve cemaatini eğitime teşvik ettiği görülmektedir. IGMG gençliğinin eğitilmiş olması kalıcılık ve yerelleşme hedefiyle örtüşürken Almanya'ya uyum konusunda istekli olduğuna işaret olarak da görülebilmektedir. Nitelikli iş alanlarında görev almak isteyen gençlerin eğitimi bunun için bir fırsat olarak gördüğü bilinmektedir (Grafik 8).

Entegrasyonu hızlandıran etmenlerden birisi olan evlilik konusunda katılımcıların dini ve kültürel farklılıklar nedeniyle Almanlarla evliliğe sıcak bakmayarak Türk uyruklu kişilerle evlenmeyi tercih ettiği görülmüştür (Grafik 5). Ancak geçmişte Türkiye’den getirilen ithal gelin ya da damatlar açısından da benzeri kültürel uyumsuzlukların yaşanmasından ötürü katılımcılar Türkiye’den evlenilmesine ve ailenin Almanya’da yaşamasına sıcak bakmamaktadır. Bunun yerine yakın çevrelerinden, özellikle son dönemde bünye (IGMG) içinden, evlenme tercih edilmektedir. Almanya’da doğup büyümüş kişilerin birbirleriyle daha rahat anlaşabildiği düşünülmektedir.

Entegrasyon konusunda konumlanmayı göstermesi açısından katılımcıların Alman vatandaşlığına geçme konusundaki tutumu gözlemlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların çoğunluğunun Alman vatandaşlığına geçme konusunda olumlu yaklaşım sergilediği ancak Almanya’da güvenli gelecek kaygısına sahip olduklarından şimdilik Türk vatandaşlığında kalmayı tercih ettikleri görülmüştür. Özellikle son yıllarda Avrupa genelinde olduğu gibi Almanya’da da aşırı sağ, ırkçı ve yabancı düşmanı hareketlerin artış göstermesi, bunun karşısında resmi makamların tatmin edici mücadelelere yönelmemeleri, göçmenleri endişeye sevk etmektedir. Bazı küçük radikal gruplar üzerinden tüm Müslüman topluluğuna karşı yürütülen İslam düşmanlığı içerikli kampanyalar ise ayrışmayı artırmaktadır. Nitekim Türk vatandaşı ya da çifte vatandaş olan gençlerle yapılan ikili görüşmelerde İslam’a karşı yürütülen bu linç kampanyasının tarihsel köklere sahip olduğunu ve gelecekte daha da artmasından endişe ettikleri gözlemlenmiştir. Bu kapsamda katılımcıların kendisini tanımlarken de benzeri saiklerle hareket ettiği görülmektedir. Almanya’da yaşamaya devam etmek istediğini, kendisini Almanya’ya ait hissetmek istediğini rahatlıkla ifade edebilen katılımcıların arzusu, Almanya’da Almanlarla birlikte ancak Türk kimliğini muhafaza ederek yaşayabilmektir. Ancak birçok Alman için esas sorun olan nokta ise, onların bu düşüncede ısrarcı olmalarıdır. Zira göç sürecinden bu yana İslam diniyle birlikte şekillenen Almanya’daki Türk kimliği, Türklerin günlük pratiklerinde İslam odaklı bir yaşam sürmesi anlamı taşımakta, bu ise entegrasyon sürecinde hedeflenen Almanlaşmayı engellemektedir.

Katılımcıların IGMG ile ilk teması nasıl kurdukları sorusuna alınan yanıtlar bu düşünceyi doğrulamaktadır. Zira yarıdan daha fazla katılımcının Milli Görüş ile ilk

temasını ailede kurduğu, sonra sırasıyla cami ve arkadaş çevresinden etkilendiği görülmektedir (Grafik 14). Birlikte hareket etmenin odağında aile ve caminin olması İslam merkezli kimlik oluşumunu sağlarken, aynı zamanda da ailevi bağlar nedeniyle örgütlenmede sürekliliği sağlamaktadır. Nitekim IGMG üyesi kişilerin örgütlenme ile irtibatının uzun süreli olduğu ve devamlılık arz ettiği görülmektedir (Grafik 15). Bununla birlikte IGMG'nin cami merkezli bu görüntüsü, onun salt cami hizmeti veren bir örgütlenme olduğu anlamına gelmemektedir. IGMG üyelerinin yarısına yakın kısmı, örgütlenmeyi yurtdışındaki Türklerin kurduğu bir sivil toplum kuruluşu olarak nitelendirmektedir (Grafik 17). Katılımcıların bu yanıtı vermesinin en önemli sebebi, IGMG'nin yapısal durumu ile ilgilidir. IGMG, herhangi bir tarikat ya da cemaat kökeninden gelmemesi nedeniyle, her kesimden insanın rahatlıkla camiye gelerek üye olabildiği ya da diğer organizasyonlarda görev alabildiği bir örgütlenme yapısına sahiptir. Bu durum onun bir cemaat olmaktan öteye geçerek daha kapsayıcı olmasını sağlamaktadır. Böyle olunca, yurtdışında yaşayan Türklere ait bir organizasyon olarak değerlendirilmesi mümkün hale gelmektedir.

Araştırma süresince üç temel hipotez doğrulanmaya çalışılmıştır. Bu hipotezler; IGMG'nin, üyelerinin siyasal tercihleri üzerinde etkisinin sınırlı olduğu, IGMG'ye aidiyeti artan üyelerin Almanya'ya uyumunun arttığı ve Müslüman-Türk kimliğinin korunmasında IGMG'nin teşvik edici olduğu şeklinde belirlenmiştir.

İlk olarak IGMG'nin siyasal tercihler üzerindeki etkisi sınanmaya çalışılmıştır. Gerek anket uygulaması sonuçları gerekse gözlem ve görüşmelerde IGMG'nin üyeleri üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmış, böylece ilk hipotez doğrulanmıştır. Nitekim IGMG üyelerinin büyük çoğunluğunun parti türü konusunda muhafazakar-dini tercihinde bulunmasına karşın bu türde hangi partiyi destekleyeceği konusunda farklılaştığı tespit edilmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi ile Saadet Partisi arasında yoğunlaşan IGMG üyelerinin bu kararlarında serbest hareket ettiği görülmüştür. Almanya seçimlerinde de benzeri durum geçerli olmaktadır. Üyelerini siyasal katılıma teşvik eden IGMG, hangi partiye destek verileceği konusunda açıktan ya da dolaylı bir adres vermemekte, yalnızca aşırı sağ partileri göz önüne alarak oy kullanılmasını salık vermektedir. Bu nedenle IGMG'nin siyasal tercihler ve tutumlar konusunda etkisinin olduğu, ancak bunun sınırlı bir görünüm içerdiği söylenebilmektedir.

IGMG'ye aidiyeti artan üyelerin Almanya'ya uyum konusuna daha yatkın olacağı hipotezi, araştırmanın bir diğer iddiasıdır. Buna temel teşkil eden düşünce ise IGMG'nin kalıcılık odaklı bir örgütlenme yürütmesidir. Ancak elde edilen bulgularda, bu iddia doğrulanamamıştır. Anket uygulamasında verilen cevaplarda IGMG üyelerinin Almanya'da yaşam konusunda tereddütleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. IGMG'nin teşvik edici politikalarını iyi niyetli girişimler olarak niteleyen üyeler, buna karşın güven sorunu yaşadıklarını dile getirmektedir. Yapılan ikili görüşmeler ve gözlemlerde sıklıkla bu düşünceleri yineleyen IGMG'lilerin endişelerinin odak noktasında, Almanya'da var olan yabancı düşmanlığının artışa geçmesi ve literatürde de Almanya ile özdeşleşen dışlayıcı tavırların devam etmesi yer almaktadır. Dolayısıyla bir taraftan güçlü ilişkiler ağı ile IGMG'ye aidiyet hisseden üyeler, diğer yandan IGMG'nin yerleşmeci politikasına karşın Alman devletinin ve toplumunun yaklaşımlarından ötürü uyum sürecine endişeyle yaklaşmayı sürdürmektedir. Bu sonuç, ikinci hipotezin doğrulanamadığı anlamına gelmektedir.

Üçüncü hipotez ise; kimliğin korunması sürecinde IGMG'nin üyelerini teşvik ettiği yönündedir. Araştırma kapsamında bu hipotez güçlü bir şekilde doğrulanmıştır. Anket uygulaması ve diğer veri toplama sürecinde IGMG üyelerinin kimliğin korunması konusunda oldukça duyarlı olduğu ve IGMG içerisinde yer alarak bunu muhafaza ettiklerine inandıkları görülmüştür. Görüşülen katılımcılar korunmaya çalışılan kimlikte ana unsurun dini değerler olduğunu, milliyetçi reflexlerle hareket etmediklerini beyan etmişlerdir. Ancak özellikle genç IGMG üyelerinde gözlemlenen siyasal formasyon eksikliğinin ilerleyen yıllarda milliyetçi reflexleri artırma potansiyeli taşıdığı endişesi de sıklıkla dile getirilmiştir.

Bu üç temel hipotezin alt başlıkları olarak belirlenen hipotezler de gözlem ve uygulama sürecinde sınanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda;

- a- IGMG üyelerinin Türkiye'de ve Almanya'da siyasal gelişmeleri yakından takip ettiği, IGMG'nin üyelerini Türkiye'deki seçimlere katılım konusunda yönlendirmekle birlikte parti tercihi konusunda serbest bıraktığı,
- b- IGMG üyeleri açısından Necmettin Erbakan ve Milli Görüş ideolojisinin oldukça önem taşıdığı,
- c- Buna karşın IGMG üyelerinin Türkiye'deki mevcut Milli Görüş kurumlarıyla iletişiminin oldukça zayıf olup, siyasi tercihlerinin farklılaştığı,

- d- IGMG'nin siyasi faaliyetler yerine dini cemaat hizmetlerine yoğunlaşmasından ötürü üyelerinin, ideolojik formasyon eksikliği nedeniyle, Avrupa'daki ırkçı politikalar karşısında milliyetçi siyasal tercihlere yöneldiği,
- e- IGMG üyelerinin genel olarak Almanya'nın Müslüman toplum karşısındaki tutumuna güvenmediği,
- f- IGMG'nin faaliyetlerinin, yurtdışında yaşayan Türklerin asimile olmalarına engel olduğu,
- g- IGMG üyelerinin kalıcılık söylemini kabullenmekle birlikte Almanya'da gelecek tasavvuruna sahip olmadığı,
- h- Mücadelesini hukuki zemine uygun bir politikaya dayandıran IGMG'nin, Almanya'da Müslüman topluluklar ile Alman devleti arasında diyalog sağlama potansiyeli ile önemli bir işlev gördüğü yönündeki hipotezler doğrulanmıştır.

Bu hipotezler arasında yalnızca “IGMG teşkilatı, üyelerini uyuma teşvik ederek entegrasyona katkı sunmaktadır” şeklindeki hipotez (altıncı hipotez) tam olarak doğrulanamamıştır. Zira IGMG'nin üyelerini teşvik etmesi yargısı doğru bir veri olsa da, bunun entegrasyona katkı sunması doğrulanamamıştır.

Sonuç olarak, Almanya'da organizasyon büyüklüğü ve etkinliği ile öne çıkan IGMG'nin üye profili itibariyle siyasal ilgisi yüksek, eğitim ve gelişmeye açık, orta gelir seviyesinde genç bir kitleye sahip olduğu görülmektedir. IGMG üyelerinin örgüt/teşkilat aidiyetinin yüksek oranda ve devamlılık arz eden bir nitelik arz etmesi dikkat çekmektedir. IGMG'ye aidiyetin Müslüman-Türk kimliğinin korunması sürecinde özellikle etkili olduğu görülürken, siyasal tutumun belirlenmesi ve uyum sürecine/entegrasyona katkı bağlamında temel belirleyici olmadığı görülmüştür. IGMG'nin sosyo-politik etkilerini inceleyen bu araştırma neticesinde, IGMG'nin yüksek aidiyet duygusu verebilmesine karşın sosyo-politik etkisinin sınırlı düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sosyo-politik etkiler ile sınırlı tutulmaya çalışılan bu çalışmada, İslam Toplumu Milli Görüş (IGMG) teşkilatı aracılığıyla Almanya'da yaşayan Türk toplumu hakkında fikir edinilmeye çalışılmıştır. Almanya ve Avrupa genelinde örgütlü en büyük sivil örgütlenme olan IGMG, yurtdışında yaşayan Türk toplumunu anlama konusunda önemli veriler içerdiğinden araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Çeşitli sınırlılıklar ve konjonktürel gelişmeler nedeniyle planlananın aksine görece dar kapsamlı olarak

Çalışılan bu araştırmada önemli bilgiler elde edilmiştir. Son yıllarda Avrupa'da yükselişe geçen İslam ve yabancı düşmanlığı eksenli yönelimler benzeri araştırma konularının çalışılmasını gerekli kılmaktadır. Yapılacak yeni araştırmalar tartışmaların ve bu doğrultuda geliştirilecek politikaların sağlıklı ve verimli bir düzlemde gelişmesine katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- ABADAN-UNAT, Nermin ve diğeri (1975), Göç ve Gelişme – Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi S.B. Fakültesi İskan ve Şehircilik Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- ABADAN-UNAT Nermin (2002). Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa, 1. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ABADAN-UNAT Nermin (2007), “Türk Dış Göçünün Aşamaları: 1950’li Yıllardan 2000’li Yıllara”, Kökler ve Yollar-Türkiye’de Göç süreçleri, der. Ayhan Kaya, Bahar Şahin, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ABADAN UNAT Nermin (2017), Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa, 3. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- AÇIKGÖZ Özkan (2011), Avrupa Birliği’nde Kültürel Entegrasyon ve Türkiye’nin Durumu, Stratejik Öngörü, Vol: 1, S: 1, ss.54-70, İstanbul: TASAM Yayınları.
- ADIGÜZEL Yusuf (2011), Almanya’daki Türk Kuruluşları - Yeni Vatanda Dini ve İdeolojik Yapılanma - İstanbul: Şehir Yayınları.
- ADIGÜZEL Yusuf (2011a), Almanya Türklerinde Dil Din Kimlik, İstanbul: Şehir Yayınları.
- AHMEDOĞLU Sefer (2007), Bizim Yolumuz: Adab-ı Muaşeret - Güzel Geçinme - Güzel Ahlak, İstanbul: Gonca Yayınevi.
- AKGÜNDÜZ Ahmet (2012), “Helal Gıda Meselesi: Avrupa’da Helal Gıda Problemleri ve Çözüm Yolları”, İhracat İçin Helal Sertifikası Sempozyumu Bildirileri, Balıkesir.
- AKINCI Mehmet Ali (2014), Fransa’daki Türk Göçmenlerinin Etnik ve Dinî Kimlik Algıları, BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 70, s. 29-58.
- AKTAŞ Murat (2014), Avrupa’da Yükselen İslamofobi Ve Medeniyetler Çatışması Tezi, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:13, No:1,s.31-54.
- ALACACIOĞLU Hasan (2009), Almanya’nın Göçmenlere Yönelik Yabancı ve Uyum Politikaları-Türk Vatandaşlarının Uyum ve Uyum Sorunları, Yurtdışındaki Türkler: 50. Yılında Göç ve Uyum Sempozyumu, (ed.) Murat Erdoğan, 21-23 Mayıs 2009, ss. 297-303, Ankara: Orion Kitabevi.

- ALBA Richard (2013), Net ve Bulanık Sınırlar: Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletlerinde İkinci Nesil, Asimile ve Dışlanması, (çev.) Özcan GÜNGÖR, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 1, ss. 87-111.
- ALBAYRAK Şule (2015), Batı Ülkelerinde Din-Devlet İlişkilerindeki Alternatif Modeller ve Türkiye Örneği, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 48, ss.185-198.
- ALKAN Nail (2015), Hayranlık, Dostluk ve Çıkar Üçgeninde Türk-Alman İlişkileri, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan, Sayı: 34, ss.35-48.
- ALTAŞ Bekir (2015), Anayasayı Koruma Raporlarındaki Gelişmeler ve IGMG Perspektif Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 243.
- ALTAŞ Bekir (2016), IGMG 9. Genel Kurul Faaliyet Raporu ve Konuşmalar, Almanya: Plural Publications.
- AMİRAUX Valerie (1997), “Turkish Islamic Associations in Germany and the Issue of European Citizenship”, Islam in Europe-The Politics of Religion and Community,(eds. Steven Vertovec and Ceri Peach), London: Macmillan Pub.
- ARABACI Caner (2010), Almanya'nın Çokkültürlülük Sınavı <http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/almanyanin-cok-kulturluluk-sinavi/587> (erişim tarihi: 26.04.2016).
- ARAKON Maya (2010), Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Tarihsel Dinamiklerine Kısa Bir Bakış, Alternatif Politika, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 175-194.
- ARPACI Işıl (2012), Türk Siyasal Yaşamına Etkileri Bakımından İslamcılık ve Necmettin Erbakan, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- ARPACI Işıl (2016), Müslümanlarda Siyasal Tasavvur, İstanbul: Pınar Yayınları.
- ASİLTÜRK Oğuzhan (2016), “ Devlete Sızmadılar Yerleştirildiler”, Milli Gazete, 15.09.2016.
- ATACAN Fulya (1993), Kutsal Göç: Radikal Bir Grubun Anatomisi, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- ATÇEKEN İsmail Hakkı (2009), İslam Tarihinde Birarada Yaşama Tecrübesi (Asr-ı Saadet ve Endülüs Örneği), İslam San'at Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi-İSTEM, Yıl:7, S:14.
- BADE Klaus (2009), Almanya'da Entegrasyon ve Katılımcılık, Die Gaste, Sayı: 8, <http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi807.html>, Erişim Tarihi: 10.05.2017.

- BADE Klaus (2013), Uyum Yerine Toplum Politikası, DW Türkçe, 20.03.2013, <http://www.dw.com/tr>, Erişim Tarihi: 15.05.2017.
- BARTLETT J.E., Kotrlık, J.W., Higgins, C.C. (2001). Organizational Research: Determining Appropriate Sample Size in Survey Research, Information Technology, Learning, and Performance Journal, Vol.19, No.1.
- BAHARÇİÇEK Abdulkadir (2008), Hükümet Dışı Örgütler (NGO's) ve Demokratikleşme, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science, Cilt: 18, Sayı: 2, ss: 297-308.
- BAŞKURT İrfan (2009), Almanya'da Yaşayan Türk Göçmenlerin Kimlik Problemi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, S: 12, ss. 81-94.
- BAYRAKDAR Mehmet (2007), Dinlerarası Diyalog ve Başkalaştırılan İslam, Journal of Islamic Research, 20(3): 283-300.
- BAYRAKLI Cemile (2007), Dış Göçün Sosyo-Ekonomik Etkileri: Görece Göçmen Konutları'nda (İzmir) Yaşayan Bulgaristan Göçmenleri Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi SBE İktisat ABD, Aydın.
- BEKAROĞLU Asaf Edip (2009), Avrupa'da İyi Müslüman Olmak: Hollanda Örneği, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt XXVIII, Sayı 2, s. 25-54.
- BİJAK Jakub (2006), Forecasting International Migration: Selected Theories, Models and Methods, CEFMR Working Paper, 4/2006.
- BLOEMRAAD I; Matthew, Wright (2014), "Utter Failure" or Unity out of Diversity? Debating and Evaluating Policies of Multiculturalism, IMR Volume 48 Number S1 (Fall 2014):s. 292-334.
- BRUBAKER Rogers (2009), Fransa ve Almanya'da Vatandaşlık ve Ulus Ruhı, Ankara: Dost Kitabevi.
- CANATAN, Kadir (2007), Avrupa Ülkelerinin Azınlık Politikalarında Türkçe Anadil Eğitiminin Konumu "İsveç, Fransa ve Hollanda Örnekleri", Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları, Volume: 2, Sayı: 3, ss. 159-172.
- CANATAN Kadir (2009), Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume 2/6 Winter 2009.
- CANTÜRK Ayhan (2000), Anayasayı Koruma Örgütü ve İslami Kuruluşlar, Perspektif Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 65.

- CASTLES S; Mark, J. Miller (2008). Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri, (Çev. B. U. Bal, İ. Akbulut), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CESARİ J; John Esposito (1999), İslam'dan Korkmalı mı, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- CHIMHOWU Admos; Jenifer Piesse ve Caroline Pinder (2005), "The Socioeconomic Impact of Remittances on Poverty Reduction", Remittances: Development Impact and Future Oprospects, Samuel Munzele Maimbo ve Dilip Ratha (ed.), The World Bank, Washington DC.
- CUNTZ Eckart (2011), "Türk İşçi Alımı Anlaşması'nın 50 Yılı – Geriye Dönük Bir Değerlendirme", Almanya'ya Türk Göçünün 50. Yılında Türk – Alman İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği, Uluslararası Konferans, 04-05 Mayıs 2011, Ankara, Konrad Adenauer Stiftung, www.kas.de/wf/doc/kas_31811-1522-12-30, Erişim tarihi: 10.02.2017.
- CÜCÜK Hasan (2007), "Avrupa Türkleri ve Siyasi Partilerde Etkinlikleri: Danimarka Örneği", 50. Kuruluş Yılında Avrupa Birliği, Türkler ve Siyasal Katılım, yay. hazırlayan: Önder Çetin, VI. Avrupa Türkçe Süreli Yayınlar Sempozyumu, 9 Haziran 2007 Amsterdam-Hollanda.
- ÇAĞLAYAN Savaş (2006), Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Güz, S. 17, s.82.
- ÇAĞLAYAN Savaş (2007), Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler (Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin İlanından Günümüze), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir.
- ÇAKIR Ruşen (2005), "Milli Görüş Hareketi", ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇALMUK Fehmi (2002), "Milli Görüş'teki Değişimler", Radikal Gazetesi, 18.09.2002.
- ÇELİK Latif (2012), Ellinci yılında GöçTürklerin Türkiye ve Almanya Açısından Önemi, Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, ss.147-164.
- ÇİÇEKLİ Bülent (2011), "Siyaset ve Göç", Almanya ve Göç - 50. Yılında Almanya'da Türkler Sempozyumu 1-2 Kasım 2011, Berlin-Almanya.
- ÇSGB Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2013 Yılı Raporu, Ankara.
- DAĞHAN Ozan (2012), "Göçün Tanımı", Türk-Alman İşgücü Anlaşması'nın 50. Yılında Almanya Türkleri, edt.Zehra Gülmüş, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları (No: 3).

- DAMAR Hasan (2013), Efendilikten Köleliğe – Avrupa’da Milli Görüş Hareketi I, İstanbul: Gonca Yayınevi.
- DAMAR Hasan (2013a), Efendilikten Köleliğe – Avrupa’da Milli Görüş Hareketi II, İstanbul: Gonca Yayınevi.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2006), “İslam ve Toplum” İlmihal II, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- DURUGÖNÜL Esmâ (2002), “Göç Yolları”, Küreselleşme, TÜSİAD Görüş Dergisi, Sayı: 51, ss. 38-47.
- EKİNCİ Ayşe Çiğdem (2008), Kente Göç Yoluyla Gelenlerin Kente İntibakında Yerel Siyasetin Rolü, Ankara: Gazi Üniv. SBE Kamu Yönetimi ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- EMRE Süleyman Arif (2015), Siyasette 35 Yıl – III.cilt, (3. Baskı), Ankara: MGV Yayınları.
- ENTZİNGER Han (2014), “The Rise and Fall of Multiculturalism: The Case of The Netherland”, Towards Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation States (edt. C.Joppke and Ewa Morawska), Palgrave Macmillan, a division of Macmillan Publisher Limited.
- ERBAKAN Necmettin (1975), Milli Görüş, İstanbul: Dergah Yayınları.
- ERBAKAN Necmettin (1991a), Türkiye’nin Meseleleri ve Çözümleri, Ankara: Semih Ofset.
- ERBAKAN Necmettin (1991b), Türkiye’nin Temel Meseleleri, (yay. haz. Hasan Hüseyin Ceylan), Ankara: Rehber Yayıncılık.
- ERBAKAN Necmeddin (1991), IV. Avrupa Müslümanları Meseleleri Konferansı Konuşması, Ludwigsburg/Almanya.
- ERBAKAN Necmettin (2006), Gayemiz Bütün Beşeriyetin Saadetidir, Konferanslar Dizisi – 1, (ESAM Genel Merkez Açılışı Konuşması, 16 Kasım 2005), Ankara: ESAM.
- ERBAKAN Necmeddin (2008), Gençliğe Hitabe, Anadolu Gençlik Dergisi 100.Özel Sayısı.
- ERBAKAN Necmettin, (2010a), Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen, Ankara: ESAM Yayınları.

- ERBAKAN Necmettin (2010b), Mevlana Camii Konuşması, Berlin/Almanya, 16 Nisan 2010.
- ERBAKAN Necmettin (2010c), Milli Görüş İktidarı, Niçin ve Nasıl Konferansı Konuşması, 08.12.2010.
- ERBAKAN Necmettin (2010d), NTV Yazı İşleri Programı, 07.12.2010.
- ERBAKAN Necmettin (2014), Davam, 3. Baskı, Ankara: Milli Gazete Ankara Kitap Kulübü.
- ERDER Sema (2006), Refah Toplumunda Getto, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ERDOĞAN Seçil (2007), İngiltere’de Yaşayan Türk Sığınmacılar, Sığınma Arayanlar İltica Etme Nedenleri ve Karşılaştıkları Güçlükler, Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar e-Dergisi, www.sdergi.hacettepe.edu.tr. Erişim Tarihi: 10.12.2016.
- ERGİL Doğu (1983), İdeoloji Üzerine Düşünceler, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 38, Sayı: 1, ss.69-95.
- ERGÜN Kemal (2011), “11 Eylül – Daha fazla demokrasi ve özgürlük”, 09 Eylül 2011 Tarihli Basın Açıklaması, www.igmg.org.tr, Erişim Tarihi: 10.03.2017.
- ERGÜN Kemal (2013), “Hizmetin En İyisi Cemaat ile Gerçekleştirilir.” Basın Açıklaması, 05 Haziran 2013, www.igmg.org.tr, Erişim Tarihi: 13.05.2017.
- ERGÜN Kemal (2015), “Milli Görüş’ün Münih’teki Kutlu Doğum Etkinliğinde İşid’e Tepki Gösterildi”, www.haberbayern.de, 20 Nisan 2015, Erişim Tarihi: 15.04.2017.
- ERGÜN Kemal (2016), IGMG 9. Genel Kurul Faaliyet Raporu ve Konuşmalar, 15.05.2016, Almanya: Plural Publications.
- ERGÜN Kemal (2017a), “ Oy kullanmak En Temel Vatandaşlık Sorumluluğudur”, 24 Mart 2017 Tarihli Basın Açıklaması, www.igmg.org.tr, Erişim Tarihi:30.03.2017.
- ERGÜN Kemal (2017b), “Seçimlere Katılım Çağrısı: İslam Düşmanı Partileri Engelleyelim” 05 Mayıs 2017 Tarihli Basın Açıklaması, www.igmg.org.tr, Erişim Tarihi: 10.05.2017.
- ERTEM Hüsamettin (2013), Yaşayanların Dilinden Milli Görüş, İstanbul: Ravza Yayınları.

- FARABİ Ebu Nasır el (1997), İdeal Devlet (El Medinetü'l Fazıla), Çev. Ahmet Arslan, Ankara: İmge Kitabevi.
- FAZLURRAHMAN (2015), İslam Felsefesi ve Problemleri, çev. Ömer Ali Yıldırım, Mehmet Ata Az, Ankara: Otto Yayıncılık.
- FAİST Thomas (2003), Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar, çev. Azat Zana Gündoğan, Can Nacar, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- FULBROOK Mary (2014), Almanya'nın Kısa Tarihi, çev. Sabri Gürses (2. Basım) İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GEDİKOĞLU Ali (2009), Demokratik Katılım ve Türkler, Yurtdışındaki Türkler: 50. Yılında Göç ve Uyum Sempozyumu, (ed.) Murat Erdoğan, 21-23 Mayıs 2009, ss. 263-267, Ankara: Orion Kitabevi.
- GORDON Milton (1964), Assimilation in American Life. Oxford University Press USA.
- GOULARAS Gökçe Bayındır (2012), 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması, Alternatif Politika, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 129-146.
- GÖKSU Turkut (2000), İşçilikten Vatandaşlığa: Almanya'daki Türkler, Ankara: Özen Yayıncılık.
- GÖKTOLGA, Oğuzhan (2012), Postmodernite ve Siyasal Kimlikler, Yayımlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- GÖKTOLGA Oğuzhan (2013), Aynılık ve Farklılık Kimlik Siyaseti, Akademik Çalışmalar Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 121-131.
- GÖLE Nilüfer (2008), Melez Desenler - İslam ve Modernlik Üzerine, 3. Basım, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- GÖLE Nilüfer (2010), İç İç Girişler: İslam ve Avrupa, 2. Basım, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- GREELEY Andrew M. (1971), Why Can't They be Like Us?: America's White Ethnic Groups. Newyork: E.P. Dutton.
- GRİGG D.B. (1977), E. G. Ravenstein and the "laws of migration", Journal of Historical Geography, 3, 1 (1977), ss.41-54.
- GÜLLÜPİNAR F. (2012) Göç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 4, s. 53-86.

- GÜMRAH Emrah (1993), “İslam’ın Almanya’daki Üssüne Girdik” Özel Dosya - Şeyhülislam Ali Yüksel ile Röportaj-, **EP Dergisi**, Sayı: 29, ss.12-25.
- Günaydın (1993), AMGT, Kurban Kampanyası Başlattı”, **Günaydın Gazetesi**, 18.04.1993.
- GÜNDÜZ Samettin (2009), Almanya’da “Aile Birleşimi Yasası” Uygulanmasının Türk Azınlığa Yansımaları, Yurtdışındaki Türkler: 50. Yılında Göç ve Uyum Sempozyumu, (ed.) Murat Erdoğan, 21-23 Mayıs 2009, ss. 315-325, Ankara: Orion Kitabevi.
- HAKSEVER Ali (2014), Federal Almanya’da Göç ve Entegrasyon Politikaları, Yurtdışı İşçi Hizmetleri Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- HAMİDULLAH Muhammed (1984), İslam Hukuku Etüdüleri, İstanbul: Bir Yayıncılık.
- HASIRCI Osman Nuri (2008), Almanya’da Türklerin Siyasal Katılımı: Köln Örneği, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- IGMG (2016), Tanıtım Katalogu.
- IGMG (Tarihsiz), Üye-Lastschrift Bilgilendirme Broşürü.
- İÇDUYGU A., vd (2014), Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere, Mirekoç Araştırma Raporları 1/2014, TÜBİTAK 1001_106k291, Eylül 2009, Koç Üniversitesi Göç Araştırmalar Merkezi, İstanbul, s. 40.
- İNAM Abdulhalim; Bekir Gündoğmuş (2016), “Avrupa’da Yükselen Sağ Siyaset ve İslam Düşmanlığı Karşısında Barışçı Bir Çaba Olarak Milli Görüş”, Doğumunun 90.Yılında Erbakan Sempozyumu, 28-29 Ekim 2016, Konya.
- İNAM Abdulhalim (2017), “Eğitim Engel Tanımaz”, Özel Röportaj, 12 Mayıs 2017, www.igmg.org.tr, Erişim tarihi: 15.05.2017.
- İnter Türk, “Milli Görüş’ten Bosna-Hersek’e 700 bin Mark”, İnter Türk Gazetesi, 30.09.1992.
- International Organization for Migration – Uluslararası Göç Örgütü- (2009), Göç Terimleri Sözlüğü, (edt. Bülent Çiçekli), İsviçre: IOM.
- JOPPKE Christian (1996), Multiculturalism and immigration: A comparison of the United States, Germany, and Great Britain, Theory and Society, Volume: 25, Issue: 4, pp 449-500.

- KALKAN Kazım (2017), “Alman Anayasayı Koruma Teşkilatının 2010 ve 2015 Yılı Raporlarında Milli Görüş Hareketi”, 3. Uluslararası MilliGörüşSempozyumu, 04-05 Mart 2017 Ankara-Türkiye.
- KALLEN Evelyn (2004), “Multiculturalism: Ideology, Policy and Reality”, Multiculturalism and Immigration in Canada – An Introductory Reader (Edt. Elspeth Cameron), Canadian Scholars Press Inc., Toronto.
- KARA Canan Öykü Dönmez (2015), Göç Bağlamında Uluslararası İşbirliği ve Türkiye'nin Politikaları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Onsekiz Mart Üniversitesi SBE, Çanakkale.
- KARAÇAY Ayşem Biriz (2012), “Türkiye-Avrupa Göç Sistemi: Misafir İşçilikten Ulusötesi Kimliklere”, Küreselleşme Çağında Göç-Kavramlar, Tartışmalar, der. S. Gülfer İhlamur Öner-N. Aslı Şirin Öner, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAHAN Yavuz Çelik (2004), “IGMG Genel Başkanı Yavuz Çelik Karahan AB kararını Değerlendirdi” 17 Aralık 2004 tarihli Basın Açıklaması, www.igmg.org.tr, Erişim Tarihi: 17.05.2017.
- KARAHAN Yavuz Çelik (2011), “Yeni Genel Başkanımızı Seçtik”, Perspektif Dergisi, Yıl: 17, Sayı: 198.
- KARAHAN Yavuz Çelik (2011), Avrupa'da Milli Görüş 44 Yaşında –I, Dünya Bülteni isimli internet sitesiyle röportaj, <http://www.dunyabulteni.net/haber/148137/avrupa-milli-gorus-44-yasinda-1>, Erişim Tarihi: 03.10.2016.
- KARAGÖZ Recep (2007), Almanya Yeni Yurt: Son Göçün Anatomisi, İstanbul: Fide Yayınları.
- KARAGÖZ Recep (2011), Almanya İslam Konferansı'nda Skandal İstek, <http://www.timeturk.com.tr>, 19.04.2011, Erişim Tarihi: 23.05.2017.
- KARATAŞ Abdurrahman (2006), Almanya'daki Türkiyeli Göçmenler Özelinde Asimilasyon ve Entegrasyon, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KARBİ Bilge (2011), Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı İktisadında Alman Etkisi (1908-1914) Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KARLSSON Ingmar (1996), İslam ve Avrupa “İnanç Ayrılığı-Yaşam Birliği”, İstanbul: Cem Yayınevi.

- KASTORYANO Riva (2007), “Ulusaşırı Türk Milliyetçiliği: Yurtdışında Yaşayan Türklerin Milliyetçilik Tanımı”, *Kökler ve Yollar-Türkiye’de Göç süreçleri*, der. Ayhan Kaya, Bahar Şahin, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KAYA Ayhan; Ferhat Kentel (2005), *Euro-Türkler Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü, Engel mi?*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KAYA Ayhan (2014), “Türkiye’de Göç ve Uyum Tartışmaları: Geçmişe Dönük Bir Bakış”, *İdealkent – Kent Araştırmaları Dergisi*, S. 14, s.11-28.
- KAYA Ayhan (2015), *Euro Türkler, Kuşaklararası Farklılıklar, İslam ve Entegrasyon Tartışmaları*, *Göç Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, ss.44-79.
- KEELEY Brian (2009), *International Migration -The Human Face of Globalisation-*, OECD Publishing.
- KESKİN Hakkı (2011), *Türklerin Gölgesinde Almanya - Geleceğe Yönelik Uyum Politikası İçin Görüşler*, çev. Yüksel Pazarkaya, İstanbul: Doğan Kitap.
- KILIÇARSLAN Ali (2007), “Almanya Türkleri ve Siyasal Katılım”, 50. Kuruluş Yılında Avrupa Birliği, *Türkler ve Siyasal Katılım*, yay. hazırlayan: Önder Çetin, VI. Avrupa Türkçe Süreli Yayınlar Sempozyumu, 9 Haziran 2007, Amsterdam-Hollanda.
- KIRMIZI Bülent (2016) *Göçmen Türklerin Almanya’da Yaşadığı Sorunların Dünü ve Bugünü*, *Littera Turca - Journal of Turkish Language and Literature* Volume: 2, Issue: 3, (Summer) ss.145-156.
- KIZILOCAK Gülay (2007), “Almanya’daki Türkler ve Türkiye’deki Almanlar- Göçün Sebepleri ve Uyum Sorunları”, *Göç ve Entegrasyon Almanya ve Türkiye’de Azınlık Çoğunluk İlişkileri*, Ankara: Konrad Adenauer Stiftung.
- KOYUNCU Ünal (2007), *Almanya ARD ve ZDF Televizyonlarında “Çatışmacı İslam” İmgesi*, *Perspektif Dergisi*, Yıl: 13, Sayı: 148.
- KOYUNCU Ünal (2010), *IGMG Avrupa 4. Eğitim Şurası, 10-11 Nisan 2010 – Kerpen/Almanya*.
- KOZAK İbrahim Erol (1979), *Yurtiçi ve Yurtdışına İşgücü Akımı Açısından Erzurum İlinin Nüfus İşgücü, İstihdam Meseleleri ve Dönen İşçiler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- KURU Ahmet (2011), *Din-Devlet İlişkilerinde Laikliğin İki Türü: Pasif ve Dışlayıcı Laiklik*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KÜÇÜKCAN Talip (2007), “Siyasal Katılım, Temsil ve Avrupa Türklerinin Geleceği”, 50. Kuruluş Yılında Avrupa Birliği, *Türkler ve Siyasal Katılım*, yay.

Hazırlayan: Önder Çetin, VI. Avrupa Türkçe Süreli Yayınlar Sempozyumu, 9 Haziran 2007, Amsterdam-Hollanda.

KÜTÜK Birsen Şahin (2015-2), Türkiye’den Batı Avrupa’ya İşçi Göçünün Sosyolojik Çalışmalara Yansımaları, Sosyoloji Konferansları, No: 52, ss. 609-654, DOI: 10.18368/IU/sk.19012.

KYMLİCKA W. (1998) Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi, Çev: Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.42-3.

LEE Everett S. (1966), “A Theory of Migration”, Demography, Population Association of America, Vol: 3, Issue: 1, pp: 47-57.

LEMMEN Thomas (2000), Almanya’daki İslami Örgütler, çev. Süheyla Ababay, Bonn: Friedrich - Ebert – Stiftung.

LEWİS W. Arthur. (1954), “Economic Development with Unlimited Supplies of Labour.” The Manchester School of Economic and Social Studies, Volume: 22, Issue: 2, pp: 139–191.

LİPSON Leslie (1984), Demokratik Uygarlık, çev: Haldun Gülalp ve Türker Alkan, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

MANNİNG Patrick (2005), Migration in World History, Newyork: Routledge.

MARTİKAINEN Thomas (2010), Din Göçmenler ve Enregrasyon, çev. Nebile Özmen, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 38 (2010/1), ss. 263-276.

MARTIN, Philip (2010), Immigration and Integration: The US Experience and Lessons for Europe, KMI Workng Paper Series, No: 16, www.oeaw.ac.at/kmi/, Erişim Tarihi: 06.07.2017.

MASSEY Douglas; Joaquin Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino ,J. Edward Taylor (2014), Uluslararası Göç Kuramlarının Bir Değerlendirmesi, çev; S. Dedeoğlu, B. Oskay, Ç. Özbek, İ. Sirkeci, M. M.Yüceşahin, Cilt: 1, Sayı: 1, sf. 11 – 46 ISSN: 2054-7110 | e-ISSN: 2054-7129, www.gocdergisi.com. Erişim Tarihi: 15.02.2016.

MİLBRATH Lester (1965) Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?, Chicago, Rand McNally College Publishing Company.

Milli Gazete (1992) “Alman Müslümanlar AMGT’de Bir Araya Geldi”, **Milli Gazete**, 03.11.1992.

Milli Gazete (1992a), “Alman Öğrenciler AMGT’yi Ziyaret Etiler”, **Milli Gazete**, 19.11.1992.

- Milli Gazete (1992b), “AMGT 7. Kur’an-ı Kerim Yarışması Yapıldı”, **Milli Gazete**, 23.12.1992.
- Milli Gazete (1993), “Almanya’daki Müslümanlar İçin Tarihi Gün Ali Yüksel Şeyhülislam Seçildi”, **Milli Gazete**, 01.03.1993.
- Milli Gazete (1993a), “Almanya’da Müslümanların Hak ve Hukukları Korunacak”, **Milli Gazete**, 15.03.1993.
- Milli Gazete (1993b), “Müslümanlığımızla Gurur Duyuyoruz”, **Milli Gazete**, 28.09.1993.
- Milli Gazete (1993c), “Avrupa Ayağa Kalktı” – Osman Yumakoğulları’nın AMGT 9. Genel Kurul Konuşması, **Milli Gazete**, 10.10.1993.
- Milli Gazete (1993d), “AMGT 9. Genel Kurul Toplantısında Sunulan Faaliyet Raporu”, **Milli Gazete**, 06.10.1993
- Milli Gazete (1994), “Köln Anadolu Wesseling Spor’un Transfer Ettiği İki Futbolcu Müslüman Oldu””, **Milli Gazete**, 11.01.1994.
- Milli Gazete (2016), “Sentez İfsad” **Milli Gazete**, 05.12.2016.
- MOAZAMİ, Schirin Amir (2016), “Müslüman Olarak Konuşun, Ama Bizim İsteddiğimiz Gibi Olun”, Özel Röportaj - Perspektif Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 254.
- MULLAOĞLU, Mustafa (2009), İslam’da İrşad – Kur’an ve Sünnet Işığında İslam Büyüklerinin Söz ve Uygulamalarında Teorik ve Pratik Olarak-, Austria: FAY.
- MUMCU Uğur (1993), Rabıta, 10.Basım, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- MÜGGE Liza (2009), “Turkey: Labour Migration to Transnational Party Politics”, in Beyond Dutch Borders Transnational Politics Among Colonial Migrants, Guest Workers and the Second Generation, Amsterdam University Press, Hollanda.
- NAKHOUL Tuğçe (2014), Uluslararası Göç ve Türkiye, Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- OKUMUŞ Fatih (2011), Avrupa’nın İslam’la İmtihanı, İstanbul: Düşün Yayıncılık.

- ONGUR Ö. Hakan (2011), , Avrupa’da Çokkültürlülüğün İflası (Mı?), Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, Cilt 7, Sayı: 26, ss.55-85.
- ORTAYLI İlber (2011), “Zaman Kaybolmaz” (TV Programı), 11. Bölüm (08.08.2011), Bloomberg HT, Erişim Tarihi: 09.06.2016.
- ÖZDEMİR Ali (2014), Acı Vatanda Bir Garip Kul - Birinci Neslin Almanya Hatıraları, İstanbul: Timaş Yayınları.
- ÖZENSEL, Ertan (2012), Çokkültürlülük Uygulaması Olarak Kanada Çokkültürlülüğü, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries) Cilt/ Volume:7, Sayı/Number:1 s.55-70.
- ÖZKUL Derya (2012), “ Ulus-ötesi Göç: Kuramsal Bir Değerlendirme”, Küreselleşme Çağında Göç – Kavramlar, Tartışmalar, edt. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZMEN Nebile (2010), Danimarka Türk Toplumunun Sosyal Entegrasyonu ve Din, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE İlahiyat ABD, İstanbul.
- ÖZMEN Nebile (2011), Göçün 50.Yılında Entegrasyon ve Din İlişkinin Dönüşen Parametreleri: Almanya’da Türkler, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 4 Sayı: 19, ss.395-412.
- ÖZYAKIŞIR Deniz (2013), Kuram ve Bölgesel Bir Uygulama, Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım.
- ÖZYÜREK Esra (2015), Müslüman Olmak Alman Kalmak, (Çev: İsmail Ilgar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- PAREKH Bhikhu (1994), “Three Theories of Immigration”, (Ed. Sarah Spencer), Straggers and Citizens: A Positive Approach to Migrants and Refugees, London: IPPR/Rivers Oram.
- PAREKH Bhikhu (2006), Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek – Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori, Bilge Tanrıseven (çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- PARK R. Ezra; Ernest Burgess (1969), Introduction to the Science of Sociology, (first print 1921) Chicago: Chicago University Press, s. 735.
- Perspektif Milli Görüş (1995), “11. Genel Kurul’la AMGT’den IGMG’ye”, Milli Görüş Perspektif Dergisi, Sayı: 7.

- Perspektif (2002), "İstişare Meclisi Toplandı", Perspektif Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 88,
- PERŞEMBE Erkan (2005), Almanya'da Türk Kimliği Din ve Entegrasyon, Ankara: Araştırma Yayınları.
- PERVANİDİS Anna (2009), State Perceptions of the Diaspora Movement Milli Görüş in Germany and in Netherlands – A Comparative Analysis, A Dissertation Submitted in Partial Fulfilment of the Degree Master of Arts in International Relations and European Studies, Budapest/Hungary.
- PETERSON Abby (1996), Stranger or Guest: Racism in Contemporary Europe, Göteborg, Almquist and Wicksell int., s: 2.
- PIORE Michael J. (1986). "The Shifting Grounds for Immigration", From Foreign Workers to Settlers? Transnational Migration and the Emergence of New Minorities, Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 485, (May, 1986), pp. 23-33.
- RAMAZAN Tarık (2005), Avrupalı Müslüman Olmak, İstanbul: Anka Yayınları.
- RAVENSTEIN, E. George (1885), "The Laws of Migration", Journal of the Statistical Society of London. Vol. 48. No.2. pp. 167-235 Published by: Blackwell Publishing for the Royal Statistical Society Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2979181>, Erişim Tarihi: 17.12.2016.
- ROBBERS Gerhard (2008), "Almanya", Ali Köse ve Talip Küçükcan (ed.), Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi, İstanbul: İSAM Yayınları, ss.43-80.
- ROBINSON Rudi. (2005). Beyond The State-Bounded Immigrant Incorporation Regime: Transnational Migrant Communities: Their Potential Contribution to Canada's Leadership Role and Influence in a Globalized World. The North-South Institute: Ottawa, s. 5.
- SALTIK Mehmet Emin (2009), Devlet ve Din Almanya'da Sekülerizm ve İslam, Die Gaste, Sayı: 5, www.diegaste.com.tr, Erişim Tarihi: 15.02.2017.
- SCHIFFAUER Werner (1997), "Islamic Vision and Social Reality: The Political Culture of Sunni Muslims in Germany," (ed.: S. Vertovec ve C. Peach), Islam in Europe: The Politics of Religion and Community, London: MacMillan Press.
- SCHIFFAUER Werner (2006), "Enemies Within the Gates: The Debate About the Citizenship of Muslims in Germany", Multiculturalism, Muslims and Citizenship – A European Approach, (editörler) T. Modood, A. Triandafyllidou and R. Zapata-Barrero, ss. 94-116, London: Routledge.
- SCHIFFAUER, Werner (2007), Hayat Gazetesi, Yıl: 4, Sayı: 23, ss.15.

- SCHIFFAUER Werner (2010), Nach dem Islamismus Eine Ethnographie der Islamischen Gemeinschaft Milli Görüş, Suhrkamp.
- SELÇUK M.; Cemal Tosun (2005), “Türkiye’de ve Almanya’da (İslam) Din Dersleri”, 3. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, 20-22 Ekim 2004, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- SİVEREKLİ İsmet (2000), Milli Görüş – Tarikat-Kara Para-Kemalizm Üçgeninde, İstanbul: Peri Yayınları.
- SOFUOĞLU Gökay (2016), “Türkler Kendilerini Alman Toplumuna Ait Hissetmiyor”, Özel Röportaj, DW Türkçe – www.dw.com.tr 30.10.2016, Erişim Tarihi: 07.06.2017.
- SPEER Sven (2016), “Siyasetçiler İslam’ın Dışlanmasında Politik Bir Sermaye Buluyor” Özel Röportaj - Perspektif Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 254.
- STALKER Peter (2000) Workers Without Frontiers, The Impact of Globalization on International Migration, International Labor Office, Geneva.
- STARK Oded ve David E. Bloom. (1985). “The New Economics of Labor Migration”, The American Economic Review, Vol. 75, No. 2, Papers and Proceedings of the Ninety-Seventh Annual Meeting of the American Economic Association. pp. 173-178 Published by: American Economic Association Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1805591> Erişim Tarihi: 01.12.2015.
- STAUDACHER Wilhem (2004), “Almanya’daki Türkler”, Konrad Adenauer Vakfı 49. Tartışma Forumu, 31.03.2004, <http://www.kas.de/tuerkei/tr/pages/2481>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.
- STOUFFER Samuel A. (1940), Intervening Oportunities and Competing Migrants, Journal of Regional Science, Volume: 2, Issue 1, Page: 1-26.
- SUGÖZÜ İbrahim Halil (2016), “Erbakan’ın Adil Ekonomik Düzen Düşüncesi ve Refahiyol Hükümeti Uygulamaları”, Doğumunun 90. Yılında Erbakan Sempozyumu, 28-30 Ekim 2016, Konya.
- SUNATA Ulaş (2013), Göçmen İşçinin Sıla Hasreti: Bir Yabancılaşma Hikayesi, Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 27. Sayı, 2013/2, 197-218.
- ŞAHİN Birsen (2010), Almanya’daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme, BİLİG Dergisi, Sayı: 55, ss.103-134.

- ŞAHİN Sedat (2012), Almanya'ya Türk Vatandaşlarının Göçünün 51. Yılı Kazanımlar ve Tehditler, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Araştırmalar E-Dergisi, <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/DrSedatSahin.pdf>, Erişim tarihi: 10.02.2017.
- ŞAHİN Hatice (2016), “25. Yıl İdareciler Günü’ne Hazırız”, Camia Gazetesi İle Röportaj, 7 Kasım 2016.
- ŞAN Mustafa Kemal; İrfan Haşlak (2012), Asimilasyon ile Çokkültürlülük Arasında Amerikan Anaakımını Yeniden Düşünmek, Akademik İncelemeler Dergisi, Volume: 7, Number: 1, pp: 29-54.
- ŞEN Faruk (1994), Türkiye'nin Ufukları, Ankara: Önel Yayınevi.
- ŞEN Faruk (2006), “Almanya'daki Türkler – Entegrasyon veya Gettolaşma”, Medya Merceğinde Almanya ve Türkiye, 20. Alman-Türk Gazeteciler Seminer Kitabı, Ankara: Konrad-Adenauer Stiftung Yayınlan.
- ŞENAY Bülent (2002), Avrupa Birliği'nin ‘Dinî Kimliği’ Ve Avrupa’da Dinler: Hıristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Budizm ve İslam, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, C: 11, S:1,ss. 121-166.
- TAFT Ronald (1966), From Stranger to Citizen: A Survey of Studies of Immigrant Assimilation in Western Australia, London: Tavistock Publications.
- TAŞDELEN Musa (2007), “Avrupa Türkleri Açısından Siyasi Katılım: Bir Gelecek Perspektifi”, 50. Kuruluş Yılında Avrupa Birliği, Türkler ve Siyasal Katılım, yay.hazırlayan: Önder Çetin, VI. Avrupa Türkçe Süreli Yayınlar Sempozyumu, 9 Haziran 2007 Amsterdam-Hollanda.
- TAUSCHER Soner (2016), Alman Vatandaşlık Rejimi ve Almanya’da Yabancı Hakları, SETA Analiz Dergisi, Sayı: 165.
- TAYLOR Edward J. (1986), "Differential migration, networks, information and risk," içinde Oded Stark (der.), Research in Human Capital and Development, Vol. 4, Migration, Human Capital, and Development. Greenwich, Conn.: JAI Press, s. 147-171.
- TEKİN Ahmet Recai (2017), “Necmettin Erbakan Kimlik, Siyaset ve Dış Politika”, Milli Görüş Özel Sayısı, Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 12/8, p. 211-246.
- Tercüman (1992), “AMGT 4. Kitap Fuarı Köln’de Açıldı”, **Tercüman Gazetesi**, 05.10.1992, s.11.

- Tercüman (1992a), “Refah Partisi’yle Organik Bağımız Yok”, **Tercüman Gazetesi**, 19.11.1992.
- Tercüman (1992b), “İslam Ülkeleri Parlamenterler Heyeti Almanya’daydı” **Tercüman Gazetesi**,05.12.1992.
- TOKSÖZ Gülay (2006), Uluslararası Emek Göçü, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları 129.
- TOYNBEE Arnold J. (1978), Tarihçi Açısından Din (çev. İbrahim Canan), İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- TRIBALAT M (2003), “The French Melting Pot: Outdated - or in Need of Reinvention?”, in S. Milner and N. Parsons (eds.), Reinventing France: State and Society in the Twenty-First Century, Hampshire: Palgrave: 127-142.
- Türkiye (1992), “Köln’de Sırp Zulmü Lanetlendi”, **Türkiye Gazetesi**, 05.10.1992.
- Türkiye (1993), “AMGT Eğitim Paneli Sona Erdi”, Türkiye Gazetesi, 06.01.1993.
- Türkiye (1993a), “Avrupa’daki İşadamlarımız Bizim İçin Çok Önemlidir”, **Türkiye Gazetesi**, 11.04.1993.
- Türkiye (1993), “Paramızı Çekelim”, **Türkiye Gazetesi**, 11.06.1993, s.14.
- Türkiye (1994), “İkinci Vatikan’a İzin Vermeyiz”, **Türkiye Gazetesi**, 30.04.1994.
- UÇAR Sabahattin (tarihsiz), Niçin Milli Görüş, Ankara: Keşif Yayınları.
- UNUTULMAZ Onur (2012), “Gündemdeki Kavram: Göçmen Entegrasyonu – Avrupa’daki Gelişimi ve Britanya Örneği-”, Küreselleşme Çağında Göç – Kavramlar, Tartışmalar, edt. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÜÇÜNCÜ Oğuz (2005), “IGMG, CDU/CSU Federal Meclis Grubu İç Politika Sözcüsü Hartmut Koschyk’in Açıklamalarını Reddedti”, 14 Ocak 2005 tarihli Basın Açıklaması, www.igmg.org.tr, Erişim Tarihi: 17.05.2017.
- ÜÇÜNCÜ Oğuz (2007), “Gelenekten Geleceğe Üniversiteliler Günü Konuşması”, Perspektif Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 149.
- ÜÇÜNCÜ Oğuz (2011), “Yeni Genel Başkanımızı Seçtik”, Perspektif Dergisi, Yıl: 17, Sayı: 198.

ÜÇÜNCÜ Oğuz (2013), “Oy Kullanmak Sorumluluktur”, Özel Röportaj, **Camia Gazetesi**, Sayı: 22, 13 Eylül 2013.

VASSAF Gündüz (2010), Daha Sesimizi Duyurmadık: Avrupa’da Türk İşçi Çocukları; Öteki’nin Araştırılması: Göç Araştırmalarının İdeolojisi ve Eleştirisi, çev. Aslı Falay Çalkıvık, 3. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Verfassungsschutzbericht 2010, Bundesministerium Des Innern.

Verfassungsschutzbericht 2014, Bundesministerium Des Innern.

VERTOVEC Steven (2001), Transnational Challenges to the ‘New’ Multiculturalism, University of Oxford WPTC-01-06 Paper presented to the ASA Conference held at the University of Sussex, 30 March-2 April 2001.

VİDİNO Lorenzo (2011), The Muslim Brotherhood in the West, 13 Nisan 2011, RAND Corporation, www.rand.org. Erişim Tarihi: 15.04.2016.

VİELHABER David (2012), “The Milli Görüs of Germany”, Current Trends in Islamist Ideology, Sayı: 13, ss.47-68.

www.altkulac.com, “Bülent Uçar ile Almanya”, Özel Söyleşi, Erişim Tarihi: 15.04.2017.

www.bertelsmann-stiftung.de, “Muslims in Germany have Close Ties to Society and State” 01.08.2015, Erişim Tarihi: 07.06.2017.

www.deutsche-islam-konferenz.de, Erişim Tarihi: 15.05.2016.

www.igmg.org.tr, “IGMG Üyeliği Aidiyetimin Gereği”, 10 Kasım 2016.

www.igmg.org.tr, “2017 Yılında Destek Olunacak Projeler”, Erişim tarihi: 25.05.2017.

www.mfa.gov.tr. Erişim Tarihi: 10.01.2016.

www.saadet.org.tr/program.pdf, Erişim Tarihi: 15.05.2017.

http://www.verfassungsschutz.hamburg.de, “Hamburg’taki Türkler ve Almanlar: Birlikte Demokrasi İçin!”, Freie und Hansestadt Hamburg Behörde für Inneres Landesamt für Verfassungsschutz, Hamburg, Erişim Tarihi: 22.05.2017.

WALLRAFF Gunter (1990), En Alttakiler (Ganz Unten), (çev. Osman Okkan), Köln: Milliyet Yayınları.

- WILLIAMS Kerstin Rosenow (2011), *Organizing Muslims and Integrating Islam in Germany – New Developments in the 21th Century*, Leiden: Brill.
- YALÇIN Cemal (2002), *Çokkültürcülük Bağlamında Türkiye’den Batı Avrupa Ülkelerine Göç*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs 2002 Cilt: 26, No: 1, s. 45-60.
- YALÇIN Soner (2013), *Hangi Erbakan*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- YALDIZ Fırat (2009), “Yurtdışında Yaşayan Vatandaşlarının Ülkemizdeki Seçilerde Oy Kullan(ama)maları”, *Türk-Alman İşgücü Anlaşması’nın 50. Yılında Almanya Türkleri*, edt.Zehra Gülmüş, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları (No: 3).
- YALDIZ Fırat (2014), *Uluslararası Göç ve Diaspora ile İlişkili Kavramlar İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt.3, Sayı: 2 – Volume: 3, Issue: 2, s.386.
- YILDIZ Murat (2017), “Türk Dış Politikasına Prof. Dr. Necmettin Erbakan’ın Politik Vizyonunun Etkisi”, *Milli Görüş Özel Sayısı*, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 12/8, p. 355-366.
- YALINKILIÇ Celil (2016), “Amacımız Ehl-i Sünnet Anlayışının ve İslam Düşüncesinin Genç Nesillere Aktarılmasıdır”, *Camia Gazetesi*, Sayı: 83, ss. 7, 22 Nisan 2016.
- YANIK Celalettin (2013), *Dünyada ve Türkiye’de Çokkültürlülük*, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- YAVUZ Sefer (2013), *Göç, Entegrasyon ve Din: Avrupa’da Yaşayan Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme*, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi -The Journal Of International Social Research-*, Cilt: 6 Sayı: 26 Volume: 6 Issue: 26, ss. 610-623.
- YAZICI Nesimi (2008), “Günlük Hayattan Seçilmiş Örnekleriyle Osmanlılarda Bir Arada Yaşama” *İslam Kültüründe Diğer Dinlerle Bir Arada Yaşama Hoşgörüsü*, 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICANAS, Cilt. 2, s.832-849, Ankara.
- YENEROĞLU Mustafa (2013), *Ankara Anlaşmazlığı*, *Perspektif Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 221.
- YEŞİLADA Birol (2002), *The Virtue Party*, *Turkish Studies*, No.3, Vol.1, pp.62-81.
- YILDIRIM Deniz (2016), *Grubetin Oyları: 7 Haziran’dan 1 Kasım’a Yurtdışı Seçmen Davranışı*, *Alternatif Politika*, Cilt: 8, Sayı: 2, ss.376-403.

- YILDIZ Erol (2014), Paralel Toplum Hangi Şartların Ürünü, Perspektif Dergisi, Yıl: 20 Sayı: 232, ss.22-25.
- YILMAZ Fatma (2008), Avrupa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı, Ankara: USAK Yayınları.
- YILMAZ Abdurrahman (2014) Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature of Turkish or Turkic Volume 9/2.
- YÜKLEYEN Ahmet (2014), Hollanda ve Almanya’da Devlet Politikaları ve İslam: Milli Göeüş Örneği, İdealkent – Kent Araştırmaları Dergisi, S. 14, s.88-124.
- YÜKLEYEN A: Ahmet Kuru (2006), Avrupa’da İslam, Laiklik ve Demokrasi Fransa, Almanya ve Hollanda, İstanbul: TESEV Yayınları.
- YÜKSEL Ali (1993), “Avrupa’yı İslam Kurtarır”, Özel Röportaj, Ergun Gümrah ile Özel Röportaj, EP Dergisi, 13-20 Haziran 1993, Sayı: 29.
- ZENGİN Halise Kader (2008), Almanya’da İslam Din Öğretimi Modelleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, s. 245-268.
- ZUQUETE Jose Pedro (2008), The European extreme-right and Islam: New directions?, Journal of Political Ideologies 13(3): 321-344, London: Routledge.

EKLER

EK 1: Braunschweig İşçi Cemiyetinin Yönetimine Girilmesi

Bismillâhirrahmanirrahıym

Braunschweig ve çevresi Türk işçileri cemiyeti 1964 - 1965 senesinde kurulmuş. Faaliyetlerini ancak gece ve balolar tertipliyerek, cuzi bir miktarda tercümanlık ve sportif faaliyetler neticesinde faaliyet yapamıyacak duruma gelmiştir. Ve nihayet 20 ocak 1977 perşembe günü elimize geçen duyuru burosürüyle, Braunschweigin Milli görüş kurmayları derhal faaliyete geçerek iki günlük kısa bir zaman zarfında 22 ocak 1977 cumartesi günü saat 18 ⁰⁰ de. Milli görüşe gönül vermiş erlerini tam tekmil toplantı salonuna gelmelerini sağladılar. Salonda tahminen 300-350 kişi vardı, buna rahmen Allahın lutfu kurmayların gayretleriyle cemiyetin geçici idare heyetini Milli görüş bünyesi içine aldık.

Geçici idare heyetine seçilen kardeşlerimiz.

1. Başkan	:	Münür	SAYAR
2. "	:	İbrahim	YILDIZDOĞAN
Sekreter	:	İsmet	ÜÇGÜLÜ
Muhasip	:	Halil	İPEKÇİ

FAAL ÜYELER

İsmet	YÜKSEL
Metin	ODABAŞI
Hasan	KIVRAK
Halit	AYDIN
Güngör	BAYKARA
Ali	TOKLU
Mustafa	ÖZGÜN
Mustafa	PALABIYIK
Necati	KOPAÇ
Nail	ER

EK 2: Cami-Teşkilat Farkının Ortadan Kaldırılması Kararı

بِسْمِ
السلام عليك ورحمة الله وبركته

10 Ekim 1976 Pazar günü saat 12⁰⁰ - 18⁰⁰ arasında yapılan umumi toplantıya 38 kardeşimiz katılmıştır. Bir çok mühim - konular konuşulup karara bağlanmıştır. Cami ile Milli görüş arasındaki "her türlü farkın kaldırılması ; Oya sunulmuş, açık oylamada

- 1- Ahmet Çiftçi
- 2- Tuncer Bedük
- 3- Hayati Yılmaz
- 4- Hüseyin Tepelioğlu
- 5- Kemal Öz
- 6- Osman Kesti

kardeşlerimizin dışındaki bütün kardeşler ;

" Cami ile Milli Görüş arasındaki bütün farkların kaldırılması "lehinde Oy kullanmışlardır. Daha sonra Braunschweig cemaati için umumi Başkan seçimine gidilmiştir. Yapılan Seçimde 24 kardeşimiz HASAN DAMAR' a 14 kardeşimiz AHMET ÇİFTÇİ' ye rey vermişlerdir.

Böylece HASAN DAMAR umumi başkanlığa seçilmiştir.

Akabinde cemaat huzurunda yapılan vazife taksiminde şu kardeşler ALLAH (C.C.) rızası için üzerlerine düşen görevleri kabul etmişlerdir.

I. Başkan

II. "

Genel Muhasebeci

" Yardımcıları

Yazı işleri görevlileri

Kur'an kursu görevlisi

Kur'an kursu için arabası ile yardımcı olacak kardeşler :

ZEKERİYA DEMİR

ALİ YÜKSEL

KENAN KÖŞKER

ALİ TOKLU

SEFA AKYOL

HASAN DAMAR

NECATİ KOPAÇ

HALİL İPEKÇİ

Not: Vazifeli kardeşler 31 Ekim saat 14⁰⁰ de toplanacaklar !

HASAN DAMAR

HAYATI YILMAZ

NECATİ KOPAÇ

KENAN KÖŞKER

İBRAHİM YILDIZ

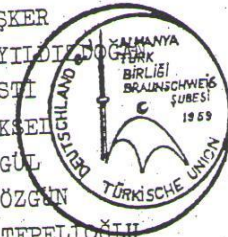
İDRİS KESTİ

İSMET YÜKSEL

İSMET ÜÇGÜL

MUSTAFA ÖZGEN

HÜSEYİN TEPELİOĞLU

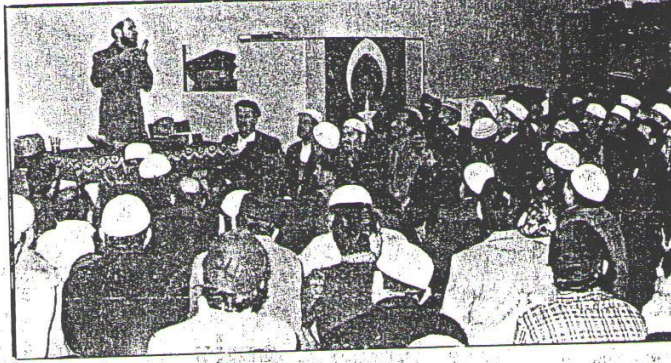

EK 3: Derneklerin Birleştirilmesi Girişimlerine Bir Örnek

Tercüman

ÇALIŞMALARINI BİRLİKTE SÜRDÜRECEKLER

Köln'de İslam Cemiyeti Avrupa Türk Birliği ve Milli Görüş birleşti

TOPLANTIYA 1000'
DEN FAZLA VA-
TANDAŞIMIZ KA-
TILDI

KÖLN

YURTSEVEN GÖKKAYA

İslamiyetin Avrupa'da daha etkili bir şekilde yayılmasını sağlamak gayesi ile İslam Cemiyeti, Avrupa Türk Birliği ve Milli Görüş Dernekleri, birleşerek çalışmalarını birlikte sürdüreceklerini açıklamışlardır.

Köln ve civarından gelen 1000 kadar vatandaşımızın katıldığı toplantıya ayrıca Bonn Din Görevlisi İbrahim Atay ve Köln Başkonsolosluğu Din Görevlisi Aksoy Öncel katılmışlardır.

Toplantıda birer konuşma yapan İslam Derneği Başkanı Musa Mütevellî, Avrupa Türk Birliği Başkanı Dr. Ayhan Atur ve Zeynel Abidin, Avrupa'da İslamiyeti yaymak için birlikte ve metotlu şekilde çalışmalarını gerektiğini söyleyerek, özette şöyle devam etmişlerdir:

—Almanya ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde kurulmuş bulunan İslam dernekleri, kendi başlarına birşeyler yapabileceği için birleşerek, daha etkili çalışmalar yapmaya karar verdik. Gayemiz, bölgemizde bulunan Müslüman kardeşlerimizin her türlü meselelerine yardımcı olmak, bunun yanı sıra, İslamiyetin yayılması için planlı çalışmalar yapmaktır. Bu gaye ile açtığımız mesced yalnız ibadet yeri olarak değil, aynı zamanda bir İslam kültür merkezi olarak çalışmalarını sürdürecektir.

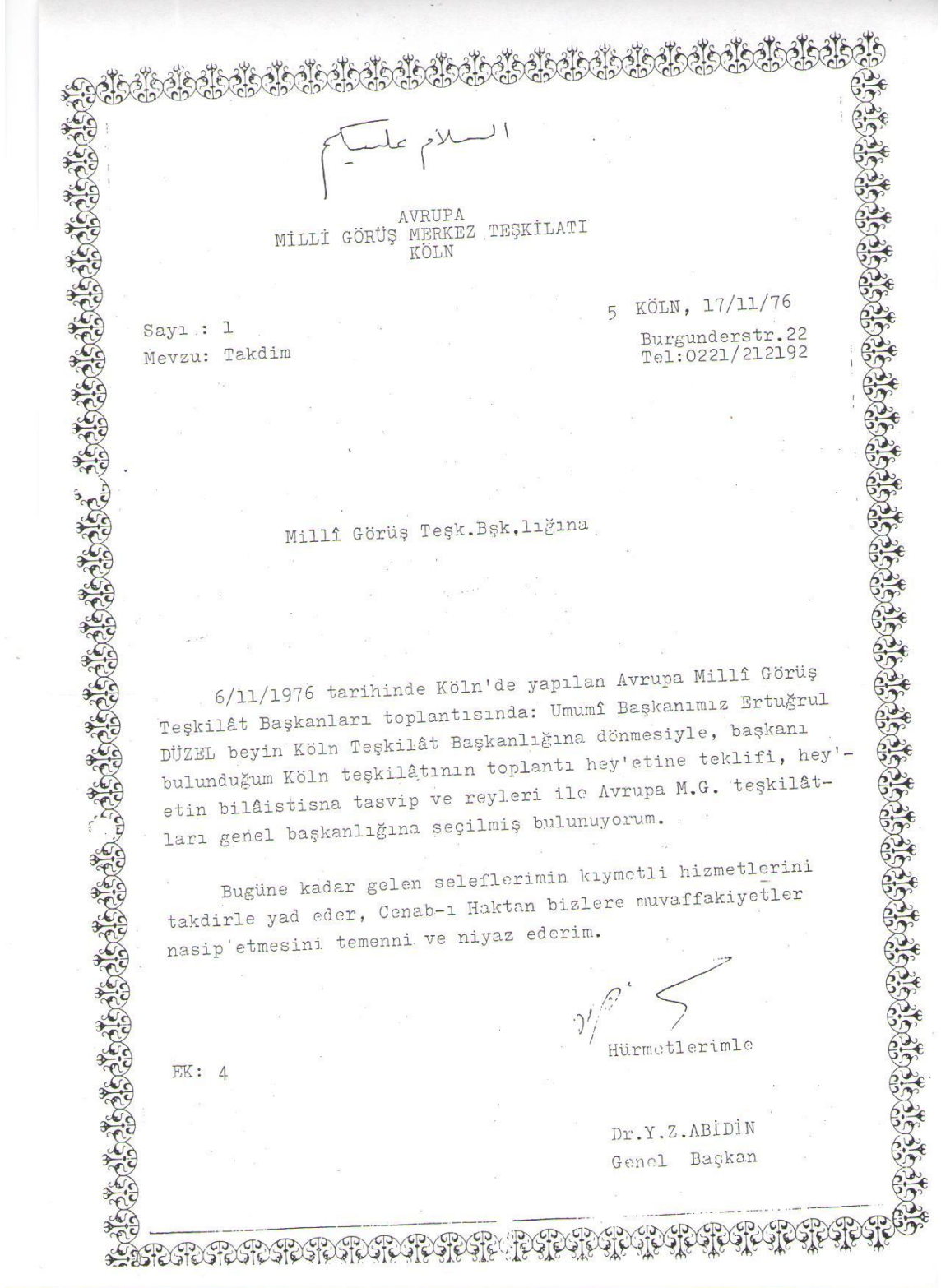
Daha sonra bir konuşma yapan Bonn Büyükelçiliği Din Görevlisi İbrahim Atay, vatandaşlarımızı birlik ve beraberlik içinde bulunmaya ça-

ğırış ve özette şunları söylemiştir:

"Köln ve civarında faaliyetlerini sürdüren üç derneğin bir çatı altında birleşerek faydalı çalışmalar yapacaklarını açıklamaları, bizleri sevindirdi. Çocuklarımız ile ibadet için geldiğimiz yeni mescediniz aynı zamanda bir İslam kültür merkezi olarak faaliyetlerini sürdürecektir. Yeni birliğe çalışmalarında başarılar dilerim."

Köln Başkonsolosluğu Din Görevlisi Aksoy Öncel'in yaptığı kısa konuşmadan sonra solunda bulunan vatandaşlarımızı din konularında çeşitli bilgiler verilmiştir.

EK 4: Dr. Yusuf Zeynelabidin'in Genel Başkanlık Yazısı

AVRUPA MİLLİ GÖRÜŞ MERKEZ TEŞKİLATININ
VAZİFE TAKSİMATI

I- AVRUPA MİLLİ GÖRÜŞ UMUMİ EMİRİ:

Operatör Dr. Yusuf Zeynel ABİDİN

II- HEY'ETİ SURA:

TEŞKİLATLANMA:

A.Rüştü BANAZ (Braunschweig)

- 1) Ahmet Habib İŞIKLAR (Köln)
- 2) Zeki BAŞARAN (Bremen)
- 3) Mustafa ÇANKAYA (Salzburg)
- 4) Seyfi ŞENOĞLU (Frankfurt)
- 5) Fahri ÖZCAN (Köln)
- 6) Halis H.İ.YAMAN (Berlin)

BASIN - YAYIN:

Ertuğrul DÜZEL (Köln)

- 1) Mehmet POLAT (Bremen)
- 2) Hasan DAMAR (Braunschweig)
- 3) Yaşar Sevinç (Rotterdam)
- 4) Mustafa GÜNDOĞAR (München)
- 5) Hikmet ÖZTÜRK (Bad Homburg)
- 6) İdris ALACALI (Hannover)
- 7) Kazım UYULAN (Solingen)

PROPAGANDA:

Fahri ÖZCAN (Köln)

- 1) Mehmet Nadir ERBİL (Köln)
- 2) Hasan DAMAR (Braunschweig)
- 3) Bayram YILMAZ (Bochum)
- 4) Ramazan EKİCİ (Berlin)
- 5) Ali HAYTA (Frankfurt)
- 6) Ahmet Habib İŞIKLAR (Köln)

Wertung und Ausblick Die JAI fordert in aktuellen Stellungnahmen im Internet mit Blick auf die vorherrschende Umbruchsituation in den Maghreb-Staaten für Marokko die Einbeziehung aller Parteien und Kräfte, um eine demokratische Verfassung zu erreichen und jegliche Diktatur auszuschließen. Gleichzeitig verlangt sie von den Vertretern der Monarchie, ihre Machtposition aufzugeben.

Ob der Aufruf der JAI zum nationalen Dialog, an dem sich alle Parteien und Kräfte beteiligen können, als Beginn einer Abkehr von absoluten islamistischen Positionen gedeutet werden kann, ist derzeit nicht abzusehen.

2. Türkischer Ursprung

2.1 „Islamische Gemeinschaft Millî Görüş e.V.“ (IGMG)

Gründung:	1985 in Köln (als „Vereinigung der neuen Weltsicht in Europa e.V.“ – AMGT)
Leitung:	Osman Döring (genannt Yavuz Celik Karahan)
Mitglieder/Anhänger in Deutschland:	30.000 (2009: 29.000)
Publikationen:	u.a. „IGMG Perspektif“, unregelmäßig; „Millî Gazete“ (formal unabhängiges „Sprachrohr“ der „Millî Görüş“-Bewegung)

Die IGMG ist mit einer geschätzten Mitgliederzahl von 30.000 die größte islamistische Organisation in Deutschland. Aufgrund ihrer zahlreichen Einrichtungen und vielfältigen Angebote erreicht sie jedoch einen weitaus größeren Personenkreis, wobei nicht alle Mitglieder/Anhänger der IGMG islamistische Ziele verfolgen oder unterstützen. Nach eigenen Angaben zählen zur IGMG europaweit etwa 87.000 Mitglieder; die Zahl der Besucher ihrer Einrichtungen wird mit ca. 300.000 angegeben. Sie verfüge

derzeit über 514 Moschee- und Kulturvereine, davon 323 in Deutschland.¹²⁶ Die IGMG wird von Döring geleitet, nach außen zumeist jedoch von ihrem Generalsekretär Oguz Ücuncü repräsentiert. Mit der Verwaltung des umfangreichen Immobilienbesitzes der IGMG ist seit 1995 die „Europäische Moscheebau- und Unterstützungsgemeinschaft e.V.“ (EMUG) betraut. Als Geschäftsführer fungiert el-Zayat, der bis Januar 2010 zugleich Vorsitzender der IGD war (vgl. Kap. III, Nr. 1.4).

Die ideologischen Wurzeln der IGMG sind auf Ideen des türkischen Politikers Necmettin Erbakan¹²⁷ zurückzuführen, der Ende der 1960er Jahre die „Millî Görüş“-Bewegung gründete. Die von Erbakan geprägten Schlüsselbegriffe lauten „Millî Görüş“ („Nationale Sicht“) und „Adil Düzen“ („Gerechte Ordnung“). Nach seinem Geschichtsverständnis stehen sich in einzelnen Epochen gegensätzliche Zivilisationen unversöhnlich gegenüber, die entweder auf grundsätzlich „gerechten“ oder auf „nichtigen“ Voraussetzungen beruhen. „Gerecht“ sind für Erbakan die Ordnungen, die auf „göttlicher Offenbarung“ gegründet, „nichtig“ jene, die von Menschen entworfen wurden. Gegenwärtig dominiere mit der westlichen Zivilisation eine „nichtige“, also nach Erbakan eine auf Gewalt, Unrecht und Ausbeutung der Schwachen basierende Ordnung. Dieses „nichtige“ System müsse durch eine „gerechte Ordnung“ ersetzt werden, die sich ausschließlich an islamischen Grundsätzen ausrichte, anstatt an von Menschen geschaffenen und damit „willkürlichen Regeln“. Als zentrale Ziele propagierte Erbakan in Anlehnung an das Osmanische Reich die Schaffung einer „neuen großen Türkei“, die Überwindung des Laizismus sowie – letztlich mit globalem Anspruch – die Errichtung einer islamischen Gesellschaftsordnung. Konsequenz dieser Sichtweise ist die Ablehnung westlicher Demokratien.

Die Anhänger der „Millî Görüş“-Bewegung in der Türkei sind politisch in der „Saadet Partisi“ (SP – „Partei der Glückseligkeit“) organisiert. Erbakan und weitere Vertreter der „Millî Görüş“-Bewegung prangerten regelmäßig Kapitalismus, Imperialismus,

Ideologische Wurzeln

¹²⁶ Homepage der IGMG (7. Oktober 2010).

¹²⁷ Erbakan verstarb am 27. Februar 2011 im Alter von 84 Jahren nach längerem Krankenhausaufenthalt.

Zionismus und Rassismus an, die als Grundübel für die „derzeit herrschende ungerechte Weltordnung“ gesehen werden. Der Weg der „Millî Görüş“-Bewegung wird als der einzige Weg zur Rettung der gesamten Welt propagiert:

„Es ist eine Verpflichtung der Menschlichkeit, der ganzen Nation und der Menschheit zu verdeutlichen, dass die Millî Görüş, die die einzige Rettung für die Türkei ist, auch der Weg zur Errettung der Menschheit ist.“

(„Millî Gazete“ vom 12. Januar 2010, S. 1 und 9)

Auf einer Veranstaltung der IGMG am 15. April 2010 in Berlin bezeichnete Erbakan Kapitalismus und Kommunismus als „Zwillingsgeschwister“ und „Systeme der Unterdrückung“.¹²⁸ Bei einer Veranstaltung des „Zentrums für Wirtschafts- und Sozialforschung“ („Ekonomik ve Sosyal Araştırma Merkezi – ESAM) in Istanbul erklärte Erbakan, diese Welt dürfe nicht den Imperialisten überlassen werden, denn sie hätten „eine falsche Auffassung von Gerechtigkeit“. Weiter sagte er:

„Unsere Aufgabe ist es, die wahre Auffassung von Gerechtigkeit zu lehren. Wir werden nicht die Sklaven des Imperialismus sein. (...) Der Kommunismus ist untergegangen, und die anderen [Anm.: Systeme] sind auch gezwungen unterzugehen. Es gibt nur noch einen Weg, und dieser ist der Weg der ‚Gerechten Ordnung‘.

Das Glück der Menschheit ist keine so einfache Angelegenheit, die man dem Zionismus überlassen kann. Warum konnte der Westen seit 52 Jahren [Anm.: den Menschen] kein Glück bringen? Er kann es nicht, denn seine Auffassung von Gerechtigkeit ist falsch und sein Glaube fehlerhaft.

Die Welt lebt seit 350 Jahren unter der Tyrannei des Imperialismus. Für das Wohlergehen der Menschheit ist es notwendig, eine neue Welt zu errichten, die auf der Gerechten Ordnung aufbaut.“

(„Millî Gazete“ vom 16. Juni 2010, S. 1, 10 f)

---

¹²⁸ „Millî Gazete“ vom 17./18. April 2010, S. 1 und 10.

„Millî Görüş“ tritt für eine weltweite Zusammenarbeit der islamischen Staaten ein und bezieht sich dabei im Besonderen auf das von Erbakan 1997 als türkischer Ministerpräsident initiierte D8-Staatenbündnis („Developing Eight“). Das Bündnis umfasst die größten Staaten mit überwiegend muslimischer Bevölkerung (Türkei, Indonesien, Iran, Ägypten, Bangladesch, Malaysia, Pakistan und Nigeria) und folgt dem Vorbild des G8-Staatenbündnisses. Der ESAM-Vorsitzende Recai Kutan, der in den Jahren 2001-2003 und 2006-2008 Vorsitzender der SP war, bezeichnete am 13. Jahrestag der Gründung der D8 diese als eine „globale Institution, die eine ‚Neue Welt‘ zum Ziel hat“. Die D8 sei keine regionale Kooperationsgemeinschaft, sondern verfolge vielmehr das Ziel, die ganze Welt neu zu ordnen. Erbakan rief die Vertreter der D8-Staaten auf, eine eigene UN zu gründen:

„Ich sage es den islamischen Staaten seit Jahren: Gründet doch eure eigene UN. Seid ihr denn gezwungen, euch zu ihrem Spielball zu machen? Es muss eine neue UN gegründet werden. Die aktuelle UN ist nicht zu retten und kann nichts Gutes bringen.“
 („Millî Gazete“ vom 16. Juni 2010, S. 1, 10 f)

Auch anlässlich des von ESAM im Mai 2010 in Istanbul organisierten „19. Kongresses der Union der muslimischen Gesellschaften“ rief Erbakan zur Gründung einer „eigenen UN“ auf und betonte, es reiche nicht aus, eine islamische Einheit zu bilden. Es sei auch „eine große Aufgabe, diese Einheit vor dem Zionismus zu schützen“. Er bezeichnete in seiner Rede die Menschen als „Gefangene der Unterdrückung des Imperialismus“. Imperialismus ertränke die Welt in Blut und Tränen.¹²⁹

In einer Presseerklärung anlässlich des Jahrestages der Schlacht an den Dardanellen¹³⁰ (18. März 1915) betonte der damalige SP-Vorsitzende Numan Kurtulmuş, das türkische Volk habe an den Dardanellen den imperialistischen Staaten eine Lektion erteilt. Der Sieg an den Dardanellen zeige, dass die Kraft der Waffen gegen die Kraft des Glaubens machtlos sei. Er rief dazu auf,

¹²⁹ „Millî Gazete“ vom 28. Mai 2010, S. 1 und 10.

¹³⁰ Erfolgreiche Verteidigung der Dardanellen (Meerenge im Westen der Türkei) im Ersten Weltkrieg u.a. durch das osmanische Heer.

anstatt mit künstlichen Differenzen, sinnlosen Streitereien, unnötigen Spannungen und Polarisierungen Zeit zu vergeuden, Willensstärke zu zeigen, um „erneut eine Große Türkei“ zu gründen.¹³¹

**Erbakan neuer
Vorsitzender der
„Saadet Partisi“
(SP)**

Am 17. Oktober 2010 wurde Erbakan auf einem außerordentlichen Parteitag der SP in Ankara zum neuen Parteivorsitzenden gewählt. Laut „Millî Gazete“ besuchten auch „viele Anhänger der Millî Görüş aus Europa, allen voran aus Deutschland“, aber auch aus Frankreich, den Niederlanden, Belgien und Österreich den Parteitag.¹³²

Dem Parteitag war ein Streit zwischen dem bisherigen Vorsitzenden Kurtulmuş und Erbakan über die personelle Besetzung der Parteigremien vorangegangen. Erbakan konnte sich nach langen parteiinternen Auseinandersetzungen, mit denen letztlich die Gerichte befasst wurden, mit seinen Vorschlägen durchsetzen. Nun sind sowohl seine Kinder als auch langjährige Weggefährten in den Parteigremien vertreten. Kurtulmuş trat daraufhin aus der SP aus und gründete eine neue Partei.¹³³

Die Wahl Erbakans zum Parteivorsitzenden und die Zusammensetzung der Parteigremien markierten eine Verfestigung der ideologischen und politischen Ziele der „Millî Görüş“-Bewegung. So spiegelt das neue Parteiprogramm der SP Erbakans Weltansicht deutlich wider: Die westlichen Staaten unter der Führung der USA seien von den „rassistischen Imperialisten“ gelenkt, die ihren Traum von einem „Groß-Israel“ und der Weltherrschaft verwirklichen wollten.¹³⁴

**IGMG und „Millî
Görüş“-Bewegung**

Die „Millî Görüş“-Bewegung umfasst unterschiedliche Komponenten, die von einer gemeinsamen ideologisch-religiösen Ausrichtung und der Bindung an Erbakan zusammengehalten werden. Der „Millî Görüş“ in der Türkei zuzuordnen sind die SP, die Tageszeitung „Millî Gazete“, der Fernsehsender „TV 5“, die Jugendorganisation „Anadolu Gençlik Derneği“ (AGD – „Verein der Anatolischen Jugend“) sowie das ESAM. In Deutschland bzw.

¹³¹ „Millî Gazete“ vom 18. März 2010, S. 1 und 10.

¹³² „Millî Gazete“ vom 18. Oktober 2010, S. 1, 10 f.

¹³³ Türkische Tageszeitung „Hürriyet“ vom 2. Oktober 2010.

¹³⁴ Parteiprogramm der SP (1. November 2010).

Europa wird die „Millî Görüş“-Bewegung von der IGMG repräsentiert, die damit von zentraler Bedeutung für die außerhalb der Türkei lebenden Anhänger Erbakans ist. Erbakan wird nach wie vor von zahlreichen IGMG-Mitgliedern als Begründer und geistiger Führer der „Millî Görüş“-Bewegung verehrt.

Eine Reihe von Beispielen belegt den weiterhin engen ideologischen und persönlichen Austausch zwischen SP und IGMG. So traten auch im Jahr 2010 regelmäßig hochrangige Vertreter der SP bei Veranstaltungen der IGMG als Redner auf. Im Gegenzug besuchten IGMG-Funktionäre Großveranstaltungen der SP in der Türkei.

Führende SP-Funktionäre, darunter der ehemalige türkische Justizminister Şevket Kazan, hielten sich z.T. mehrfach in Deutschland auf und sprachen auf Veranstaltungen der IGMG über die Ziele der „Millî Görüş“-Bewegung.¹³⁵ Der Generalsekretär des ESAM, Arif Ersoy referierte auf einer Veranstaltung des IGMG-Regionalverbandes Hessen in Obererlenbach zur „Vision und Mission der ‚Millî Görüş‘“.¹³⁶

Die Vorsitzende des Frauenverbandes der SP Ayşenur Tekdal hielt anlässlich der Feierlichkeiten zum 25. Jahrestag der „Muslimischen Frauenunion Bremen“, einer örtlichen IGMG-Organisation, eine Ansprache, in der sie auf die sozialen und ökonomischen Probleme türkischstämmiger Landsleute der zweiten und dritten Generation in Europa einging. Im Einklang mit der „Millî Görüş“-Ideologie schlug sie vor, anstelle der gegenwärtigen „Kriegsordnung“, die durch das materialistische Weltbild der G20-Staaten geprägt sei, eine auf Recht und Gerechtigkeit basierende Ordnung des Friedens zu etablieren. Die D8-Staaten, die sich nach diesen Werten richteten, sollten gestärkt werden.¹³⁷

Höhepunkt dieser Besuche war der mehrtägige Deutschlandbesuch Erbakans im Frühjahr 2010, bei dem die enge Verbindung zwischen IGMG und „Millî Görüş“-Bewegung besonders deutlich zum Ausdruck kam. Erbakan, der zuletzt im Jahr 1994 nach

¹³⁵ „Millî Gazete“ vom 11. Januar 2010, S. 2, vom 18. März 2010, S.18, vom 19. April 2010, S. 1, 2 und 20 sowie vom 9. Juni 2010, S. 20.

¹³⁶ „Millî Gazete“ vom 13. Januar 2010, S. 2.

¹³⁷ „Millî Gazete“ vom 4. Mai 2010, S. 8.

Deutschland gekommen war, nahm in Begleitung mehrerer hochrangiger SP-Funktionäre am 15. April 2010 in Berlin und am 18. April 2010 in Duisburg an IGMG-Großveranstaltungen zum 40-jährigen Bestehen der „Millî Görüş“-Bewegung teil. Seine Ansprachen wurden von seinen Anhängern in der IGMG stürmisch bejubelt. Nach Erbakans Ausführungen gibt es nur zwei Kategorien von Menschen; die Welt habe sich seit den 1990er Jahren in die „Millî Görüş“ und in die „imperialistischen Kollaborateure“ geteilt. Die „Millî Görüş“-Bewegung stehe „für die Rückkehr zum Ursprung“, sie sei „der Glaube des Volkes, seine Geschichte und seine Identität, ja es selbst“. Sie sei der Beginn für eine gerechte Welt. Sie setze sich nicht nur für die Glückseligkeit der Menschen in der Türkei, sondern auf der gesamten Welt ein.¹³⁸ In seiner Ansprache in Duisburg beschrieb er erneut die Mission der „Millî Görüş“-Bewegung:

„Diese Bewegung ist nicht irgendeine Bewegung. Sie ist eine Bewegung zur Rettung der Menschen aus dieser erstickenden Welt, in der sie unter enorm belastenden Grausamkeiten leiden. Sie ist eine Bewegung zur Gründung einer gerechten Welt.“
(„Millî Gazete“ vom 19. April 2010, S. 1, 2 und 20)

Funktionäre der IGMG reisten auch im Jahr 2010 regelmäßig in die Türkei, um dort Einrichtungen der „Millî Görüş“-Bewegung aufzusuchen. So besuchte die Jugendabteilung des IGMG-Frauenverbandes Hessen während einer Türkeireise im April 2010 die Zentrale des AGD, die Redaktion des Fernsehsenders „TV 5“ und die „Millî Gazete“-Redaktion in Istanbul sowie die Generalzentrale der SP in Ankara.¹³⁹ Eine Reise von Jugendlichen aus dem IGMG-Gebietsverband Köln, die von einem Funktionär des AGD mitorganisiert und begleitet wurde, schloss einen persönlichen Besuch bei Erbakan ein.¹⁴⁰ Bei einer Veranstaltung des AGD in Gaziantep (Türkei) nahm der stellvertretende Vorsitzende der IGMG-Abteilung für religiöse Unterweisung teil.¹⁴¹ Im Mai 2010

¹³⁸ „Millî Gazete“ vom 17./18. April 2010, S. 1 und 10.

¹³⁹ „Millî Gazete“ vom 30. April 2010, S. 20.

¹⁴⁰ „Millî Gazete“ vom 5. Mai 2010, S. 5.

¹⁴¹ „Millî Gazete“ vom 27. April 2010, S. 5.

organisierte das ESAM in Istanbul den „19. Kongress der Union der muslimischen Gesellschaften“. Unter den Gästen aus 41 Ländern befand sich neben Erbakan und anderen hochrangigen Vertretern der SP auch der IGMG-Vorsitzende Karahan.¹⁴²

Als Sprachrohr der „Millî Görüş“-Bewegung bildet die formal unabhängige türkische Tageszeitung „Millî Gazete“ ein wichtiges Bindeglied zwischen den einzelnen Komponenten der Bewegung und trägt zur Verfestigung der ideologischen Positionen bei. Repräsentanten der „Millî Görüş“-Bewegung aus unterschiedlichen Bereichen stellen regelmäßig die Bedeutung der Publikation heraus. In Deutschland ist die Europa-Ausgabe der „Millî Gazete“ erhältlich, in deren Berichterstattung neben der „Millî Görüş“-Bewegung insbesondere auch die IGMG und deren Veranstaltungen breiten Raum einnehmen. Damit ist die „Millî Gazete“ neben der Publikation „IGMG Perspektif“ (vormals „IGMG-Perspektive“) und der zentralen IGMG-Homepage eine wichtige Informationsquelle für die Anhänger der Organisation.

„Millî Gazete“

Anlässlich des 38. Jahrestages der Gründung der „Millî Gazete“ bedankte sich Erbakan für die außerordentliche Arbeit der „heldenhaften“ Zeitung, der er eine herausragende Rolle bei der Erfüllung der Mission der „Millî Görüş“-Bewegung beimaß:

„Innerhalb der zerstörerischen Bemühungen des Imperialismus nimmt die Verunreinigung der Gedanken einen wichtigen Platz ein. Sie bemühen sich Tag und Nacht, die Muslime ihrem Glauben zu entfremden. Gegen diese [Anm.: Bemühungen] ist es eine der wohlgefälligsten Taten für die Menschheit, die Tatsachen klar zu benennen und Täuschungen zu verhindern. Die ‚Millî Gazete‘ übernimmt diese Aufgabe.“

(„Millî Gazete“ vom 12. Januar 2010, S. 1 und 9)

Entsprechend bezeichnete Erbakan die anderen Presseorgane als „Kollaborateure“ des Imperialismus. Im Kampf gegen die vom Imperialismus gelenkte Presse übernehme die „Millî Gazete“ die Vorreiterrolle. Wert und Bedeutung der

¹⁴² „Millî Gazete“ vom 28. Mai 2010, S. 1 und 10.

Zeitung dürften nicht allein an ihrer Auflage gemessen werden, sondern an ihrem Glauben und ihrem Bewusstsein.

Ebenfalls am 38. Jahrestag der Gründung der Zeitung nahm ihr langjähriger Kolumnist Ekrem Kiziltaş an einer Versammlung der Frauenkommission des IGMG-Regionalverbandes Berlin zum Thema Medien teil. In seiner Kolumne berichtete er sowohl über seine Kontakte zur IGMG als auch über die Herstellung der Europa-Ausgabe der „Millî Gazete“:

„Die Millî Gazete wird bis zum heutigen Tag in der Türkei vorbereitet, und so wie sie in der Türkei in Dateiform an die Druckereien verschickt wird, wird sie auch an unsere europäische Zentrale in Frankfurt versendet. Die dortigen Kollegen ergänzen die Ausgabe mit eigenen Seiten und Beiträgen.“

(„Millî Gazete“ vom 13. Januar 2010, S. 4)

Auf den für die Europa-Ausgabe der „Millî Gazete“ ergänzten Seiten finden sich zu einem großen Teil Berichte zur IGMG, die in ihrer Vielfältigkeit das Vereinsleben der IGMG widerspiegeln, wie z.B. Berichte über IGMG-Veranstaltungen, Glückwunschserrate zu persönlichen Anlässen von Mitgliedern, Kleinanzeigen und Spendenaufrufe. Weiterhin werden Presseerklärungen der IGMG, die Feiertagsgrußbotschaften des Vorsitzenden sowie die von der Abteilung für religiöse Rechtleitung herausgegebenen Texte der Freitagspredigt in der Europa-Ausgabe der „Millî Gazete“ veröffentlicht.

Innerhalb der IGMG wird regelmäßig für den Bezug der Zeitung geworben. Bei Veranstaltungen der IGMG ist die „Millî Gazete“ gelegentlich mit eigenen Informationsständen vertreten.¹⁴³

Neben der Berichterstattung zu aktuellen Themen und Veranstaltungshinweisen wird auch zu religiösen Themen Stellung genommen. Hierbei wird – insbesondere in den Kolumnen von Mehmet Şevket Eygi – häufig ein restriktives Islamverständnis vermittelt. So forderte Eygi in seinen Kolumnen mehrfach die

¹⁴³ „Millî Gazete“ vom 10. Februar 2010, S. 19.

Einführung einer ausschließlich an Koran und Sunna orientierten Regierungsordnung. Gleichmaßen rief er die Gläubigen dazu auf, Gesetze, die nicht der Scharia entsprechen, nicht zu befolgen.

In einer seiner Kolumnen listete Eygi 32 Punkte auf, die ein Muslim befolgen sollte, „wenn seine Seele nicht dem Höllenfeuer ausgeliefert sein wolle“. So dürfe keine Ideologie, kein System, keine Ordnung, die nicht dem Koran entspreche oder ihm widerspreche, als gerecht und richtig akzeptiert werden. Die Gesamtheit der aus dem Koran, der Sunna und dem Konsens der Gemeinschaft der Gläubigen hergeleiteten religiösen Vorschriften müsse als Scharia anerkannt und befolgt werden.¹⁴⁴

Im Hinblick auf den Umgang mit Nicht-Muslimen forderte Eygi, keine freundschaftlichen und verwandtschaftlichen Beziehungen mit denjenigen einzugehen, die den Koran nicht als das Buch Gottes und als Kanon anerkennen.¹⁴⁵

Reformbestrebungen im Islam erteilte Eygi wiederholt eine deutliche Absage. Die Sunniten dürften nicht zulassen, dass im Islam Reformen, Erneuerungen oder Veränderungen vorgenommen würden. Denn diese seien nichts anderes als Perversitäten.¹⁴⁶ In einer weiteren Kolumne warnte er vor Reformern, Befürwortern des gemäßigten Islam und laizistischen Theologen:

„Mein lieber muslimischer Bruder, tapp' ja nicht in die Fallen der Reformen. Glaub' nicht denjenigen, die in der Religion Veränderungen und Neuerungen fordern. Reformen kann es in entstellten Religionen geben, aber nicht in der offenbarten und bewahrten Religion des Islam.“

(„Millî Gazete“ vom 3./4. Juli 2010, S. 4)

---

¹⁴⁴ „Millî Gazete“ vom 28. Mai 2010, S. 4.

¹⁴⁵ „Millî Gazete“ vom 7. September 2010, S. 4.

¹⁴⁶ „Millî Gazete“ vom 28. Juli 2010, S. 4.

Auch den Feminismus charakterisierte er in einer Kolumne als „eine perverse Ideologie“, die nicht islamkonform sei. Personen, die mit feministischer Geisteshaltung und Logik den Koran, die Sunna und die Scharia kritisierten oder darin Mängel oder Ungerechtigkeiten entdeckten, seien Ungläubige.¹⁴⁷

Jugend- und Bildungsarbeit

Die Jugend- und Bildungsarbeit hat für die IGMG weiterhin einen hohen Stellenwert und zielt auf die Vermittlung eigener Leitbilder sowie den Aufbau künftiger Führungskräfte. Zentrales Anliegen der IGMG-Bildungsarbeit ist es, die religiöse und kulturelle Identität türkischer bzw. türkischstämmiger Jugendlicher zu wahren. Diese wird als Voraussetzung für die vorgeblich begrüßte Integration in die deutsche Gesellschaft angesehen. Es liegen jedoch Anhaltspunkte vor, dass auch die Bildungsarbeit der IGMG durch die Ideologie der „Millî Görüş“-Bewegung geprägt ist, was in deutlichem Widerspruch zur offiziell bekundeten Integrationsbereitschaft steht.

Eines der Bildungsprojekte der IGMG, das „Yıldız-Projekt“ („Stern-Projekt“) richtet sich an Jugendliche ab 17 Jahren und soll die Teilnehmer darauf vorbereiten, Leitungsfunktionen innerhalb der Organisation zu übernehmen. Wie aus dem für das Projekt erstellten „Handbuch für die Yıldız-Jugend“ hervorgeht, wird dabei auch das ideologische Grundgerüst der „Millî Görüş“-Bewegung vermittelt. So stehen u.a. die „Gerechte Ordnung“ („Adil Düzen“) sowie die „Mission und Vision der Millî Görüş“ auf dem Lehrplan.

Reformorientierte Kräfte

Die IGMG ist zwar streng hierarchisch strukturiert, stellt aber keinen durchgehend homogenen Verband dar. Bereits seit einigen Jahren gibt es innerhalb der IGMG neben eher traditionalistisch ausgerichteten Erbakan-Anhängern auch reformorientierte Kräfte, die eine Umgestaltung der IGMG in eine von der „Millî Görüş“-Bewegung in der Türkei weniger abhängige Organisation anstreben.

Eine Distanzierung bzw. Loslösung der IGMG erscheint jedoch zumindest in naher Zukunft unwahrscheinlich. Der Auftritt Erbakans in Deutschland hat verdeutlicht, dass es innerhalb der

¹⁴⁷ „Millî Gazete“ vom 19. Januar 2010, S. 4.

IGMG noch genügend Anhänger gibt, die gegen eine Abkehr von der türkischen „Millî Görüş“-Bewegung sind. Auch schien Erbakan selbst nicht gewillt zu sein, auf seine Einflussnahme in der gesamten „Millî Görüş“-Bewegung einschließlich der IGMG freiwillig verzichten zu wollen.

Einige führende IGMG-Funktionäre setzen sich kritisch mit dem eigenen Selbstverständnis und der Definition der eigenen Identität auseinander. In diesem Zusammenhang führte die IGMG im Mai 2010 in Wuppertal ein Symposium zum Thema „Kontextwandel und Bedeutungsverschiebungen – Die Ambivalenz neuer und alter Identitäten“ durch. Muslime im modernen Zeitalter müssten sich neben dem Thema, was es heiÙe, in der heutigen Zeit Muslim zu sein, u.a. mit den Fragen „Gibt es einen Widerspruch zwischen der Identität als Europäer und der muslimischen Identität? Kann beides zugleich sein oder nicht?“ auseinandersetzen. Der Mehrheit der IGMG-Anhänger bleiben solche Diskussionen und Bemühungen jedoch eher unzugänglich.

Die Wahl Erbakans zum neuen SP-Parteivorsitzenden signalisierte eine erneute Verfestigung der ideologischen und politischen Ziele der „Millî Görüş“-Bewegung. Es ist davon auszugehen, dass die einzelnen Komponenten der „Millî Görüş“-Bewegung noch enger miteinander verbunden werden sollen. Nicht zuletzt die Anwesenheit von IGMG-Mitgliedern beim entscheidenden Parteikongress und der Besuch Erbakans in Deutschland zeigten, dass die IGMG unverändert Bestandteil der „Millî Görüş“-Bewegung ist. Dies stellt die verbalen Bekenntnisse der IGMG zu Demokratie und Rechtsstaat und eine damit verbundene Abkehr von den politischen Vorgaben Erbakans unverändert infrage. In der gegenwärtigen Konstellation besteht deshalb eine Diskrepanz zwischen dem nach außen erklärten Anspruch der IGMG, der Lebenswirklichkeit ihrer Mitglieder in einem mehrheitlich nicht-muslimischen, pluralistischen und säkularen Gemeinwesen gerecht zu werden, und ihren tatsächlichen Aktivitäten. Diese sind in ihrer Gesamtheit eher geeignet, desintegrative Wirkungen zu entfalten und aufgrund der generellen Prägung durch die „Millî Görüş“-Ideologie eine ablehnende Haltung gegenüber westlichen Werten zu verstärken und Demokratiedistanz zu fördern.

Wertung und Ausblick

Verbot der „Internationalen Humanitären Hilfsorganisation e.V.“ (IHH)

Der Bundesminister des Innern hat mit Verfügung vom 23. Juni 2010 den Verein IHH wegen des Verstoßes gegen den Gedanken der Völkerverständigung gemäß § 3 Abs. 1 Vereinsgesetz verboten (vgl. Verfassungsschutz und Demokratie, Kap. VI).

Bei der IHH handelte es sich um einen bundesweit tätigen Verein zur Sammlung von Spenden mit Sitz in Frankfurt am Main. Die Spenden sollten nach eigenen Angaben vornehmlich für humanitäre Zwecke in Krisenregionen verwendet werden. Tatsächlich überwies die IHH u.a. über 6,6 Millionen Euro an Sozialvereine, die der islamistischen HAMAS (vgl. Kap. III, Nr. 1.3) zugerechnet werden können. Die IHH hat jahrelang in beträchtlichem Umfang den in den Palästinensergebieten ansässigen HAMAS-Sozialvereinen Spendengelder überwiesen und damit mittelbar die terroristischen Aktivitäten der HAMAS unterstützt.

Das Verbot der IHH wurde am 12. Juli 2010 vollzogen und der Verein aufgelöst. Das Verbot ist bislang nicht rechtskräftig, da der Verein Rechtsmittel eingelegt hat. Der Rechtsstreit ist gegenwärtig vor dem Bundesverwaltungsgericht anhängig.

Die IGMG übte über das ausschließlich aus Funktionären der IGMG bestehende Kuratorium der IHH einen erheblichen Einfluss auf den Verein aus. Mitglieder des Kuratoriums waren u.a. der Generalsekretär der IGMG, der stellvertretende Vorsitzende der IGMG und der Leiter der Rechtsabteilung der IGMG. Laut Satzung wurde der Vorstand der IHH vom Kuratorium ernannt und konnte von diesem jederzeit abberufen werden. Zudem musste der Verein das Kuratorium über Rechtsgeschäfte ab einem Wert von 10.000 Euro vorab schriftlich unterrichten.

16. „Millî Görüş“-Bewegung

Die „Millî Görüş“-Bewegung besteht aus mehreren Bestrebungen, die von einer gemeinsamen ideologisch-religiösen Ausrichtung und der ideellen Bindung an den türkischen Politiker Necmettin Erbakan (1926-2011) zusammengehalten werden. Obgleich alle Vereinigungen selbstständig und unabhängig voneinander agieren, ist die „Millî Görüş“-Ideologie – wenn auch in unterschiedlich starker Ausprägung – das verbindende Element. Die von Erbakan geprägten Schlüsselbegriffe seines politischen Denkens sind „Millî Görüş“ („Nationale Sicht“) und „Adil Düzen“ („Gerechte Ordnung“). „Gerecht“ sind für Erbakan die Ordnungen, die auf „göttlicher Offenbarung“ gegründet, „nichtig“ jene, die von Menschen entworfen wurden. Gegenwärtig dominiere mit der westlichen Zivilisation eine „nichtige“, eine auf Gewalt, Unrecht und Ausbeutung der Schwachen basierende Ordnung. Dieses „nichtige“ System müsse durch eine „gerechte Ordnung“ ersetzt werden, die sich ausschließlich an islamischen Grundsätzen ausrichte, anstatt an von Menschen geschaffenen und damit „willkürlichen Regeln“. Alle Muslime sollen an der Verwirklichung der „Gerechten Ordnung“ mitwirken. Hierzu müssen sie eine bestimmte Haltung einnehmen, einen bestimmten Blick („Görüş“) auf die Welt gewinnen, nämlich einen nationalen/religiösen („Millî“) Blick, einen „Millî Görüş“.

16.1 Der „Milli Görüş“-Bewegung zuzuordnende Vereinigungen

„Ismail Ağa Cemaati“ (IAC)

Die „Ismail Ağa Cemaati“ (IAC) ist der weitverzweigten mystischen Bruderschaft der Naqshbandiya zuzuordnen. Die IAC gilt allgemein als einer der radikaleren Zweige der Bruderschaft. Spirituelles Oberhaupt ist der in der Türkei lebende Scheich Mahmud Ustaosmanoğlu, der seine Anhänger in der Vergangenheit immer wieder zur Unterstützung der „Milli Görüş“-Ideologie aufgefordert hat. Bis zu seiner Abschiebung in die Türkei am 23. Oktober 2015 prägte der Prediger Nusret Çayir die IAC in Deutschland. Seiner Auffassung zufolge gebe es niemanden außer der „Milli Görüş“, der die Türkei retten könne. Wer nach Çayirs Ausreise in die Türkei die IAC in Deutschland vertreten wird, ist derzeit noch ungewiss.

„Deutschlandvertretung der ‚Saadet Partisi‘ (SP)“

Die „Saadet Partisi“ (SP), seit dem Jahr 2001 die politische Vertretung der „Milli Görüş“-Bewegung in der Türkei, hat im Jahr 2013 damit begonnen, auch außerhalb der Türkei Strukturen aufzubauen. Erklärtes Ziel der Auslandsvertretungen ist zum einen die Verbreitung der „Milli Görüş“-Ideologie und zum anderen die Unterstützung der Mutterpartei, zum Beispiel bei den im Juni 2015 erfolgten Parlamentswahlen und den im November 2015 durchgeführten Neuwahlen in der Türkei. Während sich die „Deutschlandvertretung der SP“ bereits am 30. September 2013 in München (Bayern) vereinsrechtlich angemeldet hatte, fand die offizielle Gründungsveranstaltung erst am 27. Dezember 2013 in Köln (Nordrhein-Westfalen) statt.

„Europavertretung der Erbakan-Stiftung“

Die „Erbakan-Stiftung“ wurde im Juni 2013 in der Türkei gegründet. Fatih Erbakan, der Sohn Necmettin Erbakans und Vorsitzender der Stiftung, erklärte, dass die Stiftung das Ziel habe, eine Wiederbelebung der Ideen Necmettin Erbakans herbeizuführen und die gesamte „Milli Görüş“-Bewegung wieder stärker hierauf zu verpflichten. Am 24. November 2013 fand in Solingen (Nordrhein-Westfalen) unter Teilnahme von Fatih Erbakan die offizielle Gründungsveranstaltung der „Europavertretung der Erbakan-Stiftung“ statt.

„Millî Gazete“

Als Sprachrohr der „Millî Görüş“-Bewegung bildet die formal unabhängige türkische Tageszeitung „Millî Gazete“ ein wichtiges Bindeglied zwischen den einzelnen Komponenten der Bewegung und trägt zur Verfestigung der ideologischen Positionen bei. In Deutschland ist die Europa-Ausgabe der „Millî Gazete“ erhältlich (seit Mai 2011 lediglich im Abonnement).

„Islamische Gemeinschaft Millî Görüş e.V.“ (IGMG)

Vorliegende Anhaltspunkte belegen die auch weiterhin bestehenden Verbindungen der „Islamischen Gemeinschaft Millî Görüş e.V.“ (IGMG), die im Jahr 1985 in Köln (Nordrhein-Westfalen) als „Ver-einigung der neuen Weltsicht in Europa e.V.“ (AMGT) gegründet wurde, zu Teilbereichen der „Millî Görüş“-Bewegung. Gleichwohl ist deutschlandweit – allerdings regional in unterschiedlicher Intensität – ein schwächer werdender Extremismusbezug der IGMG festzustellen. Dies korrespondiert mit den anhaltenden Bemühungen des IGMG-Vorsitzenden Kemal Ergün, die Organisation aus der Einflussnahme der „Millî Görüş“-Bewegung in der Türkei loszulösen und der IGMG ein eigenständiges Profil zu geben. Der Schwerpunkt der Aktivitäten liegt inzwischen eindeutig im religiösen Bereich, zum Beispiel auf dem Ausbau entsprechender Bildungseinrichtungen. Die IGMG veröffentlicht neben einer Vielzahl von Broschüren unter anderem die Zeitschriften „Perspektif“ (monatlich oder zweimonatlich) und „Camia“ (zweiwöchentlich).

IGMG

EK 7: Alan Araştırmasında Yararlanılan Anket Formu

SORULAR

1-) Yaşınız: 1. ( )18-25 2. ( )26-35 3. ( )36-50 4. ( )51-+

2-) Cinsiyetiniz: 1. ( ) K 2. ( ) E

3-) Doğum Yeriniz: 1. ( ) Türkiye 2. ( ) Almanya 3. ( ) Diğer...

4-) Kaç yıldır Almanya'da Yaşıyorsunuz?

1.( ) 1-5 yıl 2. ( ) 5-10 yıl 3. ( ) 10-20 yıl 4. ( ) 20-40 yıl 5. ( ) 40 . +

5-) Evli iseniz Eşinizin Uyuğu: 1. ( ) Türk 2. ( ) Alman 3. ( ) Diğer (belirtiniz) .....

6-) Vatandaşlık durumunuz:

1. ( ) Türk Vatandaşı 2. ( ) Alman Vatandaşı 3. ( ) Çifte Vatandaş 4. ( ) Diğer (belirtiniz)

7-) Eğitim:

1. ( ) İlkokul mezunu (Grundschule) 4. ( )Ortaokul mezunu (Realschule)

2. ( ) Hauptschule 5. ( ) Lise mezunu (Gymnasium)

3. ( ) Üniversite (Universitaat) 6. ( ) Diğer ...

8-) Eğitim Aldığınız Ülke? 1. ( ) Türkiye 2. ( ) Almanya 3. ( ) İkisi de 4. ( ) diğer

9-) Aylık kişisel geliriniz ne kadardır? (Euro cinsinden)

1.( ) 0 – 1000 2. ( ) 1000-2000 3. ( ) 2000 – 3000 4. ( ) 3000 – 4000

5. ( ) 4000 – 5000

10-) Almanya'ya hangi amaçla geldiniz?

1. ( ) Çalışmak için 4. ( ) Eğitim için
2. ( ) Aile birleşimi 5. ( ) Almanya'da doğdum
3. ( ) Siyasi sebepler 6. ( ) Diğer (belirtiniz) .....

11-) Türkiye'deki seçimlerde hangi tür partiye destek verirsiniz?

a-) Milliyetçi b-) Ulusalçı c-) Muhafazakar-Dini d-) Sosyal Demokrat

12-) Almanya'daki seçimlerde oy vereceğiniz partiyi belirlemede hangisi öncelikle etkilidir?

a-) Adayları b-) Siyasi söylemi c-) Türklere ve/veya Müslümanlara yaklaşımı
d-) Sosyo-ekonomik vaatleri

13-) Milli Görüş ile ilk temasınız hangisi aracılığıyla oldu?

1.( ) Aile 2. ( ) Arkadaş 3.( ) Akraaba 4. ( ) Medya 5. ( ) Cami

14-) Kaç yıldır Milli Görüş teşkilatındasınız?

1.( ) 1-5 yıl 2. ( ) 5-10 yıl 3. ( ) 10-20 yıl 4. ( ) 20-40 yıl

15-) IGMG'nin herhangi bir biriminde idarecilik göreviniz var mı?(ŞYK, BYK, GM, Müteşebbis)

1. Evet   2. Geçmişte vardı   3. Hayır

16-) Milli Görüş denilince aklınıza gelen ilk üç kelimeyi işaretleyiniz? (Birden fazla şık işaretlenebilir)

1. Uyum   3. İrşat   5. Sosyal hizmetler
2. Eğitim   4. Dini Cemaat   6. Cami

17-) Kendinizi nasıl tanımlarsınız?

1. Türkiyeli   3. Almanyalı
2. Önce Türkiyeli sonra Almanyalı   4. Önce Almanyalı sonra Türkiyeli

18-) IGMG'yi öncelikli olarak nasıl tanımlarsınız?

1. Yurtdışındaki Türklerin kurduğu bir sivil toplum kuruluşu
2. Cami hizmetleri (ibadet-irşat- fetva) veren bir dernek
3. Hac-Umre hizmetleri veren bir şirket
4. Sosyal hizmetler veren dini bir cemaat

19-) IGMG cenaze fonu ve hac-umre hizmetlerinden yararlandınız mı?

1. Evet, yararlandım.
2. Henüz yararlanmadım ama ileride yararlanmayı düşünüyorum.
3. Hayır yararlanmadım.
4. Bu hizmetler hakkında bilgi sahibi değilim.

20-) IGMG yayınlarını takip ediyor musunuz? Ediyorsanız takip ettiğiniz üç yayını yazar mısınız?

1. Evet, takip ediyorum. 1-..... 2-....., 3-.....
2. Hayır, takip etmiyorum.

21-) IGMG yayınları (dergi, gazete, kitap) aşağıdaki hangi konularda sizi etkilemektedir?

1. Dini Konular
2. Siyasi Konular
3. Sosyo-Kültürel Konular
4. Ekonomik Konular
5. Hepsi
6. Hiç biri

22-) Türk ya da Müslüman olmanızdan ötürü herhangi bir ayrımcılığa uğradığımızda ilk başvuracağınız merci neresi olur?

1. Türk Elçiliği ya da Konsoloslğu
2. Alman makamları (Polis, Savcı vs.)
3. IGMG Genel Merkezi
4. Diğer Türk kökenli Kuruluşlar

AÇIKLAMA					
Aşağıda 17 cümle bulunmaktadır. Bir cümledeki ifadeye Kesinlikle Katılıyorsanız 5'e, normal düzeyde Katılıyorsanız 4'e, Kesinlikle Katılmıyorsanız 1'e, normal düzeyde Katılmıyorsanız 2'ye çarpı işareti (X) koyunuz. Şayet ifadeye vereceğiniz cevap konusunda kararsız kalırsanız 3'ü işaretleyiniz.	1.Kesinlikle Katılmıyorum	2.Katılmıyorum	3.Kararsız	4.Katılıyorum	5.Kesinlikle Katılıyorum
23. Türkiye'de ya da Almanya'da oy kullanırken IGMG sosyo-politik tutumuma etki eder.	( )	( )	( )	( )	( )
24. Almanya'da siyasi partilere üye olunmasının gerekliliğine inanırım	( )	( )	( )	( )	( )
25. IGMG üyesi olduğum için Türkiye'nin ülke gündemini de yakından takip ederim.	( )	( )	( )	( )	( )
26. İlerleyen yıllarda ya da imkan bulduğumda Türkiye'ye kesin dönüş yaparım.	( )	( )	( )	( )	( )
27. IGMG üyesi olmam Almanlar hakkındaki düşüncelerime olumlu etkide bulunuyor.	( )	( )	( )	( )	( )
28. Alman komşularımla iletişim kurmam konusunda IGMG teşvik edici olmaktadır.	( )	( )	( )	( )	( )
29. IGMG, Almanlara ya da başka yabancılara İslam'ı (tebliğ) anlatmaktadır.	( )	( )	( )	( )	( )
30. İmkanım varsa, zekat-infak-kurban gibi mali ibadetlerimde IGMG'yi tercih ederim.	( )	( )	( )	( )	( )
31. Çocuğumu IGMG'nin ilgilendiği eğitim kurumlarına gönderirim.	( )	( )	( )	( )	( )
32. Çocuğumun büyüdüğünde IGMG üyesi olmasını isterim.	( )	( )	( )	( )	( )
33. Alman resmi makamlarının genel olarak Müslüman toplumuna yaklaşımını olumlu buluyorum.	( )	( )	( )	( )	( )
34. Müslüman toplumuna yönelik bu yaklaşım, Alman makamlarına olan güvenimi etkiliyor	( )	( )	( )	( )	( )
35. Almanya'ya entegre olmam konusunda, IGMG önemli bir işleve sahiptir.	( )	( )	( )	( )	( )
36. IGMG, asimilasyon tehlikesi ve değerlerimizi korumamız gerektiği konusunda farkındalık kazanmamı sağlıyor.	( )	( )	( )	( )	( )
37. Dini bir konuda fetva ya da irşat ihtiyacı hissettiğimde IGMG'den yardım alırım.	( )	( )	( )	( )	( )
38. IGMG'nin faaliyetleri ve fikirleri, çevremdeki ve dünyanın diğer ülkelerindeki Müslümanlara bakışımı şekillendirir ve bana ümmetçi bir bakış kazandırır.	( )	( )	( )	( )	( )

EK 8: Alan Araştırmasına İlişkin Çeşitli Fotoğraflar

Hamburg Merkez Camii IGMG'nin önemli camilerinden birisi olarak öne çıkmaktadır. Cami cemaatinin oldukça kozmopolit bir yapı içerdiği camide Türkiye kökenli Müslümanlar kadar başka ülkelerden Müslümanlara da sıklıkla rastlanılmaktadır. Cami bünyesinde büyük bir alışveriş merkezi, kuaför, lokanta gibi imkanların da sunulduğu görülürken, IGMG birimlerinin faaliyetleri için toplantı salonları ve ofisler de yer almaktadır.

Milli Görüş hareketinin kurucu lideri Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın küçük kardeşi Akgün Erbakan, abisinin tavsiyesi üzerine Almanya'da eğitim görmüş, ilerleyen yıllarda da Alman asıllı Müslüman Louise Becker ile evlenmiştir. Müslüman olduktan sonra Amina ismini alan eşinden Sabiha ve Mehmet Sabri isiminde evlatları olan Akgün Erbakan, 1987 yılında Almanya'da vefat etmiştir. Erbakan'ın kabri Köln'de bulunan Müslüman mezarlığında yer almaktadır. IGMG Köln Bölge Teşkilatı tarafından her Ramazan ve Kurban Bayramı öncesi tüm Müslüman kabirleri ziyaret edilmekte, mezarlık bölgesi temizlenmekte ve Akgün Erbakan'ın kabri başında da dualar edilmektedir. Bu resim 2016 yılında Ramazan Bayramı arefesinde IGMG Köln Bölge Teşkilatı'nca yapılan ziyarete katılan araştırmacı tarafından çekilmiştir.

Resimde görülen yer, Köln'e 30 km mesafede Kerpen'de yer alan ve IGMG'ye uzun yıllar ev sahipliği yapan IGMG Genel Merkez binası. 2001 yılında dönemin Genel Başkanı Mehmet Sabri Erbakan tarafından taşınılan Genel Merkez, geniş bir alana sahip bulunmaktadır. Ancak ulaşım imkanlarının kısıtlı olması nedeniyle IGMG üyelerinin değişim talebi neticesinde, 2016 yılı itibariyle yeni bir merkez arayışına girilmiş ve Köln Colonia Alle'de yine geniş bir alana sahip müstakil bir binaya taşınılmıştır (alttaki resim).

IGMG'nin yeni hizmet binası.

IGMG'nin teşkilatlanma başarısında önemli katkısı olduğu görülen Kadın Kolları, geniş ve kapsamlı faaliyetler düzenleyerek üyelerinin motivasyonunu canlı tutmaya çalışmaktadır. Aktif ve motive edici kişiliğiyle dikkat çeken Hatice Şahin'in genel başkanlığındaki IGMG Kadın Kolları, diğer tüm örgütlenmelerle kıyaslandığında en faal ve yaygın kadın örgütlenmesi olarak bilinmektedir. Resimde görülen program, geleneksel hale getirilen Avrupa Geneli Tilavet yarışmalarından alınmıştır.

Yine IGMG'nin en önemli birimlerinden birisi de Gençlik Teşkilatı'dır. IGMG ana teşkilatının alt yapısı konumundaki Gençlik Teşkilatı, sık sık sosyal ve sportif etkinlikler düzenlemektedir. Yukarıda görülen resim, IGMG Hessen Bölge Gençlik Teşkilatı'nca 8-10 Temmuz 2016 tarihinde düzenlenen yaz kampında çekilmiştir. Türkiye'ye tatile gitmeden hemen önce dönem sonu etkinliği şeklinde tertiplenen bu çadır kampında bir taraftan sportif faaliyetler gerçekleştirilirken diğer yandan da İslami sohbet ve eğitimler verilmektedir.